

**Київський національний торговельно-економічний
університет**

**СТІЙКІСТЬ ЕКОНОМІКИ:
ОЦІНЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Монографія

Київ 2021

**Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу КНТЕУ
заборонено**

УДК 338(477)
С 80

Автори: А. В. Бойко, д-р екон. наук, доц. (передмова, пп. 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, післямова, загальна редакція);
Д. Б. Шкуропадська, асп. (пп. 1.3, 1.4, 2.3, 2.4);
Ю. А. Гладка, канд. фіз.-мат. наук, доц. (п. 2.2);
Л. В. Лебедева, канд. екон. наук, доц. (розд. 3);
В. А. Романенко, д-р екон. наук, проф. (розд. 3);
Н. Л. Новікова, д-р екон. наук, доц. (розд. 4);
І. О. Штундер, канд. екон. наук, доц. (розд. 5)

Рецензенти: Р. М. Безус, д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри маркетингу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету;
А. М. Сундук, д-р екон. наук, проф., ст. н. співр., завідувач відділом проблем економіки земельних і лісових ресурсів ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»;
Ю. М. Уманців, д-р екон. наук, проф., професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету

*Рекомендовано до друку вченою радою Київського національного торговельно-економічного університету
(протокол № 5 від 31 січня 2019 року)*

Стійкість економіки: оцінювання та забезпечення :
С 80 монографія / А. В. Бойко, Д. Б. Шкуропадська, Ю. А. Гладка та ін. ; за ред. А. В. Бойко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. – 444 с.

ISBN 978-966-629-977-5

DOI: <http://doi.org/10.31617/m.knute.2019-891>

У монографії розкрито природу стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів. Застосовуючи критеріальний та секторальний підходи розкрито теоретичні положення та розроблено методичні рекомендації щодо оцінювання стійкості національної економіки, що функціонує у глобальному просторі. Розроблено інституційні засади стійкості національної економіки, які враховують зовнішні чинники впливу на економічні процеси, детермінують її внутрішні фактори формування, а також включають механізми та інститути забезпечення.

Для науковців, державних службовців, викладачів, здобувачів вищої освіти.

УДК 338(477)

ISBN 978-966-629-977-5

© Бойко А. В., Шкуропадська Д. Б., Гладка Ю. А.,
Лебедева Л. В., Романенко В. А., Новікова Н. Л.,
Штундер І. О., 2021

© Київський національний торговельно-
економічний університет, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ СТІЙКОСТІ В ЕКОНОМІЦІ	7
1.1. Теоретичні основи дослідження стійкості економічної системи.....	7
1.2. Фактори забезпечення стійкості економіки	24
1.3. Інституційні засади стійкості економіки	39
1.4. Методи та інструментарій дослідження стійкості економіки	63
<i>Висновки</i>	85
<i>Список бібліографічних посилань</i>	86
РОЗДІЛ 2. ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СТІЙКОСТІ ЕКОНОМІКИ	94
2.1. Інтегральне оцінювання рівня стійкості економіки України у 2000–2013 рр.	95
2.2. Моделювання стійкості секторів економіки за методом функцій О. Ляпунова	106
2.3. Аналіз рівня стійкості інституційних секторів економіки України.....	121
2.4. Діагностика стійкості економіки України до зовнішніх шоків	161
<i>Висновки</i>	180
<i>Список бібліографічних посилань</i>	183
РОЗДІЛ 3. СТІЙКІСТЬ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	187
3.1. Наукові засади стійкості промислового сектору економіки.....	187
3.2. Аналіз та оцінка стійкості промисловості України	200
3.3. Стійкість галузей промисловості України до шоківих впливів	218

3.4. Виклики для промислового сектору економіки України в умовах європейської інтеграції	224
3.5. Напрями забезпечення стійкості промислового сектору економіки України.....	233
<i>Висновки</i>	240
<i>Список бібліографічних посилань</i>	244

РОЗДІЛ 4. СТІЙКІСТЬ АГРАРНОЇ СФЕРИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

249

4.1. Узгодження економічних інтересів як умова стійкості економічної системи.....	250
4.2. Оцінка стійкості аграрної сфери України.....	268
4.3. Інфраструктурно-інституційне забезпечення стійкості аграрної сфери.....	293
4.4. Державне регулювання економічних інтересів у системі забезпечення стійкості аграрної сфери	310
<i>Висновки</i>	324
<i>Список бібліографічних посилань</i>	327

РОЗДІЛ 5. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

331

5.1. Теоретичні засади формування стійкості соціальної сфери.....	331
5.2. Оцінка стійкості соціальної сфери в Україні	341
5.3. Інституційний механізм забезпечення стійкості соціальної сфери.....	355
5.4. Засоби та інструменти підвищення стійкості соціальної сфери	371
<i>Висновки</i>	382
<i>Список бібліографічних посилань</i>	384

ПІСЛЯМОВА

389

ДОДАТКИ

391

ПЕРЕДМОВА

Сучасний світ характеризується нарощенням і поглибленням глобальних викликів, стрімким поширенням кризових явищ у світовому економічному просторі. Економіка жодної країни не є відокремленою економічною системою від геополітичних, зовнішніх фінансово-економічних процесів і демографічних трендів, природно-кліматичних змін на планеті. Зростаюча залежність і взаємодія національних економік посилює їх уразливість до негативних впливів через взаємозалежні фінансово-кредитний і зовнішньоторговельний сектори.

За таких умов прийняття управлінських рішень із використанням традиційного методологічного апарату у системі усталених понять і категорій обумовлює їх обмеженість і неповноту щодо суспільно-економічних реалій сьогодення. Отже, подолання обмеженості традиційних економічних концепцій і теорій в інтерпретації особливостей функціонування і розвитку національних економік у сучасних реаліях потребує використання неортодоксальних міждисциплінарних наукових підходів. Така постановка проблеми обумовлює уточнення нових для економічної теорії (подекуди запозичених з інших наук) понять і категорій, що виникають у процесі осмислення новітніх економічних явищ і процесів. Зокрема, уразливість національних економік і, навпаки, їх здатність розвиватися в умовах перманентних і непередбачуваних потрясінь перетворює «стійкість» як властивість економічної системи на одне із ключових понять у наукових дослідженнях, критично-важливий об'єкт моніторингу та прийняття управлінських рішень.

У світовій практиці останніх років науковці, управлінці та економісти, усвідомлюючи наслідки впливів на суспільство і державу динамічності економічних процесів, глобальності викликів сучасності, активно вводять у науковий економічний обіг поняття «стійкість» щодо різних явищ і процесів. Під стійкістю економіки до шоків впливів розуміється здатність економічної системи країни протистояти, адаптуватися

і відновлюватися після потрясінь різної природи. Останнє означає достатньо критичну важливість такої властивості економіки, як стійкість. Таким чином, маємо дати відповідь на питання: які елементи економічної системи формують її стійкість? Якою має бути внутрішня структура економічної системи для забезпечення стійкості? Які це деструктивні фактори та чи можливо їх вплив передбачити? Що таке рівень стійкості економічної системи?

У цьому контексті, актуальним є розроблення інструментарію дослідження економіки щодо її стійкості до викликів, з'ясування особливостей і проблем у формуванні та забезпеченні стійкості економіки України, пошук ефективних шляхів їх розв'язання, що й обумовлює необхідність розроблення та практичної реалізації методології моніторингу та оцінювання стійкості економіки.

Економіка України характеризується значною відкритістю і високими потенційними темпами розвитку. Структурна трансформація національної економічної системи набуває нових рис і спрямована на підвищення ефективності її функціонування. Економічна система країни та механізми державного регулювання продовжують розвиватися. Це посилює актуальність впровадження комплексного підходу до оцінки факторів, що можуть негативно впливати на економічний розвиток економіки країни, окремі її сектори, призводити до виникнення внутрішніх криз. На сьогодні системного підходу до такої оцінки в апараті державного управління України не існує. Отже, є потреба в розробленні методичних підходів до оцінювання стійкості економіки, їх інтеграції у систему загальнодержавного управління (систему аналізу, контролю, прогнозування та прийняття управлінських рішень).

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ СТІЙКОСТІ В ЕКОНОМІЦІ

Теорія стійкості все більше застосовується як підхід до розуміння динаміки економічних систем в умовах негативних зовнішніх впливів та основ державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Теорія стійкості вивчає такі характеристики економічної дійсності, як: нелінійна динаміка, порогове значення, невизначеність і несподіваність.

На початку ХХІ століття світ є нестабільним з тривалою хвилею турбулентності. Відповідно до теорії хаосу це означає, що у світі щосекунди діють різнонаправлені швидкісні тренди у протилежних напрямках і визначити один домінуючий тренд неможливо. Світова економічна криза 2007–2008 рр. дала кілька уроків щодо важливості зміцнення стійкості національних економік.

Низький рівень стійкості національної економіки знижує можливості держави забезпечувати стійке економічне зростання та суспільний розвиток. Потрібні нові підходи до вивчення економічних викликів, а також сприяння постійному вдосконаленню аналітичних рамок і консультацій з питань політики у сфері економічної безпеки.

Цей розділ розкриває етимологію походження поняття «стійкість» та теоретичні положення щодо здатності економічних систем ефективно функціонувати в умовах перманентних і несподіваних зовнішніх впливів.

1.1. Теоретичні основи дослідження стійкості економічної системи

Теоретичне осмислення стійкості економічної системи пов'язане переважно із явищами та процесами у глобальній економіці, їх динамікою наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.,

тоді як теорія стійкості систем у природничих науках має більш ранній період становлення [6]. Зважаючи на історичну традицію накопичення знань про стійкість та основні методологічні підходи до визначення змісту цієї дефініції [69, с. 259; 80], правомірно стверджувати, що стійкість є універсальним атрибутом матеріальних і нематеріальних явищ і процесів, зокрема внутрішніх властивостей живих і штучних систем, соціально-економічних і суспільно-політичних відносин.

Зазначене дає підстави розглядати поняття «стійкість» як філософський та загальнонауковий термін. Філософське розуміння стійкості як діалектичної єдності змінності й незмінності зазвичай інтерпретується як постійність якісних характеристик системи (наприклад, здатностей певної системи забезпечувати своє відтворення) при зміні у визначених межах кількісних змінних або як здатність системи зберігати свою структуру (її якісну різноманітність) в умовах внутрішніх і зовнішніх впливів.

Загальнонаукова та філософська природа поняття «стійкість» зумовлює складності та неоднозначності його тлумачення, на чому наголошували ще у минулому столітті [10, с. 11–13]. Велика кількість тлумачень терміна «стійкість» обумовила перевантаження його змісту. Відомі такі його види, як стійкість руху, стійкість форми, стійкість системи, стійкість рівноваги [3, с. 8]. Поняття «стійкість» має як загальні, так й особливі характеристики залежно від того, чи йдеться про природничі науки, кібернетику, чи економічні науки.

Стойкість є складним і багатогранним поняттям (походить від лат. *resilio* – різко змінюватися або повертатися назад), що означає здатність до відновлення та, у деяких випадках, перетворення під впливом негативних подій. Рада Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначає стійкість як: «... широке поняття, орієнтоване на здатність не тільки протистояти несприятливим впливам і відновлюватися від них, але й «повертатися до стану» сильнішого за попередній, і навчатися з досвіду» [79, с. 2].

Стойкість є результатом якості та взаємодії елементів системи та відображає внутрішню структуру системи. Ці два

твердження приводять до висновку: стійкість знаходиться всередині системи та є її внутрішньою характеристикою. Посилення стійкості системи до впливу деструктивних факторів потребує вдосконалення внутрішніх елементів системи. Стійкість також є багатовимірним поняттям, що охоплює низку взаємопов'язаних факторів та умов.

Витоки теорії стійкості в економіці знаходимо у межах більш ранніх наукових досліджень поняття «стійкість системи», факторів забезпечення та підвищення стійкості системи в механіці та термодинаміці, екології, психології, а також у теоріях національної стійкості (*national resilience*), економічної безпеки (*economic security*), збалансованого розвитку (*sustainable development theory*), катастроф (*catastrophe theory*). Загальним для цих наукових досліджень є поняття «система», тобто комплекс підсистем, елементів, компонентів і характерних їм властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність [69]. Отже елементи та підсистеми певної системи перебувають у зв'язках не лише один з одним, але й взаємодіють із зовнішнім середовищем.

Порівняння контекстів стійкості механічних і соціально-екологічних систем свідчить про поглиблення та розширення сутнісних ознак поняття «стійкість». Зокрема, ознаками *стійкості механічних систем* є обов'язковість повернення до попереднього стану системи після впливу на неї [81, с. 259]. *Стійкість соціально-екологічної системи* означає наявність такої якості, як адаптивність до змін, інновацій та навчання на основі розвинених горизонтально-вертикальних зв'язків і складної взаємодії між елементами та підсистемами. Аналіз основних і найбільш досліджених контекстів стійкості дає можливість стверджувати, що поняття «стійкість» не є статичним, простим за внутрішньою природою, і тим більше, не варто зводити його розуміння лише до здатності поглинати негативні впливи і відновлюватися від їх наслідків.

Суттєвий розвиток теорії стійкості походить від досліджень у галузі природничих наук і соціально-екологічних систем. Перше визначення стійкості («інженерна стійкість»)

зосереджується на стабільності досліджуваного об'єкта в передбачуваному постійному стані, а також на здатності до протистояння порушенням і швидкості повернення до точки рівноваги [68, с. 12]. У цьому випадку йдеться про системи з єдиною точкою рівноваги. Таке розуміння стійкості, як правило, домінує у психології та теорії катастроф, у межах яких здійснюються наукові пошуки відповіді на запитання: як люди, міста та регіони відновлюються від потрясінь чи значних стресів? Такий підхід поширений й у дослідженнях екосистем, незважаючи на зростаючий науково-практичний інтерес до систем із багатьма можливими рівноважними станами.

В останніх наукових доробках зарубіжних дослідників поширення набула проблематика національної стійкості. Зокрема, *національну стійкість* як комплексну здатність країни функціонувати в умовах викликів різної природи ініціювали досліджувати експерти Світового економічного форуму у 2013 р. У розділі «Формування національної стійкості до глобальних ризиків» Доповіді «Глобальні ризики у 2013 році», визначено стійкість країни як можливість: 1) адаптуватися до мінливих умов; 2) витримувати раптові суттєві впливи; 3) відновлюватися до бажаного стану рівноваги (попереднього чи нового) при збереженні безперервності її функціонування [70]. Три характеристики стійкості країни у цьому визначенні обумовлюють можливість її відновлення (здатність швидкого відновлення після кризового явища) та адаптації (своєчасної адаптації у відповідь на зміни у зовнішньому середовищі).

Методологічний підхід експертів Світового економічного форуму ґрунтується на виокремленні в національній стійкості таких підсистем, визначальних для національної стійкості:

- *економічна підсистема*, що включає такі складові, як: макро-економічне середовище, ринок товарів і послуг, фінансовий ринок, ринок праці, продуктивність;
- *екологічна підсистема*, що включає такі складові, як: природні ресурси, урбанізацію та екологічну систему;
- *підсистема управління*, що включає такі складові, як: інститути, уряд, лідерство, верховенство закону;

- *підсистема інфраструктури*, що включає такі аспекти, як: критична інфраструктура (а саме підприємства, організації, установи, об'єкти, споруди, ін.: енергетики, транспорту, системи водопостачання та водовідведення, поштового та телефонного зв'язку, системи охорони здоров'я);
- *соціальна підсистема*, що включає такі аспекти, як: людський капітал, здоров'я, суспільство та особистісні якості населення.

В Ізраїлі у 2004 році створено аналітичний центр під назвою Реут Інститут, де ведуться дослідження національної стійкості. Ізраїльське суспільство прийняло філософію та значущість національної стійкості. Кнесет, уряд Ізраїлю та місцева влада скоординовано взаємодіють щодо поліпшення готовності суспільства, економіки, держави до викликів різної природи шляхом розвитку координації та співпраці між органами державної влади, громадянського суспільства та бізнес-спільноти. Культура готовності до надзвичайних ситуацій вмонтована у функціонування кожної організації та багатьох домогосподарств, громадяни проходять спеціальну підготовку для екстреного реагування в надзвичайних ситуаціях.

Для Ізраїлю, враховуючи геополітичні умови та перманентні воєнні загрози, основними підсистемами формування національної стійкості визначено державний сектор (систему державного управління), недержавний сектор, політичну, соціальну та військову підсистеми [76, с. 5]. При цьому неекономічні підсистеми відіграють роль фонових складових стійкості країни. Вони мають здатність підвищувати чи руйнувати стійкість економіки за умови глибокого і тісного зв'язку, взаємообумовленості впливу всіх виділених підсистем національної стійкості.

Таким чином, національна стійкість залежить від стану та зв'язків між *внутрішніми системами країни*, а саме: фінансово-економічною, політико-правовою, соціально-демографічною, екологічною системами та інфраструктурою, а також від стану відповідних систем інших (взаємозалежних) країн світу та залежить від рівня їх стійкості [74; 85]. Важлива роль при цьому, особливо у період трансформації суспільно-еконо-

мічних відносин, належить саме неформальним інститутам [44]. Інституційні засади стійкості економіки країни детальніше розглянуті далі.

Розкриємо також взаємозв'язок між стійкістю економіки та *економічною безпекою країни*. Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України розглядають поняття «*економічної безпеки*» як спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток та утримати стабільність громадянського суспільства, його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій [27]. Під *економічною безпекою* управлінці-практики Міністерства економічного розвитку та торгівлі України розуміють стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність економіки до сталого та збалансованого зростання [39].

В українській науці здійснюється вивчення економічної безпеки держави як інтегральної характеристики стану економічної системи, що включає оцінювання стану взаємопов'язаних структурних складових: макроекономічну, інвестиційну, інноваційну, фінансову, соціальну, зовнішньоторговельну, енергетичну, продовольчу, демографічну безпеку. При цьому економічна безпека є складовою системи більш високого рівня – національної безпеки.

Із наведених формулювань економічної безпеки та сутнісних характеристик стійкості системи слідує, що *стійкість економічної системи* країни є фундаментом, на якому формується її економічна безпека, мета останньої, зокрема, полягає у недопущенні нераціонального використання національного багатства, його перерозподілу на користь конкуруючих країн. Крім того, критерієм економічної безпеки країни, як зазначено у відповідній Концепції України, є здатність національної економіки зберігати або, принаймні, швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішнього постачання або кризових ситуацій

внутрішнього характеру [27]. Розглядаючи взаємозв'язок між стійкістю та безпекою зазначимо, що *стійкість економіки означає її здатність витримувати внутрішні та зовнішні виклики, адаптуватися до них та відновлюватися після їх прояву*. Тоді як *національна економічна безпека означає захищеність національних економічних інтересів за умов внутрішніх і зовнішніх загроз*. Зазначене дає підстави стверджувати, що стійкість економіки є одним з критеріїв економічної безпеки держави.

Загалом останні дослідження з проблематики стійкості присвячені розкриттю економічної складової аналізу стійкості щодо перспектив забезпечення суспільної, екологічної та особистої безпеки [82]. Зокрема, стійкість розглядається як механізм подолання наслідків короткострокових криз, таких як стихійні лиха та терористичні акти [82]. Поняття стійкості широко досліджується у зв'язку з інформаційними війнами, які включають різноманітні дії: від запланованих і координованих інформаційних операцій як під час війни, так і в мирний час, що здійснюються деякими державами або недержавними організаціями, до одиничних акцій і спроб впливати на суспільні та політичні процеси. Останні приклади ведення інформаційної війни: так звана «справа Ліза» у Німеччині у 2016 р., Президентські вибори в США у 2016 р., діяльність прокремлівських ЗМІ та ботів під час референдуму у Великобританії у 2016 р., президентські вибори у Франції у 2017 р. [81].

Розкриємо також зв'язок між стійкістю та такими поняттями, як: вразливість, адаптивність і збалансованість. В окремих наукових публікаціях використовують поняття стійкості та надійності, підпорядковуючи їх одне одному. Розглянемо відмінності між зазначеними поняттями на прикладі функціонування енергетичного сектору. *Надійність* може бути визначена як здатність енергосистеми забезпечувати постачання користувачам електроенергії у кількості та за якістю, яких вони потребують. На практиці надійність вимірюється показниками переривання, що визначені у Стандарті 1366 Інституту інженерів з електротехніки та електроніки. Іншими

словами, надійність означає наявність електроенергії у користувачів на постійній основі. Кібератака може призвести до відмови роботи енергосистеми.

Стієкість системи полягає в її спроможності відновитись або трансформуватись під дією руйнівних, негативних впливів. Наприклад, стійкість щодо критичної інфраструктури визначають, як: «... здатність зменшувати масштаби та / або тривалість руйнівних подій. Ефективність стійкої інфраструктури чи підприємства залежить від її здатності передбачати, поглинати, адаптуватися та / або швидко відновлюватися від потенційно руйнівної події» [61].

З викладеного випливає, що надійність і стійкість є одночасно важливими поняттями: надійність енергосистеми зосереджена на підтримці постачання електроенергії користувачам на постійній основі, тобто кінцевої мети її функціонування; тоді як у випадку кіберзагрози для досягнення цієї мети енергосистема повинна бути стійкою, оскільки окремі кібератаки ставлять під загрозу надійність.

За визначенням українського вченого С. Мочерного *економічна система* є сукупністю всіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл і споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства [18, с. 444]. Під *стієкістю економічної системи* розуміємо здатність (властивість, спроможність) цієї системи відновлюватися, адаптуватися, реагувати у відповідь як на короткострокові потрясіння, так і на довгострокові зміни в екологічних, соціальних та економічних умовах. Така спроможність необхідна для підтримання добробуту населення та національної безпеки держави за умови використання справедливої частки природних ресурсів. Крім того, така спроможність потребує: 1) здатності поглинати потрясіння та зберігати основні функціональні можливості системи; 2) здатності до самоврядування (соціальні інститути та мережі), інновацій і навчання у відповідь на потрясіння.

Потрясіння (негативні події, шоківі впливи) є складним вбудованим у суспільний розвиток явищем, що відбувається

на стику природних і людських сил у різних масштабах, які розвиваються та змінюються з часом. Економічні кризи, кон'юнктурні коливання відбуваються регулярно. Тому економіка (національна, регіональна та місцева) повинна бути спроектована таким чином, щоб відновлюватися швидше та потужніше, мінімізуючи наслідки негативного впливу (рис. 1.1).

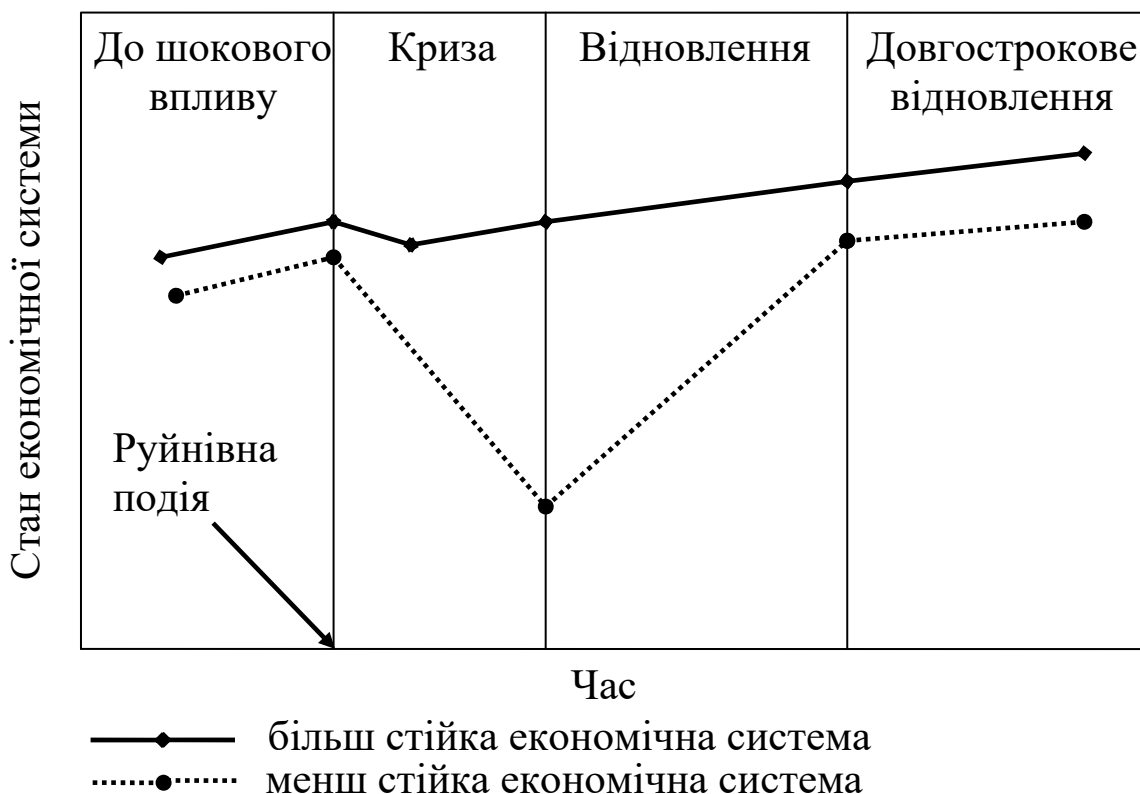

Рис. 1.1. Динаміка більш стійкої та менш стійкої економічної системи під впливом потрясінь

Джерело: побудовано автором за [82, с. 1]

Стійкіша економічна система (з вищим рівнем стійкості) краще протистоїть руйнівній події порівняно з менш стійкою економічною системою (з нижчим рівнем стійкості). Складність і зміна зовнішніх умов та/чи внутрішніх характеристик економічної системи підтверджує думку, що не завжди можна передбачити руйнівні події, але коли вони виникають, то повинні привести до навчання економічної системи та її адаптації [82, с. 2]. Таким чином, стійка економічна система

демонструє цілеспрямовану адаптивну поведінку до змін зовнішнього та / або внутрішнього середовища для підтримки основних макроекономічних параметрів у передбачуваному-заданому-бажаному діапазоні. Проявляється стійкість системи залежно від природи виклику та виду системи (проста із одним чи декількома станами рівноваги або складна) по-різному (табл. 1.1).

З теоретичної точки зору стійкість економічної системи відображає *відносну незмінність основних її параметрів*, здатність зберігати їх у заданих межах при негативних впливах ззовні та/або зсередини. Звідси стійкість економічної системи характеризує стан цієї системи в умовах негативних впливів. Більш стійкою є така система, яка при таких впливах піддається меншим змінам і відхиленням від попереднього стану [31, с. 7].

Інша сутнісна ознака стійкості економічної системи пов'язана із багатокладністю цієї системи. Стійкість у такій системі досягається тоді, коли менш прогресивні форми або ліквідовані, або підпорядковані функціонуванню найбільш прогресивної економічної форми (укладу). Наприклад, країни-лідери за рівнем технологічного та економічного розвитку, включають в орбіту свого руху менш розвинуті, використовуючи, зокрема, методи нееквівалентного обміну або кредитних зобов'язань. Звідси, *відносна стійкість економіки* менш розвинутих країн забезпечується ціною утримання розвинутих країн через включення їх економік в орбіту функціонування більш розвинутої економіки. Інтегруючись у систему міжнародного поділу праці, економічно менш розвинута країна зосереджується на виробництві вузького набору матеріальних благ. Таким чином, незважаючи на нееквівалентні відносини, країна отримує відносно постійне джерело доходу від обраного виду економічної діяльності. Така взаємодія та взаємозалежність обумовлюють теоретичне розуміння поняття «стійкість економічної системи» як її імунітету до негативних впливів.

Таблиця 1.1

Прояви стійкості системи залежно від її виду та природи шокового впливу

Тип впливу		Тип системи		
		із одним можливим станом рівноваги	із великою кількістю рівноважних станів	складні адаптивні
Природа впливу (виклику)	Неочікувана значна руйнівна подія (шок)	Повернення до попереднього стану рівноваги <i>Наприклад, зростання рівня зайнятості досягає докризового періоду або траєкторії</i>	Встановлення нового стану рівноваги <i>Наприклад, темпи зростання зайнятості набувають нового рівня або траєкторії, враховуючи умови постшоку</i>	Постійна адаптація <i>Наприклад, перерозподіл ресурсів, потужностей, можливостей, підтримання прийняттого рівня зайнятості та траєкторії</i>
	Перманентний повільний негативний вплив	Збереження «природного» стану <i>Наприклад, безробіття на «природному» рівні, незважаючи на хронічний економічний стан</i>	Удосконалення продуктивності <i>Наприклад, рівень зайнятості та його траєкторія перевищують попередній період</i>	Постійна адаптація <i>Наприклад, регіональні корективи зменшують втрати робочих місць і волатильність робочих циклів</i>

Джерело: побудовано автором за [80]

Зміст поняття «стійкість економічної системи» розкривається класифікаційними ознаками та її видами. Зокрема, за здатністю реагувати на зовнішні та внутрішні впливи економічна система може характеризуватися:

- ✓ *гіперстійкістю* до зовнішніх і внутрішніх впливів, коли економічна система до розвитку малосприйнятлива і не здатна адаптуватися до змін, у тому числі позитивних. У такому разі, економічну систему називаємо сталою, тобто нездатною до розвитку;
- ✓ *постійною (перманентною) стійкістю* до зовнішніх впливів, коли зміни в економічній системі проявляються епізодично та тривають недовго;
- ✓ *стійкістю у процесі розвитку*, коли відбуваються систематичні кількісні та якісні зміни в економічній системі, що проявляються у збільшенні проциклічних макроекономічних показників (наприклад, збільшення обсягу валового національного продукту) та не вище об'єктивно детермінованого максимуму.

Гіперстійка економічна система є переважно теоретичним поняттям. Як зазначалося вище, глобалізація та інтеграційні процеси, поширення інтернет-технологій, міжнародний поділ праці, зростання взаємозв'язків, взаємозалежності національних економік і турбулентності у світі – це зовнішні фактори, які не залишають жодній національній економіці можливості функціонувати відособлено від інших у глобальному економічному просторі. Натомість перманентну стійкість економічної системи або стійкість у процесі розвитку підтримують більшість урядів країн світу, стимулюючи стійкий розвиток національних економік. Під *стійким розвитком економіки* розуміємо процес якісних змін в економічній системі країни, що відбувається в умовах негативних зовнішніх та внутрішніх впливів, при якому використання економічних ресурсів та інституційні зміни взаємоузгоджені. Поняття *«стійкий розвиток економіки»* характеризує відкриту економічну систему, що розвивається, відображаючи не консервацію існуючого її стану, а еластичну змінність макроекономічних показників в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів при збереженні єдності та цілісності економічного простору країни.

Умовною стійкістю економіки можна вважати самозабезпеченість і незалежність економічної системи країни від зовнішнього постачання ресурсів. Наприклад, стійкість

національним економікам країн ОПЕК, Російській Федерації надає та обставина, що за запасами паливно-енергетичних ресурсів такі країни посідають провідні позиції у світі [45, с. 5]. Лідерство на ринку паливно-енергетичних ресурсів формує потенціал для стійкості економіки (при цьому енергетичні ресурси виступають ресурсом для забезпечення стійкості економіки). Однак такий потенціал є недостатнім для здатності економічної системи країни реагувати на виклики різної природи, навчатися та відновлюватися після дії негативних впливів. В умовах формування нового технологічного укладу такий потенціал для забезпечення стійкості економічної системи є короткостроковим. Природно-ресурсний потенціал не забезпечує стійкість національної економіки, оскільки потребує ефективного використання, відновлення та збереження. Крім того, XXI ст. – це століття цифрової, репутаційної економіки, де ключовими факторами розвитку є інформація та відкриті дані, а репутація формується у результаті роботи з відкритими даними.

У науковій літературі пропонується виокремлювати внутрішні та зовнішні критерії стійкості економічної системи країни [60, с. 13–14], що, на думку дослідників, дає можливість досліджувати саме внутрішню та зовнішню стійкість. *Внутрішні критерії* у такому контексті дають змогу аналізувати ризики втрати стійкості економічної системи, що виникають у процесі суттєвих поступальних чи швидких і кардинальних змін суспільних відносин для забезпечення оперативності реагування на них у часі та просторі, а також обґрунтовувати стратегічні і тактичні цілі досягнення системної пропорційності всередині країни. Натомість *зовнішні критерії* розглядаються як критерії зрілості економічної системи, зокрема таких її елементів, як продуктивні сили і виробничі відносини.

Застосовуючи такий науковий підхід, дослідники не визначають природу зовнішньої стійкості економіки, не обґрунтовують доцільність виокремлення внутрішньої та зовнішньої стійкості [46, с. 5–6]. Припускаємо, що за класифікаційну ознаку виокремлення таких видів стійкості було прийнято

походження шоків впливів, а саме: розподіл їх на такі, що виникають у межах економічної системи певної країни, тобто ендогенні шоків впливи, і такі, що надходять ззовні зі світової економіки – екзогенні. У такому випадку, *зовнішня стійкість економіки* означає здатність національних суб'єктів господарювання *зберігати свої життєво важливі параметри та функції* на зовнішніх ринках, наприклад у контексті зарубіжних активів, ринків збуту, обсягів реалізації.

Такі характеристики економіки, як здатність до самоорганізації її суб'єктів, затримка реакції на руйнівні, негативні впливи, адаптація до них за рахунок внутрішніх резервів, реагування суспільства та держави на впливи різної природи, дають можливість виокремити й інші види її стійкості. Відповідно до джерел реакції економіки на впливи різної природи можна виокремити такі види стійкості, як транскордонну, дискреційну, емпіричну, потенційну, інерційну [10, с. 53]. У випадку, якщо вони не суперечать один одному, інтегральний показник стійкості економічної системи досягає максимального значення.

В окремих дослідженнях розглядають антипод стійкості економічної системи – *нестійкість* цієї системи. Дійсно економічна система може бути нестійкою до дії руйнівних, негативних впливів. У цьому разі варто використовувати поняття «*рівень стійкості економічної системи*», під яким розуміємо рівень забезпечення економічної системи ресурсами, потужностями та наявності можливостей для її спроможності відновлюватися, адаптуватися, реагувати у відповідь як на короткострокові потрясіння, так і на довгострокові зміни в екологічних, соціальних та економічних умовах.

Забезпечення стійкості економічної системи є внутрішньою ціллю цієї системи, стратегічним орієнтиром її функціонування. Однак виникає проблема економічного розвитку та зростання економіки, оскільки нестійкість, зрештою криза, є об'єктивною умовою для якісних змін у системі. Однак, суперечності не існує, оскільки стійкість має означати функціонування економічної системи у допустимих (життєздатних) межах із висхідною траєкторією визначених макроекономічних

показників. Крім того, економічна система країни, незалежно від фази циклічного розвитку має бути стійкою, оскільки це є умовою економічної безпеки країни, гарантією її економічної незалежності та суверенітету.

Теоретичні узагальнення сутнісних ознак і видів стійкості економічних систем, критичний аналіз наукових підходів у публікаціях [64; 65; 70] дає змогу віднести до *критеріїв стійкості економіки* такі:

надійності – здатності економіки мінімізувати негативні впливи за рахунок інноваційного розвитку, соціальної справедливості та ефективності суспільного виробництва;

резервності – наявності в економіці не залучених в економічний обіг ресурсів або наявності ресурсів за її межами, зокрема фінансових, які можуть бути задіяні для компенсації втрат від впливів зовнішнього та внутрішнього походження;

адаптивності – здатності економіки виявляти цілеспрямовану пристосувальну поведінку до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі з метою підтримки основних макроекономічних параметрів у прогнозованих межах;

реагування – здатності економіки до швидкої мобілізації ресурсів, прийняття управлінських рішень в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів, що визначається розвитком інформаційно-комунікаційних технологій;

відновлення – здатності економіки до зростання та розвитку після дії руйнівних, негативних зовнішніх та / або внутрішніх впливів;

автономності – здатності економіки достатньо незалежно функціонувати, долаючи соціально-економічні проблеми, що зумовлені зовнішніми і внутрішніми впливами;

керованості – здатності економіки до стійкого розвитку шляхом ефективної участі держави в управлінні суспільними процесами та підтримки суспільством діяльності державних інституцій;

різноманітності – здатності економічної системи відновлюватися, адаптуватися та реагувати на негативні зовнішні впливи завдяки значній кількості різноманітних суб'єктів, що займають різні ніші в економіці та використовують різні стратегії розвитку;

взаємозалежності – здатності економічної системи відновлюватися, адаптуватися та реагувати на негативні зовнішні впливи завдяки взаємозалежності фінансових інституцій (установ та організацій) в економічній системі, що обумовлює темпи та масштаби поширення кризових явищ.

Використання критеріального підходу до дослідження стійкості економіки забезпечує достатню якість аналізу та об'єднує в одне ціле ключові її ознаки. Часовий проміжок, за який економічна система адаптується до нових умов, відновлюється та долає наслідки руйнівних, негативних подій, варто розглядати як одну з оціночних характеристик для вивчення особливостей функціонування економіки. Роль часу у такому контексті наведено на рис. 1.2, де відображено загальну вихідну ситуацію – економічна система у стані рівноваги.

Критичний аналіз і теоретичні узагальнення наукових підходів дослідників різних галузей знань [2; 12; 34; 35; 56; 57; 59] дає можливість визначити такі *положення теорії стійкості в економіці*:

- ✓ стійкість економічної системи поширюється не лише на стан рівноваги, але й на нерівноважні процеси;
- ✓ стійкість економічної системи є результатом взаємодії її елементів (складових) і проявом її внутрішньої структури;
- ✓ для зміцнення стійкості економічної системи до негативних впливів, необхідно удосконалити внутрішню якість і структуру системи;
- ✓ основні ресурси формування, забезпечення та підвищення рівня стійкості економічної системи містяться всередині самої системи;
- ✓ стійкість економіки має *ex ante* та *ex post* аспекти. *Ex ante стійкість* належить до здатності протистояти шокам, тоді як *ex post стійкість* належить до здатності компенсувати втрати і швидко відновитися після несприятливого шоку. Ці два аспекти стійкості економіки є взаємопов'язані;
- ✓ стійкість є властивістю (якістю, характеристикою) економічної системи, що відображає її *здатність функціонувати* в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів та *реагувати* на них, її *здатність змінюватись* під впливом зовнішніх та внутрішніх впливів, не втрачаючи при цьому критично важливі структурні та функціональні параметри;

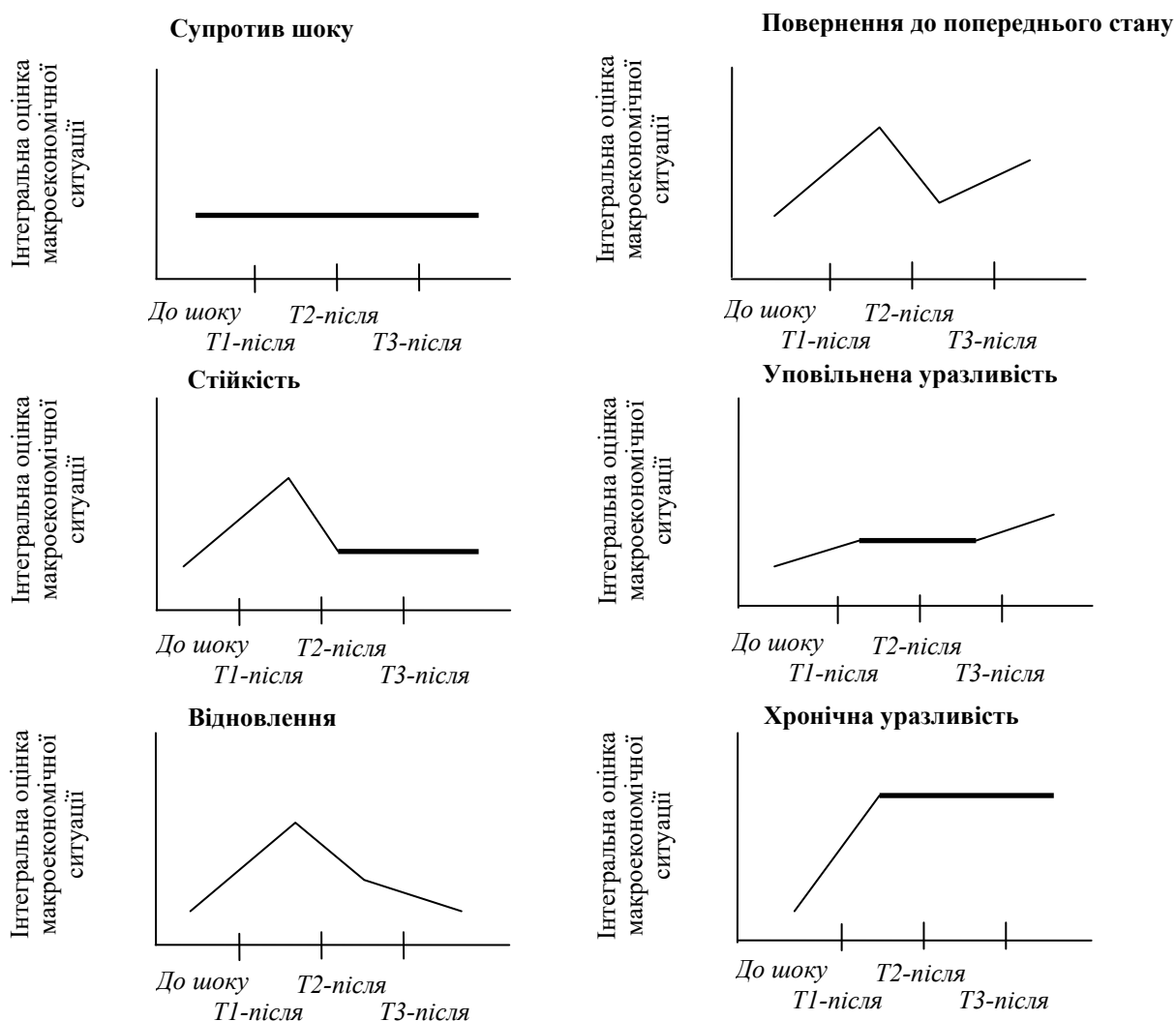

Рис. 1.2. Реагування економічної системи на шоківі впливи у часі [66]

- ✓ властивість економічної системи відновлюватися, реагувати, адаптивно змінювати в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів, проявляється у зміні рівня стійкості цієї системи з урахуванням фази її циклічного розвитку;
- ✓ стійкість економічної системи не є статичною та змінюється під дією факторів та умов на різних фазах циклічного розвитку;
- ✓ стійкість економічної системи розглядається в просторових і часових вимірах. Часовий вимір стійкості економічної системи пов'язується із процесом її відновлення після дії негативних факторів;

- ✓ для стійкості економічної системи необхідні реактивні змінні, управління ризиками (включаючи питання економічної ефективності, аналіз витрат та вигод).

Таким чином, теоретичною основою дослідження стійкості економічної системи правомірно прийняти такі положення. Стійкість властива об'єктам різних ієрархічних рівнів: від домогосподарств і до рівня світової економіки, але важливою умовою її оцінювання є уникнення розгляду будь-якого з таких об'єктів окремо. Стійкість економічної системи країни виражає життєздатність (спроможність функціонувати) економіки в умовах невизначеності та турбулентності, що у тому числі обумовлюється національною економічною моделлю.

Методологія дослідження стійкості економічної системи країни базується на розумінні стійкості як здатності цієї системи забезпечувати ефективний розподіл і перерозподіл ресурсів та активів, який сприяє довгостроковому економічному зростанню, а також виконанню міжнародних і внутрішніх зобов'язань держави, незважаючи на природу викликів і ризиків. Важливою характеристикою стійкості економіки є її здатність зберігати низьку міру розпорошення основних показників відносно довгострокових значень.

Якщо економічна система країни стійка, то наявні у ній механізми саморегулювання (стабілізації і рівноваги) здатні забезпечити умови розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем в умовах турбулентності. Разом із тим, стійкість економіки країни означає її внутрішній «імунітет» до негативних впливів, який потребує осмислення та наукового обґрунтування факторів та умов його формування.

1.2. Фактори забезпечення стійкості економіки

Фактор (лат. *facere* – «діяти», «виробляти», «примножувати»; англ. *factor* – «посередник», «агент») – це умова, чинник, ресурс, рушійна сила процесу, явища. Визначення факторів забезпечення стійкості економіки країни є важливим науковим і прикладним завданням для розроблення заходів

та вибору інструментів державної політики у цій сфері. Така ідентифікація необхідна для обґрунтованого пропонування заходів із підвищення стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів. Основними припущеннями для розв'язання цього дослідницького завдання є такі:

- ✓ фактори забезпечення стійкості економіки, пов'язані зі структурою економіки, окремими її складовими (їх станом, якісними та кількісними характеристиками), зокрема до внутрішніх факторів, належать такі: ресурси, можливості, формальні та неформальні правила та норми (що прийняті у суспільстві), інституції, механізми взаємодії між ними;
- ✓ перелік факторів забезпечення стійкості національної економіки не може бути вичерпним у зв'язку із неможливістю передбачити всі потенційні руйнівні, негативні впливи на економіку;
- ✓ для кожної окремої економіки існує загальний і спеціальний (особливий) перелік факторів її стійкості, оскільки *національна економіка* – це сукупність економічної діяльності людей з їх реальними інтересами та надбудовою у вигляді національних інтересів і пріоритетів, за якою стоять традиції, звичаї, релігія, ідеологія населення із своєю історією розвитку та світоглядом;
- ✓ перевірити важливість, дієвість певного фактора для забезпечення стійкості національної економіки можливо лише за результатами його прояву під час попередніх негативних впливів.

Дослідження стійкості національної економіки пропонується здійснювати шляхом вивчення зовнішніх економічних впливів на економіку країни у таких сферах, як: торгівля; інвестиції; кредити; та стану внутрішніх факторів стійкого розвитку економіки, а саме: природно-ресурсних; соціально-демографічних; фінансових; інтелектуальних ресурсів та інновацій [10, с. 50]. Зовнішні впливи на економіку кожної окремої країни характеризуються тенденцією до посилення у зв'язку зі зростанням міжкраїнної інтеграції у сфері торгівлі та руху капіталу, глобалізацією світового економічного простору. Рівень залежності національної економіки від зовнішніх впливів та її

взаємодії у світовому економічному просторі визначається самозабезпеченістю цієї окремої економіки життєво необхідними матеріальними, фінансовими, людськими та нематеріальними ресурсами.

Зовнішня взаємодія. Світова економіка розвивається у ХХІ ст. під впливом глобалізації, яка змінює умови економічної діяльності, можливості для розвитку як окремих країн, регіонів, так і світу в цілому. У сучасних умовах без врахування міжнародних економічних зв'язків неможливо зрозуміти закономірності розвитку будь-якої країни.

Вивчення наукових розробок українських дослідників та аналітичних звітів міжнародних організацій, програмних документів урядів зарубіжних держав свідчить, що поширення негативних впливів від однієї економіки до економік інших країн світу відбувається миттєво. А об'єктивною реалією сучасного століття є те, що відкриті та інтегровані у світову національні економіки є високо уразливі до негативних явищ і процесів.

Суттєво збільшилася залежність національних економік від світового ринку товарів і послуг. Відповідно серед зовнішньоекономічних чинників стійкості економіки можна виокремити такий: участь країни у виробництві кінцевого продукту на експорт у різних формах і на різних стадіях виробництва. Іншими словами, чим більша частка доданої вартості у кінцевій вартості продукції певної країни, тим більше компенсаційного ресурсу отримує така країна.

Поняття *«компенсаційний ресурс для забезпечення стійкості економіки»* пропонуємо розглядати як сукупність матеріальних запасів, фінансових резервів і нематеріальних активів, що можуть бути використані для прямих компенсацій втрат суб'єктам економіки від негативних впливів. До сукупності таких ресурсів належать: матеріальні запаси, резервні потужності в енергетиці, запаси споживчих товарів, золоті та валютні резерви, додаткові транспортні можливості, можливості міжнародної підтримки. Також до компенсаційних ресурсів у недержавному секторі економіки належать такі, як: заощадження населення, безоплатне споживання

окремих видів благ і послуг за рахунок суспільних фондів споживання, сільськогосподарська продукція, що вироблена в господарствах населення, та не впроваджені винаходи й розробки.

Стійкість національної економіки формується факторами природно-ресурсного, соціально-демографічного, фінансово-виробничого, інтелектуально-інноваційного характеру. Фактор конвергенції соціального, економічного, екологічного та інноваційного розвитку регіонів також є умовою стійкості економіки країни, оскільки визначає цілісність та єдність економічного простору країни [10, с. 59].

Ще одним фактором стійкості економіки називають *співвідношення між виробничим і фінансовим капіталом*. В. Предборський доводить, що чим стійкіші співвідношення виробничого і фінансово-банківського капіталу, тим життєздатніша економіка (*А.В. – тим вищий рівень стійкості економіки*), а отже, й оцінка її безпеки буде досить високою. Порушення пропорцій і зв'язків між різними елементами економічної системи веде до її дестабілізації та є сигналом переходу економіки від безпечного стану до небезпечного. Таким чином, здатність економіки витримувати внутрішні та зовнішні «навантаження» означає, що економічна система спроможна протистояти, адаптуватися до структурних змін і мегатрендів сучасного світового розвитку, відновлюватися після негативних впливів.

Для протидії негативним зовнішнім впливам і зменшення негативних їх наслідків виділяють такі фактори забезпечення стійкості економіки, як:

- *макроекономічна стабільність* розглядається з позиції кейнсіанської теорії макроекономічної рівноваги. Якщо сукупні витрати в економіці, тобто заплановані витрати макроекономічних суб'єктів, змінюються рівномірно із фактичними витратами підприємницького сектору, то відповідно кейнсіанській моделі «витрати – випуск» економіка буде характеризуватися внутрішнім балансом, низьким рівнем інфляції та рівнем безробіття близьким до природного, а також позитивним сальдо платіжного балансу;

- *ефективність внутрішнього ринку*. Економічна наука досліджує ринки та їх функціонування через ціновий механізм як ефективний спосіб розподілу ресурсів в економіці. За умови ринкового саморегулювання наслідки негативних зовнішніх впливів на економіку поглинаються відповідним коригуванням. Якщо ринкові диспропорції характеризуються тенденцією до збереження, особливо в умовах негативних зовнішніх впливів, то ресурси не розподіляються в економіці ефективно, у результаті такого відбувається відтік фінансового та людського капіталу, має місце дефіцит на товарних ринках;

- *ефективність державного управління* розглядається як важлива умова забезпечення стійкості національної економіки. З-поміж іншого державне управління стосується таких питань, як: верховенство закону та захист прав власності. Відсутність та низький розвиток інститутів (формальних і неформальних правил і норм) формує сприятливі умови для економічних і соціальних потрясінь у країні під дією негативних зовнішніх впливів на економіку;

- *соціальний розвиток* як якісна зміна суспільства, що приводить до удосконалення існуючих і виникнення нових суспільних відносин та інститутів (норм і правил поведінки), розглядається як ще одна з умов забезпечення стійкості економіки. Розвинені соціальні відносини сприяють ефективності функціонування економічного механізму без загрози соціальних потрясінь. Соціальна згуртованість відображає рівень розвитку соціального діалогу в суспільстві, а також спільні підходи до визначення заходів державної політики у сфері забезпечення стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів [63, с. 9–14];

- *розвиток інтелектуального потенціалу країни*, що передбачає формування у населення системи професійної компетентності, державну підтримку у розв'язанні економічних проблем населення та у використанні ними економічних можливостей. Це безперервний процес, починаючи із догляду за дітьми, доступу до якісної початкової, середньої та вищої освіти. Забезпечення безперешкодного переходу від школи до ринку праці є ключовим і для розширення можливостей

людей, особливо за низького рівня економічного зростання та високого рівня безробіття. Молоді люди ризикують стати безробітними, що перешкоджає їм інвестувати у навички та знижує їхні очікування щодо шансів у житті. Своєю чергою, ті, хто здійснив перехід від школи до роботи також потребують можливостей, які надають змогу їм зберігати навички та оновлювати їх відповідно до змін у потребах ринку праці. Ефективна система соціального захисту, ринок праці та міграційна політика доповнюють ці зусилля, а також сприяють підвищенню рівня стійкості суспільства шляхом забезпечення економічного зростання;

- *ефективне державне регулювання ринку праці та товарів*, що сприяє діловій активності та довгостроковому зростанню, також зменшує вплив негативних зовнішніх впливів шляхом спрощення перерозподілу ресурсів по всій економіці. Подібним чином політика підтримки підприємництва та інвестиції в основний капітал, як правило, сприятливо залежить як від оподаткування, так і від інклюзивного зростання. В інших сферах економічної політики існують компроміси. Наприклад, *лібералізація фінансового ринку* може сприяти довготривалому зростанню та стійкості завдяки диверсифікації ризиків та розподілу капіталу, але це може збільшити уразливість країни до негативних зовнішніх впливів.

Інші емпіричні дослідження європейських економістів підтверджують важливість добре функціонуючих товарних ринків та ринку праці для забезпечення *ex post* стійкості економіки, тобто стійкості після шоку. Визначаючи спільні шоки та перевіряючи їх вплив на країни ЄС із різними економічними структурами на оцінках галузевих даних, дослідники виявляють, що високий *рівень регулювання товарних ринків і ринку праці* робить галузі менш стійкими до несприятливих шоків [75, с. 9–10]. Зокрема, різний потенціал поглинання шоків у промислових підгалузях країн ЄС значною мірою пояснюється прогресивністю реформ щодо регулювання товарних ринків;

- *гнучкість структури економіки та заборгованість державного та приватного секторів економіки*. Зокрема,

у разі структурних змін в економіці або різкої несприятливої події, негнучкість структури економіки перешкоджає своєчасній переорієнтації ресурсів, тобто капіталу та робочої сили на інші сектори. Високий державний борг, своєю чергою, ускладнює проведення антициклічної фіскальної політики, а високий приватний борг стримує здатність домогосподарств і фірм переходу на рівномірне споживання та прийняття інвестиційних рішень. Подібним чином висока чиста зовнішня заборгованість робить країни вразливими до раптового відпливу коштів іноземних інвесторів.

Висока заборгованість обмежує ex ante і ex post стійкість економіки. Висока заборгованість робить економіку країни вразливішою до шоків та посилює або продовжує економічний спад. Причиною такого є заборгованість, що знижує здатність домогосподарств і фірм планувати споживання та інвестиційні витрати, а також фінансову спроможність уряду пом'якшувати наслідки руйнівних, несприятливих подій. Високий державний борг зазвичай передбачає вищі податкові ставки на майбутнє, що негативно впливатиме на інвестиційні процеси. Також перманентність високого рівня державного боргу обумовлює нижчі темпи економічного зростання, що дає можливість стверджувати й про триваліші періоди для відновлення економіки після дії шоку;

- *негативний вплив зростаючої деградації природи та надмірного використання природних ресурсів на зростання та добробут* також розглядається як фактор впливу на стійкість економіки. Стихійні лиха стають дедалі складнішими зі значними економічними та людськими втратами, що є підставою для урядів підвищити стійкість своїх країн до таких подій [84]. Уряди повинні обрати відповідні методи та інструменти державної політики для розв'язання проблеми зростаючої деградації природи та надмірного використання природних ресурсів. Фінансова політика підвищує стійкість економіки, зменшуючи негативний вплив стихійних лих, сприяючи відновленню та підтримуючи конкурентоспроможність і збалансований розвиток країни.

Таким чином, на стійкість економіки впливає значна кількість факторів. В ОЕСР до таких належать: ступінь транс-кордонних взаємозв'язків фінансового сектора, інтеграція економіки до глобальних ланцюгів вартості, поширеність дисбалансів на рівні домогосподарств чи фірм, фіскальні параметри територіальної та структурної політики, а також здатність економіки перерозподіляти ресурси.

Експерти ОЕСР також виділяють чотири групи умов забезпечення стійкості національної економіки, а саме:

- *зовнішньоторговельна відкритість країни, висока частка конкурентних товарних ринків в економіці, ефективно функціонуючий ринок праці* підвищують здатність економіки поглинати негативні зовнішні впливи та долати негативні їх наслідки;
- *розвинені та ефективно регульовані ринки капіталу* підтримують стійкість економіки шляхом подолання тенденції до зростання зовнішньої заборгованості, підтримки співфінансування проектів та диверсифікації фінансових інструментів, розвитку малого та середнього бізнесу;
- *ефективна податкова політика та система соціального захисту населення* забезпечують підвищення рівня стійкості економіки через сприяння всеосяжності економічного зростання і зменшення компромісних рішень щодо його стимулювання;
- *розвинені державні інституції (установи та організації)* забезпечують стійкість економіки шляхом формування та реалізації ефективної політики протидії зовнішнім негативним впливам [78, с. 1].

Посилення *стійкості державних інституцій* означає сприяння активній участі громадян у суспільному житті, зміцненню довіри до уряду та підвищенню якості надання державних послуг. Важливе завдання полягає у зміцненні довіри громадськості до державних інституцій, що втрачається через обмежену спроможність влади реагувати на потреби громадян в умовах негативних зовнішніх впливів. Підвищення прозорості надання державних послуг та ширшого політичного процесу, розроблення нових підходів до взаємодії та розширення можливостей громадян також може зміцнити стійкість державних установ.

Також до умов стійкості національної економіки відносимо, по-перше, *цілісність та єдність економічного простору країни, рівномірність її соціально-економічного розвитку*. Зазначена умова особливо важлива у контексті реформи державного управління та децентралізації влади. Нині існує тенденція до зростання фінансової та бюджетної самодостатності територій. У регіонах країни необхідно генерувати цілеспрямовані позитивні зміни. Це передбачає проведення реальної оцінки їх природно-ресурсного та людського потенціалу, з яких можна створити нові сектори та сфери регіональної економіки.

По-друге, державна регіональна політика повинна стимулювати *інноваційну діяльність регіонів на основі розвинутої системи фінансування*. Зі створенням Державного фонду регіонального розвитку в Україні започатковано фінансування проектів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку планів заходів із їх реалізації. Відбувається відхід від старої практики фінансування виключно будівництва нових об'єктів, передусім бюджетної сфери, які домінували в переліках фінансування за кошти субвенцій на соціально-економічний розвиток регіонів та розвиток окремих територій. Реалізація нової державної регіональної політики формує можливості для саморозвитку регіонів.

По-третє, високий рівень залежності країни від зовнішніх поставчань паливно-енергетичних ресурсів означає низький рівень стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів. У такому контексті умовою стійкості економіки є *диверсифікація національного енергетичного портфеля*, у тому числі шляхом широкого впровадження інноваційних засобів збереження та економії паливно-енергетичних ресурсів.

Умовою стійкості економіки до руйнівних, негативних подій є *аналіз та оцінка впливів публічних рішень*, їх наслідків, отриманих у короткостроковій перспективі, та включення результатів такого аналізу в довгострокові практики збалансованого розвитку країни. Частково ця можливість полягає в тому, щоб розглядати стійкість як процес, який посилює індивідуальні та суспільні компетенції [82].

Інституційні та структурні реформи є важливими для забезпечення стійкості економіки. Здатність економіки країни мінімізувати негативний вплив руйнівних, негативних подій, відновлюватися та адаптуватися після їх настання залежить від низки факторів, включаючи політичне середовище, глибину економічної та фінансової диверсифікації та, зокрема, якість інституцій та економічних структур.

Стійкість економіки країни, як зазначалося, зазвичай перевіряється емпірично, спочатку визначаючи джерела потрясінь. Руйнівні, негативні події (шокові впливи), що потрапляють в економіку, можуть мати спільне для інших країн походження або бути специфічними для певної країни. У випадку спільного походження такого шоку (наприклад, розриву інтернет-бульбашки 2000 р. та подальшого краху технологічної та телекомунікаційної галузей 2001 р. чи фінансової кризи 2007–2008 рр.) стійкість економіки може бути перевірена шляхом порівняння реакції різних країн на той самий шок. Це порівняння, як правило, здійснюється шляхом оцінки впливу шоку на економіку (*ex ante resilience*) та розрахунку часу відновлення (*ex post resilience*).

Дослідження європейських економістів щодо *ex ante* стійкості економіки свідчать, що глибина рецесії або кризи після небажаного шоку пов'язані з інституційними факторами в країні. Зокрема, встановлено, що країни з інституційними проблемами зазнають значно більшої економічної мінливості, а вплив зовнішніх потрясінь на економічне зростання країни є більшим при більш латентних соціальних конфліктах в економіці та слабкіших інститутах з управління конфліктами [75, с. 9]. Відповідно країни з найбільш слабкими інституціями значно схильні до економічних потрясінь, ніж країни з добре функціонуючими інституціями та надійними ринками праці та товарів.

Використовуючи інструменти моделювання стійкості, експерти Центру місцевих економічних стратегій здійснюють якісну оцінку сили зв'язку між державним, приватним секторами та соціальною сферою і впливу міжсекторальних відносин, які існують в межах певної території, на стійкість еконо-

мічної системи. Припущення в рамках моделі – стійкість розвивається внаслідок сили та ефективності відносин між цими секторами та сферами. Якщо зв'язки між ними є сильними, то економічна система, ймовірно за все, буде стійкою. У результаті дослідження було виділено такі фактори забезпечення стійкості місцевої економіки:

- ✓ *співпраця*. Найбільш стійкими є території, що мають розвинене лідерство, яке не ґрунтується виключно на принципі «зверху вниз», але таке, що заохочує та підтримує самовизначення бізнесу та населення з інноваційного співробітництва і співпрацю між секторами. Це збільшує синергію та потенціал з розроблення інноваційних рішень для розв'язання проблем і використання можливостей;
- ✓ *адаптивність*. Адаптивність передбачає прийняття управлінських рішень щодо зміни напряму соціально-економічного розвитку територій, який був успішним у минулому, на новий. Здатність до адаптації залежить від індивідуальної та інституційної поведінки, а твердість або гнучкість організацій – від прийняття та стимулювання змін;
- ✓ *синергія*. Це ключовий елемент успішної місцевої економічної системи. Території зі значною міжсекторальною синергією демонструють, що об'єднані в єдину громаду території мають більше ресурсів і можливостей, ніж сума її складових;
- ✓ *соціальний капітал*. Територіями зі значним соціальним капіталом будуть такі, що мають розвинений соціальний сектор, і де винагороди від соціальних переваг поширюються по усій території [67].

Стійкий розвиток або розвиток економіки в умовах дії негативних зовнішніх впливів порушується, коли економіка виявляється нездатною нейтралізувати вплив дестабілізуючих факторів. У такому випадку держава не реалізує свої функції повною мірою та не запобігає зниженню добробуту населення. Надання розвитку національної економіки стійкого характеру – важливе завдання економічної політики держави. Фактори стійкого розвитку національної економіки наведені в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Фактори стійкого розвитку національної економіки

Фактор	Вплив фактору на стійкість
Суспільно-політичні фактори	
Суспільно-політична ситуація	Визначає можливість встановлення зв'язків між підприємцями, працівниками та державою
Напрями соціально-економічного розвитку національної економіки, державна політика	Визначає спектр стратегій національного розвитку, можливості його забезпечення за рахунок бюджетних ресурсів
Соціальні фактори	
Демографічні та соціокультурні	Впливають на форми зайнятості, доходи, мобільність населення, а в широкому сенсі – на людський і соціальний капітал
Рівень життя населення	Впливає на попит і потреби в соціальній підтримці
Стан трудових ресурсів	Загальний обсяг трудових ресурсів визначає обмеження економічного розвитку, впливає на міграційні потоки
Рівень здоров'я населення	Впливає на продуктивність праці
Розвиток соціальної інфраструктури	Можливості відтворення трудових ресурсів
Економічні фактори	
Спеціалізація, структура та потенціал економіки	Впливають на міжрегіональні взаємозв'язки, можливості впровадження інновацій та залучення інвестицій
Інвестиційний клімат	Впливає на доступність фінансових ресурсів підприємствам та на рівень їх доходів
Природно-екологічні фактори	
Природно-кліматичні умови	Зумовлюють галузеву спеціалізацію, просторовий розподіл ресурсів, рівень витрат
Стан навколишнього середовища, рівень антропогенного впливу	Визначають екологічні обмеження розвитку економіки, стан здоров'я населення

Джерело: [7, с. 23]

Для забезпечення стійкості економіки необхідною є наявність відповідних компенсаційних механізмів. Під *компенсаційними механізмами забезпечення стійкості економіки* розуміють сукупність організаційних форм економічних відносин, які забезпечують формування та використання фондів грошових коштів і матеріальних резервів з метою запобігання та мінімізації негативних наслідків фінансових, продовольчих, техногенно-екологічних, соціально-демографічних, технологічних впливів на національну економіку [62]. З теоретичної точки зору сутнісні характеристики компенсаційного механізму забезпечення стійкості економіки зображено на рис. 1.3.

Рис. 1.3. Структура компенсаційного механізму забезпечення стійкості економіки [62]

Компенсаційні механізми забезпечення стійкості економіки мають виконувати такі функції: захисну, регулятивну, превентивну (попереджувальну), інноваційну та соціальну. Розглянемо їх детальніше:

- *захисна функція* передбачає протидію економіки негативним зовнішнім впливам і пов'язана з наявністю достатнього ресурсного потенціалу в країні;
- *регулятивна функція* передбачає подолання наслідків негативних зовнішніх впливів через перманентний пошук додаткових можливостей та економічних вигод;
- *превентивна функція* спрямована на передбачення та попередження негативних зовнішніх впливів на економіку, критичних ситуацій у процесі соціально-економічного розвитку країни. Реалізація цієї функції ґрунтується на розробці та реалізації заходів соціально-економічного, технологічного, організаційного характеру. Найважливішими з них є заходи, що забезпечують формування інформаційної системи забезпечення стійкості економіки;
- *інноваційна функція* полягає в розробленні та реалізації інноваційних рішень і заходів з метою подолання наслідків негативних зовнішніх впливів на економіку;
- *соціальна функція* спрямована на реалізацію прав і свобод громадян країни, досягнення найвищого рівня і якості життя населення шляхом взаємного партнерства господарюючих суб'єктів, суспільства і держави.

Таким чином, стійкість економіки до негативних зовнішніх впливів забезпечується функціонуванням таких фондів грошових коштів і матеріальних резервів, як [9, с. 37]:

- резервний фонд уряду, який використовується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету;
- стабілізаційний фонд державного бюджету, який використовується на проекти розвитку в стабільний період функціонування економіки та оперативно перенаправляється на критичні проекти реагування на дію викликів різної природи;

- державний резерв як незнижувальний запас матеріальних цінностей (постійно підтримуваний обсяг їх зберігання) або особливий державний запас матеріальних цінностей, які призначені для надання державної підтримки окремим секторам національної економіки, підприємствам, установам і організаціям для стабілізації економіки у разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів сировини і паливно-енергетичних ресурсів, продовольства, виникнення диспропорцій між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку; а також для забезпечення першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- фонд гарантування вкладів фізичних осіб, що забезпечує захист прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи країни, стимулювання залучення коштів у банківську систему країни, забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків;
- фонд соціального страхування, який здійснює управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, провадить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- пенсійний фонд, який здійснює забезпечення своєчасного та в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання та інших виплат, які визначені згідно із законодавством;
- міжнародні резерви як зовнішні фінансові активи країни визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків; скорочують волатильність національної грошової одиниці, що пов'язана з активністю спекулянтів і нерівномірністю зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

В Україні компенсаційні механізми забезпечення стійкості економіки перебувають на стадії розвитку. До фондів грошових коштів і матеріальних резервів, що створені з метою

запобігання та мінімізації негативних наслідків різноманітних впливів на економіку України, належить резервний фонд Кабінету Міністрів України, Стабілізаційний фонд Державного бюджету, державний матеріальний резерв, міжнародні резерви України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Фонд соціального страхування України, Пенсійний фонд України. Виокремлення компенсаційних механізмів з механізму державного регулювання економіки дозволяє сформувати цілісну систему державних інституцій для підтримки стійкого стану національної економіки.

Розгляд наукових підходів до визначення умов, чинників, ресурсів забезпечення стійкості економіки свідчить, що її здатність протистояти, адаптуватися та відновлюватися після негативних зовнішніх впливів обумовлюється факторами різної природи. Відповідно до міжнародної практики фактори забезпечення стійкості національної економіки визначаються фіскальною, інвестиційною, соціальною, грошово-кредитною, промисловою, аграрною та зовнішньоторговельною політикою, що реалізуються системою державних інституцій підтримки стійкого стану економіки. Узагальнено суб'єктом забезпечення стійкості національної економіки є держава, яка виконує основні функції щодо підвищення рівня стійкості економічної системи країни через органи законодавчої, виконавчої та судової влади.

1.3. Інституційні засади стійкості економіки

Інститути визначають напрям руху суспільства, стимулюючи чи гальмуючи розвиток окремих секторів і галузей економіки. Спрямування ресурсів і резервів на забезпечення стійкості економіки потребує урахування інституційних чинників. У зв'язку із цим актуалізуються питання дослідження інституційних аспектів стійкості національної економіки з метою науково обґрунтованого визначення напрямів і засобів її забезпечення.

Термін «інституціоналізм» вперше використав американський економіст У. Гамільтон. Беручи участь у зборах Американської економічної асоціації у 1918 р., він застосував цей термін для позначення системи поглядів на суспільство й економіку, в основі якої – категорія інституту [13]. Поняття «інститут» є центральним в інституціональній концепції. Вважається, що воно було запозичене економістами з соціальних наук, зокрема з юриспруденції та соціології. У визначенні сутності цього поняття немає однозначності, що ускладнює його застосування, а також кристалізує суперечності у поглядах на саму теорію інституціоналізму.

В економічній теорії вперше поняття інституту було введене американським економістом Т. Вебленом, якого вважають засновником традиційної теорії інституціоналізму. У своїй праці «Теорія праздного класу» Т. Веблен дав таке визначення: «Інститути – це, по суті, поширений спосіб мислення, який стосується окремих відносин між суспільством та особистістю, а також окремих функцій, які вони виконують; звичний спосіб мислення людей, який має тривати невизначено довго; і система життя суспільства, яка може з психологічного боку бути охарактеризована у загальних рисах як духовна позиція або поширене уявлення про спосіб життя в суспільстві» [11].

Нова інституціональна економічна теорія започаткована Дугласом С. Нортом, професором економіки університету Вашингтона у Сент-Луїсі, який за її створення отримав Нобелівську премію у галузі економіки у 1993 р. У рамках сучасного інституціоналізму найбільш поширеним є трактування інститутів, сформульоване Д. Нортом: «Інститути – це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують взаємодії, що повторюються, між людьми» [43]. У своїй праці «Інститути, інституційна зміна та функціонування економіки» (1990 р.) Д. Норт визначає інститути як правила гри в суспільстві, будь-які види обмежень, придумані для спрямування людської взаємодії». «Інститути зменшують невизначеність за допомогою структурування повсякденного життя...». Доречно зазначити, що Д. Норт розмежовує поняття

«інститут» та «організація» і виступає проти їх ототожнення. На його думку, «інститут – це правила гри, а організації і установи – це гравці. Інститути грають роль своєрідних «дорожніх карт», що визначають можливості руху агентів» [42]. Сутність інституціональної концепції, на відміну від інших, полягає у тому, що в ній економічні процеси пояснюються не тільки економічними, але й соціально-політичними, правовими, соціально-психологічними, етичними умовами життя, а також звичаями, традиціями і звичками, що існують як в житті окремої людини, так суспільства в цілому [16]. Це є важливим з точки зору розуміння причин ефективності економічних моделей і механізмів в одних країнах на відміну від інших країн.

Усвідомлення важливої ролі інститутів у здійсненні економічної політики призвело до значного підвищення інтересу українських науковців до дослідження інститутів, їх функцій, складу та властивостей. Серед останніх публікацій в цій галузі варто відзначити наукові праці таких науковців, як О. Алімова [1], В. Геєця [14], С. Кірдіної [22], І. Манцурова [36], Т. Склярук [50], А. Чухна [58], С. Білої [5], С. Романюка [49]. Однак, незважаючи на вагомий внесок науковців у розвиток теоретичних основ дослідження сутнісних характеристик інститутів, залишаються труднощі, пов'язані з неоднозначним розумінням дефініції інституту, формулювання його функцій, оцінки якості. Поняття інституту досить широке і включає звичаї, склад думки, системи формальних і неформальних норм і правил, обмежувальні рамки людської взаємодії, процедури та механізми забезпечення виконання правил, механізми контролю, усталені відносини, які структурують суспільне життя.

За Клейнером, існує три основні підходи до аналізу інститутів. Перший – «індивідуалізовані» визначення інститутів як відносно самостійних сутностей («інститут – це усталена норма»). Другий – системні визначення («інститут – це комплекс рольових відносин», «інститут – інтегрований комплекс традицій і рутин»). Третій представлений «бінарними» визначеннями («інститут – це норма та механізми, що контролюють та підтримують її виконання») [49].

В економічній літературі домінує підхід, згідно з яким інститут розуміється як система норм і правил. Логіка нормативного підходу при дослідженні інститутів проявляється в тому, що, якщо існують правила, то повинні існувати, по-перше, вихідні передумови реалізації цих правил; по-друге, обмеження застосування правил і винятки з правил, оскільки правила мають певну сферу застосування; по-третє, механізми примусу виконання цих правил і контролю над їх виконанням. Сутнісні характеристики поняття інституту зображено на рис. 1.4.

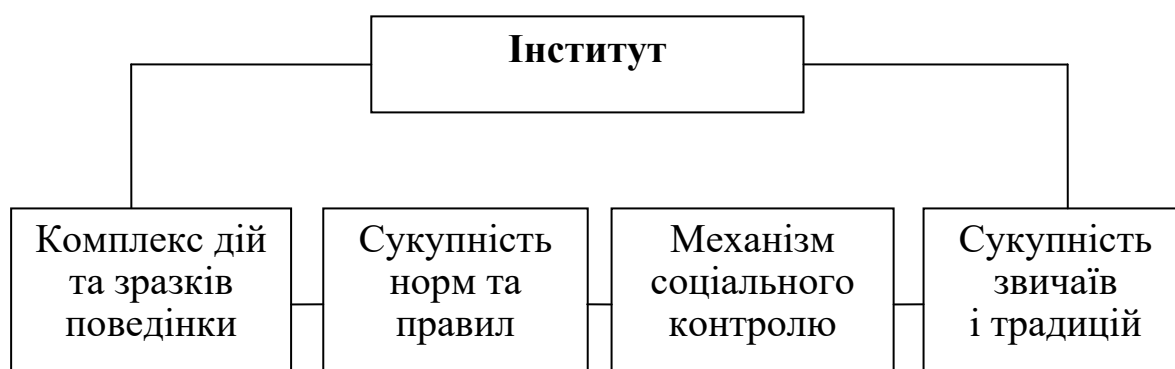

Рис. 1.4. Сутнісні характеристики поняття інституту

Джерело: розроблено автором

Формальні та неформальні інститути створюють інституційне середовище. Якщо формальні інститути санкціонуються державою, яка виступає їх гарантом, то виконання неформальних правил гарантується самими індивідами, які домовляються про їх виконання. Неформальні інститути функціонують у формі усних домовленостей для досягнення своїх цілей. Вони ґрунтуються на довготривалій історичній основі та втілюються в традиціях, звичаях, стереотипах поведінки. Як слушно зауважує Р. Мертон, «дослідники, що не беруть до уваги неформальні правила гри, ризикують прогавити багато важливих спонукальних мотивів та стримувачів, що визначають політичну поведінку» [1; 38]. Якщо неформальні інститути відповідають регулярній практиці спільного існування, вони в історичній перспективі можуть перетворюватися на формальні та законодавчі норми. Теорія

інституціоналізму вивчає шляхи вдосконалення інституційного середовища, під яким, зокрема, мають на увазі:

- сукупність основоположних соціальних, політичних та економічних правил, що обмежують людську поведінку [38];
- рівень підприємницького й управлінського потенціалу, а також соціологічної та правової системи [49];
- сукупність найважливіших фундаментальних соціальних, правових, політичних, економічних, морально-етичних, культурних правил і норм, що визначають поведінку та взаємовідносини у суспільстві, в тому числі між суб'єктами господарювання і державою, і повинні бути спрямовані на підвищення ефективності економіки та якості життя населення;
- сукупність різнорівневих інститутів, що розглядаються як інституційна матриця формальних правил і неформальних обмежень. Рушійні процеси, що відбуваються в інституційній матриці, змінюють її стан завдяки змінам правил гри і параметрів [28].

У взаємодії формальних і неформальних інститутів визначальне місце повинно відводитись державі, завданням якої є їх поєднання для ефективного функціонування та розвитку країни. На рис 1.5 зображено систему інституційного забезпечення стійкості економіки.

Найповніше сутність інституційного забезпечення стійкості економіки розкривається у таких функціях, як:

- регулююча, що полягає в забезпеченні стабільного та стійкого функціонування економіки і передбачає розроблення та реалізацію органами державної влади нормативно-правових актів, що регламентують організаційні та економічні умови для стійкого розвитку національної економіки;
- інформаційна – полягає в оприлюдненні та наданні юридичним та фізичним особам доступу до результатів оцінки рівня стійкості економіки; у створенні інформаційного базису для прогнозування стійкості економіки до шоківих впливів;

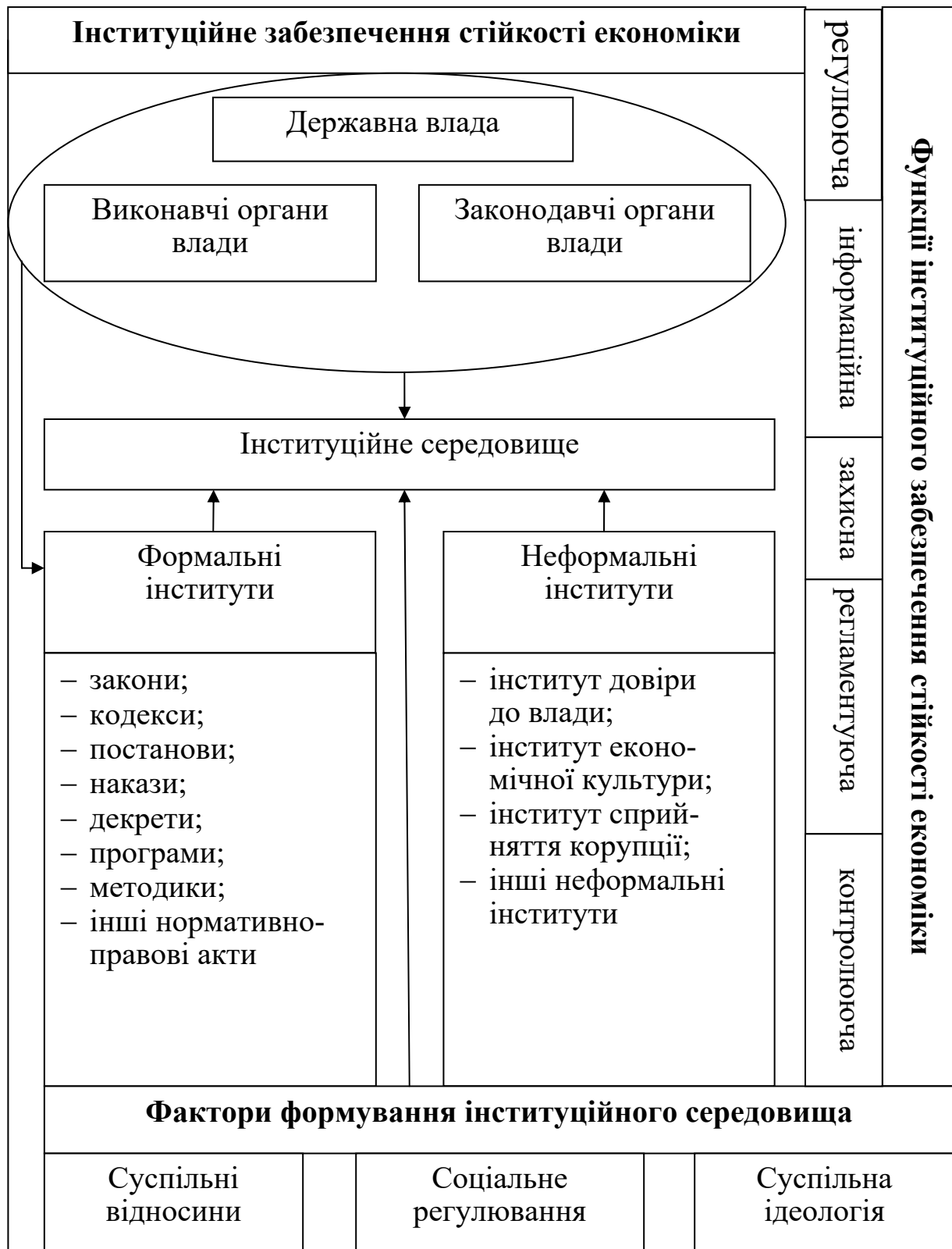

Рис. 1.5. Система інституційного забезпечення стійкості економіки

Джерело: розроблено автором

- захисна функція передбачає реалізацію та використання запобіжних заходів та інструментів в умовах шоків впливів на економіку;
- регламентуюча функція полягає у формуванні структури та ієрархії побудови системи органів державної влади та управління забезпечення стійкості економіки;
- контролююча функція полягає в державному контролі за процесом дотримання економічних нормативів та порогових значень індикаторів стійкості економіки.

Функції інституційного забезпечення дають уяву про функціонування інститутів забезпечення стійкості, які здатні впливати на розвиток процесів у будь-якій сфері економічного життя країни. Інституційне середовище формується під впливом відповідних факторів, а саме:

- суспільних відносин (відносини між соціальними суб'єктами з приводу їх рівності і соціальної справедливості в розподілі життєвих благ, умов становлення і розвитку особистості, задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб);
- соціального регулювання (система засобів, спрямованих на впорядкування поведінки людей, їх соціальних спільностей з метою узгодження і стабілізації суспільних відносин);
- суспільної ідеології (сукупність ідей, теорій і поглядів, які відображають соціально-економічні умови життя людей з позицій певної соціальної спільності; виступає як теоретично систематизована свідомість окремої соціальної групи чи суспільства в цілому).

Забезпечення стійкості національної економіки потребує впровадження ефективної інституційної системи. Держава, враховуючи високий ступінь її втручання в сучасне економічне життя, виступає двояким джерелом його змін. З одного боку, державне втручання може пом'якшувати коливання ринкової кон'юнктури, які загрожують, наприклад, кризою перевиробництва, а з іншого – порушувати нормальні умови економічного життя. Через виключність свого становища держава є монополістичною організацією, яка одночасно забезпечує стійкість

національної економіки та формує небезпеку реалізації не суспільних, а групових чи особистих інтересів. Держава забезпечує стійкість економіки у взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади.

Відтак, важливими елементами державного регулювання економіки виступають формальні інститути (наприклад, нормативно-правові акти), соціально-економічна суть яких, з точки зору забезпечення стійкості економіки, проявляються у таких видах впливу.

1. Інтегруючий вплив інститутів, які, сприяючи консолідації ресурсів суб'єктів економічної діяльності, забезпечують цілісність не лише економічної системи, але й єдність всього суспільства.

2. Інформаційний вплив інститутів полягає у накопиченні, обробці та передачі спеціалізованої економічної інформації, необхідної як для діяльності суб'єктів господарювання, так і для забезпечення інших економічних і соціальних процесів. Виконуючи інформаційну функцію, інститути забезпечують неперервність суспільного виробництва.

3. Орієнтаційний вплив проявляється у тому, що інститути є одним з інструментів спрямування суб'єктів економічної діяльності курсом, найбільш пріоритетним для суспільства та країни, і намагаються призупинити діяльність суб'єктів господарювання, що мають негативні наслідки [36].

Зазначені впливи інститутів сприяють стійкості економіки, її здатності пом'якшувати прояви кризових явищ шляхом урегулювання економічних, суспільно-політичних, соціальних суперечностей. Концепція «інститутів» запропонована інституціоналістами при аналізі проблем ринкової влади та регулювання економіки. За ще одним теоретичним напрямом дослідження інститутів останні визначаються як обмеження, що структурують людські взаємовідносини та створюються самими людьми [10, с. 243]. Представниками економічного інституціоналізму запропоновано ряд визначень економічних інститутів [17]. Узагальнено такими варто вважати специфічні економічні системи, що склалися у суспільстві, зі своєю структурою, суб'єктами, закономірностями функціонування,

які диктують визначені правила поведінки й обмеження для всіх членів суспільства. Щодо національної економіки, то економічні інститути виступають законодавчо-примусовим механізмом її функціонування [25].

До інститутів, діяльність яких повинна забезпечити стійкість економіки та її розвиток, належать: бюджетно-податкова, грошово-кредитна, банківська, інвестиційна системи. Ця класифікація інститутів стійкості національної економіки пояснюється таким чином.

По-перше, зазначені системи є основними структуроутворюючими системами економічного життя, що обслуговують матеріальне і нематеріальне виробництво. По-друге, ці системи формують основні важелі впливу на економічне зростання, серед яких виділяють ціну, відсотки, податки, дивіденди. По-третє, динаміка функціонування і розвиток перерахованих систем належить до найважливіших макроекономічних індикаторів, що характеризують благополуччя будь-якої економіки. Для економіки, що перебуває від дією шоків впливів, бюджетні доходи і видатки, інвестиції в основний капітал, величина податкового виключення, величина кредитної ставки, стан грошового обігу є важливими важелями держави у контексті забезпечення життєдіяльності економічної системи. По-четверте, виділені системи обслуговують відтворювальний процес [20, с. 44].

Вплив цих інститутів на економічну систему країни та їх роль у забезпеченні стійкості її функціонування є суттєвими. Інститутами стійкості економіки є системи, які чинять суттєвий вплив на виробництво, економічні зв'язки між окремим виробництвами, забезпечуючи відтворюючий процес у цілому. Наведені інститути стійкості економіки у процесі своєї взаємодії виконують ряд спільних функцій:

- забезпечення ресурсами всіх секторів економіки, створення оптимальних умов для руху товарних і грошових потоків;
- регулювання розподілу ресурсів, доходів, кредитів;
- створення умов керованості економікою;
- налагодження та розвиток економічних зв'язків;

- підвищення активності підприємницької діяльності та ефективності запозичених і залучених засобів;
- забезпечення комплексності і системності економічної та соціальної політики;
- реалізація принципу соціальної справедливості з метою забезпечення соціальних гарантій і захисту громадян держави [10, с. 244].

У процесі реалізації цих функцій формуються можливості здійснення розширеного відтворення, а у реальному секторі економіки починають діяти фактори, що упорядковують її структуру і забезпечують дію стимулів економічного зростання. Складність дії інститутів стійкості національної економіки полягає у тому, що:

- існуючі механізми розподілу ресурсів застаріли, а нові знаходяться на стадії формування;
- розвиток ринкових відносин у регіонах відбувається нерівномірно;
- зберігається висока їх територіальна диференціація [10, с. 245].

Існуюча територіальна диференціація зумовлена руйнуванням господарського механізму командно-адміністративної системи, яка хоча і недостатньо ефективно, але забезпечувала життєдіяльність усіх регіонів і верств населення. Колишнє єдине матеріально-технічне постачання та забезпечення у СРСР визначали високий ступінь спеціалізації та кооперації виробництв. Це обумовлювало значний обмін між регіонами та тісні взаємозв'язки між ними. У результаті утворення нових демократичних держав і зміни командно-адміністративної на ринкову економічну систему зруйнувалися господарські зв'язки між регіонами, окремими підприємствами. Виробництво продукції в нових економічних реаліях стало нерентабельним, а ряд українських товарів – неконкурентоспроможними.

Такий стан зумовив необхідність впровадження механізмів відновлення міжрегіональних і міжгалузевих економічних зв'язків, а також раціонального й економічно обґрунтованого розподілу ресурсів між регіонами та секторами економіки,

відновлення раціональних грошових і товарних потоків, забезпечення регульованості економіки у цілому. Ці завдання реалізуються такими економічними інститутами, як бюджетно-податкова, грошово-кредитна, банківська, інвестиційна системи. При цьому кожний інститут виходить зі своїх можливостей, меж та інструментів впливу на економічні процеси.

Якщо бюджетно-податкові органи у межах своєї компетенції можуть через рівень вилучення доходів стимулювати розширення різних видів діяльності, а через державне розміщення замовлень і прямих розподіл бюджетних коштів безпосередньо сприяти розвитку підприємств чи секторів економіки, то грошово-кредитна система через надання кредитів здатна прискорювати обіг грошових засобів і більш раціонально використовувати кредитні і власні кошти. Інвестиційна система через власні канали і конкурентне розміщення ресурсів у різні інвестиційні проекти може активізувати не тільки більш вигідне вкладання коштів, а й ефективне використання капітальних ресурсів, трудових ресурсів, природно-ресурсного потенціалу того чи іншого регіону. Банківські можливості у цьому випадку хоча й обмежені, однак, організовуючи отримання кредитів, здійснення розрахунків, розміщення коштів, банки здійснюють свій внесок у перебіг економічних процесів. Отже, у такий спосіб банківські установи надають стійкості економічним зв'язкам, кредитним і товарно-грошовим відносинам [15].

Виділені інститути стійкості економіки забезпечують скоординоване, комплексне і цільове використання всіх прямих і непрямих методів державного регулювання. У процесі розвитку ринкових відносин основою такої координації виступає використання бюджетних, грошових, кредитних, банківських, інвестиційних інструментів регулювання економіки у межах державного планування. Такий підхід дає змогу скоординувати ринковий механізм на виконання соціально-економічних програм суспільства, робить економіку керованою, надає комплексності та системності управлінню, створює можливості для посилення ролі держави в організації економічних процесів. Світовий досвід свідчить, що вихід економіки із кризи (наприклад, відновлення економіки після дії негативних

зовнішніх впливів) можливий за активної ролі держави, чіткого визначення цілей і пріоритетів, методів і способів їх здійснення. Саме тому важливим є програмно-цільовий підхід у державному плануванні, зокрема розробки програми відновлення економіки, деталізованої у річних планах, затверджених разом з річним бюджетом на відповідний рік [10, с. 246].

Важливу роль у забезпеченні стійкості національної економіки відіграють неформальні інститути. Система неформальних інститутів є системою основоположних цінностей, які формують духовну основу суспільства. Незважаючи на глобалізацію, кожна країна є окремим утворенням, який має індивідуальні особливості, такі як географічне положення, клімат, традиції та звичаї, прийняті у суспільстві, особливості їх поєднання, етичні норми, віросповідання населення та природні ресурси. Отже, держава є організмом, який можна споглядати в повному обсязі лише, коли відбувається єднання всіх складових елементів, які не відривають економічний рух від етнічного, а культуру – від економіки. Нерозвиненість неформальних інститутів, які об'єднують суспільство та створюють основу для реалізації спільних інтересів, може призвести до зростання ідеології споживання, індивідуалізму, культу багатства, у результаті чого в економіці зростатиме інфляція, ціна на товари та послуги.

До одного з головних завдань інституційного забезпечення стійкості економіки належить поєднання неформальних і формальних інститутів. Взаємодія неформальних і формальних інститутів зазвичай відбувається за кількома різними сценаріями, серед яких:

- формальні інститути з'являються з неформальних, вони перетворюються з існуючих у суспільстві неформальних звичаїв, правил і традицій. Таким чином відбувається перетворення неформальних інститутів на формальні;

- створення формальних інститутів, які повинні сприяти формуванню неформальних правил та устоїв. Важливо, коли нові формальні правила вдало вписуються в уже існуючу в країні структуру неформальних інститутів.

Також можливе існування неформальних інститутів і формальних норм у паралелі, які можуть спричиняти постійні протиріччя та бути фактором обмеження розвитку економіки. Формальні економічні інститути повинні відповідати та підтримуватися неформальними інститутами, які властиві економічному середовищу. Якщо формальні та неформальні правила знаходяться у конфлікті, то необхідно або скасувати формальні правила, або адаптувати їх до неформальних інститутів з метою впливу на останні з подальшими змінами відповідно до загальних інституційних інтересів.

Інституційне регулювання економіки – це сукупність прийомів, методів, процедур впливу інститутів на явища і процеси, що відбуваються в рамках соціально-економічної системи. Інституційне регулювання економіки має створити інституційні рамки, щоб уникнути паралельної дії і конфліктів між формальними та неформальними інститутами в різних напрямках економічного розвитку, оскільки це призводить до нестабільності економічної системи, збільшення частки тіньового сектора економіки, появи корупції і злочинності. Водночас можуть виникнути неприйнятні наслідки інституційного регулювання, засновані на встановленні формальних правил, які суперечать неформальним порядкам і способу мислення, що існують в економічному середовищі.

Все більше в економіці зміцнюються неформальні інститути, що передбачають виконання вузьких приватних економічних інтересів (таких як корупційні діяння, спекуляція та її форми: хабарі, комерційний підкуп, зловживання службовим становищем). У цьому випадку, метою інституційного регулювання є ослаблення таких правил поведінки.

Присутні в сучасному суспільстві неформальні інститути не здатні виконувати функції інституційного забезпечення стійкості економіки. Це означає, що вони не здатні створювати правила, що забезпечують реалізацію загальних інституційних інтересів для стабільного економічного розвитку. Крім того, вони є агресивними, наприклад, як інститут сприйняття корупції. Вважаємо, що корупція є суспільним інститутом, оскільки багато громадян змирилися з корупцією і сприй-

мають її вже стереотипом поведінки: для них це повсякденні, звичні, самі собою зрозумілі, й в деяких випадках необхідні дії.

Корупція впливає на зниження транзакційних витрат для учасників угоди: допомагає економити ресурси на пошук інформації, ведення переговорів, зменшує невизначеність, гарантуючи заздалегідь позитивний результат для учасників угоди. За своєю суттю корупція стає альтернативою моралі і праву. Вона активно впливає на особисті погляди та суспільну свідомість, сприяє формуванню вигідних морально-етичних установок, що визначають моральний клімат і правову культуру у суспільстві.

Загальними причинами поширення корупції є: низький рівень життя населення; бюрократія; недосконала законодавча база; відсутність або неефективність діяльності антикорупційних органів влади. Основними напрямками вдосконалення формальних інститутів з протидії корупції в економіці є: розвиток регулятивних заходів для підвищення відповідальності рад директорів фінансових установ та організацій; підходи, розроблені міжнародними організаціями щодо боротьби з корупцією і відмиванням доходів, які були отримані злочинним шляхом (зокрема, Transparency International, Група держав проти корупції, Організація економічного співробітництва та розвитку, Організація Об'єднаних Націй); забезпечення відкритості у діяльності грошово-кредитних організацій, а також прозорості структури власності.

Серед неформальних інститутів також заслуговує на увагу інститут економічної культури. Культура визначає цінності, правила поведінки та норми всіх суб'єктів, тим самим виконуючи функцію мотивації і стабілізації. Її можна розглядати, як нематеріальний ресурс для забезпечення розвитку країни та стійкості її економіки.

Вплив економічної культури на розвиток країни визначається тим, що люди послуговуються стереотипами у традиціях, цінностях і нормах поведінки, які втілені в економічні процеси. В умовах соціально-економічної трансформації суспільства відбувається руйнування старої культури та виникнення нових цінностей і норм поведінки.

До важливих елементів економічної культури належать економічні знання, які допомагають аналізувати інформацію, яка надходить з різних джерел, та на основі яких приймаються зважені та ефективні рішення для адаптації до змін у зовнішньому середовищі. Завдяки цим знанням надається свобода дій і, як наслідок, підвищується конкурентоспроможність індивіда.

Великобританія, Німеччина та Австрія анонсували розробку програм підвищення фінансової грамотності населення. Метою таких програм є підвищення рівня інформованості та компетентності користувачів фінансовими послугами. Це полегшує ситуацію на фінансових ринках. Чим освіченішим у фінансових питаннях є суспільство, тим швидше й ефективніше буде відбуватися їх адаптація до змін зовнішнього середовища.

Таким чином, чим вищий рівень культивованих в економіці моральних цінностей, тим менша потреба для втручання держави. Формування неформальних правил поведінки в економіці, які б забезпечували її стійкість, є тривалим процесом. Це вимагає зміни поглядів, традицій, поведінки економічних суб'єктів, їх способу мислення.

Також варто розглянути такий неформальний інститут, як довіра. Роль інституту довіри починає набувати все більшого значення у процесі оцінки факторів, що впливають на економічний розвиток. Довіра є динамічною характеристикою взаємовідносин індивідів та соціальних груп, заснована на взаємній щирості та чесності. Радіус довіри – це категорія, яка визначає коло осіб (або соціальних груп), які входять в єдину систему довірчих відносин. Довіра складно піддається кількісній оцінці, проте здатна прямо впливати на рішення економічних суб'єктів.

Важливість інституту довіри виражається у феномені, який Д. Норт та А. Дензао називали загальними моделями мислення (*shared mental models*) [10, с. 246–247]. Громадяни будь-якого суспільства, спілкуючись один з одним, знаходяться в одній «системі координат», чекаючи певної поведінки

один від одного завдяки єдиній історії та однаково ставленню до певних подій. Такі моделі характеризують суспільні взаємини через негласні норми. Неформальні норми знижують трансакційні витрати, оскільки невизначеність у процесі укладання контрактів або роботи механізмів з їх виконання зменшується, оскільки учасники мають уявлення та очікування про дії партнера. Вплив довіри може вимірюватись як вигода, яку готовий отримати агент від укладання контракту, відмовившись від отримання блага безкоштовно. Тобто, виходячи з міркування Д. Норта, необхідність у довірі прямо пропорційна тому, наскільки є затратним процес укладання контракту.

Актуальність феномена довіри до влади відома ще за часів Конфуція. Давньокитайський філософ і політичний діяч зазначав, що для успішного правління потрібні три речі: достатньо їжі, достатньо зброї, довіра народу владі (правителю). Причому у випадку крайньої необхідності, можна відмовитися від двох необхідних речей – від зброї та їжі, тому що з давніх часів ще ніхто не міг уникнути смерті. Однак без довіри народу жодна держава не зможе встояти [77].

Довіра до влади є чинником підвищення ефективності управління національною економікою. Низький рівень довіри громадян до органів влади сприяє виникненню передумов для соціальної напруги та формування кризових явищ у суспільстві та економіці. Одним із методів дослідження довіри суспільства до органів державної влади є опитування населення. До аналітично-розрахункових методів дослідження довіри суспільства до влади належать:

- порівняння та оцінювання рейтингів, складених міжнародними та національними організаціями;
- вимірювання різниці часток тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє державним органам влади;
- розрахунки індексу довіри до державних органів влади;
- аналіз динаміки рівня довіри, визначення основних тенденцій розвитку, побудова пошукових трендів та розробка перспективних прогнозів.

Довіра населення до державних органів влади підвищує як легітимність цих державних органів, так і ефективність їх функціонування. Довіра, яка спочатку формується в міру міжособистісної взаємодії й співпраці у рамках формальних і неформальних інститутів громадянського суспільства, згодом стає основою для створення не тільки національної мережі інститутів громадянського суспільства, але й сприяє посиленню довіри до діючих політичних інститутів, що сприяє формуванню громадянської культури.

Підтвердження цього знаходимо в концепції Т. Парсонса, згідно з якою довіра є однією з умов, що забезпечують соціально-економічну стабільність. Проблема довіри розглядається науковцем у рамках концепції взаємообмінів ресурсами між підсистемами суспільства. Зокрема, у взаємообмінах із підсистемою інтеграції політика обмінює зобов'язання ефективної реалізації колективної мети на довіру соціуму. Довіра виборців виступає як своєрідне кредитування політики.

Оскільки довіра стосується майбутніх дій інших, то вона приховує невизначеність і ризик, які є характерними її ознаками. Довіра не може виникнути поки не буде ризику, який, своєю чергою, може призвести до недовіри. Довіра перетворюється на ризиковий намір, оскільки з нею пов'язані такі явища, як уразливість, повна або часткова необізнаність про її наслідки.

Таким чином, ефективний вплив інститутів на процес формування стійкості економіки передбачає їх адаптацію до наявних умов у період циклічних змін. Така адаптація полягає не лише у пристосуванні інститутів до зміни умов, але й у формуванні здатності цих інститутів до розвитку і вдосконалення у процесі зміни економічних систем. Інститути повинні не лише функціонувати, обслуговувати економічні процеси у цих умовах, але й розвиватися під час своєї взаємодії для активізації цих процесів, стимулюючи позитивні тенденції та нівелюючи негативні. Взаємодіючи, особливо в умовах глобальних викликів, інститути здатні суттєво стабілізувати економічні процеси. Виступаючи як вбудовані в економіку

стабілізатори (норми, правила, принципи), вони можуть стимулювати чи стримувати розвиток, посилювати чи послаблювати процеси накопичення капіталу, підвищувати чи зменшувати платоспроможний попит населення [26].

Враховуючи, що наявність механізмів стійкості економіки є одним із основних напрямів її забезпечення, важливо охарактеризувати загальні аспекти їх формування [10, с. 247]. Варто наголосити, що вихідним елементом забезпечення стійкості економіки, який повинен бути реалізований комплексом заходів її формування, є ступінь врахування індивідуальних впливів на дію механізмів. Зокрема, інституційне середовище можна вважати сприятливим для підприємницької діяльності, якщо залишаються незмінними інституційна організація, порядок здійснення трансакцій, основні принципи оподаткування, а розмір податків не виходить за межі економічної доцільності. У цьому випадку йдеться про ритмічність удосконалення економічної політики.

У період спаду стимулююча економічна політика має базуватися на збільшенні державних витрат зі зниженням податків. В умовах інфляції, яка зумовлена надлишковим попитом, або інфляційного зростання, стримуюча фіскальна політика включає зменшення державних витрат і збільшення податків. Враховуючи широкий соціальний вплив інститутів на стійкість економіки, заходи із забезпечення її формування потребують подальшого розвитку теоретичних принципів удосконалення інституційних засад економіки.

Однією з характерних ознак стійких макроекономічних систем є ефективне функціонування та протистояння різним і неминучим впливам зовнішнього та внутрішнього характеру. Однак існують певні межі адаптивності системи, що проявляються у такому: якщо зміни параметрів системи перевищують можливості її адаптивного розвитку, відбувається втрата стабільності. Адаптація, своєю чергою, залежить від потенціалу системи [23].

Домінантною проблемою досягнення стійкості макроекономічних систем є величина фінансових ресурсів [53].

Тому першочерговим завданням державних фінансових органів та інститутів є створення передумов і всебічне сприяння зростанню обсягів фінансових ресурсів при забезпеченні стабільності національної грошової одиниці. Не меншою мірою продуктивність фінансових ресурсів обумовлюється їх раціональним розміщенням, яке має забезпечити як вільний доступ до ресурсів і стимулювання ефективності їх використання. Отже можна зробити висновок, що обсяги фінансових ресурсів повинні зростати не заради збільшення їх кількості, а з метою забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку системи [52]. У табл. 1.3 наведено класифікацію основних інструментів забезпечення стійкості економіки.

Таблиця 1.3

Інструменти забезпечення стійкості економіки

Напрямок державного регулювання	Види інструментів	Значення дії інструмента
Фіскальне регулювання	Податкові ставки, податкові пільги, податкове навантаження	Можна стимулювати або стримувати розвиток певних галузей і секторів економіки, створювати сприятливі умови для економічного зростання країни
Інвестиційне регулювання	Інвестиційна знижка, інвестиційно-інноваційний податковий кредит, інвестиційні пільги	Створення сприятливого інвестиційного клімату з орієнтованістю на внутрішнє інвестування та активна інвестиційна позиція держави
Соціальне регулювання	Фінансові трансферти, пільги, штрафи, субсидії	Зменшення негативного впливу структурного безробіття та зниження рівня диференціювання окремих верств населення за рівнем доходів

Закінчення табл. 1.3

Напрямок державного регулювання	Види інструментів	Значення дії інструмента
Регулювання зовнішньоекономічної діяльності	Митні тарифи та збори, ліцензування, квотування, валютні обмеження, антидемпінгові заходи	Сприяння інтеграційним процесам у світовому господарстві з максимальним урахуванням національних інтересів
Грошово-кредитне регулювання та інфляційне таргетування	Облікова ставка НБУ, норми обов'язкових резервів, лізингові платежі, курс національної валюти, валютні резерви	Формування принципів експансіоністської монетарної політики (політика «дешевих грошей») та стабілізації інфляційних процесів і прогнозованого курсу гривні
Підприємницьке регулювання	Сертифікація, стандартизація, ціни та тарифи, державне замовлення	Регулювання капіталовкладень, виробництва, підвищення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту національної продукції
Промислове регулювання	Дотації, позики, пільгові тарифи, видатки на НДДКР, субсидії	Стимулювання підприємств до відродження промислового виробництва через оптимізацію форм власності, сприяння появі ефективного власника та заохочення до інвестування у промисловість
Енергетичне регулювання	Податки, мито, ліцензування, державні програми	Підвищення рівня енергетичної безпеки країни та сприяння розвитку альтернативних джерел енергії і енергозберігаючих технологій
Стратегічне управління	Державні контракти, програми, плани, прогнози	Довгострокове планування на основі вибору основних пріоритетів та напрямів розвитку

Джерело: складено автором за [23]

Загальна сутність стратегічного управління полягає у виборі ключових напрямів розвитку, а також у забезпеченні необхідного потенціалу для довгострокового соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Кінцевим результатом стратегічного управління є відповідна стратегія, яка є функцією, що залежить не від часових характеристик, а визначається характеристиками напрямів. Вона не потребує вжиття негайних заходів, а реалізується через розробку комплексних планів, систему бюджетів усіх рівнів, впровадження цільових програм розвитку [23].

В основу стратегічного управління покладене стратегічне планування, під яким варто розуміти неперервний процес планової діяльності органів державної влади та управління різних ієрархічних рівнів щодо визначення цілей, пріоритетів та завдань розвитку соціально-економічної системи на довгострокову перспективу з одночасним формуванням основ механізму їх реалізації та прогностичних значень економічних та соціальних показників, які здатні охарактеризувати результати впровадження планованих стратегічних заходів, що дасть можливість відстежити заплановані заходи та в разі необхідності відкоригувати їх на шляху досягнення стратегічної мети [24].

У сучасній міжнародній практиці державного регулювання розробка заходів впливу держави на економіку з метою підтримки (або відновлення) її стійкості виходить за межі національної економічної політики. Це є закономірним наслідком міжнародних інтеграційних процесів. За умов глобалізації відкритість національної економіки у торговельній, кредитно-фінансовій, валютній та інших сферах загалом сприяє техніко-економічному розвитку країни та підвищенню рівня добробуту її населення. Водночас необхідна відкритість національної економіки посилює її вразливість до ризиків макроекономічного характеру (акумуляція зовнішнього боргу, скорочення експорту). Остання зумовлюється розвитком міжнародних валютних ринків, а також створенням умов для транскордонного руху короткострокових інвестицій та вільної міграції, довгострокових інвестиційних ресурсів. За такої

взаємної залежності кризова ситуація в окремій країні позначається на стійкості економіки інших країн, що входять до світового економічного простору (йдеться про темпи інфляції, стан платіжного балансу, доходи та видатки державного бюджету). Зважаючи на необхідність підтримки економічної рівноваги, держава має швидко реагувати на зовнішні шоківі впливи, з метою пом'якшення або недопущення їх негативних наслідків.

Разом з тим через збільшення впливу екзогенних чинників на функціонування національної економіки, яка набуває дедалі більшої відкритості, знижується ефективність традиційних інструментів макроекономічного регулювання (податки, інтервенції на валютному ринку, ставки рефінансування комерційних банків тощо). Зокрема, як свідчить міжнародна практика, збільшення податкового навантаження на виробників товарів спричиняє «втечу» капіталу за кордон [21].

Отже, забезпечення стійкості національної економіки (особливо за умов світової кризи) передбачає такі обов'язкові умови:

- поінформованість щодо спрямування та результатів відповідної економічної політики урядів інших країн;
- участь у глобальному обміні інформацією;
- координованість дій національного уряду з урядами інших держав.

Таким чином, йдеться про посилення міжнародного характеру макроекономічного регулювання, включаючи таку його складову, як акомодативна політика (економічна політика, спрямована на пом'якшення наслідків шоків в економіці, послаблення їх руйнівної сили).

Саме цій меті слугувало створення у 1961 р. такого міжнародного форуму, як Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Організація здійснює координацію та сприяння країнам-членам у реалізації політики спрямованої на стимулювання розвитку національних економік та підтримку їх стійкості. Рішення, що колективно напрацьовуються в ОЕСР, мають рекомендаційний характер і стосуються вирішення політико-економічних завдань у країнах-

членах, включаючи заходи урядів щодо співробітництва з іншими країнами. Таким чином, ці рекомендації слугують політичними орієнтирами для країн-членів стосовно їх успішного просування у світовому економічному просторі без шкоди для інтересів інших членів ОЕСР [29, с. 39].

В умовах глобалізації макроекономічне регулювання більшою мірою пов'язане зі співробітництвом з міжнародними фінансовими організаціями (МФО). Політика останніх часто визначається рішеннями «великої сімки» – неформального форуму вищих керівників США, Японії, Канади, Німеччини, Франції, Англії та Італії. Рішення керівників країн-лідерів у світовій економіці ґрунтуються на визначенні загальної лінії поведінки цих країн і таким чином мають високий ступінь координації макроекономічної політики.

Основними міжнародними фінансовими організаціями є Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Група Світового банку (Міжнародна фінансова корпорація, Міжнародна асоціація розвитку, Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій). Країни реалізують партнерські взаємини з зазначеними МФО з метою успішного реформування національних економічних систем.

Спрямування дорадчо-консультативної допомоги з боку МФО зумовлюється тією об'єктивною обставиною, що Міжнародний валютний фонд і Група Світового банку своєю діяльністю доповнюють один одного. Якщо МВФ основну увагу приділяє макроекономічним показникам, а також макроекономічній політиці та політиці у сфері фінансового сектора, то Світовий банк займається переважно питаннями довгострокового розвитку та подолання бідності. Нагляд Міжнародного валютного фонду за економічною політикою країн-членів здійснюється переважно шляхом розгляду загальних результатів функціонування економіки, що представлені макроекономічними показниками. У їх числі також загальний обсяг витрат (включаючи споживчі витрати та комерційні інвестиції), випуск продукції, зайнятість, а також платіжний баланс країни.

Враховуючи необхідність визначення найбільш ефективних шляхів для подолання кризових явищ, насамперед зниження рівня інфляції, МВФ надає дорадчо-консультативну допомогу щодо вдосконалення тих аспектів макроекономічної політики, що перебувають у центрі уваги цієї організації, а саме: політики, пов'язаної з державним бюджетом, регулювання відсоткових ставок, грошово-кредитної сфери й обмінного курсу, а також політики у сфері фінансового сектора, включаючи регулювання діяльності банків та інших фінансових установ. У полі зору МВФ перебуває також структурна політика. Нагляд за економічною політикою країни під час її співпраці з МВФ здійснюється у формі консультацій відповідно до Статті IV уставу цієї організації, коли на основі оцінки результатів господарювання визначається дієвість державного впливу, а також надаються відповідні рекомендації.

Світовий банк, діяльність якого передбачає надання допомоги країнам, що розвиваються та країнам з перехідною економікою, також оцінює якість державного регулювання економікою в цих країнах. Світовий банк здійснює інвестування у пріоритетні проекти розвитку національних економік у супроводі дорадчо-консультативної допомоги. Завдяки останній країни мають додаткове джерело інформації щодо світового досвіду і можливість його врахування у впровадженні заходів для підтримання макроекономічної рівноваги, у тому числі відповідно до цінових факторів. Зокрема, Світовий банк допомагає урядам країн у плануванні та впровадженні економічних реформ шляхом консультацій, участі у спільних економічних дослідженнях та наданні позик для підтримки реформ.

У цілому партнерські взаємини країн з міжнародними фінансовими організаціями визначаються стратегією співробітництва. У стратегії співробітництва загалом визначено основні принципи та пріоритетні завдання, наприклад: забезпечення підвищення конкурентоспроможності національної

економіки, забезпечення стабільних темпів економічного зростання, розв'язання основних соціальних проблем та подолання бідності [29, с. 47].

Отже, інституційне забезпечення відіграє важливу роль у функціонуванні та розвитку національної економіки. Аналіз різних підходів щодо визначення сутності інститутів та інституційного середовища дає змогу визначити інституційне забезпечення стійкості національної економіки як сукупність формальних і неформальних інститутів, а також органів державної влади, що формують і реалізують необхідні законодавчі, правові, організаційні та економічні умови для стійкого розвитку національної економіки.

1.4. Методи та інструментарій дослідження стійкості економіки

Нестабільність світового економічного простору та прискорені зміни структури її соціально-економічного середовища впливають на розвиток національних економік в умовах шоківих впливів, які спричиняють економічні втрати, порушують параметри економічної системи та створюють загрозу виникнення економічної кризи. Однією з умов забезпечення стійкості національної економіки є завчасне реагування на загрози факторів зовнішнього середовища та визначення методів оцінки рівня загроз державі з боку того чи іншого фактора. Побудова системи методів та інструментарію оцінювання стійкості економіки дає можливість для дослідження економічних процесів завчасної діагностики шоківих впливів та вироблення системи заходів попередження їх негативних наслідків.

Огляд наукових підходів до оцінювання рівня стійкості економіки має практичне значення та вимагає їх критичного порівняння. Під методикою економічного аналізу розуміють певну послідовність операцій, прийомів, дій і правил найдо-

цільнішого виконання аналітичної роботи. Тоді як метод – це сукупність способів, прийомів теоретичного та практичного характеру для вивчення та аналізу економічних процесів та явищ [1]. Для оцінювання рівня стійкості економіки використовуються такі методи:

- *індикативний* передбачає розрахунок макроекономічних показників та їх порівняння з еталонними значеннями, пороговими рівнями;
- *динамічного* аналізу передбачає здійснення оцінки темпів економічного зростання основних макроекономічних показників країни, враховуючи динаміку їх зміни;
- *статистичний* заснований на статистичній обробці кількісного матеріалу, зібраного у результаті інших досліджень (спостережень, експериментів, моделювань), що дає змогу його всебічно проаналізувати та встановити закономірності між об'єктами спостережень;
- *групування* передбачає розподіл усієї отриманої інформації за певною класифікаційною ознакою для подальшого дослідження та визначення особливостей соціально-економічних процесів;
- *графічний* передбачає графічне ілюстрування динаміки кількісних показників розвитку процесів та об'єктів для подальшої ідентифікації тренду в окремих часових інтервалах;
- *табличний* передбачає, що результати аналізу подаються у вигляді таблиць. Це зручна для сприйняття форма подання аналітичної інформації про досліджувані явища за допомогою цифр, розташованих у певному порядку;
- *системного аналізу* передбачає послідовність дій з установлення структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи.

Найчастіше в науковій літературі виділяють два методи до оцінювання стійкості економічної системи – статичний і динамічний. *Статистичний метод* передбачає аналіз обмеженого набору найінформативніших показників, що дають відносно об'єктивне уявлення про макроекономічний розвиток.

Метод динаміки під стійкістю розуміє здатність макроекономічної системи повертатися в стан не гірший за попередній під дією шоківих впливів і передбачає аналіз переходу від одного рівня стійкості (нестійкості) до іншого [33]. При використанні методу динаміки національна економіка розглядається як постійно змінна соціально-економічна система, схильна до різнобічного впливу як внутрішніх факторів, так і факторів зовнішнього середовища. Це пояснюється тим, що дія шоківих впливів на економіку в одних випадках сприймається позитивно, в інших – негативно.

Наукові дослідження стійкості економіки ґрунтуються на використанні інструментарію, який є системою показників, індикаторів, економічних моделей, що використовуються в макроекономічному аналізі. Нині не існує єдиного науково обґрунтованого підходу і методики оцінювання рівня стійкості економіки, що обумовлено невизначеністю критеріїв і методичної бази розрахунку індикаторів, відсутністю достатньої статистичної бази та недостатнє розуміння щодо етапів формування методики.

Традиційно існує декілька підходів до оцінювання рівня стійкості економіки: коефіцієнтний, інтегральний та агрегатний. *Коефіцієнтний метод* ґрунтується на обчисленні певного набору економічних показників. Вважається, що коефіцієнтний підхід має низку недоліків. Зокрема значення коефіцієнтів для кожної окремої макроекономічної системи може бути різним залежно від кількості факторів, що обумовлює неоднозначність висновків, викривлення інформації у результаті їх суб'єктивного оцінювання. Також коефіцієнтний метод є достатньо трудомістким. Досить змістовним є *інтегральний метод*, який визначає рівень стійкості шляхом зважування базових коефіцієнтів на відповідні вагові коефіцієнти та здійснення узагальнюючої оцінки шляхом додавання або перемноження отриманих результатів. Інтегральний показник характеризує рівень стійкості економіки в умовах шоківих впливів та дозволяє аналізувати економічні процеси та заходи, які могли б його поліпшити; він може бути отриманий

шляхом композиції всіх обраних показників. У більшості випадків інтегральні показники поділяються на групи: соціально-економічні, еколого-економічні, соціально-екологічні, соціо-еколого-економічні. *Агрегатний підхід* до оцінювання рівня стійкості економіки базується на визначенні абсолютних показників. Уся система представлена у вигляді елементів – агрегатів, які мають стандартний математичний опис, у дослідженні здійснюється перевірка їх позитивності [37].

Необхідність розроблення науково-прикладного інструментарію, придатного для обґрунтування факторів національного розвитку, актуалізує проблему аналізу існуючих підходів і моделей щодо корисності застосування у них підходів для оцінювання стійкості національної економіки. Наукові підходи та моделі розвитку економіки із аспектами дослідження її стійкості [10, с. 64] наведені в дод. А. У табл. 1.4 у хронологічному порядку систематизовано існуючі методики, підходи та моделі оцінювання стійкості економіки та визначено методи, які використовувались у них.

Таблиця 1.4

Методики та моделі оцінювання стійкості економіки з урахуванням методів, що використовуються в них

Методика, підхід або модель	Розробники	Рік	Методи, що використовуються
Модель виникнення автоколивачів в економічних системах	М. Кондратьєв	1930-ті рр.	– Економічного аналізу; – моделювання; – графічний
Модель лінійних стадій розвитку	У. Росту	1951	– Моделювання; – графічний
Теорія структурних трансформацій	А. Льюїс, Н. Ченері	1970-ті рр.	– Економетричні; – моделювання

Продовження табл. 1.4

Методика, підхід або модель	Розробники	Рік	Методи, що використовуються
Теорія зовнішньої залежності		1970-ті рр.	– Динамічного аналізу; – групування; – системного аналізу
Методика оцінювання рівня стійкості економіки для країн-членів ОЕСР	ОЕСР	1989	– Індексний; – групування; – динамічного аналізу; – індикативний
Індекс сталого економічного добробуту	Кобб Дж., Делі Г.	1989	– Індексний; – групування; – динамічного аналізу
Модель «Купа піску», DR-модель	Дхар Д., Рамасквами Р.	1989	– Моделювання; – графічний
Модель збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку	Комісія Брундтланд	1992	– Синтезу; – групування; – системного аналізу; – моделювання
Показник Комісії зі сталого розвитку ООН	ООН	1995	– Системного аналізу; – групування; – індексний
Концепція дійсних заощаджень	Світовий банк	1997	– Індексний; – графічний
Модель «Глобальні перспективи»	Срінез Н.	2001	– Моделювання; – графічний

Продовження табл. 1.4

Методика, підхід або модель	Розробники	Рік	Методи, що використовуються
Індекс сталості навколишнього середовища	Група науковців Єльського і Колумбійського університетів	2006	– Індексний; – групування; – системного аналізу
Методика розрахунку індексу стійкості економіки	Ліно Паскаль Брігульйо	2006	– Групування; – індексний; – табличний
Методичні підходи до оцінки стійкості фінансових систем	МВФ	2007	– Індексний; – групування; – табличний
Методичні підходи до оцінки національної стійкості	Уряд Ізраїлю	2008	– Системного аналізу; – статистичний
Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	2013	– Індексний; – групування; – індикативний; – табличний; – статистичний; – динамічного аналізу
Індекс потенціалу стійкості	Інститут урядових досліджень США	2011	– Індексний; – групування; – динамічного аналізу
Методика оцінювання стійкості економіки	Козловський С.В.	2012	– Статистичний; – групування; – табличний
Методичні підходи до оцінки національної стійкості	Світовий економічний форум	2013	– Групування; – системного аналізу

Закінчення табл. 1.4

Методика, підхід або модель	Розробники	Рік	Методи, що використовуються
Методика прогнозування стійкості економіки до зовнішніх шоків	Національний інститут стратегічних досліджень	2014	– Динамічного аналізу; – графічний; – індексний
Індикатори оцінки стійкості за ознаками національної економіки	Бойко А.В.	2014	– Індексний; – статистичний; – групування; – динамічного аналізу

Джерело: складено автором

Загалом методичні підходи до дослідження проблем національного розвитку зорієнтовані переважно на моделювання стану економіки і меншою мірою на оцінювання її стійкості. Разом із тим, вони зорієнтовані на вивчення життєдіяльності людини у гармонії із навколишнім природним середовищем, а також із урахуванням функцій держави в економічних, соціальних, екологічних вимірах.

Спроби розробити єдину методику оцінювання рівня стійкості економіки, яка враховує вплив не тільки економічних, а й соціальних та екологічних факторів, робилися як українськими, так й іноземними науковцями. Проте для кожної окремо взятої національної економіки існують індивідуальні фактори впливу (екологічні, демографічні, політичні, кліматичні), які проявляються більшою або меншою мірою. Тому при розробці методики оцінювання рівня стійкості національної економіки необхідно сформулювати систему показників, яка б відповідала критеріям розвитку економіки. При цьому необхідним моментом є забезпечення доступності й оперативності оновлення статистичної інформації для розробки і розрахунку показників стійкості економіки.

При розробці методики оцінювання рівня стійкості економіки пропонуємо розглянути та порівняти існуючі

методики за глибиною дослідження макроекономічних показників, за складом індикаторів та їх групуванням, за методом оцінки та узагальненням результатів.

Методика розрахунку рівня економічної безпеки України (далі – Методика), що затверджена і використовується у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України з метою визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави [40]. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України визначає «індикатори економічної безпеки» як «реальні статистичні показники рівня розвитку економіки, що найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері», а «критерії економічної безпеки» – як «реальні статистичні показники, що дають змогу здійснити оцінку стану економіки країни щодо забезпечення її стійкого розвитку». Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки і визначає їх оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи обчислення інтегрального індексу економічної безпеки (дод. Б, В, Г). Основними етапами розрахунку інтегрального рівня економічної безпеки та його складових є такі [4]:

- формування множини індикаторів;
- визначення характеристичних (оптимальних, порогових, граничних) значень індикаторів;
- нормалізація індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;
- розрахунок інтегрального індексу.

Розрахунок інтегрального індексу здійснюється на основі інтегральних індексів окремих сфер економіки за допомогою вагових коефіцієнтів. За кожною складовою економічної безпеки індикатори безпеки, які визначені у Методиці, зіставляються зі шкалою порогових значень. Порушення порогових величин і вихід за межі інтервалу оптимальних значень свідчать про несприятливі або загрозливі тенденції в економіці. Водночас, розглянута Методика містить дискусійні підходи, що знижує достовірність результатів її застосування. Основними суперечностями є:

– достатньо велика кількість множинних індикаторів для визначення рівня економічної безпеки з математичної точки зору ускладнює розрахункову частину та унеможлиблює здійснення висновків і розробку прогнозних даних за кожним з показників. Враховуючи, що формування показників здійснювалося за принципом репрезентативності, тобто до переліку індикаторів включені найсуттєвіші показники, оцінювання рівня економічної безпеки є неповним, оскільки відсутні такі індикатори: безпека фондового ринку та податкова безпека. Практично жоден показник не оцінюється в темпах приросту, що суттєво знижує вплив таких індикаторів на інтегральний індекс;

– визначення узагальненого інтегрального індексу як середнього арифметичного значення, розрахованого за двома методами нормалізації індикаторів, не є коректним з математичної точки зору [32].

Разом із тим, запропоновані порогові значення індикаторів економічної безпеки є не лише нормативними для оцінки та характеристики динаміки рівня економічної безпеки країни, але й можуть бути використані для оцінювання рівня стійкості економіки, оскільки стійкість економіки є одним з критеріїв економічної безпеки держави.

Варто розглянути методику оцінювання стійкості економіки, розроблену С. Козловським. Дослідник пропонує систему показників, згрупованих за макроекономічними факторами впливу на стійкість економіки (дод. Д). На наш погляд, деякі наведені показники за факторами впливу на стійкість економіки не повною мірою дають якісну та кількісну характеристику розвитку економіки. Розробка і розрахунок такої значної кількості індикаторів є досить комплексною та трудомісткою процедурою, що вимагає значної кількості інформації, отримати яку складно або неможливо. Відсутність порогових значень до оцінювання показників є недоліком цієї методики.

Розглянемо методику розрахунку індексу стійкості економіки, розроблену професором економіки Мальтійського університету Ліно Паскалем Брігульйо. Передбачається, що

ознаки стійкості в економіці можна знайти в таких сферах (табл. 1.5):

- макроекономічна стабільність;
- ефективність макроекономічного ринку;
- ефективне управління;
- соціальний розвиток.

Всі ці сфери мають змінні, на які безпосередньо впливає економічна політика держави, та які можуть забезпечити відповідний рівень стійкості для подолання наслідків шоків впливів. Варто зазначити, що під *шоківими впливами* розуміють реальну раптову зміну умов господарювання, що виводить параметри економічної системи за критичні значення [29, с. 61]. Групування показників за сферами стійкості економіки дає змогу розрахувати індекс стійкості, який узагальнює складні та суттєві явища в економіці, та визначити проблемні сторони та тенденції, що впливають на стійкість економічного розвитку.

Таблиця 1.5

Сфери стійкості національної економіки

Макроекономіч на стабільність	Ефективність макроеконо- мічного ринку	Ефективність державного управління	Соціальний розвиток
<ul style="list-style-type: none"> – Співвідношення бюджетного дефіциту до ВВП; – рівень інфляції; – зовнішній борг до ВВП; – рівень безробіття 	<ul style="list-style-type: none"> – ВВП на душу населення; – співвідношення торговельного обороту до ВВП; – обсяг прямих іноземних інвестицій; – обсяг субсидій і трансфертів до ВВП 	<ul style="list-style-type: none"> – Захист прав інтелектуальної власності; – ефективність уряду; – якість законодавства; – рівень економічної свободи 	<ul style="list-style-type: none"> – Реальний наявний дохід; – індекс реальної заробітної плати; – зайнятість населення; – індекс споживчих цін

Джерело: складено автором за [63]

Наступною варто розглянути методика оцінювання рівня стійкості економіки, яка розроблена Організацією економічного співробітництва та розвитку. За цією методикою пропонується розглядати набір індикаторів оцінювання рівня стійкості для країн-членів ОЕСР, які згруповані у п'ять сфер ідентифікації дисбалансів (рис. 1.6). Під дисбалансами варто розуміти порушення економічної рівноваги, збалансованості процесів та фінансових потоків країни. Дисбаланси характеризують кризові процеси, що виникають у різних секторах економіки.

Рис. 1.6. Сфери ідентифікації дисбалансів за методикою ОЕСР

Джерело: розроблено автором за [73]

Сектор фінансових корпорацій складається з інституційних одиниць і ринків, які взаємодіють між собою з метою залучення коштів для інвестицій і забезпечення роботи механізмів фінансування комерційної діяльності, у тому числі платіжних систем. Роль фінансових установ у цій системі полягає, насамперед, у посередництві між тими, хто надає кошти, і тими, хто їх потребує, і, як правило, пов'язана з ризиком і управлінням ними. До дисбалансів у фінансовому

секторі належать економічна рецесія, зростання збитковості фінансових установ, погіршення якості кредитного портфеля, скорочення обсягу депозитів фінансових установ, скорочення рівня їх капіталізації.

Нефінансові корпорації є інституційними структурами, основна діяльність яких полягає у виробництві товарів або нефінансових послуг для продажу за економічно значущими цінами. У цю категорію входять нефінансові корпорації, нефінансові квазікорпорації і некомерційні організації. До дисбалансів у нефінансовому секторі належать дефіцит заощаджень нефінансових корпорацій, скорочення наявних доходів та зниження рівня прибутковості нефінансових корпорацій.

Сектор загальнодержавного управління складається з міністерств, департаментів, відомств, фондів, неринкових некомерційних організацій і в основному фінансуються органами державного управління, а також інших контрольованих державою організацій, які здійснюють неринкову діяльність. Органи державного управління мають повноваження встановлювати податки, залучати позикові кошти, розподіляти товари і послуги в суспільстві в цілому або серед окремих фізичних осіб і перерозподіляти доходи. Вони впливають на діяльність фінансових, нефінансових корпорацій та домогосподарств. До дисбалансів у секторі загальнодержавного управління належать скорочення валютної пропозиції, зростання зовнішнього боргу, дефіцит зовнішньоторговельного та платіжного балансу, девальвація національної валюти.

Ринок активів складається з фондового ринку, де здійснюється емісія, купівля, продаж цінних паперів, та страхового ринку, де здійснюється купівля-продаж страхового захисту. До дисбалансів на ринку активів відносять скорочення рівня капіталізації, ліквідності та попиту на страховому та фондовому ринках.

Усі вищенаведені сфери ідентифікації дисбалансів характеризують внутрішню сторону їх прояву в економіці. У методиці ОЕСР виділяють також зовнішню сторону ідентифікації дисбалансів, в умовах глобалізації та міжнародного

впливу на національні економіки. Зовнішній сектор характеризує відносини між національними господарюючими суб'єктами та аналогічними суб'єктами в інших країнах. Вплив зовнішнього сектора на національну економіку здійснюється через рух товарів та послуг, робочої сили та капіталу.

До дисбалансів у зовнішньому секторі належать виснаження міжнародних резервів, зростання залежності від зовнішнього кредитування, втрата інвестиційної привабливості для іноземних інвесторів, зростання залежності від світових цін на сировину.

ОЕСР пов'язує міжнародний вплив з нестабільністю світової економіки, основними виявами якої є глобальна фінансова криза 2008–2009 років, боргова криза Єврозони, економічні рецесії у багатьох розвинутих країнах. Міжнародний вплив на національні економіки проявляється у змінах пріоритетів та темпах економічного розвитку, значних структурних зрушеннях у міжнародних потоках капіталу. Глобальна нестабільність продемонструвала негативну роль взаємозалежності міжнародних фінансових ринків і національних економік, у тому числі транскордонне поширення кризових процесів і фінансових ризиків. Для оцінювання рівня стійкості зовнішнього сектора економіки використовують індикатори торгівлі та фінансової відкритості.

В умовах шоків впливів дисбаланси, що існують у різних сферах економіки взаємодіють і впливають один на одного. Поява одного дисбалансу активізує появу інших. Одночасна дія кількох дисбалансів посилює спад економіки і поглибить кризу. І навпаки, якщо ефективна економічна політика сприятиме стриманню появи одного дисбалансу, то ймовірно зменшить вразливість й інших секторів.

Недосконалість такої методики оцінювання рівня стійкості полягає у відсутності порогових значень або результатів експертних оцінок при аналізі індикаторів, у невідповідності більшості показників статистичним даним, які характеризують економічні явища та процеси в країнах, що не є членами

ОЕСР. Проте, виділені області проявів дисбалансів дають можливість досліджувати рівень стійкості національної економіки за основними її секторами.

Варто розглянути методика прогнозування стійкості економіки до зовнішніх шоків, запропоновану Національним інститутом стратегічних досліджень. За цією методикою стійкість національної економіки до шоків впливів зовнішнього середовища залежить від стабільності джерел припливу капіталів у країну. Основними зовнішніми шоками, що впливають на стійкість економіки вважають погіршення умов торгівлі, ускладнення доступу до капіталів і вплив капіталів. Невизначеність перспектив розвитку світових товарних і фінансових ринків є ризиком для досягнення цілей економічної політики держави. Згідно з цією методикою виділяють 5 показників, які характеризують стійкість економіки до зовнішніх шоків (рис. 1.7).

Розглянемо методика оцінювання стійкості фінансових установ країни та їх контрагентів із сектору корпорацій та сектору домашніх господарств. Статистика індикаторів фінансової стійкості є новим напрямом економічної статистики, що враховує сукупний вплив різних факторів і заповнює прогалину між макроекономічною статистикою і мікропруденційними даними. Індикатори фінансової стійкості – це показники поточного фінансового стану і стійкості фінансових установ країни. Дані містять інформацію про основні індикатори фінансової стійкості депозитних корпорацій (банків) щодо достатності капіталу, якості активів, прибутку та рентабельності, ліквідності, чутливості до ринкового ризику і рекомендовані індикатори фінансової стійкості, а також вихідні дані для їх складання. Індикатори фінансової стійкості дають уявлення про ринки, на яких здійснюють свою діяльність фінансові установи. Індикатори фінансової стійкості розраховуються і поширюються для використання в макропруденційному аналізі. Такий аналіз містить оцінку та контроль за сильними сторонами та вразливими місцями фінансових систем з метою підвищення фінансової стійкості, зокрема зниження ймовірності краху фінансової системи.

Міжнародний валютний фонд передбачає компіляцію та поширення країнами 40 індикаторів фінансової стійкості: 25 індикаторів для сектору депозитних корпорацій (із яких 12 основних) і 15 – для клієнтів сектора депозитних корпорацій [83]. За цією методикою НБУ регулярно розробляє та поширює 12 основних і 10 рекомендованих індикаторів фінансової стійкості. У довіднику з компіляції індикаторів не наводяться чіткі контрольні значення показників ні на макро-, ні на мікрорівні, а лише зазначається їх позитивна чи негативна тенденція у разі збільшення чи зменшення значення того чи іншого індикатора. Переважна більшість фахівців вважає, що запропонований МВФ перелік індикаторів фінансової стійкості достатньо повно та всебічно характеризує діяльність банків з погляду їх мікроекономічної ефективності.

Рис. 1.7. Показники стійкості економіки до зовнішніх шоків

Джерело: складено за [54]

При оцінюванні фінансової стійкості на макрорівні варто використовувати державну систему нормативів, викладену в Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні (надалі «Інструкція»). Цією Інструкцією, розробле-

ною згідно із загальноприйнятими у міжнародній практиці принципами та стандартами, визначаються 10 показників, встановлюються їх граничні норми та правила розрахунку. Нормативи за своїм змістом об'єднані у такі чотири групи: нормативи капіталу (2 показники), ліквідності (3 показники), кредитного ризику (3 показники) та інвестування (2 показники). Проведемо порівняльний аналіз діючих наборів індикаторів за обома методиками (дод. Е).

За методикою НБУ всі показники фінансової стійкості (нормативи) згруповані в чотири блоки: нормативи капіталу, нормативи ліквідності, нормативи кредитного ризику, нормативи інвестування [41]. За методикою МВФ виділяють п'ять груп показників фінансової стійкості: показники достатності капіталу, ліквідності, якості активів, показники прибутковості та рентабельності, показники чутливості до ринкового ризику.

На відміну від методики МВФ, методикою НБУ не передбачено дослідження показників групи прибутковості та рентабельності. На нашу думку, методика НБУ має бути доповнена обов'язковим мінімальним набором показників цієї групи, що визнаються МВФ як базові: норма прибутку на активи та норма прибутку на капітал. В умовах низького рівня довіри до банківської системи з боку потенційних клієнтів все більшої ваги набувають такі характеристики, як стабільність і надійність банку, а отже стратегічно важливим для діяльності банку стає зниження ризику за умови збереження певного рівня прибутковості. Тому підсумкова оцінка ефективності діяльності банку має ґрунтуватися на аналізі співвідношення прибутків і ризиків.

Підсумовуючи порівняльний аналіз методик МВФ та НБУ щодо набору індикаторів фінансової стійкості банку, варто зазначити їх непринципову розбіжність. На наш погляд, відсутність порогових, нормативних значень у методиці МВФ є її недоліком на відмінну від методики НБУ.

У результаті аналізу методичних підходів до побудови системи індикаторів стійкості економіки було встановлено,

що при систематизації показників необхідно врахувати критерії відбору, за якими вони мають:

- характеризувати процеси, що відбуваються у трьох різних видах систем (людина, економіка, природа), що мають різні просторово-часові масштаби виміру;
- відображати динаміку економічних систем;
- розкривати залежність результатів функціонування економічних систем від факторів, що визначають їх стан.

У зв'язку з цим важливим є обґрунтування значущості застосування низки макроекономічних показників, які характеризують стан і тенденції стійкості економіки. Серед них найбільш суттєвими є рівень інфляції, динаміка та обсяг зовнішнього боргу, стан рахунку поточних операцій, дефіцит бюджету, рівень нагромаджених національних заощаджень, валютна стабільність, динаміка і структура іноземного капіталу, показники стійкості і надійності банківської системи, технологічно-галузева структура національної економіки з позицій її сприяння інноваційно-інвестиційним процесам. За допомогою цих показників визначається поточний економічний стан країни, її здатність адекватно та оперативно реагувати на шоківі впливи, що стали перманентним явищем в умовах відкритості національної економіки та локальних і глобальних змін сучасних світогосподарських процесів.

Кількісна оцінка шоківих впливів у динаміці ключових макроекономічних показників залишається складним методологічним завданням, оскільки потребує точної математичної формалізації явища шоку. А тому в більшості прогнозних моделей, що описують вплив потрясінь різної природи на стан економіки, як правило, враховується лише один із кількох можливих видів шоків та ігнорується їх потенційна міжвидова взаємозалежність. Водночас існує низка комплексних економетричних розробок, у яких враховується дія кількох видів найбільш поширених макроекономічних шоків (рис. 1.8).

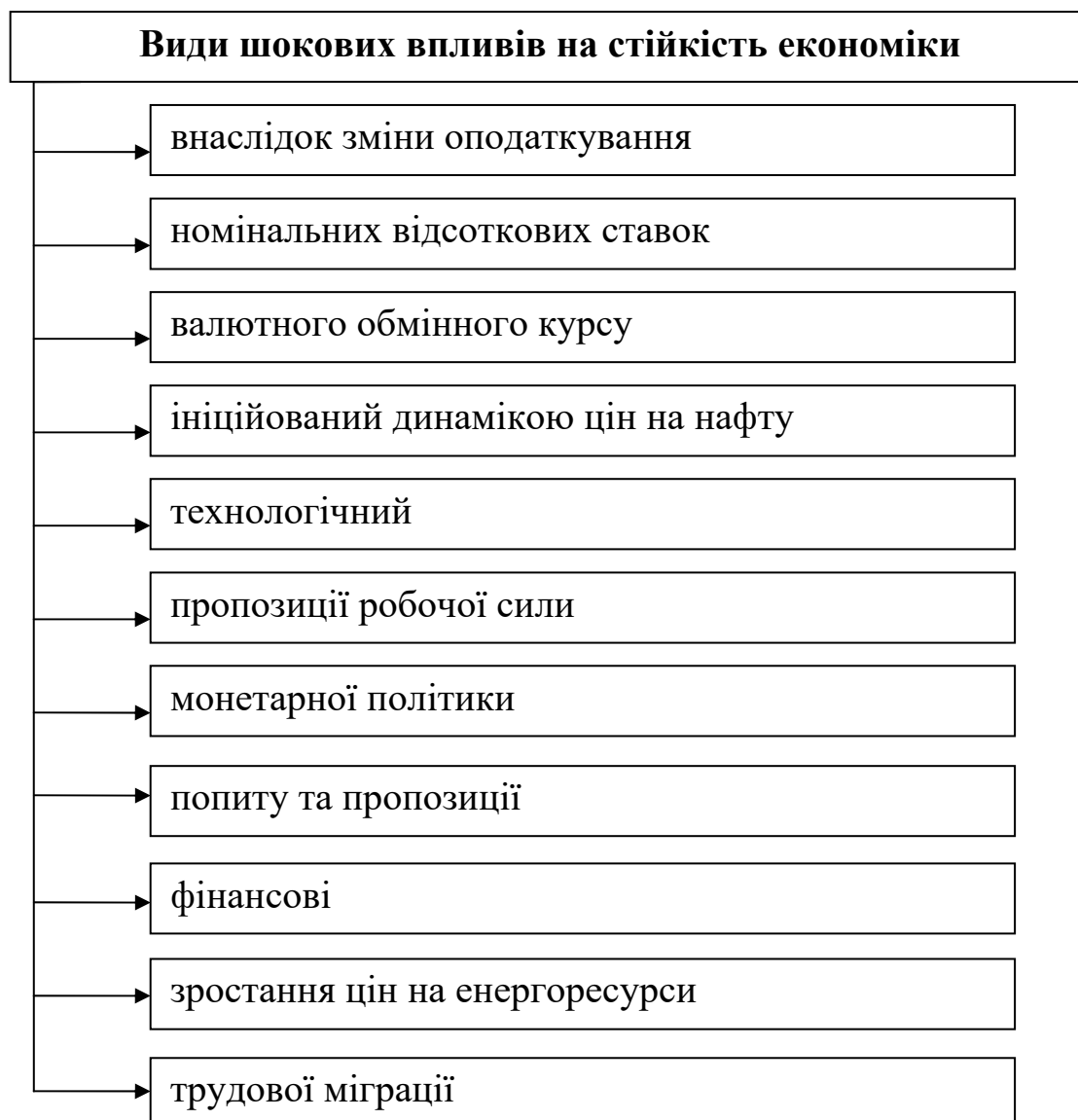

Рис. 1.8. Види макроекономічних шоків

Джерело: складено автором

На підставі критичного аналізу розглянутих методик оцінювання рівня стійкості економіки розроблено методичні рекомендації щодо розрахунку рівня стійкості національної економіки. При розробці методичних рекомендацій було використано такі методи: індикативний, динамічного аналізу, групування, табличний, системного аналізу. Для оцінювання

рівня стійкості економіки було згруповано індикатори за 5 інституційними секторами. З нормативно-правової точки зору інституційний сектор визначається як сукупність інституційних одиниць, які мають схожі інтереси, функції та джерела фінансування, що обумовлює їх подібну економічну поведінку [19]. Відповідно до Класифікації інституційних секторів економіки України виділяють:

- ✓ нефінансові корпорації – це інституційні одиниці, основною діяльністю яких є виробництво ринкових товарів або надання нефінансових послуг;
- ✓ фінансові корпорації – це усі корпорації, які спеціалізуються на фінансових послугах або допоміжній фінансовій діяльності;
- ✓ сектор загальнодержавного управління об'єднує юридичні особи, для яких основною діяльністю є виконання функцій законодавчої, виконавчої або судової влади стосовно інших інституційних одиниць у межах певної території;
- ✓ сектор домашніх господарств – це група осіб, які спільно проживають та об'єднують повністю або частково свої доходи та майно і спільно споживають певні види товарів та послуг (головним чином житло та харчові продукти);
- ✓ сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, визначається як сукупність всіх некомерційних організацій-резидентів за винятком некомерційних організацій, які є ринковими виробниками, а також неринкових некомерційних організацій, які контролюються та в основному фінансуються органами державного управління;
- ✓ зовнішній сектор (інший світ), призначений для оцінки зовнішньоекономічної діяльності, до складу якого входять певні нерезидентні інституційні одиниці, що знаходяться у географічних межах країни.

При оцінюванні рівня стійкості національної економіки систему індикаторів згруповано за основними інституційними секторами (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

**Індикатори оцінювання рівня стійкості
національної економіки**

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порогове значення
1. Стойкість сектору фінансових корпорацій		
1.1	Стойкість банківського сектору	
1.1.1	Регулятивний капітал, млн грн	≥ 120 млн грн
1.1.2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу, %	$\geq 10\%$
1.1.3	Норматив миттєвої ліквідності, %	$\geq 20\%$
1.1.4	Норматив поточної ліквідності, %	$\geq 40\%$
1.1.5	Норматив короткострокової ліквідності, %	$\geq 60\%$
1.1.6	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, %	$\leq 25\%$
1.1.7	Норматив великих кредитних ризиків, млн грн	≤ 8 -кратного розміру регулятивного капіталу
1.1.8	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами, %	$\leq 5\%$
1.1.9	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою, %	$\leq 15\%$
1.1.10	Норматив загальної суми інвестування, %	$\leq 60\%$
1.2	Стойкість небанківського фінансового сектору	
1.2.1	Рівень проникнення страхування, %	8–12%
1.2.2	Індикатор щільності страхування, %	$\geq 140\%$
1.2.3	Рівень страхових виплат, %	$\geq 30\%$
1.2.4	Рівень капіталізації лістингових компаній, % до ВВП	50–105%
2. Стойкість сектору нефінансових корпорацій		
2.1	Частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах	$\geq 14\%$
2.2	Частка нефінансових корпорацій у валовій доданій вартості	$\geq 50\%$

Продовження табл. 1.6

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порогове значення
2.3	Норма прибутку на власний капітал	$\geq 10\%$
2.4	Частка кредитів нефінансових корпорацій у сукупних валових кредитах	25–60%
2.5	Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість нефінансових корпорацій до сукупних валових кредитів	≥ 20
3. Стійкість сектора домашніх господарств		
3.1	Кінцеві споживчі витрати домогосподарств до ВВП, %	$\geq 50\%$
3.2	Частка кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах, %	9–21%
3.3	Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості, %	$\geq 30\%$
3.4	Частка наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах, %	$\geq 50\%$
3.5	Коефіцієнт доступності житла, %	≤ 3
3.6	Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення, грн	\leq прожиткового мінімуму (грн)
3.7.	Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів	$\geq 30\%$
4. Стійкість сектора загальнодержавного управління		
4.1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	$\leq 30\%$
4.2	Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП, %	$\leq 4\%$
4.3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	$\leq 30\%$
4.4	Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	$\leq 15\%$
4.5	Частка сектору загально державного управління в валових наявних доходах, %	$\leq 20\%$

Закінчення табл. 1.6

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порогове значення
4.6	Рівень державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу до ВВП, %	$\leq 30\%$
4.7	Коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу, %	$\geq 100\%$
4.8	Рівень виконання плану по доходах зведеного бюджету, %	$\geq 98\%$
4.9	Рівень виконання плану по видатках зведеного бюджету, %	$\geq 98\%$
5. Стієкість зовнішнього сектора		
5.1	Сальдо поточного рахунку до ВВП, %	-1 до +1%
5.2	Міжнародні резерви країни в місяцях імпорту, місяць	≥ 3 місяців
5.3	Міжнародні резерви до валового зовнішнього боргу, %	$\geq 100\%$
5.4	Валовий зовнішній борг до ВВП, %	$\leq 60\%$
5.5	Коефіцієнт відкритості економіки, %	25–60%
5.6	Рівень експортної залежності, %	30–60%
5.7	Рівень імпоротної залежності, %	30–50%
5.8	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, %	$\geq 1\%$
5.9	Рівень інноваційної продукції у товарному експорті, %	$\geq 7\%$
5.10	Частка імпорту товарів і послуг у внутрішньому споживанні, %	15–40%
5.11	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій (ПІІ) до ВВП, %	5–10%

Джерело: складено та систематизовано автором

Розрахунок рекомендованого набору індикаторів до визначення рівня стійкості національної економіки з використанням порогових значень дає можливість оцінити дію шоківих впливів на відповідні сектори економіки, і на цій основі обґрунтувати напрями економічного розвитку країни.

Таким чином, під час дослідження було розглянуто *інструментарій дослідження стійкості економіки*, під яким розуміємо сукупність показників, індикаторів, методик і моделей, та застосовано методи, що використовуються при визначенні рівня стійкості. Запропоновані методичні рекомендації дають можливість розрахувати та проаналізувати рівень стійкості економіки за найбільш значущими індикаторами та визначити шоки, які найбільш суттєво впливають на виявлені негативні довгострокові тенденції. Використання порогових значень індикаторів дає змогу здійснювати оцінювання та моніторинг ризиків функціонування національної економіки, попереджувати несприятливі й загрозові тенденції економічного розвитку і, таким чином, підвищувати її стійкість до шоківих впливів.

ВИСНОВКИ

Криза 2007–2008 рр. продемонструвала важливість забезпечення стійкості економіки до зовнішніх негативних впливів. Стійкість національної економіки є складним і багатостороннім поняттям, яке передбачає здатність економічної системи країни не тільки витримувати, адаптуватися, але й відновлюватися після дії негативних впливів.

Стійкість національної економіки проявляється під впливом комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів. Зовнішні фактори впливають на національну економіку через такі канали взаємодії у світовій економіці, як: зовнішня торгівля, іноземні інвестиції та кредити. У природно-екологічному, соціально-демографічному, фінансово-виробничому, політико-правовому та інфраструктурному середовищах формуються внутрішні фактори. Ці фактори визначають також рівень стійкості національної економіки до зовнішніх негативних впливів у процесі розвитку.

Для наукового обґрунтування компенсаційних механізмів забезпечення стійкості національної економіки необхідним є дослідження реагування економіки на дію негативних зовнішніх впливів упродовж тривалого періоду.

Забезпечення стійкості національної економіки потребує ефективного інституційного середовища, яке визначається сукупністю правил, норм, звичаїв, традицій поведінки суб'єктів економічних відносин, системою органів влади. Інституційне забезпечення стійкості національної економіки є основою формування державної політики, через яку здійснюється взаємодія різних структур, встановлення правил взаємовідносин, що сприяє реалізації обмеження загроз та появи негативних зовнішніх впливів в економіці.

Здатність держави як інституційної основи національної економіки своєчасно ідентифікувати негативні зовнішні впливи, швидко та ефективно долати їх наслідки, актуалізували наукові дослідження щодо інструментарію та методів дослідження стійкості економіки.

Теоретичні розробки щодо методів та інструментів забезпечення стійкості економіки в українській та світовій економічній науці знаходяться на стадії формування. Наукові дослідження стійкості економіки ґрунтуються переважно на використанні інструментарію, який є системою показників, індикаторів, економічних моделей, що використовуються в макроекономічному аналізі.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Алимов О. М. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія. Київ: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. 540 с.
2. Бажал Ю. М. Шумпетерівська парадигма «статичності» і «динамічності» економічної системи та її практичне значення. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. 2013. Вип. 4 (145). С. 5–8.
3. Барановський О. І., Барановська В. Г., Бублик Є. О. та ін. Стойкість фінансових ринків України та механізми її забезпечення. За ред. д-ра екон. наук О. І. Барановського. Київ : НАН України, Ін-т екон. та прогноз., 2010. 492 с.
4. Бендесюк О. О. Критерії і індикатори соціально-економічної безпеки. Вісник Хмельницького університету. 2010. № 1. С. 7–11.

5. Біла С. О. Інституційне забезпечення соціально-економічного розвитку проблемних територій. Стратегічні пріоритети. 2009. № 3 (12). С. 172–183.
6. Бойко А. В. Еволюція концепції стійкості: від природничого до економічного контексту. Економічна теорія. 2013. № 4. С. 27–37.
7. Бойко А. В. Забезпечення стійкості національної економіки. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. № 4. С. 16–27.
8. Бойко А. В. Концептуалізація стійкості національної економіки. Вісник КНТЕУ. 2014. № 1. С. 5–19.
9. Бойко А. В. Механізми забезпечення стійкості економіки України до глобальних викликів і ризиків сучасності. Економіка та управління національним господарством. 2014. № 3 (46). С. 34–41.
10. Бойко А. В. Стійкість національної економіки: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2014. 288 с.
11. Веблен Т. Теория праздного класса. Москва: Прогресс, 1984. 367 с.
12. Водолазский А. А. Начала эконофизики и количественная определенность первых экономических законов. Новочеркасск: НОК, 2013. 227 с.
13. Волошин В., Гуменюк А. Формування інституціонального середовища забезпечення економічної безпеки регіону. Львівський регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень. 2008. URL: <http://www.niss.gov.ua>
14. Геєць В. М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток. Економіка і прогнозування. 2005. № 6. С. 32.
15. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. НАН України. 2009. С. 663.
16. Джуха В. М. Микроэкономика: учебник. Ростов на Дону: МарТ, 2004. 255 с.
17. Дуглас Н. Функционирование экономики во времени: Нобелевская лекция от 9 декабря 1993 года. URL: <http://www.strana-oz.ru/2004/6/funkcionirovanie-ekonomiki-vo-vremeni>

18. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Академія, 2000. Т. 1. 864 с.
19. Єфименко Т. І. Фінанси інституційних секторів економіки України: монографія. Київ: ДННУ Акад. фін. управління, 2014. 584 с.
20. Калашникова Н. И. Теория регулирования хозяйственных связей в экономике России. 1998. С. 44.
21. Карпінський Б. А. Стійкість економічної системи як фактор впливу на ефективність функціонування механізму збалансованості фінансової системи держави. Економіка. Фінанси. Право. 2006. № 8. С. 3–7.
22. Кирдина С. Г. Теория институциональных матриц: в поисках новой парадигмы. Журнал социологии и социальной антропологии. 2001. Том IV. № 1. С. 101–115.
23. Козловський С. В. Індикативні методи забезпечення стійкості економіки України. Ефективна економіка. 2013. № 9. С. 30–36.
24. Козловський С. В. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави. Економіка України. 2012. № 7. С. 16–25.
25. Коммонс Р. Дж. Правовые основы капитализма. Москва: Прогресс, 1984. С. 5–7.
26. Конфуций. Беседы и суждения. СПб.: Кристалл, 2001. 1119 с.
27. Концепція економічної безпеки України. Кер. проекту В. М. Геєць. Київ: Ін-т екон. прогнозування; Логос, 1999. 56 с.
28. Корнійчук Л. Я. Історія економічних учень: підручник. Київ: Вид-во КНЕУ, 1999. 564 с.
29. Крючкова І. В. Економіка України: шоківі впливи та шлях до стабільного розвитку: монографія. Київ: Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2010. 480 с.
30. Лагранж Ж. Аналитическая механика: в 2 т.: пер. с фр. 2-е изд. М.–Л.: Гос. изд-во техн.-теор. лит., 1950. Т.1. 594 с.

31. Латыпова Н. М., Чертыковцев В. К. Экономические модели устойчивости социально-экономических систем: Статистические аспекты исследования: монография. Самара: Самарск. гос. арх.-строит. ун-т. 2008. 118 с.
32. Лойко В. В. Методичні аспекти регіональної діагностики рівня економічної безпеки. Ефективна економіка. 2013. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1794>
33. Лук'яненко І. Г. Сучасні економетричні методи в фінансах: підручник. Київ: Літера, 2003. 348 с.
34. Маевский В. И. Эволюционная теория и неравновесные процессы (на примере экономики США). Экономическая наука России. 1999. № 4. С. 45–62.
35. Маевский В. И. Эволюционная теория и технологический прогресс. Вопросы экономики. 2001. № 11. С. 4–16.
36. Манцуров І. Г. Інституційне планування в системі державного регулювання економіки: монографія. Київ: НДЕІ, 2011. 655 с.
37. Матушевська О. Економічна стійкість підприємства: методика та методи оцінки. Журнал економічний аналіз. 2012. Т. 11 (№ 2). С. 333.
38. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура: монография. Москва: АСТ, 2006. 873 с.
39. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Мінекономіки України від 29.10.2013 № 1277. URL: <http://me.kmu.gov.ua/file/link/222830/file/1277.TIF>
40. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>
41. Міщенко В. І. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи: інформаційно-аналітичні матеріали. Київ: Центр наукових досліджень НБУ, 2005. 97 с.
42. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Основи, 2000. 198 с.

43. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение. 1993. Вып. 2. С. 69–90.
44. Норт Д. Функционирование экономики во времени: Нобелевская лекция (9 декабря 1993 года). URL: <http://www.strana-oz.ru/2004/6/funkcionirovanie-ekonomiki-vo-vremeni>
45. Пороховский А. А. Россия и мировая экономика. США: экономика, политика, культура. 1999. № 3–4. С. 3–17.
46. Прогнозування зовнішньої стійкості економіки України. Київ: НІСД, 2013. 30 с.
47. Радина О. И. Инфраструктурное обеспечение институциональной устойчивости социально-экономической системы региона: монография. Шахты: Изд-во ЮРГУЭС, 2006. С. 25–27.
48. Ренкас Н. Н. Устойчивость социально-экономического развития региона. 2009. С. 29–37.
49. Романюк С. Стратегічне планування регіонального розвитку та просторовий розвиток України. Збірник наукових праць ЧДТУ. 2008. Вип. 20. С. 230–237.
50. Склярук Т. В. Дослідження інституціонального середовища, яке впливає на формування трансакційних витрат підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.9. С. 222–227.
51. Солоу Р. Перспективы теории роста. 1996. № 8. С. 69–77.
52. Тищук Т. А. Пріоритети забезпечення зовнішньої стійкості економіки України. Стратегічні пріоритети. 2013. № 1(26). С. 52–60.
53. Тищук Т. А. Прогнозування зовнішньої стійкості економіки України: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2013. 43 с.
54. Тищук Т. А. Прогнозування стійкості економіки України до зовнішніх шоків. Національний інститут стратегічних досліджень. 2014. С. 1–3.
55. Черевко О. В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. Черкаси: Брама Україна, 2006. 424 с.
56. Чернавский Д. С. Синергетика и информация. Динамическая теория хаоса. Москва: Наука, 2006. 105 с.

57. Чернавский Д. С., Старков Н. И., Малков С. Ю., Косе Ю. В., Щербаков А. В. Об эконофизике и ее месте в современной теоретической экономике. Эконофизика и эволюционная экономика (Научная сессия Отделения физических наук РАН, 2 ноября 2010 г.). Успехи физических наук. 2011. Т. 181. С. 767–768.
58. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення. 2008. № 6. С. 4–13.
59. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Пер. з англ. В. Старка. Київ: Києво-Могилянська академія, 2011. 242 с.
60. Щербаков А. Г. Экономическая устойчивость хозяйства: критерии и условия. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1999. 28 с.
61. A. Clark-Ginsberg. What's the Difference between Reliability and Resilience? Stanford University. URL: https://ics-cert.us-cert.gov/sites/default/files/ICSJWG-Archive/QNL_MAR_16/reliability%20and%20resilience%20pdf.pdf
62. Boiko A., Shkuropadska D. Compensation mechanisms for ensuring the resilience of the economy. Herald of KNUTE. 2018. № 6(122).
63. Briguglio L. Conceptualizing and measuring economic resilience. University of Malta. 2006. URL: https://www.um.edu.mt/_data/assets/pdf_file/0013/44122/resilience_index.pdf
64. Bruneau M., Chang S. E., Eguchi R. T. and others. A Framework to Quantitatively Assess and Enhance the Seismic Resilience of Communities. Earthquake Spectra. 2003. Vol. 19. Issue 4. Pp. 733–752.
65. Bruneau M., Reinhorn A. Seismic Resilience of Communities – Conceptualization and Operationalization. Proceedings of an International Workshop on Performance-based Seismic Design Concepts and Implementation. Bled, 2004. Pp. 161–171.
66. Chapple K. Understanding Local Economic Resilience. OECD CFE. 2015. URL: <http://www.oecd.org/regional/webinars-leed-resilience-part1.htm>

67. Developing Local Economic Resilience. The Role of Local Enterprise Partnerships (LEPs). Center for local economic strategies. Manchester, 2016. 29 p. URL: <https://cles.org.uk/wp-content/uploads/2016/10/Developing-Local-Economic-Resilience.pdf>
68. Fikret B., Folke C. Linking Sociological and Ecological Systems for resilience and sustainability. In Fikret Berkes and Carl Folke, Linking Sociological and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience. New York: Cambridge University Press, 1998. P. 1–25.
69. Folke C. Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-ecological Systems Analyses. Global Environmental Change. 2006. Vol. 16. Pp. 253–267.
70. Global Risks 2013. Eighth Edition. Switzerland: World Economic Forum, 2013. 79 p. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalRisks_Report_2013.pdf
71. Hamilton K. L. Genuine savings as an indicator of sustainability. CSERGE Working Paper GEC. 1997. P. 1–2.
72. Hartwick J. Intergenerational equity and the investing of rents from exhaustible resources. The American Economic Review. 1977. № 5 (67). P. 972–974.
73. Hermansen M. Economic Resilience: The Usefulness of Early Warning Indicators in OECD Countries. OECD Economic Department Working Papers. 2015. № 1250. URL: <http://www.oecd-ilibrary.org>
74. Holling C.S. Understanding the Complexity of Economic, Ecological, and Social Systems. Ecosystems. 2001. № 4. Pp. 390–405.
75. Increasing Resilience and long-term growth: the importance of sound institutions and economic structures for euro area countries and EMU. ECB Economic Bulletin. 2006. Issue 5. Article 3. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/eb201605_article03.en.pdf
76. National Resilience – Victory on the Home Front: a Conceptual Framework. Ayalon Committee of the Government of Israel. Jerusalem: Cheshvan, 2008. 36 p.

77. North D. Denzao A. Shared mental models: ideologies and institutions. 1993. С. 1–18.
78. OECD G20 Policy Paper on Economic Resilience and Structural Policies. OECD, 2016. URL: <http://www.oecd.org>
79. Overview Paper on Resilient Economies and Societies: Meeting of the OECD Council at Ministerial Level (Paris, 6–7 May 2014). OECD, 2014. 81 p. URL: [https://www.oecd.org/mcm/C-MIN\(2014\)7-ENG.pdf](https://www.oecd.org/mcm/C-MIN(2014)7-ENG.pdf)
80. Pendall R., Foster K. A., Cowell M. Resilience and regions: building understanding of the metaphor. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2010. Vol. 3. Issue 1. P. 71–84.
81. Resilience League. National Center of Defence and Security Awareness. URL: <https://kaitsen.ee>
82. Rose A. Defining and Measuring Economic Resilience from a Societal, Environmental and Security Perspective (Integrated Disaster Risk Management). 1st ed. 2017 Edition. Springer, 2017. 91 p.
83. The Financial Soundness Indicators. International Monetary Fund. Washington. 2014. URL: <http://fsi.imf.org/fsitable.aspx>
84. Ukraine. Disaster and Risk profile: Basic Country Statistics and Indicators (2014). UNISDR. PreventionWeb. 2017. URL: <https://www.preventionweb.net/countries/ukr/data/>
85. Walker B., Holling C.S., Carpenter S.R., Kinzig A. Resilience, Adaptability and Transformability in Social-ecological Systems. Ecology and Society. 2004. № 9 (2). URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5>

РОЗДІЛ 2 ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СТІЙКОСТІ ЕКОНОМІКИ

Розроблення державної економічної політики має враховувати висновки щодо оцінювання рівня стійкості економіки до негативних впливів. Цей розділ містить методичні розробки щодо оцінювання рівня стійкості економіки загалом та окремих її секторів зокрема за критеріальним та секторальним підходами, з використанням методу лінеаризації та функцій О. Ляпунова. Розробки передбачають використання індексного методу як спрощеного способу зобразити багатогранність і складність стійкості економічної системи країни. Сутнісні ознаки стійкості складно математично виміряти. З цієї причини наведені у розділі індекси відображають лише відносні величини вимірювання, а не абсолютні.

Математичний опис еволюції національної економіки, стану її кількісних та якісних параметрів базується на оціночних показниках. Важливе значення мають не лише показники, але й їх порогові значення, тобто допустимі величини, недотримання значень яких призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій у розвитку національної економіки. Високий рівень стійкості економіки має місце тоді, коли весь комплекс показників знаходиться у межах обґрунтовано заданих порогових значень.

На основі наведених індексів стійкості до негативних впливів не варто робити спрощених аналітичних висновків, оскільки комплексні показники повинні насамперед розглядатися як тема для глибокого обговорення та засіб привернення суспільної уваги.

2.1. Інтегральне оцінювання рівня стійкості економіки України у 2000–2013 рр.

Стійкість як внутрішня властивість національної економіки формується зовнішніми і внутрішніми чинниками впливу економічного й неекономічного характеру. Створення організаційно-правових, економічних та інших передумов забезпечення стійкості економіки і сприятливих умов для їх практичної реалізації потребують науково обґрунтованого конструювання інтегрального індикатора оцінювання її рівня. Зведені показники різних синтетичних категорій соціально-економічних явищ широко використовуються у теорії та практиці міжкрайнього аналізу та оцінювання.

Методологія побудови інтегрального показника рівня стійкості національної економіки зводиться до застосування спеціального виду окремих індивідуальних критеріїв, тобто – інтегральний показник є загальною агрегованою характеристикою латентної властивості об'єкта дослідження, яка, своєю чергою, визначається сукупністю окремих індивідуальних критеріїв, що задаються змінними, які можна ідентифікувати та виміряти x_1, x_2, \dots, x_n .

Актуальність конструювання інтегрального показника рівня стійкості національної економіки пояснюється тим, що відповідна властивість, як правило, характеризується великою множиною ознак. Відтак, на практиці при упорядкуванні цих одиниць сукупності виникає необхідність агрегування всіх ознак множини x в одну інтегральну оцінку I_R (*Index Resilience*). Така оцінка геометрично інтерпретується як точка у багатовимірному просторі, координати якої вказують на масштаб або позицію j -ї одиниці.

Алгебраїчно значення ознак для j -ї одиниці сукупності представляються вектором $X_j = |x_1, x_2, \dots, x_n|$, агрегування їх означає перетворення вектора на скаляр. Агрегування ознак ґрунтується на так званій теорії «адитивної цінності», згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Якщо ознаки множини X мають різні одиниці вимірювання,

то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої стандартизації. Вектор первинних значень ознак $X_j = |x_1, x_2, \dots, x_n|$ замінюється вектором стандартизованих значень $Z = |z_1, z_2, \dots, z_n|$.

Алгоритм побудови інтегрального показника виміру рівня стійкості національної економіки (I_R), узагальнюючи міжнародну та українську практику конструювання інтегральних показників [1, с. 86–87], включає такі послідовні завдання: 1) формування множини індикаторів ($z_i, i = \overline{1, n_j}$); 2) стандартизацію показників; 3) вибір способу розрахунку вагових коефіцієнтів ($a_j, j = \overline{1, m}, b_i, i = \overline{1, n_j}$); 4) агрегування показників, тобто розрахунок інтегральних індексів за окремими ознаками стійкості економіки ($I_j, j = \overline{1, m}$) та інтегрального індексу рівня стійкості національної економіки.

Формування початкового переліку окремих критеріїв синтетичної категорії, що аналізується, включає раніше обґрунтовані критерії стійкості національної економіки (див. 1.1). Номенклатура індикаторів визначається із урахуванням усієї сукупності функціональних і структурних ознак стійкості національної економіки, особливостей та рівня розвитку економіки, типу державного управління та специфіки часу.

Номенклатура індикаторів рівня стійкості національної економіки визначається за принципами системності (економіка розглядається як єдиний об'єкт і як сукупність окремих відносно самостійних блоків, що пов'язані між собою), ієрархічності (використовуються компонентні індекси для системного і комплексного визначення рівня стійкості національної економіки), однозначності (включення як стимуляторів, так і дестимуляторів розвитку), представництва (включення найбільш суттєвих індикаторів, що впливають на рівень стійкості економіки), інформаційної доступності (використовуються офіційні статистичні дані та публічні експертні оцінки) та достовірності [1; 14; 35, с. 366–394] (адекватно відображають стан чи окремий аспект інтегрального показника, максимальне наближення теоретичної моделі до тенденцій розвитку та

урахування ймовірнісного характеру реальних процесів, виявлених тенденцій), що дає змогу здійснювати регулярний всебічний і конкретний моніторинг їх значень.

Номенклатура індикаторів є відкритою, що припускає коригування їх переліку за умови економічних та інституційних змін, появи нових можливостей отримання первинних даних і методологічних підходів. Рівень стійкості національної економіки як цілісного явища характеризується багатьма індикаторами, що обумовлює доцільність та необхідність застосування інтегрального показника. За критеріями стійкості економіки із урахуванням результатів аналізу зовнішніх умов формування стійкості економіки [5, с. 85–157] та визначення проблем її формування у системі внутрішніх факторів [5, с. 158–222] пропонується набір таких індикаторів (дод. Ж).

Надійність характеризується: коефіцієнтом покриття експортом імпорту, разів; залежністю економіки від міжнародної торгівлі, %; часткою обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт, % до ВВП; часткою підприємств, що впроваджувала інновації, у загальній кількості промислових підприємств, %; чистим приростом прямих іноземних інвестицій, % до ВВП; часткою іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %; обсягом валового зовнішнього боргу, % до ВВП; витратами на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, % до ВВП; рентабельністю операційної діяльності промислових підприємств, %; демографічним навантаженням на працездатне населення, %.

Резервність характеризується такими індикаторами: валові міжнародні резерви, місяці імпорту; індекс розміру зовнішнього ринку, балів; реалізована інноваційна продукція, % до загального обсягу промислової продукції; грошові перекази громадян України з-за кордону, % до ВВП; обсяг вивезених фінансових ресурсів за межі України, млн дол. США; рівень тіньової економіки, % до ВВП; рівень безробіття, % до економічно активного населення; валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП.

Адаптивність характеризується такими індикаторами: частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, %; частка сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості у загальному обсязі експорту, %; чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, до чисельності зайнятого населення (на 1 тис. осіб); міжнародні резерви, % до обсягу валового зовнішнього боргу; середньорічна кількість найманих працівників на малих підприємствах, % до кількості найманих працівників підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності.

Реагування характеризується такими індикаторами: частка провідної країни-партнера у загальному обсязі експорту товарів, %; частка провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, %; індекс умов торгівлі (ціновий), %; кількість абонентів мобільного зв'язку на 1 тис. населення; доступ до мережі інтернет (частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися послугами інтернет, %).

Відновлення характеризується такими індикаторами: частка провідної країни-партнера у загальному обсязі імпорту товарів, %; частка провідного товару (товарної групи) за винятком енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, %; експорт роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, % до ВВП; прямі іноземні інвестиції, % до загального обсягу інвестицій; чистий приріст прямих іноземних інвестицій, % до ВВП; обсяг державного та гарантованого державою боргу, % до ВВП.

Автономність характеризується такими індикаторами: індекс розміру внутрішнього ринку, балів; виробництво зерна на одну особу на рік, тонн; частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, %; ступінь зносу основних засобів на підприємствах промисловості, %; ступінь зносу основних засобів на сільськогосподарських підприємствах, %; ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту і зв'язку, %; капіталізація банківської системи (адекватність регулятивного капіталу, H2).

Ступінь керованості характеризується такими індикаторами: членство громадян в організаціях, об'єднаннях чи рухах, %; частка державних та комунальних підприємств у загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ, %; частка державних службовців у загальній чисельності населення, %; підтримка повна або часткова діяльності Уряду (середній рівень довіри громадян за 5-бальною шкалою); підтримка повна або часткова діяльності Президента (середній рівень довіри громадян за 5-бальною шкалою); підтримка повна або часткова діяльності Верховної Ради України (середній рівень довіри громадян за 5-бальною шкалою).

Другим завданням конструювання інтегрального показника стійкості національної економіки є встановлення нормативних значень індикаторів, що дає змогу виявити потенційні рівні стійкості: критичний, небезпечний, незадовільний, задовільний, оптимальний. Нормативні значення індикаторів встановлюються та актуалізуються залежно від специфіки часу, рівня розвитку та відкритості економіки. Для кожного індикатора визначаються порогові значення, що характеризують інтервал величин, у межах якого створюються сприятливі умови для функціонування економіки. Порогові значення – це кількісні величини, порушення яких спричиняє несприятливі тенденції в економіці. За основу визначення порогових значень обрано методичні підходи щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [20].

Математичне забезпечення оцінювання рівня стійкості національної економіки здійснюється з урахуванням нелінійності економічних процесів на основі використання мультиплікативної форми інтегрального індексу, де вагові коефіцієнти розраховуються методом «головних компонент» пакету *STATISTICA*, який заснований на факторному аналізі та внеску кожного фактора до загальної дисперсії. З метою забезпечення єдиної інформаційної спрямованості індикатори поділяються на стимулятори та дестимулятори (дод. Ж). Зв'язок між інтегральним індексом I та індикатором–стимулятором – прямий, між I та індикатором–дестимулятором –

зворотний. Дестимулятори перетворюються на стимулятори за допомогою нормування. У розрахунки включені й індикатори, які до певного значення є стимуляторами, а у разі подальшого збільшення перетворюються на дестимулятор стійкості економіки. Відповідно до цього:

$$\begin{cases} I_R = \sum_{j=1}^m a_j I_j, \sum_{j=1}^m a_j = 1, a_j \geq 0, j = \overline{(1, m)} \\ I_j = \sum_{i=1}^{n_j} b_i z_i, \sum_{i=1}^{n_j} b_i = 1, b_i \geq 0, i = \overline{(1, n_j)} \end{cases}, \quad (2.1)$$

де I_R – інтегральний індекс рівня стійкості економіки;

a_j, b_i – вагові коефіцієнти;

I_j – індекс-складник рівня стійкості економіки, $j = \overline{(1, m)}$,
 $m = \overline{(1, 7)}$;

z_i – нормовані значення індикаторів;

n_j – кількість індикаторів.

Присвоєння характеристичних значень певній величині індикатора складової стійкості економіки здійснюється за допомогою аналогового методу, законодавчо-встановленого рівня, експертної оцінки [20]. Відповідно до методики розрахунку складників індексу економічної безпеки нормування індикатора, який є стимулятором, здійснюється за такою формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{\text{крит}}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \wedge x_{ij} < x_{\text{крит}} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{\text{крит}}}, 0 < x_{ij} < x_{\text{крит}} \\ 0,2 + 0,2 \left(\frac{x_{ij} - x_{\text{крит}}}{x_{\text{небезп}} - x_{\text{крит}}}\right), x_{\text{крит}} \leq x_{ij} < x_{\text{небезп}} \\ 0,4 + 0,2 \left(\frac{x_{ij} - x_{\text{небезп}}}{x_{\text{небезп}} - x_{\text{небезп}}}\right), x_{\text{небезп}} \leq x_{ij} < x_{\text{небезп}} \\ 0,6 + 0,2 \left(\frac{x_{ij} - x_{\text{небезп}}}{x_{\text{вдв}} - x_{\text{небезп}}}\right), x_{\text{небезп}} \leq x_{ij} < x_{\text{вдв}} \\ 0,8 + 0,2 \left(\frac{x_{ij} - x_{\text{вдв}}}{x_{\text{опт}} - x_{\text{вдв}}}\right), x_{\text{вдв}} \leq x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 1, x_{\text{опт}} \leq x_{ij} \end{cases}, \quad (2.2)$$

де x_{ij} – значення i -го індикатора у період j ;
 $x_{\text{крит}}$ – критичне значення i -го індикатора;
 $x_{\text{небезп}}$ – небезпечне значення i -го індикатора;
 $x_{\text{нездв}}$ – незадовільне значення i -го індикатора;
 $x_{\text{здв}}$ – задовільне значення i -го індикатора;
 $x_{\text{опт}}$ – оптимальне значення i -го індикатора;
 y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij} ;
 n_i – константа згладжування, для кожного індикатора визначається окремо експертним шляхом.

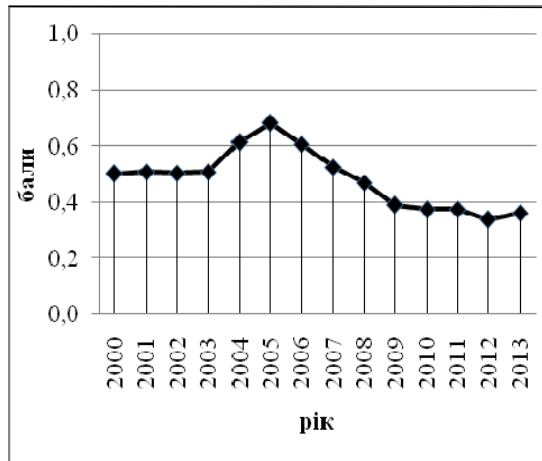
Значення індикаторів для нормування наведено у дод. Ж. Нормування індикатора, який є стимулятором, здійснюється за такою формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} \leq x_{\text{опт}} \\ 0,8 + 0,2 \left(\frac{x_{\text{здв}} - x_{ij}}{x_{\text{здв}} - x_{\text{опт}}} \right), x_{\text{опт}} \leq x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,6 + 0,2 \left(\frac{x_{\text{нездв}} - x_{ij}}{x_{\text{нездв}} - x_{\text{здв}}} \right), x_{\text{здв}} \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,4 + 0,2 \left(\frac{x_{\text{небезп}} - x_{ij}}{x_{\text{небезп}} - x_{\text{нездв}}} \right), x_{\text{нездв}} \leq x_{ij} < x_{\text{небезп}} \\ 0,2 + 0,2 \left(\frac{x_{\text{крит}} - x_{ij}}{x_{\text{крит}} - x_{\text{небезп}}} \right), x_{\text{небезп}} \leq x_{ij} < x_{\text{крит}} \\ 0,2 \frac{x_{\text{крит}}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{\text{крит}} \end{cases}, \quad (2.3)$$

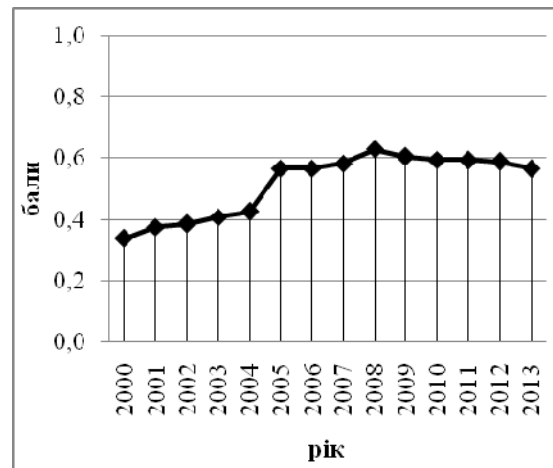
де x_{ij} – значення i -го індикатора у період j ;
 y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij} .

Безпосереднє інтегральне оцінювання рівня стійкості національної економіки України включає формування сукупності індикаторів за даними Державної служби статистики, Національного банку України, Світового економічного форуму визначення вагових коефіцієнтів та нормування індикаторів і порогових значень, визначення вагових коефіцієнтів та ієрархії інтегральних індексів. Використання цього підходу дає можливість визначити динаміку інтегральних індексів складників та стійкості національної економіки України у цілому (рис. 2.1, 2.2).

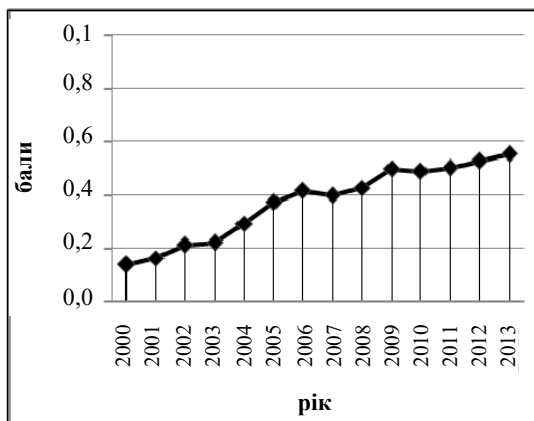
Результати інтегральної оцінки рівня стійкості економіки України свідчать про його незадовільне значення упродовж 2000–2013 рр. та відсутність чітко вираженої тенденції до його підвищення. Із семи інтегральних індексів складників рівня стійкості національної економіки лише чотири – індекс резервності, індекс адаптивності, індекс реагування, індекс автономності характеризувалися у цей період позитивною динамікою. Два складники рівня стійкості національної економіки (індекс автономності та індекс резервності) ледве перевищують поріг задовільного рівня – 0,6.

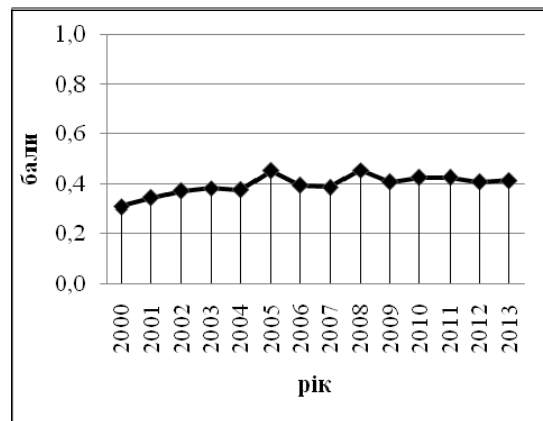
а) індекс надійності

б) індекс резервності

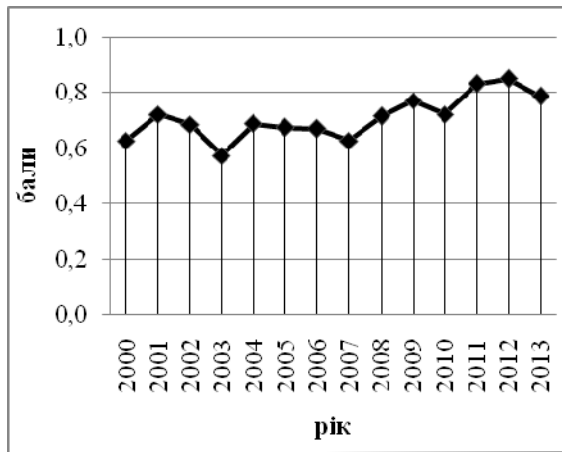

в) індекс адаптивності

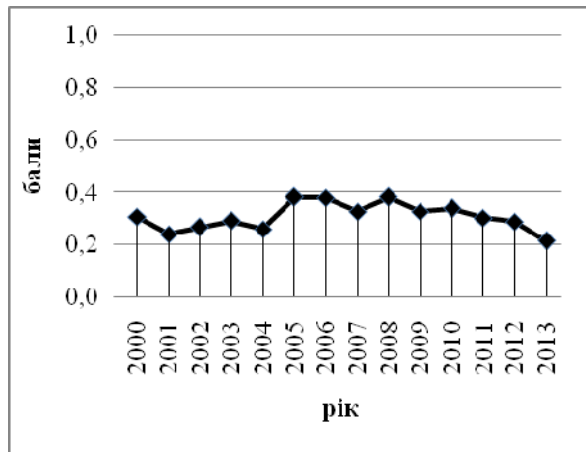

г) індекс реагування

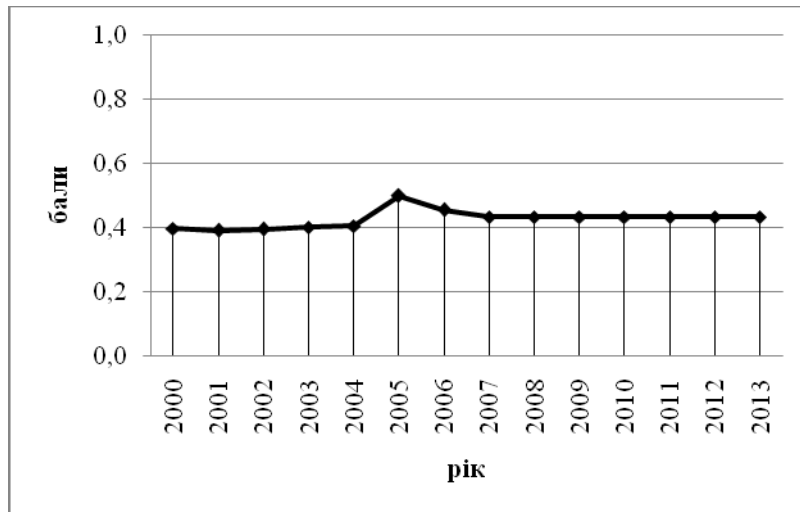
Розділ 2. Оцінювання рівня стійкості економіки

д) індекс відновлення

ж) індекс автономності

е) індекс керованості

Рис. 2.1. Динаміка інтегральних індексів складників рівня стійкості економіки України, 2000–2013 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором

Результати аналізу свідчать, що здатність економіки України долати негативний вплив явищ і процесів різної природи мала негативну динаміку упродовж 2005–2013 рр., характеризувалася суттєвим послабленням, зокрема у зв'язку зі зниженням рівня надійності економіки країни від задовільного до небезпечного. При цьому здатність економіки відновлюватися та

функціонувати за нових обставин, що виникають під впливом різних явищ і процесів, залишається на небезпечному рівні упродовж 2000–2013 рр.

Детальний аналіз дає змогу стверджувати про актуалізацію конкретних ризиків за складниками рівня стійкості національної економіки. Серед таких значень показників надійності функціонування економіки спостерігається зростання відкритості економіки та відповідне зростання залежності від міжнародної торгівлі, зростання зовнішньої заборгованості, високий рівень демографічного навантаження непрацездатного населення на працездатне.

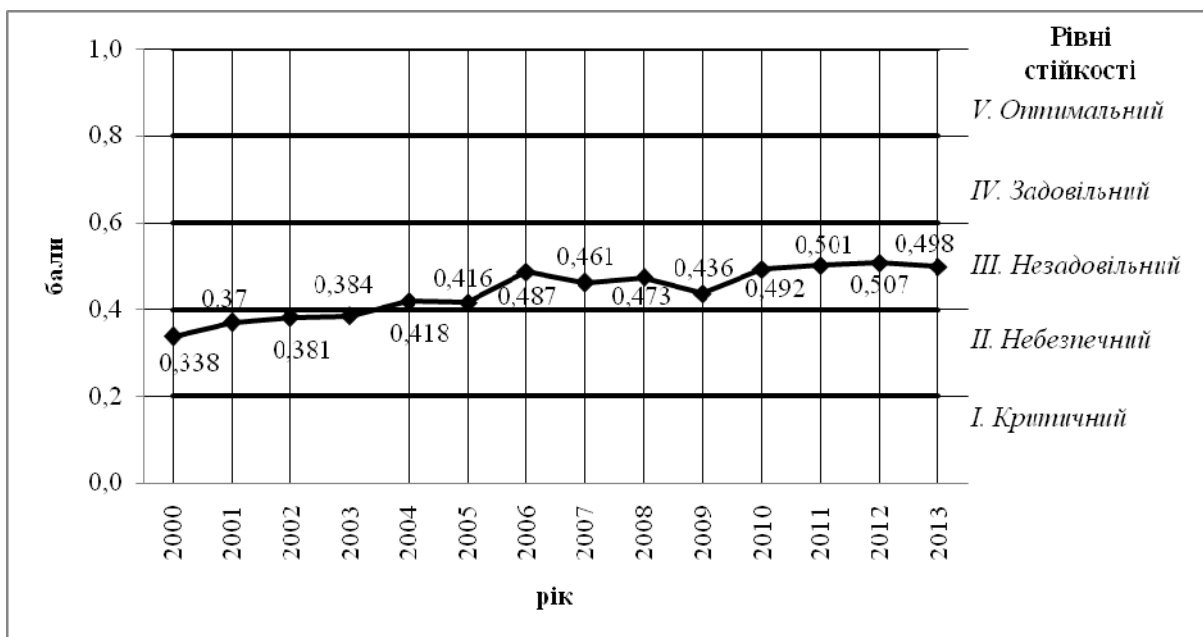

Рис. 2.2. Динаміка інтегрального індексу рівня стійкості економіки України, 2000–2013 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором

На рівень резервності найбільше впливають рівень тіньової економіки та грошові перекази громадян з-за кордону. Незадовільний рівень адаптивності економіки зумовлений низкою

проблем: скороченням обсягу міжнародних резервів із зростанням зовнішнього боргу країни та негативною динамікою чисельності спеціалістів, які виконують НДДКР.

Позитивна динаміка індексу реагування упродовж 2000–2013 років забезпечувалася поширенням ІКТ, що посилювало здатність суб'єктів економічних відносин оперативно взаємодіяти у випадку настання певних суспільно вагомих подій. Між іншим, незадовільний рівень цього індексу зберігається за рахунок негативного впливу факторів торговельного характеру.

На рівень індексу відновлення економіки у випадку настання негативних явищ чи процесів різної природи найбільше впливає експорт роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, а також відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП.

Автономність функціонування економіки перебувала загалом на задовільному рівні, водночас характеризувалася недостатнім значенням частки власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів країни, високим ступенем зносу основних засобів на підприємствах промисловості.

Керованість економіки виявляється незадовільною внаслідок низького рівня довіри населення до органів центральної виконавчої та законодавчої влади, громадської активності населення при надмірній бюрократизації.

Орієнтиром для керованого впливу на рівень стійкості національної економіки України є рейтинг вагових коефіцієнтів по складових. Зазначені коефіцієнти водночас є коефіцієнтами еластичності, що визначають процентне відхилення інтегрального індексу при зміні на один відсоток значення часткового індексу, отже визначають вплив кожного складника на рівень стійкості економіки країни у цілому (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Вагові коефіцієнти складників інтегрального індексу рівня стійкості економіки України

Складові стійкості економіки	Вагові коефіцієнти	Складові стійкості економіки	Вагові коефіцієнти
Надійність	0,0715	Відновлення	0,0938
Резервність	0,1945	Автономність	0,1206
Адаптивність	0,1788	Керованість	0,1543
Реагування	0,1866		

Джерело: розраховано автором з використанням пакету *STATISTICA*

Отже, стійкість економіки України упродовж 2000–2013 рр. характеризувалася незадовільним рівнем та відсутністю чітко вираженої тенденції його підвищення. Чотири складники стійкості національної економіки (індекс резервності, індекс адаптивності, індекс реагування, індекс автономності) характеризувалися як позитивні. Економіка України не пододала негативний вплив явищ і процесів різної природи упродовж 2005–2013 рр., що характеризувалося зниженням надійності економіки країни від задовільного рівня до небезпечного. При цьому здатність економіки відновлюватися та функціонувати у нових обставинах залишалася на небезпечному рівні.

2.2. Моделювання стійкості секторів економіки за методом функцій О. Ляпунова

Висока мінливість курсу національної валюти, поряд із виведенням у 2014–2017 рр. частини комерційних банків з ринку, скороченням кредитних портфелів діючих банків, високими інфляційними ризиками обумовлюють перманентність появи нових викликів для стійкості стану та розвитку

інституційних секторів економіки України. Низький рівень довірного взаємозв'язку між фінансово-кредитними установами, економічними суб'єктами та населенням, низька економічна активність банківських установ щодо забезпечення потреб економіки в кредитних ресурсах стримують розвиток української економіки. Існування таких тенденцій і факторів актуалізувало проблематику підвищення стійкості банківського сектора економіки до негативних впливів. Зокрема, Стратегією національної безпеки України, що затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015, визначено стабілізацію банківської системи, забезпечення прозорості грошово-кредитної політики та відновлення довіри до українських фінансових інститутів однією із ключових умов забезпечення економічної безпеки в системі основних напрямів державної політики національної безпеки України.

Дослідженню стану і особливостям функціонування банківського сектору у контексті економічного розвитку України та економічної безпеки держави присвячені останні публікації Т. Фролової, Т. Смовженко, Н. Задорожнюк та інших науковців [6; 12; 13; 18; 26–28; 31; 36]. Методичним підходам до аналізу та оцінювання фінансової стійкості банківської системи присвячено праці М. Зверякова, О. Степаненко, О. Заруцької [15; 16; 33]. Моніторингу та оцінюванню поточного фінансового стану і стійкості фінансових установ країни та їх контрагентів присвячено публікації Л. Долінського, О. Мусієнко [11; 21]. Критичний аналіз останніх публікацій свідчить про суттєвий поступ щодо розуміння сутнісних характеристик банківського сектора економіки, стійкості фінансової системи щодо факторів забезпечення стійкості банківського сектора економіки, наявність різних підходів до аналізу та оцінювання стійкості банківського сектора економіки.

В останніх дослідженнях стійкості економіки та банківського сектора широкого застосування набули інтегральний й індексний методи, економіко-математичне моделювання [8; 10; 17; 25; 41]. Використання положень теорії катастроф для моделювання та прогнозування фінансової нестійкості

банківської системи здійснюють Б. Кишакевич, І. Климкович [17]. Розробки українських і зарубіжних науковців щодо особливостей функціонування, моніторингу та оцінювання стійкості банківського сектору економіки є суттєвим внеском у розвиток теорії стійкості в економіці.

Аналіз останніх публікацій і досліджень свідчить про обґрунтованість розгляду банківського сектору як системи у національній економіці. Банківський сектор є системою елементів або секторів, які постійно знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії між собою. Малодослідженими залишаються питання причинно-наслідкового зв'язку між типом конкуренції між банківськими установами та стійкістю банківського сектору економіки.

Найпростішим випадком стійкого стану системи є рівновага, тобто такий стан, у якому система може залишатися як завгодно довго при відсутності сторонніх збурюючих впливів. Під збуренням розуміють будь-який сторонній вплив на систему, який переводить її з одного стану в інший. Нехай у момент часу t стан системи описується сукупністю змінних (параметрів) $x_1(t), x_2(t), \dots, x_n(t)$, а поведінка системи описується системою диференціальних рівнянь:

$$\frac{dx_i}{dt} = f_i(x_1, x_2, \dots, x_n), \quad x_j(0) = x_{0j}; \quad j = \overline{1, n}; \quad i = \overline{1, m}. \quad (2.4)$$

Станом рівноваги називається стан, який характеризується значеннями параметрів таких, що:

$$\frac{dx_i}{dt} = f_i(x_1, x_2, \dots, x_n) = 0, \quad i = \overline{1, m}. \quad (2.5)$$

Стан рівноваги може бути стійким, нестійким або байдуже стійким відносно деякого збурення, яке діє на систему. Якщо система повертається у стан рівноваги після завершення

дії збурення, рівновага є стійкою. Якщо після дії збурення система зберігає початковий стан, говорять про байдужу рівновагу [8, с. 75].

Одним із теоретичних положень цього дослідження є розуміння стійкості як властивості економічної системи протистояти, адаптуватися та відновлюватися після негативних зовнішніх впливів [4, с. 16]. Звідси, під стійкістю банківського сектора економіки розуміємо його спроможність протистояти негативним впливам та адаптуватися до них, відновлюватися після зовнішніх потрясінь чи посилення диспропорцій, будь-яких відхилень від безпечних параметрів, спричинених кризовими явищами (спадом економіки, фінансовою кризою, трансформацією економіки тощо). Стійкість є результатом взаємодії елементів або складових банківського сектора як прояв його внутрішньої структури. Основа стійкості будь-якої системи, у тому числі й економічної, закладена всередині неї самої. Для того, щоб зміцнити її стійкість до впливу руйнівних факторів, необхідно насамперед вдосконалити систему із середини [5, с. 45].

Проаналізуємо стійкість економічних систем, які перебувають в умовах конкуренції. Основними типами взаємодії економічних суб'єктів є: взаємодія типу «хижак-жертва», конкуренція за спільний ресурс та «симбіоз». Ці взаємодії можна об'єднати в рамках єдиної моделі: системи двох нелінійних диференціальних рівнянь першого порядку.

Загальний вигляд моделі. Розглянемо систему, яка складається з двох взаємодіючих економічних суб'єктів, і описується системою двох звичайних диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = a(x, y); \\ \frac{dy}{dt} = b(x, y). \end{cases} \quad (2.6)$$

де $a(x, y)$; $b(x, y)$ – нелінійні функції. Назвемо таку систему бінарною. Виділяють такі основні типи взаємодії економічних суб'єктів:

- конкуренція типу «хижак-жертва», яка характеризується безпосереднім впливом одного суб'єкта на інший, метою якого є погіршити економічну ефективність його діяльності;
- «мирна» конкуренція, яка характеризується опосередкованою боротьбою двох економічних суб'єктів за спільний ресурс (ринок товарів та послуг, постачання сировини, кваліфікована робоча сила);
- «симбіоз», що характеризується узгодженим функціонуванням двох економічних суб'єктів у результаті якого має місце їх спільна вигода.

Усі три види взаємодії можна описати в рамках єдиної моделі у вигляді системи двох нелінійних диференціальних рівнянь першого порядку:

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = a_1x + b_1x^2 + c_1xy; \\ \frac{dy}{dt} = a_2y + b_2y^2 + c_2xy. \end{cases} \quad (2.7)$$

Тип взаємодії визначається знаком коефіцієнтів правої частини. Зазвичай виконуються умови

$$a_1, a_2 > 0; b_1, b_2 < 0. \quad (2.8)$$

Ці обмеження передбачають зростання параметрів x_1, x_2 при їх невеликих значеннях та сповільнення швидкості зростання при досягненні певного рівня (насичення або явище внутрішньої конкуренції) згідно із законом:

$$\frac{dx}{dt} = a_1x + b_1x^2. \quad (2.9)$$

Цей закон, який називають логістичним, або законом Ферхюльста, є характерним для ізольованих економічних систем на початковій стадії розвитку. Тип взаємодії систем у рамках моделі (2.7) визначається знаками коефіцієнтів правої частини c_1 , c_2 :

- якщо $c_1 < 0$, $c_2 > 0$, маємо конкуренцію типу «хижак-жертва»;
- комбінація знаків $c_1 < 0$, $c_2 < 0$, описує «мирну конкуренцію»;
- якщо $c_1 > 0$, $c_2 > 0$, маємо взаємовигідну взаємодію типу «симбіоз».

Обсяг статистичних даних повинен бути достатнім для адекватного оцінювання коефіцієнтів моделі за методом найменших квадратів. Задача визначення коефіцієнтів моделі (2.7) є ідентичною до задачі про побудову рівняння трьохфакторної лінійної регресії. Такий підхід надає можливість оцінити статистичну значущість отриманих оцінок коефіцієнтів моделі.

Виділення стаціонарних точок. Визначимо стаціонарні точки системи (2.7), які відповідають рівноважним станам системи. Для цього необхідно розв'язати систему рівнянь:

$$\begin{cases} a_1x + b_1x^2 + c_1xy = 0; \\ a_2y + b_2y^2 + c_2xy = 0. \end{cases} \quad (2.10)$$

Приведемо систему (2.10) до вигляду:

$$\begin{cases} x \cdot (a_1 + b_1x + c_1y) = 0; \\ y(a_2 + b_2y + c_2x) = 0. \end{cases} \quad (2.11)$$

Система (2.11) має чотири стаціонарні стани, три з яких є нетривіальними. Два з них відповідають нульовому значенню однієї з компонент (x або y) і лише один характеризується ненульовими значеннями обох компонент економічної системи. Визначимо координати стаціонарних точок.

Отже, ця система має 4 розв'язки, які відповідають стаціонарним станам системи. *Розв'язок 1* (тривіальний) відповідає точці M_0 фазового простору з координатами $(0,0)$. Практичного інтересу цей стан системи не має. *Розв'язок 2* відповідає точці фазового простору $M_1(0, -\frac{a_2}{b_2})$. За умови виконання

співвідношення (2.8) ця точка описує стаціонарний стан системи, у якому перший об'єкт припинив своє функціонування. *Розв'язок 3* відповідає точці фазового простору $M_2(-\frac{a_1}{b_1}, 0)$. Якщо виконується умова (2.8), ця точка відпо-

відає стаціонарному стану системи, у якому другий об'єкт не функціонує. *Розв'язок 2.7* характеризується точкою фазового простору $M_3(x_3, y_3)$ з координатами:

$$x_3 = \frac{a_2c_1 - a_1c_2}{b_1c_2 - b_2c_1}; y_3 = \frac{a_1b_2 - a_2b_1}{b_1c_2 - b_2c_1}. \quad (2.12)$$

Знаки координат точки M_3 можуть бути різними залежно від знаків коефіцієнтів системи (2.7).

Методика дослідження стійкості системи. Існують два підходи до дослідження стійкості динамічних систем: метод функцій Ляпунова і метод лінеаризації. Ляпуновим показано, що поведінка системи (2.7) в околі стаціонарної точки (x_0, y_0) є ідентичною до поведінки лінеаризованої системи (2.7) в околі цієї самої точки. Для побудови лінеаризованої системи необхідно обчислити матрицю частинних похідних вихідної системи в точці (x_0, y_0) :

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{\partial a}{\partial x} & \frac{\partial a}{\partial y} \\ \frac{\partial b}{\partial x} & \frac{\partial b}{\partial y} \end{pmatrix}_{x=x_0, y=y_0}. \quad (2.13)$$

У нашому випадку для системи (2.7):

$$\begin{aligned} \frac{\partial a}{\partial x} &= a_1 + 2b_1x + c_1y; & \frac{\partial a}{\partial y} &= c_1x; & \frac{\partial b}{\partial x} &= c_2y; \\ \frac{\partial b}{\partial y} &= a_2 + 2b_2y + c_2x. \end{aligned} \quad (2.14)$$

Наступним етапом досліджень є знаходження власних чисел лінеаризованої системи. Для цього потрібно розв'язати характеристичне рівняння матриці A , яке можна отримати, розкривши визначник відносно λ , а саме:

$$\begin{vmatrix} a_{11} - \lambda & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} - \lambda \end{vmatrix} = 0, \quad (2.15)$$

або

$$\begin{vmatrix} a_1 + 2b_1x + c_1y - \lambda & c_1x \\ c_2y & a_2 + 2b_2y + c_2x - \lambda \end{vmatrix} = 0. \quad (2.16)$$

Умовою стійкості динамічної системи є одночасне виконання двох таких умов:

$$S = a_{11} + a_{22} < 0; \quad D = a_{11}a_{22} - a_{12}a_{21} > 0. \quad (2.17)$$

Дослідження стійкості в околі стаціонарних точок. Дослідимо стійкість системи (2.7) в околі нульової стаціонарної точки $M_0(0,0)$. Для цього необхідно підставити її координати у вираз (2.16). При цьому отримаємо:

$$\begin{vmatrix} a_1 - \lambda & 0 \\ 0 & a_2 - \lambda \end{vmatrix} = 0. \quad (2.18)$$

або, розкриваючи визначник,

$$\lambda^2 - \lambda(a_1 + a_2) + a_1a_2 = 0. \quad (2.19)$$

Умовою стійкості системи є два такі співвідношення:

$$S = a_1 + a_2 < 0; \quad D = a_1a_2 > 0. \quad (2.20)$$

Виконаємо дослідження стійкості системи (2.7) в околі стаціонарної точки $M_1(0, -\frac{a_2}{b_2})$. Отримаємо:

$$\begin{vmatrix} a_1 - \frac{c_1a_2}{b_2} - \lambda & 0 \\ -\frac{c_2a_2}{b_2} & -a_2 - \lambda \end{vmatrix} = 0.$$

Розкриваючи визначник, отримаємо:

$$\lambda^2 - \lambda(a_1 - a_2 - a_2c_1/b_2) - a_2(a_1 - a_2c_1/b_2) = 0. \quad (2.21)$$

Умовою стійкості системи є співвідношення:

$$S = a_1 - a_2 - a_2c_1/b_2 < 0; \quad -D = a_2(a_1 - a_2c_1/b_2) < 0. \quad (2.22)$$

Аналогічно досліджуємо стійкість системи (2.7) в околі інших двох точок. Для стаціонарної точки $M_2(-\frac{a_1}{b_1}, 0)$ маємо, виходячи з (2.16):

$$\lambda^2 - \lambda(a_2 - a_1 - a_1 c_2 / b_1) - a_1(a_2 - a_1 c_2 / b_1) = 0. \quad (2.23)$$

Умовою стійкості системи є нерівності:

$$S = a_2 - a_1 - a_1 c_2 / b_1 < 0; \quad -D = a_1(a_2 - a_1 c_2 / b_1) < 0. \quad (2.24)$$

Дослідимо умови стійкості системи (2.7) в околі стаціонарної точки $M_3(x_3, y_3)$. Розкриваючи визначник, отримаємо:

$$\lambda^2 - \lambda(a_1 + a_2 + 2(b_1 x_3 + b_2 y_3) + c_1 y_3 + c_2 x_3) + (a_1 + 2b_1 x_3 + c_1 y_3) \cdot (a_2 + 2b_2 y_3 + c_2 x_3) - c_1 c_2 x_3 y_3 = 0. \quad (2.25)$$

Умовою стійкості системи є нерівності

$$S = a_1 + a_2 + 2(b_1 x_3 + b_2 y_3) + c_1 y_3 + c_2 x_3 < 0; \quad (2.26)$$

$$D = (a_1 + 2b_1 x_3 + c_1 y_3) \cdot (a_2 + 2b_2 y_3 + c_2 x_3) - c_1 c_2 x_3 y_3 > 0.$$

Застосуємо вищевказані положення для дослідження стійкості банківського сектора економіки України на прикладі взаємодії двох державних банків. У результаті політики Національного банку України у 2014–2017 рр. щодо оздоровлення та очищення банківської системи, зокрема шляхом виведення з ринку проблемних і неплатоспроможних банків, а також тих, що займалися відмиванням коштів, в Україні відбулося суттєве зменшення кількості банків, які мають ліцензію на здійснення банківської діяльності. Станом на 01.11.2017 в Україні діє 87 банків, кількість яких зменшилася на 9,4% та 106,8% порівняно з 01.01.2017 та 01.01.2009

відповідно. У рамках цього процесу обсяг власного капіталу банківської системи України зменшувався і станом на 01.01.2017 склав 123,78 млрд грн, що менше на 16,4% порівняно із 01.01.2015. При цьому в банківському секторі України концентрація посилюється. Визначальний вплив на це має вихід банків із ринку [25, с. 17–19, 35]. У 2017 р. на 20 найбільших фінансово-кредитних установ припадає 91,1% чистих активів [9].

Ринкові позиції державних банків характеризуються поступовим посиленням у 2014–2017 рр., їх частка в активах підвищилася внаслідок докапіталізації ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» та зростання депозитів населення в АТ «ОЩАДБАНК» [21]. Розглянемо конкуренцію цих банків. Для визначення коефіцієнтів системи (2.7) використаємо статистичні дані щодо їх власного капіталу за 2002–2016 рр. (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Власний капітал АТ «ОЩАДБАНК»
та ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» у 2002–2016 рр., тис. грн**

Роки	АТ «ОЩАДБАНК»	ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК»
2002	240 162	549 446
2003	253 945	955 935
2004	355 421	1 465 644
2005	775 579	2 272 344
2006	1 791 394	3 288 255
2007	2 198 420	5 388 908
2008	15 471 943	8 195 683
2009	16 386 350	10 270 719
2010	16 626 329	11 879 967
2011	17 646 979	16 746 978
2012	18 118 147	18 300 761
2013	20 455 511	20 311 621
2014	22 749 157	22 696 359
2015	7 340 404	27 487 223
2016	14 932 548	12 664 424

Джерело: складено за даними НБУ

Для визначення коефіцієнтів системи (2.7) застосуємо звичайний метод найменших квадратів. У результаті отримаємо дві такі системи рівнянь:

$$\begin{cases} a_1 \sum x^2 + b_1 \sum x^3 + c_1 \sum x^2 y = \sum x dx; \\ a_1 \sum x^3 + b_1 \sum x^4 + c_1 \sum x^3 y = \sum x^2 dx; \\ a_1 \sum x^2 y + b_1 \sum x^3 y + c_1 \sum x^2 y^2 = \sum xy dx \end{cases} \quad (2.27)$$

$$\begin{cases} a_2 \sum y^2 + b_2 \sum y^3 + c_2 \sum y^2 x = \sum y dy; \\ a_2 \sum y^3 + b_2 \sum y^4 + c_2 \sum y^3 x = \sum y^2 dy; \\ a_2 \sum y^2 x + b_2 \sum y^3 x + c_2 \sum x^2 y^2 = \sum xy dy \end{cases}, \quad (2.28)$$

де x – власний капітал АТ «ОЩАДБАНК»;

y – власний капітал ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» (тис. грн).

Розв'язавши ці системи рівнянь (2.27), (2.29), отримаємо значення коефіцієнтів математичної моделі взаємодії двох банків (2.7), а саме :

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = 1,9243x - 1,21 \cdot 10^{-7} x^2 + 1,53 \cdot 10^{-8} xy; \\ \frac{dy}{dt} = 0,1965y - 3,47 \cdot 10^{-8} y^2 + 3,15 \cdot 10^{-8} xy. \end{cases} \quad (2.29)$$

Розв'язання кожної з систем (2.27)–(2.28) означає побудову моделі зміни в часі кожної економічної системи (модель функціонування першого банку) з урахуванням діяльності іншої економічної системи (модель функціонування другого банку) за допомогою побудови рівняння трьохфакторної лінійної регресії.

Отримані графіки парної лінійної регресії відповідності побудованих моделей функціонування кожної економічної системи фактичним даним та дослідження із застосуванням критерію R^2 показують, що отримані регресійні рівняння є адекватними до наведених статистичних даних (рис. 2.3, 2.4). Коефіцієнт детермінації R^2 показує, якою мірою варіація залежної змінної або результативного показника y визначається варіацією незалежної змінної або вхідного показника x .

Дослідження знаків отриманих рівнянь показує, що обидва рівняння відповідають закону зростання Ферхюльста (зростання із насиченням). Оскільки $c_1 > 0$, $c_2 > 0$, маємо взаємовигідну взаємодію між досліджуваними банківськими установами типу «симбіоз».

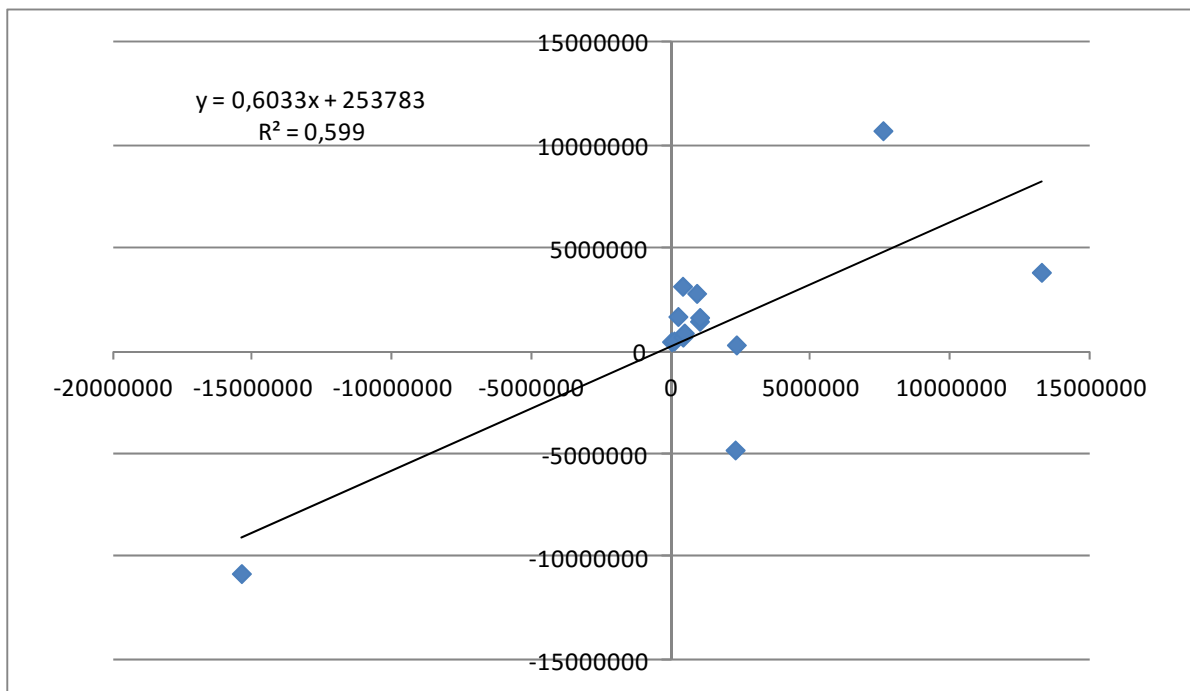

Рис. 2.3. Графік парної лінійної регресії відповідності побудованої регресійної моделі економічної системи (АТ «ОЩАДБАНК») фактичним даним

Джерело: побудовано авторами за результатами власних розрахунків

Перейдемо до дослідження стійкості цієї системи. Нагадаємо, що умови стійкості динамічної системи (2.7) мають вигляд:

$$S = a_{11} + a_{22} < 0; \quad D = a_{12}a_{21} > 0. \quad (2.30)$$

Розглянемо нульову стаціонарну точку $M_0(0,0)$. Ця точка відповідає нульовим значенням оцінки власного капіталу двох банків і не становить практичного інтересу. Згідно з (2.20) маємо:

$$S = a_1 + a_2 = 2,1208 > 0; \quad D = a_1a_2 = 0,3780 > 0.$$

Перша умова стійкості (2.20) не виконується, система є нестійкою.

Розглянемо наступну точку $M_1(0; 5660815,20)$. Ця точка відповідає стану з нульовою оцінкою власного капіталу першого банку (АТ «ОЩАДБАНК»). Згідно з (2.22) маємо:

$$S = 1,8147 > 0; \quad D = -0,3951 < 0.$$

Обидві умови стійкості не виконуються, система є нестійкою.

Розглянемо наступну стаціонарну точку $M_2(15931455,53 ; 0)$. Ця точка відповідає стану з нульовою оцінкою власного капіталу другого банку (ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК»). Згідно з (2.24) маємо:

$$S = -1,2253 < 0; \quad D = -1,3451 < 0.$$

Друга умова стійкості не виконується, система є нестійкою.

Розглянемо останню стаціонарну точку $M_3(17598372,79; 13132626,3)$. Згідно з (2.26) маємо:

$$S = -2,2856 < 0; \quad D = 0,22810 > 0.$$

Друга умова стійкості виконується, система є стійкою.

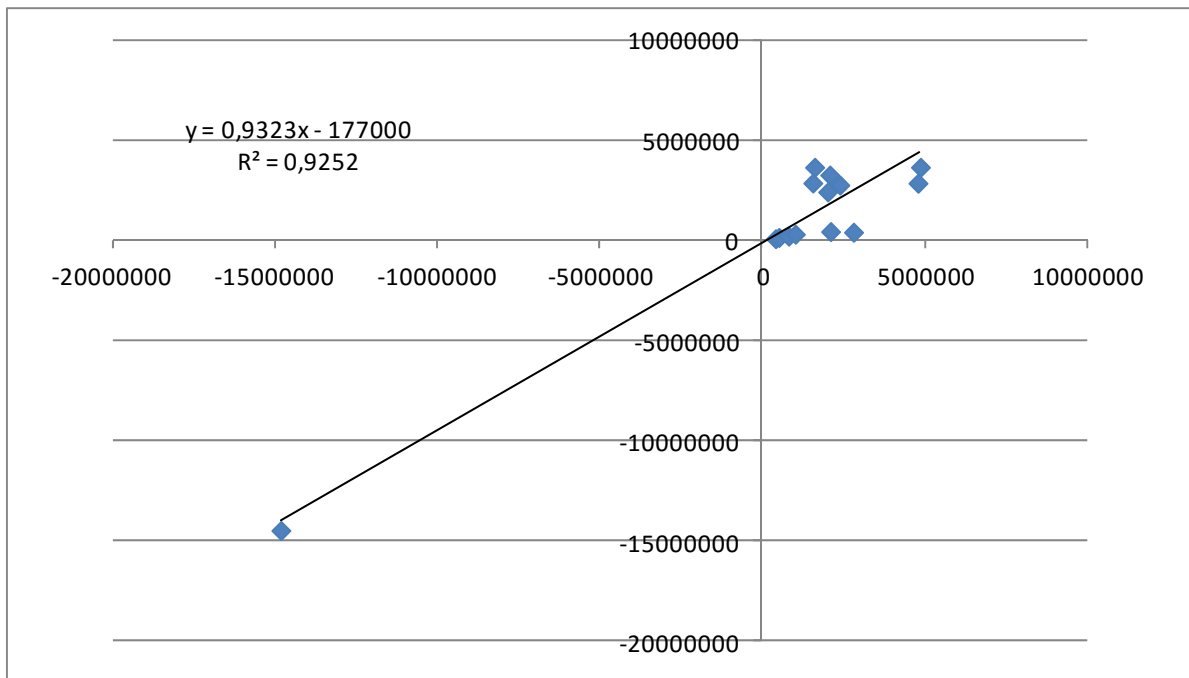

Рис. 2.4. Графік парної лінійної регресії відповідності побудованої регресійної моделі економічної системи (ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК») фактичним даним

Джерело: побудовано авторами за результатами власних розрахунків

Отже, конкуренція сприяє зростанню інноваційної активності всіх інституційних секторів економіки, подоланню інертності в їх функціонуванні, змушуючи до постійного пристосовування та адаптування до зовнішніх негативних впливів. Банківська система, заснована на конкуренції, здатна адаптуватися та реагувати на зміни в споживчому попиті, постачанні ресурсів і технологіях. Гнучкість і адаптивність, таким чином, є основою для стійкого розвитку економіки, що, своєю чергою, забезпечується впливом конкуренції. Стан рівноваги є необхідною умовою стаціонарного існування управлінських систем. Проведене дослідження стійкості банківського сектора економіки України свідчить, що жодна із виявлених стаціонарних точок системи не є стійкою. Це означає нестійку поведінку системи в цілому.

2.3. Аналіз рівня стійкості інституційних секторів економіки України

Аналіз рівня стійкості інституційних секторів економіки здійснюватиметься за Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня стійкості економіки (дод. К). Інтегральний індекс рівня стійкості економіки складається з 5 середньозважених субіндексів (складових стійкості економіки):

- стійкість сектора фінансових корпорацій: стійкість банківського сектора, стійкість небанківського фінансового сектора;
- стійкість сектора нефінансових корпорацій;
- стійкість сектора домашніх господарств;
- стійкість сектора загальнодержавного управління;
- стійкість зовнішнього сектора.

Розрахунок інтегральних індексів за зазначеними субіндексами (складовими рівня стійкості національної економіки) здійснюється на основі оцінки 46 індикаторів, які базуються на статистичних даних. Визначення інтегральної оцінки рівня стійкості національної економіки здійснюється в такому порядку:

- 1) формування переліку індикаторів;
- 2) визначення порогових значень індикаторів;
- 3) нормування індикаторів;
- 4) розрахунок інтегральних індексів за секторами економіки та інтегрального індексу рівня стійкості економіки в цілому.

При визначенні рівня стійкості сектора фінансових корпорацій буде проаналізовано рівень стійкості банківського сектора та небанківського фінансового сектора. Стійкість сектора фінансових корпорацій характеризується збалансованістю фінансових потоків, достатністю коштів для підтримки своєї платоспроможності та ліквідності, а також рентабельною діяльністю. *Стійкість сектора фінансових корпорацій* означає здатність фінансових установ відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі.

Аналіз рівня стійкості банківського сектора здійснюватиметься за економічними нормативами діяльності банків. Банківський сектор є найбільшою складовою сектора фінансових корпорацій, і становить близько 75% в загальному розмірі активів фінансових корпорацій.

Розрізняють три основні види стійкості банківського сектора за стабільністю його роботи: а) нормальна стійкість, яка характеризується стабільною діяльністю, відсутністю неплатежів чи затримки виконання своїх зобов'язань, стабільною рентабельністю; б) нестійкий фінансовий стан, що характеризується затримкою платежів, неможливістю своєчасно виконувати окремі свої зобов'язання, низьким рівнем рентабельності тощо; в) кризовий фінансовий стан, який характеризується регулярними неплатежами, наявністю простроченої заборгованості.

У дод. Л наведено результати розрахунку індикаторів оцінювання рівня стійкості банківського сектора України за 2008–2016 рр. У дод. К наведено характеристику індикаторів та їх порогові значення.

Відповідно до дод. К регулятивний капітал здійснює покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе у процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості та стабільності банківської діяльності. На рис. 2.5 зображено динаміку регулятивного капіталу банківського сектора України у 2008–2017 рр.

Значення регулятивного капіталу відповідало пороговому у 2009–2015 рр. та у 2016 р. У 2008 р. низьке значення регулятивного капіталу пов'язано з початком світової кризи, у 2015 р. – банківський сектор України пережив найглибшу кризу з 1990-х рр. Вона була спричинена структурними дисбалансами, що накопичувалися протягом останнього десятиліття, відсутністю належного регулювання та ефективного нагляду, а також військовим конфліктом та втратою урядом контролю над частиною території країни. У 2016 р. значення регулятивного капіталу зросло за рахунок початку ліквідації банків, регулятивний капітал яких був від'ємним, а також

завдяки зростанню регулятивного капіталу низки банків з іноземним капіталом. У 2017 р. регулятивний капітал не відповідав пороговому значенню через стрімку девальвацію гривні у лютому, коли банківська система втратила майже 50 млрд грн капіталу. Це призвело до порушення нормативів, яке сигналізує про зниження можливості банків виконувати у майбутньому свої зобов'язання.

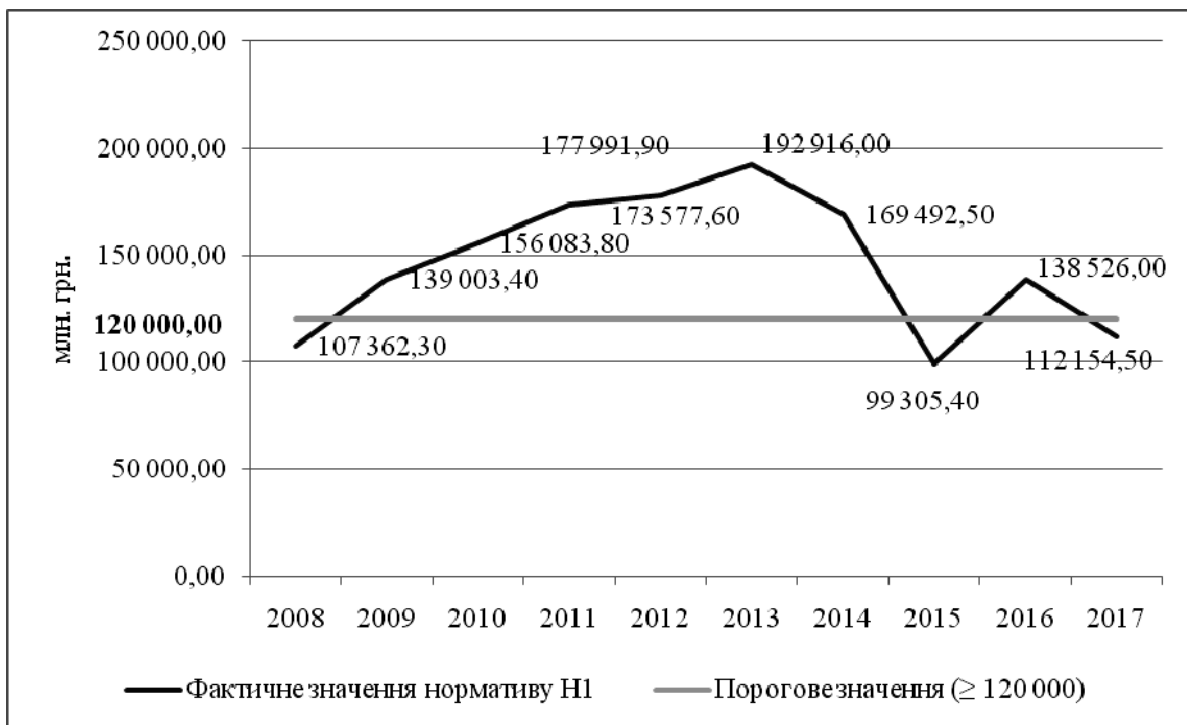

Рис. 2.5. Динаміка регулятивного капіталу банківського сектору України у 2008–2017 рр.

Джерело: складено автором за: Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу відображає здатність банківської системи своєчасно та в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. На рис. 2.6 зображено динаміку нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу у 2008–2017 рр.

Норматив достатності регулятивного капіталу відповідав пороговим значенням у 2008–2014 рр. та 2016–2017 рр. У 2015 р. зниження нормативу обумовлене зростанням обсягу активів у результаті переоцінки капіталу у зв'язку із значним зростанням курсу валюти (на 28,5% станом на 6 лютого 2015 р.).

Рис. 2.6. Динаміка нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу у 2008–2017 рр.

Джерело: складено автором за: Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Норматив миттєвої ліквідності характеризує мінімальний обсяг високоліквідних активів, необхідний для забезпечення виконання поточних зобов'язань протягом одного операційного дня. На рис. 2.7 зображено динаміку нормативу миттєвої ліквідності у 2008–2017 рр.

Норматив миттєвої ліквідності відповідав пороговим значенням за період 2008–2017 рр., що свідчить про перевищення

ліквідних активів над ліквідними зобов'язаннями із відповідними термінами. Причиною цього є обережне ставлення банківських установ до комерційного та міжбанківського кредитування, а також довгострокових активних операцій у період фінансової нестабільності для забезпечення високої ліквідності, що є чи не головним чинником надійності та стабільності.

Рис. 2.7. Динаміка нормативу миттєвої ліквідності у 2008–2017 рр.

Джерело: складено автором за: Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Норматив поточної ліквідності характеризує мінімально необхідний обсяг активів банку для забезпечення виконання поточного обсягу зобов'язань протягом одного календарного місяця. На рис. 2.8 зображено динаміку нормативу поточної ліквідності у 2008–2017 рр.

Норматив поточної ліквідності відповідав пороговим значенням у 2008–2017 рр., причиною цього є накопичення достатньої кількості високоліквідних активів, а також прагнення банківських установ до отримання швидкого прибутку, що досягається за допомогою вкладення коштів у короткострокові активи.

Рис. 2.8. Динаміка нормативу поточної ліквідності у 2008–2017 рр.

Джерело: складено автором за: Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Норматив короткострокової ліквідності визначає мінімально необхідний обсяг активів для забезпечення виконання своїх зобов'язань протягом одного року. На рис. 2.9 зображено динаміку нормативу короткострокової ліквідності у 2008–2017 рр.

Норматив короткострокової ліквідності відповідав пороговим значенням у 2010–2017 рр. У 2008–2009 рр. низьке значення нормативу було пов'язане зі світовою кризою, яка

спричинила падіння обсягу активів банківських установ для забезпечення виконання своїх зобов'язань протягом одного року.

Рис. 2.9. Динаміка нормативу короткострокової ліквідності у 2008–2017 рр.

Джерело: складено автором за: Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань. На рис. 2.10 зображено динаміку нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента у 2008–2017 рр.

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента відповідав пороговим значенням у 2008–2017 рр. та не зазнав значних коливань, однак він потребує зниження для забезпечення надійності банків, захисту інтересів

вкладників. Для цього банкам необхідно розробити детальний аналіз кредитного ризику, підібрати відповідні методи його визначення та способи мінімізації негативного впливу.

Рис. 2.10. Динаміка нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента у 2008–2017 рр.

Джерело: складено автором за: Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Норматив великих кредитних ризиків встановлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів. Порогове значення нормативу не повинно перевищувати 8-кратного розміру регулятивного капіталу. На рис. 2.11 зображено динаміку нормативу великих кредитних ризиків у 2008–2017 рр.

Норматив великих кредитних ризиків відповідав пороговим значенням у 2008–2017 рр. Проте у вересні 2015 р. значення нормативу по банківському сектору України зросло до 819,95%, і перевищило встановлений Національним банком України граничний максимум. Основними причинами цього стали: девальвація національної валюти, воєнні дії на частині території

Луганської та Донецької областей, анексія АР Крим, недостатній рівень корпоративного управління, що зумовило погіршення якості кредитного портфеля банківських установ.

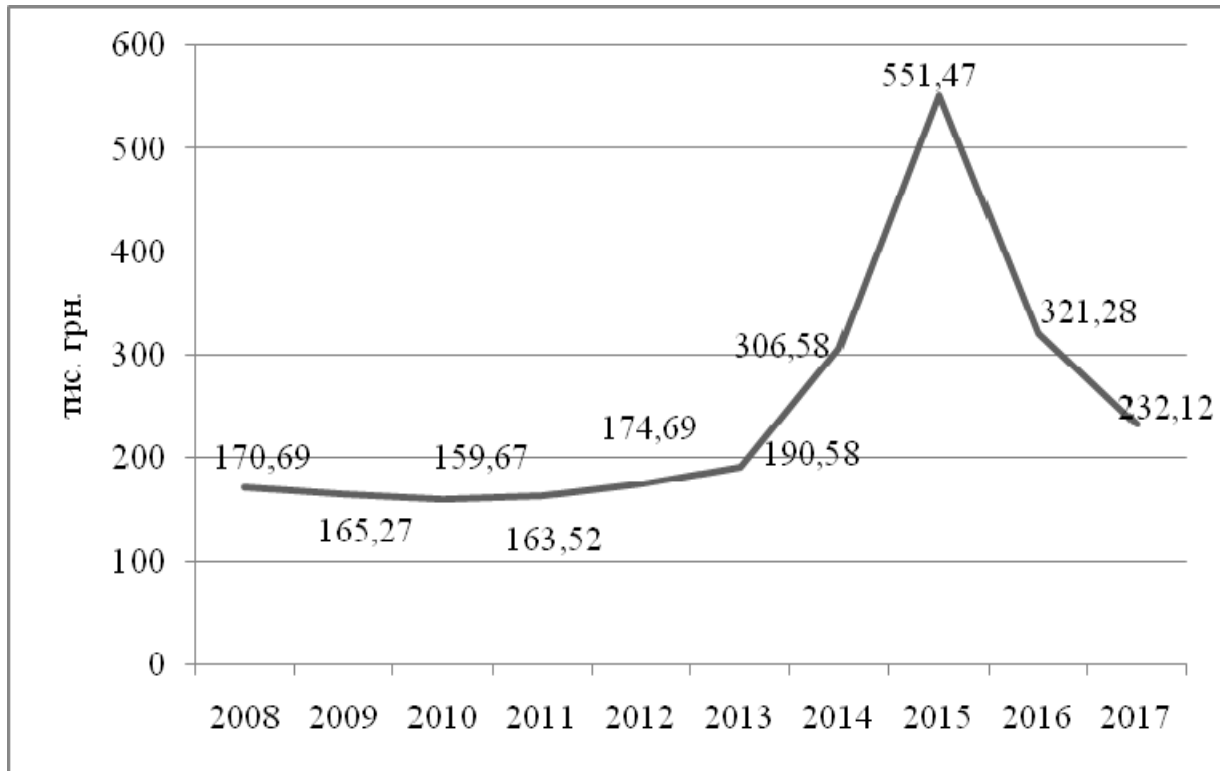

Рис. 2.11. Динаміка нормативу великих кредитних ризиків у 2008–2017 рр.

Джерело: складено автором за: Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою встановлюється з метою обмеження ризику, пов'язаного з інвестуванням в акції, паї, частки та інвестиційні сертифікати окремої юридичної особи. На рис. 2.12 зображено динаміку нормативу інвестування в цінні папери окремо за кожною установою у 2008–2017 рр.

Рис. 2.12. Динаміка нормативу інвестування в цінні папери окремо за кожною установою у 2008–2017 рр.

Джерело: складено автором за: Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Порівняння фактичних значень нормативу інвестування в цінні папери окремо за кожною установою з пороговим значенням дає змогу зробити висновок про низьку інвестиційну активність банківського сектора, оскільки норматив стабільно скорочувався протягом аналізованого періоду з 0,23 до 0,002%. Норматив відповідав пороговим значенням у 2008–2017 рр., що свідчить про мінімальні ризики інвестування для українських банків.

Норматив загальної суми інвестування встановлюється з метою обмеження ризику, пов'язаного зі здійсненням банком інвестиційної діяльності. На рис. 2.13 зображено динаміку нормативу загальної суми інвестування у 2008–2017 рр.

Рис. 2.13. Динаміка нормативу загальної суми інвестування у 2008–2017 рр.

Джерело: складено автором за: Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Норматив загальної суми інвестування відповідав пороговим значенням у 2008–2017 рр. Значення нормативу скоротилося за відповідний період у 18,4 разу, що свідчить про низький рівень інвестиційної діяльності банківських установ.

Отже, інтегральний індикатор рівня стійкості банківського сектору становить 93,8% (дод. М). Рівень стійкості банківського сектора є високим, причиною чого є системний контроль НБУ за дотриманням банківськими установами економічних нормативів.

Стійкість небанківського фінансового сектора характеризується здатністю фондового та страхового ринків повною мірою задовольняти потреби суспільства у зазначених фінансових інструментах і послугах в умовах шоків впливів. Для визначення рівня стійкості небанківського фінансового сектора буде розраховано такі індикатори, як: рівень проникнення

страхування, індикатор щільності страхування, рівень страхових виплат та рівень капіталізації лістингових компаній. На рис. 2.14 наведено динаміку індикаторів рівня стійкості небанківського фінансового сектора у 2008–2016 рр.

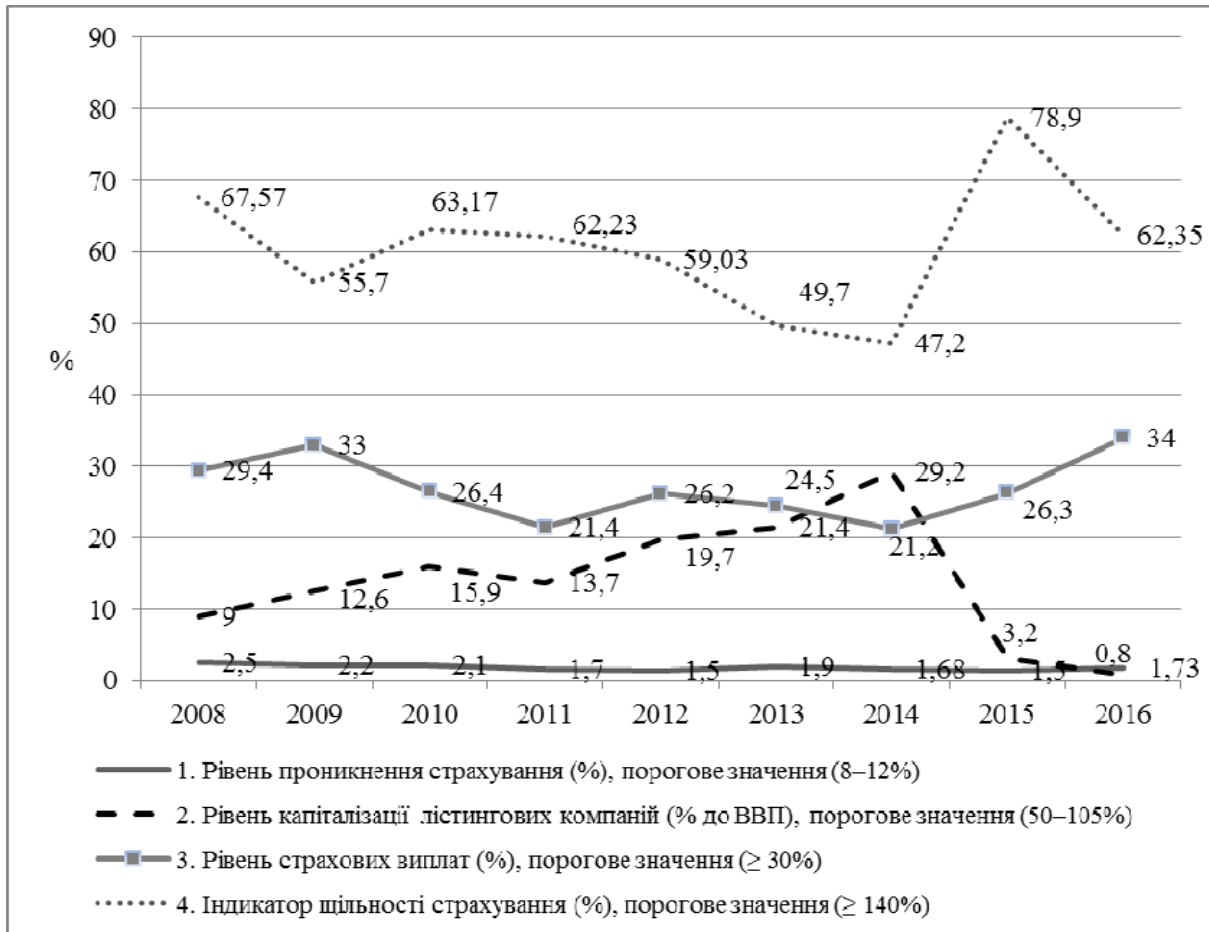

Рис. 2.14. Динаміка індикаторів рівня стійкості небанківського фінансового сектора у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. Нацкомфінпослуг. URL : <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> ; Валовий внутрішній продукт України. Міністерство фінансів України. URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> ; Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL : <http://www.ssmc.gov.ua/fund/analytics>

Рівень проникнення страхування характеризує рівень розвитку страхування і відповідно використання його як механізму фінансування ризиків та інструменту страхового

захисту держави. Рівень проникнення страхування не відповідав пороговому значенню (8–12%) у 2008–2016 рр. Найвище значення індикатора було зафіксовано у 2008 р. (2,5%), а найнижче у 2016 р. (0,8%). Динаміка індикатора свідчить про низький та незадовільний рівень проникнення страхування.

Капіталізація лістингових компаній є вартісною оцінкою капіталу, існуючого у вигляді цінних паперів, що обертаються на фондових біржах, насамперед у вигляді акцій. Цей індикатор характеризує роль фондового ринку у перерозподілі грошових ресурсів на цілі інвестування. Рівень капіталізації лістингових компаній не відповідав пороговому значенню (50–105%) у 2008–2017 рр. Найвище значення індикатора було зафіксовано у 2014 р. (29,2%), а найнижче у 2016 р. (0,8%). Динаміка індикатора свідчить про низький рівень капіталізації лістингових компаній.

Рівень страхових виплат свідчить, як часто страхові компанії здійснюють страхові виплати за страховими договорами. Рівень страхових виплат відповідав пороговому значенню ($\geq 30\%$) у 2009 р. – 33% та у 2016 р. – 34%. Найнижче значення індикатора було зафіксовано у 2014 р. (21,2%). Динаміка індикатора свідчить про низький платоспроможний попит на страхові послуги та про невеликі обсяги структури капіталу страхових компаній.

Індикатор щільності страхування відображає ступінь поширеності страхових послуг на фінансовому ринку. Індикатор щільності страхування не відповідав пороговому значенню ($\geq 140\%$) у 2008–2017 рр. Найвище значення індикатора зафіксовано в 2015 р. (78,9%), а найнижче у 2014 р. (47,2%). Динаміка індикатора свідчить про низький рівень щільності страхування та високу чутливість до коливань зовнішнього середовища.

Отже, інтегральний індикатор рівня стійкості небанківського сектора становить 5,55%, що негативно вплинуло на інтегральний індикатор рівня стійкості фінансових корпорацій, який становить 66,66% (дод. М).

Стійкість сектора нефінансових корпорацій характеризується здатністю системи обмежувати негативні шоківі впливи у процесі виробництва ринкових товарів або надання нефінансових послуг. У дод. Л наведено результати розрахунку індикаторів оцінювання рівня стійкості сектора нефінансових корпорацій у 2008–2017 рр. У дод. К наведено характеристику індикаторів та їх порогові значення.

Відповідно до дод. К частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах характеризує міру перерозподілу доходів в економіці та частку доходів, що припадають на сектор нефінансових корпорацій. На рис. 2.15 зображено динаміку наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах у 2008–2016 рр.

Рис. 2.15. Динаміка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

Рівень наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах за період 2008–2016 рр. відповідав пороговому значенню лише у 2016 р. (16,2%). Динаміка індикатора за період 2008–2013 рр. свідчить про спад валового випуску нефінансових корпорацій. У цей період на скорочення доходів нефінансових корпорацій вплинув високий рівень податкового навантаження. Сектор характеризувався низькою ефективністю виробництва, проте з 2014 р. індикатор зріс до 16,02% у 2016 р., що є позитивною динамікою зростання економіки.

Частка нефінансових корпорацій у валовій доданій вартості відображає додатково створену в процесі виробництва вартість і характеризує рівень розвитку сектора. Динаміку частки нефінансових корпорацій у валовій доданій вартості у 2008–2016 рр. зображено на рис. 2.16.

Рис. 2.16. Динаміка частки нефінансових корпорацій у валовій доданій вартості у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

Частка нефінансових корпорацій у валовій доданій вартості за період 2008–2016 рр. відповідала пороговому значенню. Сектор нефінансових корпорацій формує найбільшу частину доданої вартості серед інших інституційних секторів, яка є джерелом утворення їх доходів.

Норма прибутку на власний капітал характеризує рівень прибутковості та рентабельності корпорацій. На рис. 2.17 зображено динаміку норми прибутку на власний капітал у 2008–2016 рр.

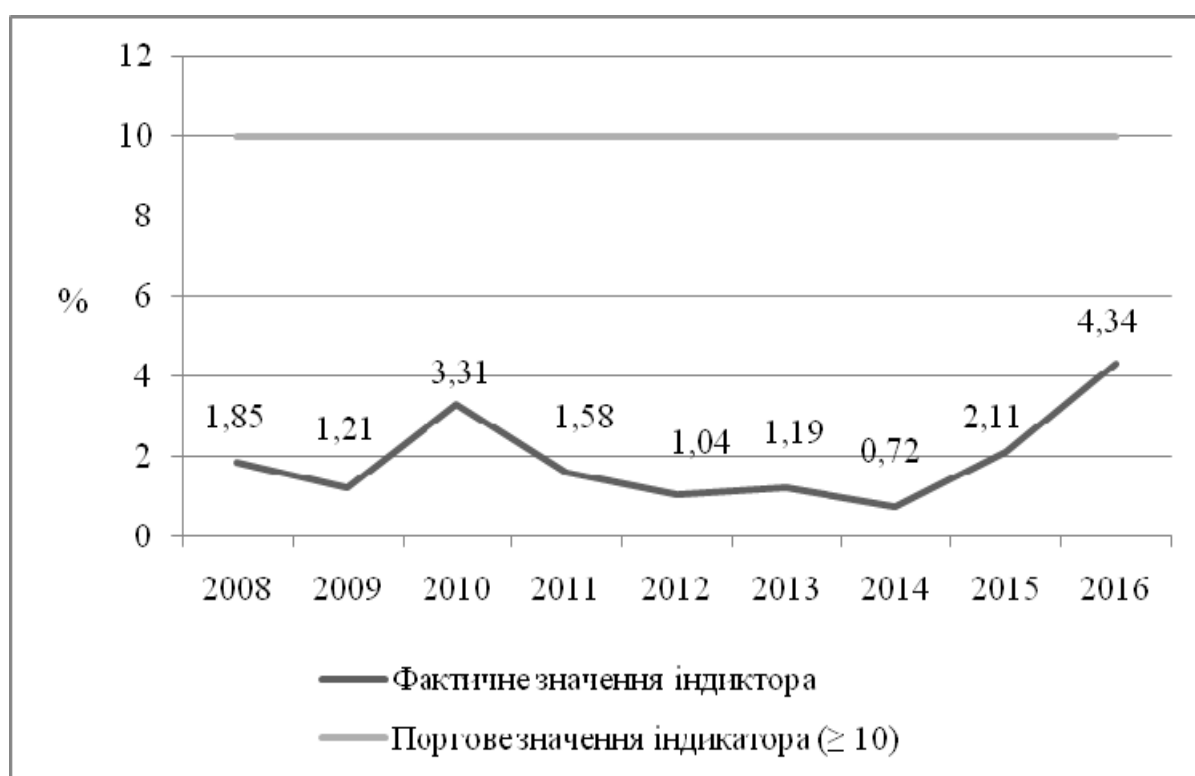

Рис. 2.17. Динаміка норми прибутку на власний капітал у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

Індикатор норми прибутку на власний капітал за період 2008–2016 рр. не відповідав пороговому значенню, що характеризує низьку ефективність використання власного капіталу нефінансових корпорацій. Найнижче значення індикатора було

зафіксовано у 2014 р. – 0,72%, а найбільше у 2016 р. – 4,34%. Максимізація цього індикатора є важливим завданням, яке необхідно виконати управлінцям сектора нефінансових корпорацій для забезпечення своєї прибуткової діяльності.

Частка кредитів нефінансових корпорацій у сукупних валових кредитах характеризує рівень кредитування нефінансових корпорацій банками. Динаміку частки кредитів нефінансових корпорацій у сукупних валових кредитах у 2008–2016 рр. зображено на рис. 2.18.

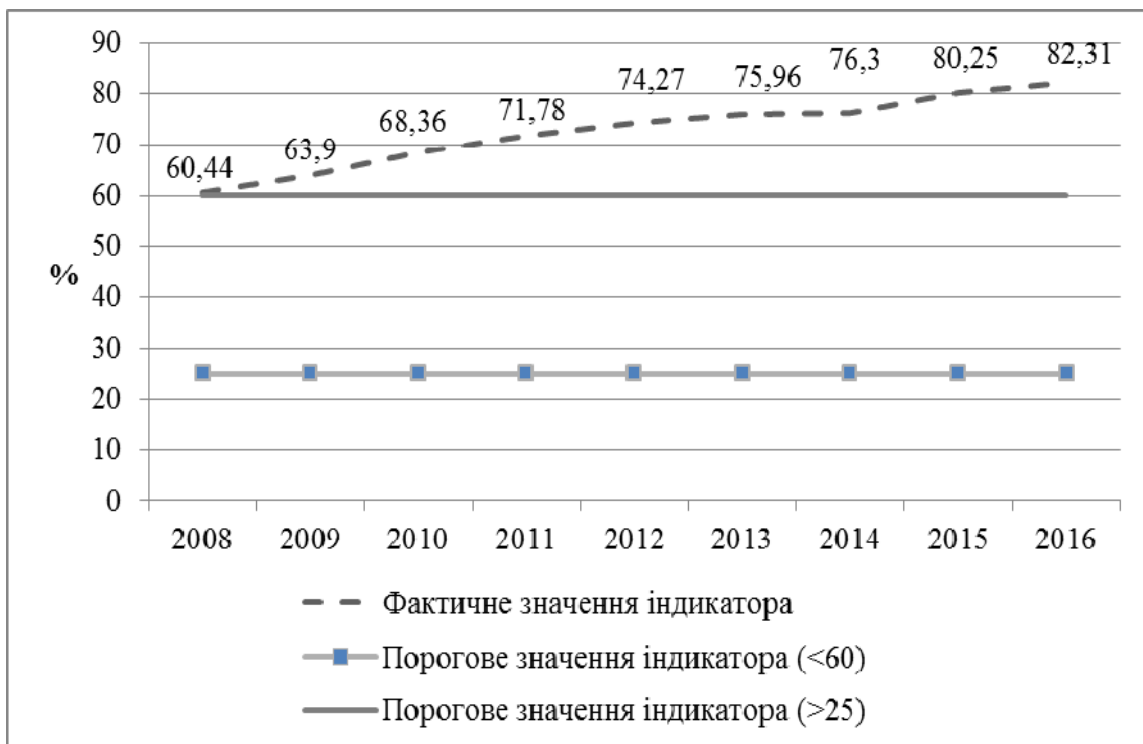

Рис. 2.18. Динаміка кредитів нефінансових корпорацій у сукупних валових кредитах у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1

Частка кредитів нефінансових корпорацій у сукупних валових кредитах за період 2008–2016 рр. перевищувала порогове значення, що свідчить про високий рівень кредитного навантаження на сектор фінансових корпорацій. Також динаміка індикатора свідчить, що основним джерелом формування

ресурсів банківського сектора є суб'єкти господарювання сектора нефінансових корпорацій.

Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість нефінансових корпорацій до сукупних валових кредитів характеризує рівень іпотечного кредитування нефінансових корпорацій. Динаміку співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість нефінансових корпорацій до сукупних валових кредитів у 2008–2016 рр. зображено на рис. 2.19.

Рис. 2.19. Динаміка співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість нефінансових корпорацій до сукупних валових кредитів у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1

Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість нефінансових корпорацій до сукупних валових кредитів у 2008–2016 рр. не відповідало пороговому значенню, що свідчить про низький рівень іпотечного кредитування. Причиною низького значення індикатора є те, що банківські установи не воліють ризикувати через нестабільну економічну

ситуацію в країні і тому обмежують суб'єктів сектора фінансових корпорацій у праві отримання позик на житлову нерухомість.

Отже, інтегральний індикатор рівня стійкості сектора нефінансових корпорацій становить 22,22%, що є незадовільним значенням (дод. М).

Стійкість сектора домашніх господарств характеризується здатністю домогосподарств забезпечувати свою життєдіяльність за умов втрати джерел поточного доходу впродовж певного періоду часу. При аналізі рівня стійкості сектора домашніх господарств розраховано 7 індикаторів (дод. Л).

Відношення кінцевих споживчих витрат домогосподарств до ВВП характеризує рівень особистих споживчих витрат, які складаються з витрат домогосподарств на купівлю товарів та послуг до загального обсягу ВВП, що відображає зміну життєвого рівня населення. Кінцеві споживчі витрати домогосподарств у відсотках до ВВП у 2008–2016 рр. зображено на рис. 2.20.

Рис. 2.20. Динаміка кінцевих споживчих витрат домогосподарств до ВВП у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

Динаміка кінцевих споживчих витрат домогосподарств до ВВП у 2008–2016 рр. відповідала пороговому значенню. Кінцеві споживчі витрати домогосподарств становлять найбільшу частину ВВП України. Динаміка індикатора зростала у період 2008–2013 рр., але з 2014 р. спостерігається незначне його скорочення, що пояснюється нестабільною суспільно-політичною та економічною ситуацією у країні.

Частка кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах характеризує рівень кредитування домашніх господарств банками. Динаміка частки кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах у 2008–2016 рр. зображена на рис. 2.21.

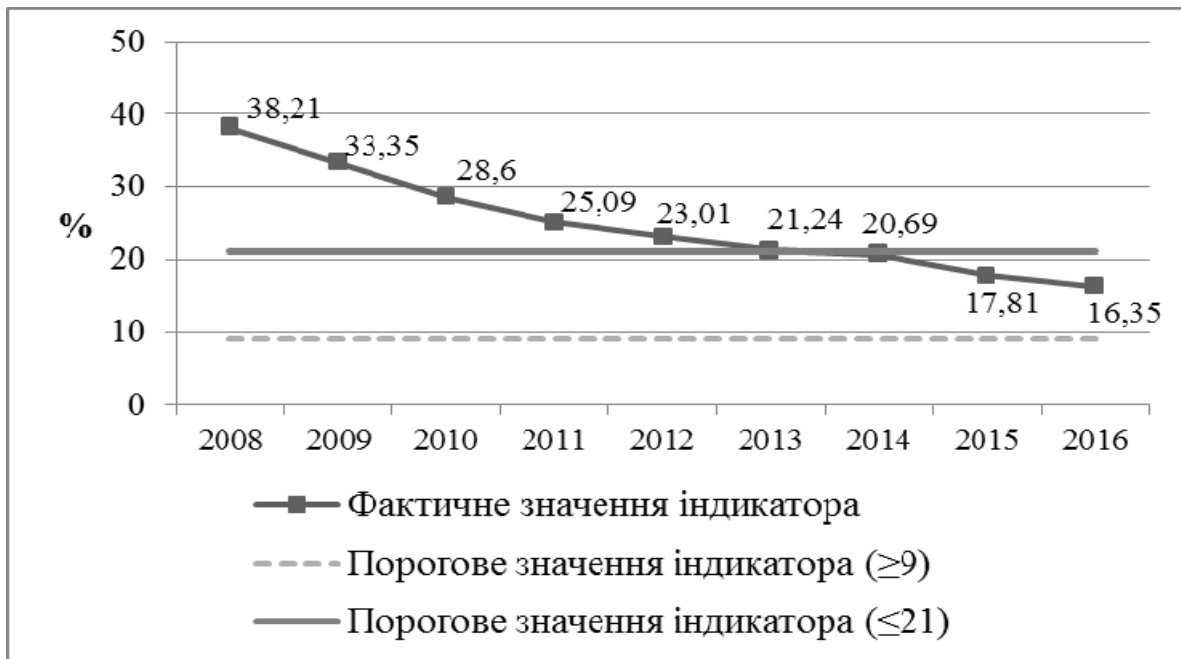

Рис. 2.21. Динаміка частки кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1

Частка кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах відповідала пороговому значенню у період 2014–2016 рр., що свідчить про задовільний рівень кредитування.

Високе значення індикатора у 2008 р. (38,2%) пов'язано з високою вартістю кредитів в іноземній валюті через зміну валютного курсу з 4,86 грн за 1 долар у жовтні 2008 р. до 8,00 грн за долар у грудні місяці. Після 2008 р. динаміка індикатора поступово знижувалась.

Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості відображає додатково створену в процесі виробництва вартість і характеризує рівень розвитку сектора. Також індикатор відображає частку доданої вартості домашніх господарств у валовій доданій вартості, що формує ВВП країни. Динаміка частки домашніх господарств у валовій доданій вартості у 2008–2016 рр. зображена на рис. 2.22.

Рис. 2.22. Динаміка частки домашніх господарств у валовій доданій вартості у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості у 2008–2016 рр. не відповідала пороговому значенню. Сектор домашніх господарств виступає власником і постачальником

економічних ресурсів, проте його внесок у створення ВВП порівняно з іншими інституційними секторами є невеликим. Динаміка частки валової доданої вартості сектора домашніх господарств відображається зростанням індикатора у період 2008–2016 рр. на 5,16%.

Частка наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах відображає зміни міри перерозподілу доходів в економіці та частки наявних доходів, що припадає на сектор домашніх господарств. На рис. 2.23 зображено динаміку наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах у 2008–2016 рр.

Рис. 2.23. Динаміка наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

Показник наявних доходів відображає доходи, що залишилися у розпорядженні домогосподарств після вирахування податків та обов’язкових платежів. Частка наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах у 2008–2016 рр.

відповідала пороговому значенню, що свідчить про високу частку сектора у формуванні ВВП.

Коефіцієнт доступності житла характеризує можливість родини придбати особисте житло за власний накопичений капітал, не залучуючи кошти фінансових установ. Коефіцієнт доступності житла визначається кількістю років, необхідних громадянам країни на придбання квартири. Вважається, що оптимальне значення коефіцієнта не перевищує 3 років. На рис. 2.24 зображено динаміку коефіцієнта доступності житла у 2008–2016 рр.

Рис. 2.24. Динаміка коефіцієнта доступності житла у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Коефіцієнт доступності житла. Організація Об'єднаних націй. URL : <http://www.un.org/ru/ga/habitat/>

Коефіцієнт доступності житла у 2008–2016 рр. не відповідав пороговому значенню, що свідчить про недостатній рівень доходів населення для придбання житла у 3-річний термін. Найнижче значення індикатора зафіксовано у 2014 р. – 4,6%, а найвище значення у 2008 р. – 10,6%.

Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення характеризують загальний обсяг кінцевого споживання населенням матеріальних благ і послуг. Індикатор є вартісною характеристикою загального обсягу кінцевого споживання населенням матеріальних благ і послуг (фонд споживання). На рис. 2.25 зображено динаміку витрат домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення у 2008–2016 рр.

Рис. 2.25. Динаміка витрат домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення у 2008–2016 рр. не відповідали пороговому значенню. Зростаюча динаміка індикатора свідчить про розрив між прожитковим мінімумом та витратами населення на забезпечення своєї життєдіяльності.

Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів характеризує рівень іпотечного кредитування домашніх

господарств. На рис. 2.26 зображено динаміку співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів у 2008–2016 рр.

Рис. 2.26. Динаміка співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1

Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів відповідало у 2008–2016 рр. пороговому значенню, крім 2013 р. (29,07%), що було пов'язано з нестабільною суспільно-політичною та економічною ситуацією в країні. Отже, інтегральний індикатор рівня стійкості сектора домашніх господарств становить 46,03%, що є незадовільним значенням.

Сектор загальнодержавного управління (ЗДУ) є однією з головних складових національної економіки, що забезпечує соціально-економічний розвиток, визначає основні напрями політичного та економічного спрямування країни, слугує

основою для виконання державою своїх функцій. Сектор охоплює всі ресурси, якими володіє та розпоряджається держава, складається з окремих господарських суб'єктів, які вступають в економічні відносини один з одним, приймають економічні рішення та несуть відповідальність за їх виконання. Визначення рівня стійкості сектора загальнодержавного управління є важливим завданням стосовно його впливу на всі сфери економічної діяльності, що забезпечує мультиплікативний ефект для розвитку національної економіки. Сектор ЗДУ впливає на розподіл ВВП між інституційними секторами та на формування внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів країни. Все це актуалізує важливість дослідження стійкості сектора загальнодержавного управління.

У широкому розумінні під сектором загального державного управління варто розуміти сукупність органів управління центрального та місцевого рівнів, бюджетні державні установи, які фінансують свої витрати за рахунок податків і частково за рахунок доходів від власності, які мають у своєму розпорядженні. Стійкий стан сектора загальнодержавного управління характеризується такими ознаками:

- фінансування стабільного розвитку об'єкта забезпечується як у коротко-, так і у довгостроковому періодах шляхом використання власних і залучених ресурсів;
- зобов'язання, які виникають у зв'язку із залученням активів за умов позик, не здійснюють руйнівного впливу (не спричиняють навантаження, яке стає фактором значного обмеження фінансування поточних витрат) на систему фінансування об'єкта у майбутні періоди;
- існують достатні резервні фонди для фінансування заходів, спрямованих на обмеження можливих шоків впливів (внутрішніх і зовнішніх), які призводять до загострення ризиків фінансування розвитку об'єкта [19, ст. 56].

Таким чином, стійкий стан сектора загальнодержавного управління передбачає, що фінансування витрат на його поточну

діяльність здійснюється заходами, що не чинять руйнівного впливу на фінансування діяльності у майбутніх періодах. При виборі індикаторів для оцінювання рівня стійкості сектора ЗДУ взято за основу методичні підходи до оцінювання рівня стійкості економіки, що розроблені ОЕСР [40] та методикою розрахунку рівня економічної безпеки України [20], у частині порогових значень індикаторів (дод. К).

ОЕСР для оцінювання стійкості сектора ЗДУ пропонує розраховувати 17 індикаторів в абсолютних значеннях. Розрахунок індикаторів за даною методикою передбачений для країн-членів ОЕСР і визначення рівня стійкості сектора відбувається у результаті міжкраїнного порівняння. Більшість показників ОЕСР не розраховуються Державною службою статистики України, тому запропоновані показники було адаптовано до української статистичної бази. Вибір вищезазначених 9 індикаторів (дод. К) обумовлений тим, що вони характеризують забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків бюджетів та ефективність використання бюджетних коштів. Саме економічний розвиток і належне фінансове забезпечення дають змогу підтримувати стійкість сектора ЗДУ. У дод. Л наведено результати розрахунку індикаторів оцінювання рівня стійкості сектора загальнодержавного управління України у 2008–2016 рр.

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет відображає обсяг фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через систему державних фінансів, і свідчить про ступінь централізації фінансової системи. На рис. 2.27 зображено динаміку рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет у 2008–2016 рр.

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет [29, с. 50–51] у 2008 р. не відповідав пороговому значенню (не більше 30 %), що було пов'язано з початком світової фінансової кризи та фінансовою нестабільністю в країні. Також у період 2011–2013 рр. індикатор незначною мірою перевищив порогове значення.

Рис. 2.27. Динаміка рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП визначає потребу у державному запозиченні, впливаючи на обсяги накопичення державних боргів і платежів за ними. На рис. 2.28 зображено динаміку дефіциту державного бюджету у 2008–2016 рр.

Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП у 2008–2009 рр. відповідало пороговому значенню. У 2010 р. після світової фінансової кризи індикатор фактично перевищив порогове значення. У 2011 р. зниження індикатора характеризувалось уповільненням зростання державного боргу. Це можна оцінювати як позитивну тенденцію, особливо на фоні динаміки вартості залучення боргу. У період 2013–2014 рр. індикатор перевищив нормативне значення, причиною чому стало падіння обсягів товарообігу та зниження рівня економічної активності населення в результаті анексії АР Крим.

Рис. 2.28. Динаміка дефіциту державного бюджету до ВВП у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень визначає рівень фінансування бюджету за рахунок залучення зовнішніх кредитів і позик. На рис. 2.29 зображено динаміку покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень у 2008–2016 рр.

Однією з причин зростання індикатора покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень у період 2009–2011 рр. стала світова фінансова криза, що зумовила падіння ВВП і спричинила погіршення основних фінансових показників. У 2014–2015 рр. цей індикатор не відповідав пороговому значенню, що пов'язано з соціально-економічною кризою в країні та зниженням рівня ВВП.

Рис. 2.29. Динаміка покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП характеризує рівень обтяжливості державного бюджету за рахунок трансфертних платежів. На рис. 2.30 зображено динаміку обсягу трансфертів з державного бюджету у 2008–2016 рр.

Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП у 2008–2016 рр. залишався у межах порогового значення, але поступово зростав. Зростання показника на 28% у 2016 р. порівняно з 2008 р. свідчить про збільшення фінансування за рахунок коштів державного бюджету та бюджетів нижчого рівня, а також про зниження їх самостійності, що призводить до ризику зменшення платоспроможності [37, с. 322].

Рис. 2.30. Динаміка обсягу трансфертів з державного бюджету у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

Рівень державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу характеризує безпечний рівень боргу держави. На рис. 2.31 зображено динаміку рівня державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу у 2008–2016 рр.

Рівень державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу відповідав нормативному значенню лише у 2008 р. Період 2008–2009 рр. характеризувався загостренням світової фінансової кризи, зниженням обсягу ВВП країни, зростанням дефіциту державного бюджету та погіршенням боргової безпеки через стрімке нарощування державного боргу та концентрації платежів щодо його обслуговування. У 2010 р. відбулося посилення боргового навантаження на економіку України, що обумовило зниження довгострокових і короткострокових кредитних рейтингів

країни [22]. Розвиток економіки в Україні у 2014–2015 рр. засвідчив різко виражені негативні тенденції (скорочення ВВП на 31,3% у 2015 р. порівняно з 2013 р.; зниження золотовалютних резервів до 5,6 млрд дол. США, стрімка девальвація гривні – 100% у річному вираженні та ін.) [23]. Всі ці процеси протягом 2008–2016 рр. негативно вплинули на динаміку розмірів державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу.

Рис. 2.31. Динаміка рівня державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613 &cat_id=44446

Частка сектора загальнодержавного управління у наявних доходах характеризує рівень доходів органів державного управління. На рис. 2.32 зображено динаміку частки сектора загальнодержавного управління у наявних доходах у 2008–2016 рр.

Рис. 2.32. Динаміка частки сектора загальнодержавного управління в наявних доходах у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

Частка сектора загальнодержавного управління у наявних доходах за досліджуваній період знаходилась у межах нормативного значення та не зазнала значних коливань.

Коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу характеризує рівень міжнародної ліквідності країни. На рис. 2.33 зображено динаміку коефіцієнта достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу у 2008–2016 рр.

Коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу відповідав пороговому значенню лише у 2008 р. Проаналізувавши дані доходимо висновку, що Україна у 2009–2016 рр. не досягла жодного разу мінімально необхідного рівня (100%) цього індикатора. Тобто резервів країни для покриття зовнішнього боргу завжди не вистачало.

Рис. 2.33. Динаміка коефіцієнта достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613 &cat_id=44446

Скорочення золотовалютних резервів країни упродовж 2013–2016 рр. зумовлено значними витратами НБУ, які були спрямовані на утримання курсу національної валюти та погашення державного зовнішнього боргу. У подальшому регулятором передбачається постійна динаміка міжнародних резервів: у періоди покращання кон'юнктури відбуватиметься їх зростання, у періоди посилення зовнішнього тиску можливе їх використання з метою поглинання дестабілізуючих шоків впливів [3].

Рівень виконання плану по доходах зведеного бюджету характеризує відповідність планових показників бюджетних надходжень до фактичних. На рис. 2.34 зображено динаміку рівня виконання плану по доходах зведеного бюджету у 2008–2016 рр.

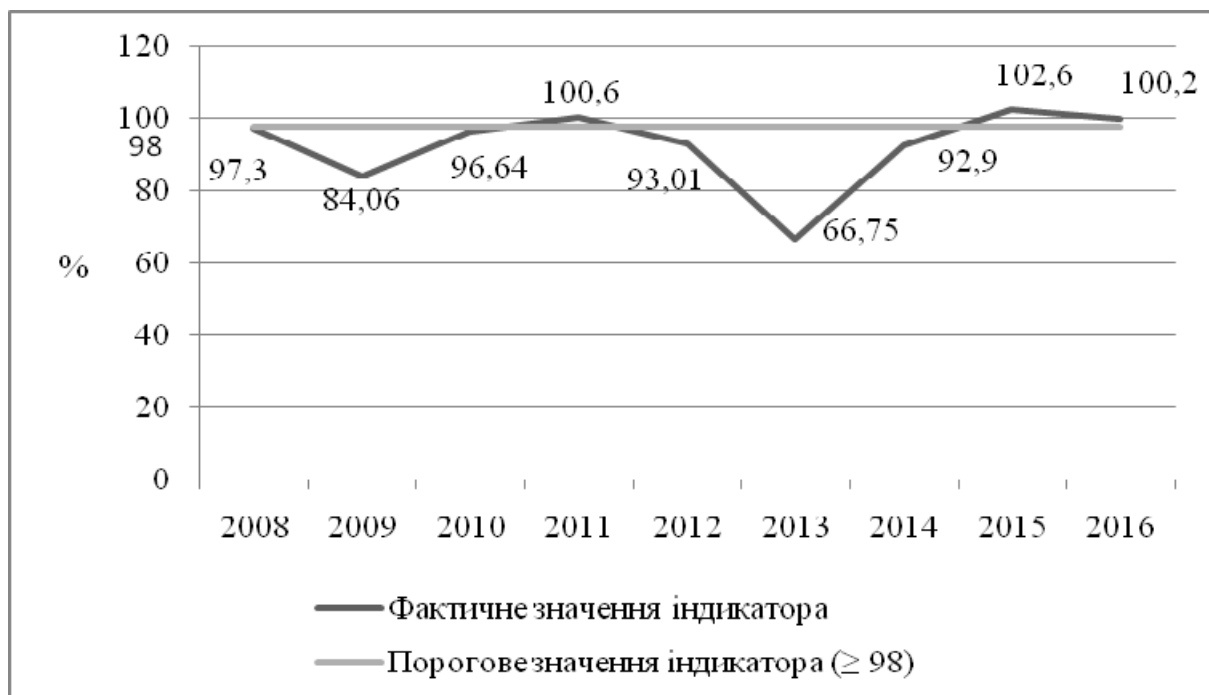

Рис. 2.34. Динаміка рівня виконання плану по доходах зведеного бюджету у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

Рівень виконання плану по доходах зведеного бюджету відповідав нормативному значенню у 2011 р. та у 2015–2016 рр. Невиконання плану по доходах бюджету сприяє зростанню його дефіциту. Індикатор виконання плану по доходах зведеного бюджету у 2008–2010 рр. та у 2012–2014 рр. не відповідав пороговому значенню, причиною чого є неспроможність уряду чітко визначити розмір майбутніх бюджетних надходжень і видатків. Також значний вплив на розмір надходжень і видатків зведеного бюджету має фаза економічного циклу, яка у період спаду спричиняє зростання видатків бюджету та зменшення податкових надходжень, а в період економічного зростання – навпаки.

Рівень виконання плану по видатках зведеного бюджету характеризує відповідність планових показників бюджетних видатків фактичним. На рис. 2.35 зображено динаміку рівня виконання плану по видатках зведеного бюджету у 2008–2016 рр.

Рис. 2.35. Динаміка рівня виконання плану по видатках зведеного бюджету у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

Рівень виконання плану по видатках зведеного бюджету у 2008–2016 рр. жодного разу не досягнув нормативного значення. Проте за цей період індикатор зріс на 21,87% та повернувся до докризового значення 2008 р. Невиконання плану по видатках зведеного бюджету з року в рік свідчить про:

- недостатність доходів зведеного бюджету;
- неефективність системи планування видатків бюджету;
- постійне завищення видатків бюджету в умовах відсутності реальних джерел для їх фінансування;
- відсутність реального зв'язку між доходами та видатками бюджету.

Отже, інтегральний індикатор рівня стійкості сектора загальнодержавного управління України становить 45,67%. Таким чином, рівень стійкості відповідного сектору є незадовільним. Лише два індикатора із дев'яти відповідали пороговим

значенням у 2008–2016 роках: обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП та частка сектору загальнодержавного управління у наявних доходах. Всі інші індикатори характеризували високий рівень чутливості сектору загальнодержавного управління до шоків впливів і його нездатність адаптуватися, відновлюватися, протидіяти у довгостроковій перспективі. Основні шоківі впливи, що мали місце у 2008–2016 рр. та вплинули на динаміку вищерозглянутих індикаторів подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Шоківі впливи інституційних секторів України у 2008–2016 рр.

№ пор.	Інституційний сектор	Період	Шоківі впливи
1		Сектор фінансових корпорацій:	
1.1	Банківський сектор	2008–2009 рр. 2014–2015 рр.	– Зростання сумнівних та безнадійних до повернення кредитів; – девальвація національної валюти; – зниження рівня кредитування економіки банками
		2009–2010 рр.	– зростання збитковості банківських установ; – зниження темпів зростання активів банку
		2013–2014 рр.	– скорочення обсягу депозитів; – скорочення прибутку банківських установ
		2014–2015 рр.	– девальвація національної валюти; – скорочення чисельності банківських установ; – економічна рецесія

Продовження табл. 2.3

№ пор.	Інституційний сектор	Період	Шоківі впливи
		2016–2017 рр.	– зменшення обсягу активів банківських установ; – погіршення якості кредитного портфеля
1.2	Небанківський фінансовий сектор	2008–2009 рр. 2012–2014 рр.	– Зниження попиту фізичних і юридичних осіб на страхові послуги
		2010–2011 рр. 2013–2014 рр.	– скорочення рівня страхових виплат; – зниження якості активів в покриття страхових резервів
		2014–2016 рр.	– зниження рівня капіталізації страхових компаній; – скорочення рівня капіталізації фондового ринку; – скорочення рівня ліквідності фондового ринку
2	Сектор нефінансових корпорацій	2008–2016 рр.	– Дефіцит заощаджень нефінансових корпорацій
		2008–2013 рр.	– скорочення наявних доходів нефінансових корпорацій
		2010–2014 рр.	– зниження рівня прибутковості нефінансових корпорацій
3	Сектор домашніх господарств	2008–2010 рр. 2014–2016 рр.	– Скорочення рівня заощаджень домогосподарств
		2010–2016 рр.	– зростання розриву між мінімальною заробітною платою та прожитковим мінімумом
		2008–2009 рр. 2014–2015 рр.	– девальвація національної валюти; – економічна рецесія
		2013–2016 рр.	– зниження темпів приросту доходів

Закінчення табл. 2.3

№ пор.	Інституційний сектор	Період	Шокові впливи
4	Сектор загально-державного управління	2008–2016 рр.	– Дефіцит державного бюджету
		2011–2013 рр.	– зростання податкових ставок за платежами до бюджету
		2008–2009 рр.	– скорочення валютної пропозиції
		2008–2009 рр. 2014–2015 рр.	– девальвація національної валюти
		2008–2010 рр. 2013–2016 рр.	– зростання зовнішнього боргу
		2008–2009 рр. 2013–2016 рр.	– скорочення рівня ВВП та обсягу товарообороту в країні
		2008–2009 рр. 2014–2016 рр.	– скорочення внутрішнього інвестування економіки
		2008–2009 рр. 2013–2015 рр.	– дефіцит зовнішньоторговельного і платіжного балансу

Джерело: складено та систематизовано автором

Варто зазначити, що основними причинами появи шокових впливів у період 2008–2016 рр. були: світова фінансово-економічна криза (2008–2009 рр.); суспільно-політична та економічна кризи в Україні (2013–2015 рр.); окупація та анексія АР Крим (2014 р.); втрата контролю над частиною територій Луганської та Донецької областей (2015–2017 рр.). На основі проведеного дослідження доцільно запропонувати шляхи підвищення рівня стійкості інституційних секторів економіки, реалізацію яких має забезпечити держава:

- Сектор фінансових корпорацій:
 - підтримка життєздатності банківського сектора, збільшення його капіталу, поліпшення якості активів;
 - ліквідація неплатоспроможних, що втратили капітал, кредитних організацій, які не мають перспектив подальшого існування;

- реформування великих неплатоспроможних банків, ліквідація яких завдала б значних соціальних й економічних витрат;
- відновлення довіри до банків з боку громадян-вкладників, клієнтів – юридичних осіб та іноземних партнерів;
- захист внесків населення, розміщених у банках;
- створити сприятливі умови для реалізації прав інвесторів на придбання цінних паперів на міжнародних фондових ринках;
- забезпечувати зосередження торгівлі цінними паперами на організаційно оформленому біржовому та позабіржовому ринках.

- Сектор нефінансових корпорацій:

- зниження адміністративних бар'єрів для розвитку підприємництва;
- зменшення втручання контролюючих органів у господарську діяльність підприємств сектору нефінансових корпорацій;

- Сектор домашніх господарств:

- підвищення розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- встановлення оптимальних ставок оподаткування доходів населення;
- встановлення обґрунтованих пільг з оподаткування доходів населення.

- Сектор загальнодержавного управління:

- для покриття бюджетного дефіциту державі необхідно забезпечити пошук реальних резервів збільшення доходів бюджету, створити платникам податків сприятливі умови для розвитку їх діяльності;
- досягти надійності прогнозу основних макроекономічних показників, на основі яких формуються дохідна й видаткова частини державного бюджету, обсягів і темпів зростання ВВП, темпів інфляції, валютного курсу;
- бюджетні кошти використовувати переважно для державних цільових програм, спрямованих на економічний розвиток;
- вдосконалити механізми здійснення державних запозичень та погашення державного боргу.

2.4. Діагностика стійкості економіки України до зовнішніх шоків

Зовнішній сектор економіки є сукупністю економічних відносин, що забезпечують взаємозв'язок і взаємодію національних економік і світової економіки. У вузькому розумінні, зовнішній сектор – це сукупність відносин між національними господарюючими суб'єктами та аналогічними суб'єктами в інших країнах [13].

Вплив зовнішнього сектору на національну економіку здійснюється через рух товарів і послуг, робочої сили, капіталу. Збільшення обсягів зовнішньої торгівлі є умовою ефективного розвитку економіки України. Проте, українська економіка є надмірно чутливою до зовнішніх впливів внаслідок недостатньо розвиненого внутрішнього ринку, технологічного відставання, низької диверсифікації структури експорту та імпорту. Досягнення ефективного розвитку зовнішнього сектору є однією з умов забезпечення стійкості національної економіки. Стратегічна роль зовнішнього сектору в забезпеченні стійкості економіки полягає в тому, що зовнішня торгівля:

- на основі реалізації конкурентних переваг дає можливість за рахунок нових ринків збуту стимулювати розширення виробництва товарів і послуг у країні-експортері;
- є джерелом додаткових фінансових надходжень та зростання доходу в результаті різниці між національною та іноземною вартістю на окремі товари та послуги;
- забезпечує надходження в країну іноземної валюти, накопичення валютних резервів і обслуговування зовнішнього боргу.

Підвищення стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів, диверсифікації зовнішніх ринків, торговельних та фінансових потоків як одне із пріоритетних завдань, що визначене в Стратегії національної безпеки України від 26 травня 2015 року [34], актуалізує проблематику оцінювання рівня стійкості зовнішнього сектору.

Національна економіка є економічною системою, параметри стану якої обумовлюються специфічними закономірностями розвитку суспільства та країни. Міжнародні потоки капіталу впливають на рівень стійкості економіки через товарні та фінансові канали. Приплив капіталу забезпечує внутрішні заощадження для фінансування економічного зростання економіки, сприяє розвитку фінансових ринків. Збільшення обсягів зовнішньої торгівлі стимулює економічний розвиток країни та сприяє підвищенню рівня стійкості зовнішнього сектору.

Зовнішній сектор має певні особливості, що відрізняють його від внутрішнього виробництва [32]. До них належать: орієнтація на зовнішні ринки; завоювання та створення на зовнішніх ринках власних умов товарного збуту; реалізація продукції за світовими цінами; здатність функціонувати в умовах міжнародної конкуренції; залежність сектору від змін кон'юнктури на світових ринках, що спричиняє появу шоків впливів; потреба в державній підтримці виробництва та просуванні товарів на зовнішні ринки [38].

Нині не існує єдиного підходу до визначення сутності стійкості зовнішнього сектору. Більшість науковців визначають поняття стійкості економіки або макроекономічної системи, включаючи характерні умови стійкості та зовнішнього сектору також. Критичний аналіз наукових підходів до з'ясування сутності стійкості макроекономічної системи та її характеристик дає можливість окреслити основні характерні умови стійкості зовнішнього сектору. Стійкий рівень зовнішнього сектору характеризується такими умовами:

- перевищення обсягу експорту над імпортом товарів і послуг свідчить про позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу, а отже, про стійкий розвиток економіки;
- чим більший обсяг експорту, тим вищі валютні надходження в країну, а отже тим стійкіший її курс;

- якщо в товарному експорті країни домінує кінцева продукція з високою доданою валовою вартістю – функціонування економічної системи вважається ефективним, або ж вона на стійкому шляху розвитку;
- чим вища здатність держави своєчасно та в повному обсязі розраховуватися за своїми зовнішніми зобов'язаннями, тим вища її боргова стійкість.

Таким чином, під *стійкістю зовнішнього сектору* варто розуміти стан економічної системи, який характеризується активним торговельним балансом, стабільним надходженням капіталу та високою можливістю доступу держави до зовнішніх та внутрішніх фінансових ресурсів, необхідних для виконання боргових зобов'язань. Стійкий зовнішній сектор стимулює розвиток національної економіки та її світогосподарських зв'язків, сприяє зростанню дохідної частини державного бюджету і підвищенню життєвого рівня населення. Стійкість зовнішнього сектору значно залежить від макроекономічної політики держави та державного регулювання експорту та імпорту товарів і послуг. Зокрема, держава здійснює тарифне та нетарифне регулювання імпорту та експорту товарів і послуг; встановлює технічні бар'єри та здійснює адміністративне регулювання зовнішньої торгівлі.

Найбільш узагальнено стан і динаміка розвитку зовнішнього сектору відображена у складових платіжного балансу країни, серед яких: сальдо поточного рахунку (млн дол. США, % до ВВП), відкритість економіки (відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП) експорт товарів і послуг (млн грн, % до ВВП), прямі іноземні інвестиції (млн дол. США), валовий зовнішній борг (млн дол. США), міжнародні резерви (млн дол. США). При виборі індикаторів для оцінювання рівня стійкості зовнішнього сектору взято за основу методичні підходи, розроблені ОЕСР [40], індикатори зовнішньої уразливості за методикою МВФ [39], та методіку розрахунку рівня економічної безпеки України [20], у частині порогових значень індикаторів.

ОЕСР для оцінювання стійкості зовнішнього сектору пропонує розраховувати 18 індикаторів в абсолютних значеннях. Розрахунок індикаторів за цією методикою передбачений для країн-членів ОЕСР і визначення рівня стійкості сектору відбувається в результаті міжкраїнного порівняння. Більшість показників ОЕСР не розраховуються Державною службою статистики України, тому запропоновані показники адаптовані до української статистичної бази. Вибір вищезазначених 11 індикаторів (дод. К) обумовлений тим, що вони характеризують забезпечення платоспроможності держави з урахуванням обсягів експорту та імпорту товарів і послуг. На відміну від індикаторів ОЕСР, запропоновані до розрахунку індикатори оцінюються в межах порогових значень, що дає змогу визначити відповідний рівень стійкості зовнішнього сектору. У дод. Л наведено результати розрахунку індикаторів оцінювання рівня стійкості зовнішнього сектору України у 2008–2016 рр.

Відношення сальдо поточного рахунку до ВВП визначає рівень платоспроможності країни. Порогове значення індикатора, яке характеризує параметри його стійкості, повинно відповідати значенню від -1 до 1. На рис. 2.36 наведено динаміку сальдо поточного рахунку у 2008–2016 рр.

Сальдо поточного рахунку до ВВП у 2008–2016 рр. не відповідало пороговому значенню індикатора. Наприкінці 2008 р. високий дефіцит поточного рахунку став одним із чинників вразливості економіки України до змін зовнішнього середовища в умовах фінансово-економічної кризи. За досліджуваний період країні не вдалося нормалізувати цей індикатор, причиною чого є низька конкурентоспроможність українських товарів і послуг на світовому ринку та активне зростання імпоротної продукції, недосконалість і низька привабливість нерезидентів до внутрішнього ринку капіталів. За високого дефіциту поточного рахунку країна є вразливою до можливих коливань ринкової кон'юнктури і потенційних змін у потоках іноземного капіталу.

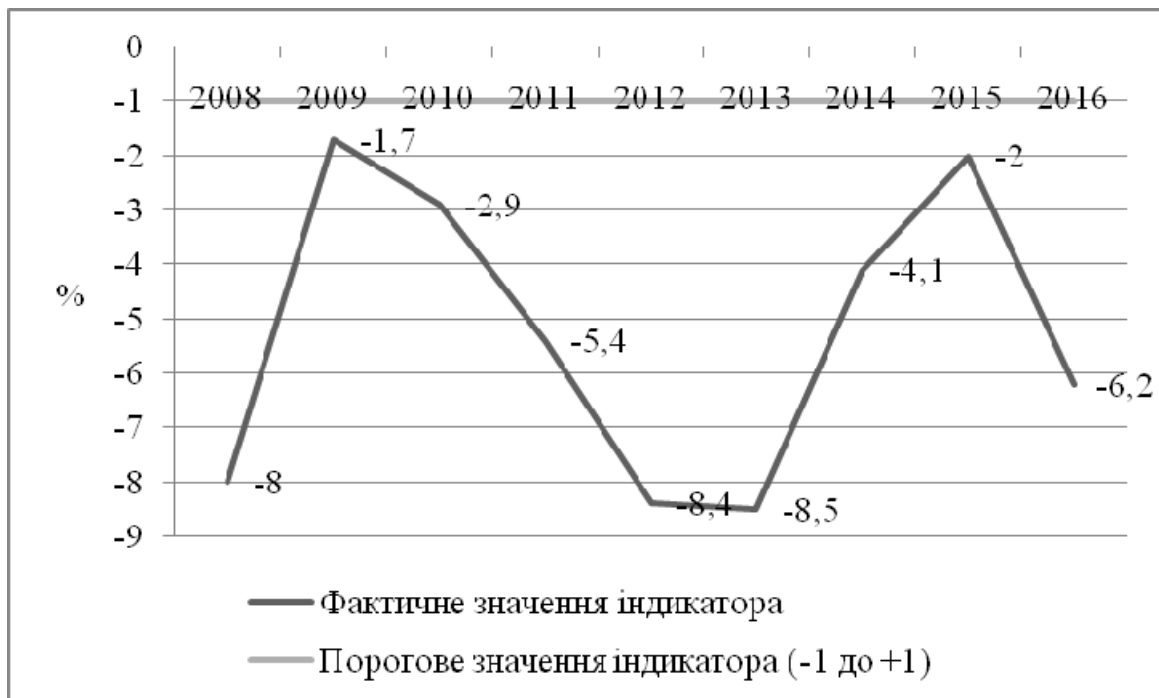

Рис. 2.36. Динаміка сальдо поточного рахунку до ВВП у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. UR L: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446

Міжнародні резерви в місяцях імпорту характеризують достатність рівня золотовалютних резервів країни. Для цього індикатора граничним є рівень 3 місяці. Саме за цей мінімально необхідний період країна має адаптуватися та вирішити проблеми з імпортом товарів та послуг. На рис. 2.37 наведено динаміку міжнародних резервів України в місяцях імпорту у 2008–2016 рр.

Чим більш обмеженим є доступ держави до світових ринків капіталу, тим більш значущим є показник міжнародних резервів країни в місяцях імпорту. Починаючи з 2010 р., цей індикатор погіршувався та у 2014 р. не досягнув мінімально необхідного рівня. Наступні два роки індикатор зростав і в 2016 р. сягнув 3,7 місяця імпорту.

Рис. 2.37. Динаміка міжнародних резервів України в місяцях імпорту у 2008–2016 роки

Джерело: складено автором за: Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613 &cat_id=44446

Відношення офіційних резервів до валового зовнішнього боргу визначає рівень достатності офіційних резервів для покриття зовнішнього боргу. Порогове значення індикатора – більше 100%. На рис. 2.38 наведено динаміку офіційних резервів до валового зовнішнього боргу у 2008–2016 рр.

Офіційні резерви до валового зовнішнього боргу у 2008–2016 рр. не відповідали пороговому значенню та свідчили про перевищення річного обсягу зовнішнього боргу над резервами. Найбільше значення індикатора зафіксовано у 2008 р., проте до 2014 р. під впливом світової фінансової кризи, неефективної економічної політики, анексії АР Крим та окупації частини території Донецької та Луганської областей він скоротився у 5 разів. Тривалий і значний негативний тренд цього індикатора свідчить про високу ймовірність проявів дисбалансів в економіці, що можуть призвести до фінансової кризи.

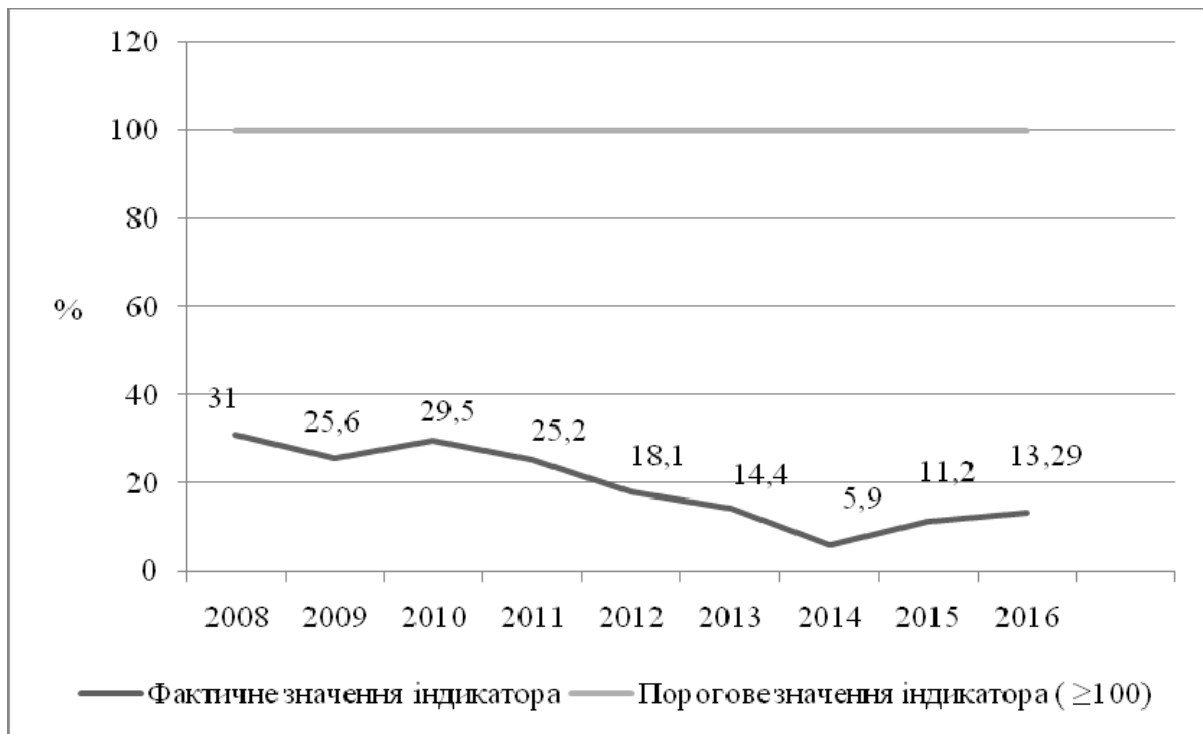

Рис. 2.38. Динаміка офіційних резервів до валового зовнішнього боргу у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613 &cat_id=44446

Валовий зовнішній борг у відсотках до ВВП характеризує обсяг заборгованості станом на певну дату за всіма наявними зобов'язаннями резидентів перед нерезидентами, що вимагають сплати основної суми або відсотків у будь-який час у майбутньому. Порогове значення індикатора повинно становити менше 60%. На рис. 2.39 наведено динаміку валового зовнішнього боргу у 2008–2016 рр.

Валовий зовнішній борг до ВВП є одним з боргових індикаторів. Його значення в Україні лише у 2008 р. відповідало пороговому. Зростання валового зовнішнього боргу у 2008–2016 рр. спричинило суттєве сповільнення темпів зростання національної економіки. Українській владі необхідно стабілізувати нарощення зовнішнього боргу, підвищувати інвестиційну привабливість країни.

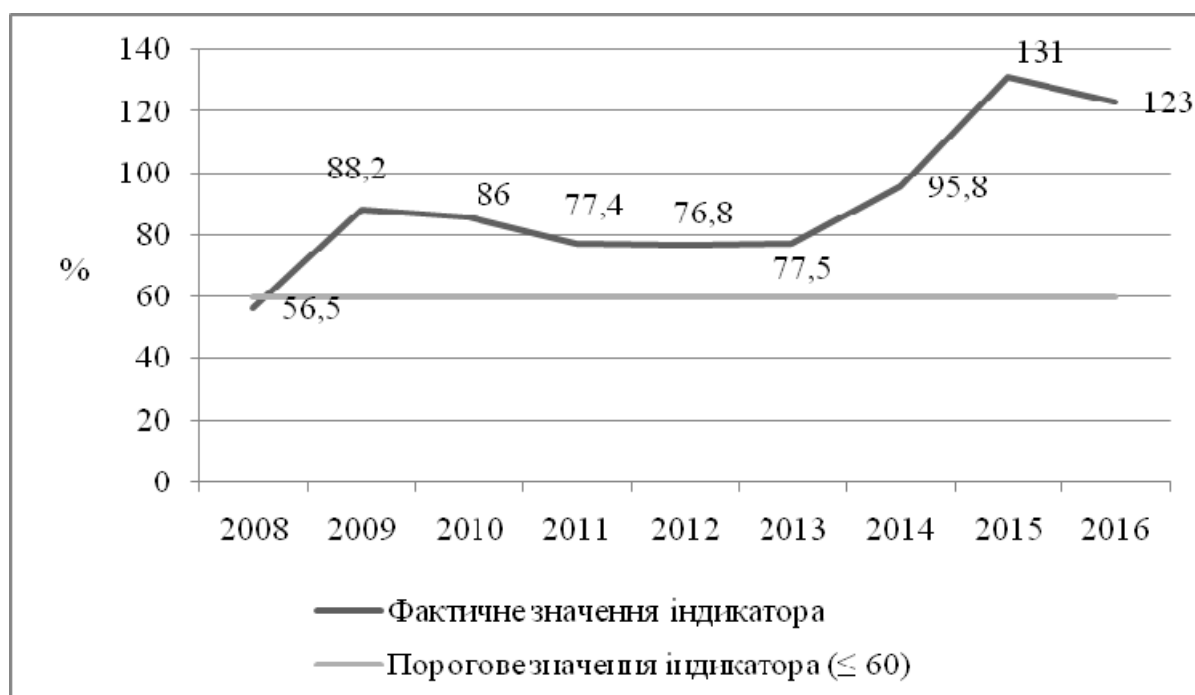

Рис. 2.39. Динаміка валового зовнішнього боргу до ВВП у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613 &cat_id=44446

Коефіцієнт відкритості економіки у відсотках до ВВП визначає рівень економічної активності країни у галузі міжнародної торгівлі. Порогове значення індикатора повинно знаходитися у межах від 25 до 60%. На рис. 2.40 наведено динаміку коефіцієнта відкритості економіки у 2008–2016 рр.

Коефіцієнт відкритості економіки визначається як відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП країни. У 2008–2016 рр. він не відповідав пороговому значенню, що свідчить про високий рівень відкритості української економіки, обумовлений у тому числі недостатнім розвитком внутрішнього ринку.

Рис. 2.40. Динаміка коефіцієнта відкритості економіки до ВВП у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613 &cat_id=44446

Ступінь розвитку зовнішнього сектору економіки оцінюється за різними індикаторами, одним з яких є рівень експортної та імпорتنної залежності. Рівень експортної залежності визначається як відношення обсягу експорту до ВВП і залежить від конкурентоспроможності національних товарів і послуг на світовому ринку, а також від потреб країни в імпорті. Порогове значення індикатора – від 30 до 60%. Рівень імпорتنної залежності визначається як відношення обсягу імпорту до ВВП і характеризує імпортозалежність національної економіки від світового господарства. Порогове значення індикатора – від 30 до 50%. На рис. 2.41 і 2.42 наведено динаміку рівня експортної та імпорتنної залежності України у 2008–2016 рр.

Рис. 2.41. Динаміка рівня експортної залежності України до ВВП у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Експорт та імпорт України. Міністерство фінансів України. URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/>

Рівень експортної залежності до ВВП характеризує значущість експорту для економіки країни, окремих галузей та окремих видів продукції. У 2008–2016 рр. цей індикатор відповідав пороговому значенню. Збільшення рівня експортної залежності за досліджуваний період свідчить про зростаючу участь країни у міжнародному поділі праці. Однак, структура українського експорту має сировинну спрямованість і не є ефективною.

Рівень імпортної залежності до ВВП відповідав пороговому значенню лише у 2009 р. Збільшення імпортної квоти у 2009–2016 рр. означає зростання відкритості національної економіки, а висока частка імпорту свідчить про високий рівень залежності національної економіки від іноземних поставок.

Рис. 2.42. Динаміка рівня імпоротної залежності України до ВВП у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Експорт та імпорт України. Міністерство фінансів України. URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/>

Коефіцієнт покриття експортом імпорту показує, на скільки країна спроможна покрити необхідний їй імпорт за рахунок власного експорту. Порогове значення індикатора повинно становити значення більше 1. На рис. 2.43 наведено динаміку коефіцієнта покриття експортом імпорту у 2008–2016 рр.

Коефіцієнт покриття експортом імпорту, починаючи з 2008 р., характеризувався перевищенням обсягів імпорту над обсягами експорту, що обумовлює від'ємне сальдо торговельного балансу. Для стабілізації цього індикатора необхідно вжити заходів для імпортозаміщення та збільшення експорту готової продукції.

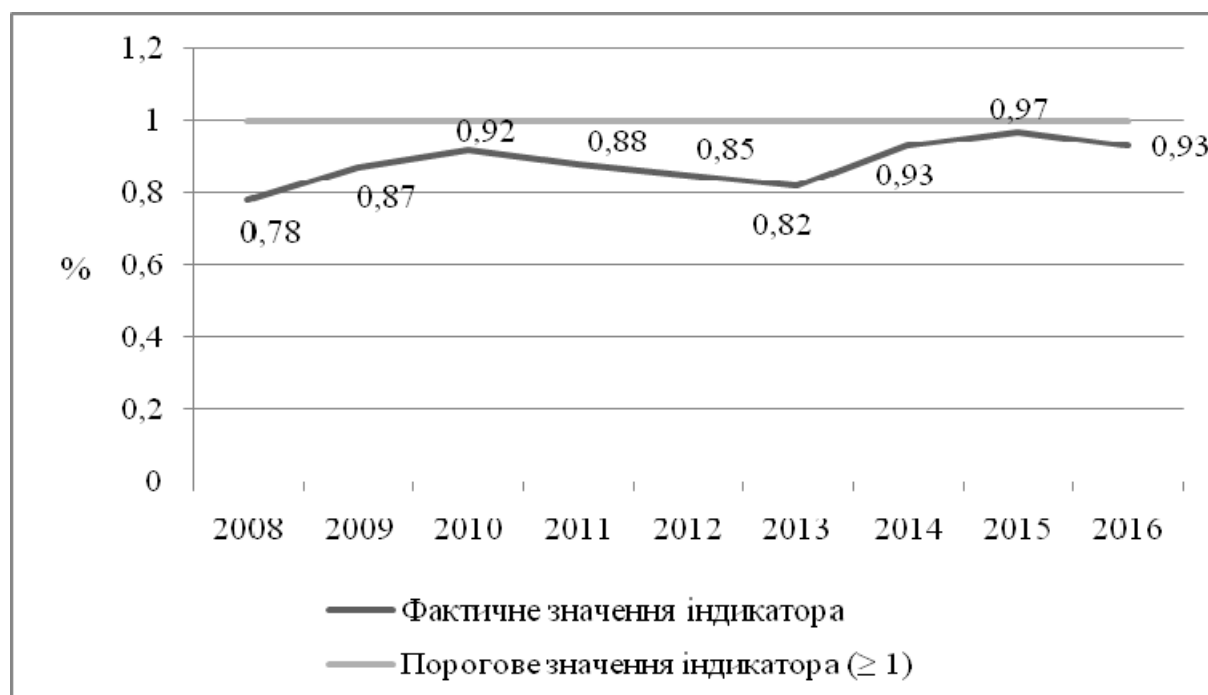

Рис. 2.43. Динаміка коефіцієнта покриття експортом імпорту у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Експорт та імпорт України. Міністерство фінансів України. URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/>

Рівень інноваційної продукції у товарному експорті визначає рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання на зовнішньому ринку. Порогове значення індикатора – більше 1. На рис. 2.44 наведено динаміку рівня інноваційної продукції у товарному експорті у 2008–2016 рр.

Рівень інноваційної продукції у товарному експорті характеризує рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання на зовнішньому ринку. У 2008–2016 рр. цей індикатор не відповідав пороговому значенню і його негативна динаміка свідчить про відсталість інноваційного розвитку національної економіки. Подальше зменшення показника викликає занепокоєння щодо небезпеки потрапляння України в пастку сировинної спеціалізації за умов продовження сировинного експорту та високотехнологічного імпорту, що посилить відставання від розвинутих країн [2].

Рис. 2.44. Динаміка рівня інноваційної продукції у товарному експорті у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Експорт та імпорт України. Міністерство фінансів України. URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/>

Частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні визначає рівень доступу імпортованих товарів на внутрішньому ринку. Порогове значення індикатора – від 15 до 40%. На рис. 2.45 наведено динаміку частки імпорту товарів і послуг у внутрішньому споживанні у 2008–2016 рр.

Частка імпорту товарів і послуг у внутрішньому споживанні України у 2008–2016 рр. не відповідала пороговому значенню і має тенденцію до зростання, що є загрозою для національної економіки. Для стабілізації цього індикатора необхідно забезпечити ефективний розвиток внутрішнього ринку та виробництва, орієнтованого на імпортозаміщення, тобто переорієнтувати економіку на виробництво тих товарів, попит на які нині забезпечується за рахунок імпорту [24].

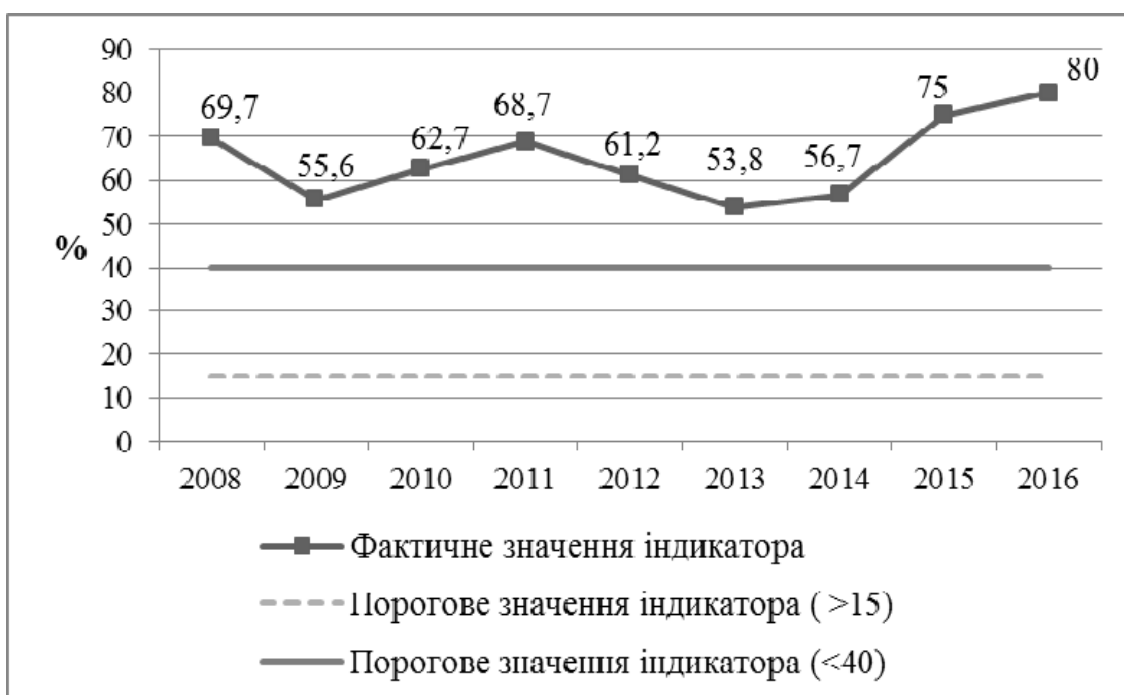

Рис. 2.45. Динаміка частки імпорту товарів і послуг у внутрішньому споживанні у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Експорт та імпорт України. Міністерство фінансів України. URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/>

Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій (ПІІ) до ВВП визначає оптимальність стану іноземного інвестування для економіки країни. Порогове значення індикатора – від 5 до 10%. На рис. 2.46 наведено динаміку відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП у 2008–2016 рр.

Відношення чистого приросту ПІІ до ВВП у 2008–2016 рр. не відповідало пороговому значенню. Індикатор з кожним роком сягав низького рівня, оскільки ВВП зростало більш швидкими темпами. Низький рівень відношення чистого приросту ПІІ до ВВП пояснюється недосконалістю механізмів інвестування, відсутністю розвиненого інвестиційного ринку.

Рис. 2.46. Динаміка відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП у 2008–2016 рр.

Джерело: складено автором за: Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613 &cat_id=44446

Аналіз індикаторів стійкості зовнішнього сектору свідчить про низькій (незадовільний) рівень стійкості цього сектору, оскільки більшість індикаторів не відповідали пороговим значенням і мали негативну динаміку. Проблеми розвитку зовнішнього сектору економіки обумовлені нераціональним розподілом фінансових ресурсів, спрямованим на короткострокове одержання доходу, неефективною міжнародною спеціалізацією. Остання сформувала небезпечну залежність національної економіки від кон'юнктури світових товарних і фінансових ринків, обумовивши високу вразливість до зовнішніх шоків впливів. Основними причинами виникнення зовнішніх шоків впливів є:

- динаміка зростання світової економіки;
- зміна рівня конкурентоспроможності національних товарів і послуг на зовнішньому ринку;

- зміна рівня світових цін на енергоносії та інші стратегічні товари та послуги;
- зміна кон'юктури розвитку світової економіки.

На основі аналізу індикаторів стійкості зовнішнього сектору визначено основні зовнішні шоки, що мали місце у 2008–2016 рр. та вплинули на динаміку економічного розвитку країни (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Зовнішні шоки економіки України у 2008–2016 рр.

№ пор.	Індикатор	Зовнішні шоки, що ідентифікуються
1	Сальдо поточного рахунку до ВВП, %	– Зростання дефіциту поточного рахунку платіжного балансу; – валютний шок
2	Міжнародні резерви країни, місяці імпорту	– Виснаження міжнародних резервів; – зменшення обсягів золотовалютних резервів
3	Офіційні резерви до валового зовнішнього боргу, %	– Нагромодження зовнішнього боргу; – зниження рівня кредитування економіки банками
4	Валовий зовнішній борг, % до ВВП	– Зростання обсягів зовнішнього боргу; – зростання залежності від зовнішнього кредитування
5	Коефіцієнт відкритості економіки, % до ВВП	– Підвищення залежності економіки від зовнішніх чинників
6	Рівень експортної залежності, % до ВВП	– Зростання залежності від зовнішніх цін на сировину; – спад або уповільнення на ключових експортних ринках
7	Рівень імпоротної залежності, % до ВВП	– Зростаюча імпортозалежність національної економіки
8	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	– Скорочення надходжень від експорту; – зростання імпортозалежності

Закінчення табл. 2.4

№ пор.	Індикатор	Зовнішні шоки, що ідентифікуються
9	Рівень інноваційної продукції у товарному експорті, %	– Зниження інноваційної активності; – спад інноваційного товаровиробництва
10	Частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні, %	– Зростання ціни імпортних товарів всередині країни; – скорочення частки національної продукції в товарообороті
11	Відношення чистого приросту ПІІ до ВВП, %	– Зниження інвестиційної активності; – нераціональний розподіл ВВП; – втрата інвестиційної привабливості для іноземних інвесторів

Джерело: складено та систематизовано автором

Чутливість зовнішнього сектору у 2008–2016 рр. до дії вищезазначених шоків впливів була високою, адже вони швидко поширювалися та мультиплікувалися у зовнішньому секторі та економіці загалом.

Оцінювання рівня стійкості зовнішнього сектору України дає незадовільний результат. Рівень стійкості зовнішнього сектору становить 19,19% (дод. М). Лише два індикатори: міжнародні резерви країни в місяцях імпорту (за винятком 2014 р.) та рівень експортної залежності до ВВП, із одинадцяти відповідали пороговим значенням у 2008–2016 рр. Всі інші індикатори характеризували високий рівень чутливості зовнішнього сектору до шоків впливів та його нездатність адаптуватися, відновлюватися, протидіяти цим впливам у довгостроковій перспективі.

Запропонований набір індикаторів до визначення рівня стійкості зовнішнього сектору з використанням порогових значень дає можливість оцінити дію шоків впливів на

відповідний сектор і на цій основі розробляти заходи попередження про несприятливі й загрозові тенденції економічного розвитку. На основі проведеного дослідження доцільно запропонувати шляхи підвищення рівня стійкості зовнішнього сектору, зокрема необхідно:

- підтримувати обсяг валютних резервів на достатньому рівні для попередження кризи платіжного балансу;
- забезпечити обмеження імпорту і підвищення експорту для досягнення позитивного сальдо платіжного балансу;
- забезпечити відповідність структури золотовалютних резервів спрямуванню платежів за зовнішньоекономічними операціями й обслуговуванню зовнішнього боргу;
- встановити експортні обмеження на сировинну продукцію;
- забезпечити пошук резервів для споживання експортних товарів у середині країни;
- забезпечити розвиток внутрішнього ринку та виробництво, орієнтоване на імпортозаміщення;
- розробити державні програми стимулювання імпортозаміщення;
- забезпечити створення пільгових умов для інноваційного розвитку економіки;
- розробити чітку, обґрунтовану державну стратегію покращання інвестиційного клімату для залучення іноземних інвестицій.

Таким чином, за результатами аналізу рівня стійкості інституційних секторів української економіки визначено інтегральний індикатор рівня стійкості національної економіки за досліджуваний період – 42,71% (дод. М). Динаміку інтегрального індикатора рівня стійкості національної економіки у 2008–2016 рр. наведено на рис. 2.47.

Розділ 2. Оцінювання рівня стійкості економіки

Рис. 2.47. Динаміка інтегрального індикатора рівня стійкості національної економіки у 2008–2016 рр.

Джерело: складено та систематизовано автором

Рівень стійкості економіки України у 2008–2016 рр. знаходився в межах від 37,77 до 53,33%, що є незадовільним значенням. Найнижче значення індикатора було зафіксовано у 2013 р., коли в країні почалася суспільно-політична та економічна криза. На зниження рівня стійкості економіки значно вплинула торговельна блокада України Російською Федерацією, яка виникла внаслідок внесення 14 серпня 2013 р. митною службою РФ всіх українських імпортерів до переліку «ризикових», що призвело до фактичної блокади поставок товарів. У 2014–2015 рр. кризові явища в Україні лише поглибилися після анексії АР Крим та втрати урядом контролю над частиною територій Донецької та Луганської областей. Так, реальний ВВП скоротився за ці роки на 35%, що є найгіршим результатом за 24 роки. Проте у 2016 р. економіка України зросла на 2,3% за рахунок високого врожаю, який зумовив прискорення економічного зростання до 4,8% у четвертому кварталі 2016 р. Реформи, проведені

у 2014–2015 рр., допомогли стабілізувати економіку та покращити інвестиційний клімат. Рівень стійкості у 2013–2016 рр. зріс на 15,56%, що є позитивною тенденцією.

Динаміка зростання рівня стійкості української економіки є помірною через значні зовнішні та внутрішні шоківі впливи, однак прискорене впровадження реформ може допомогти забезпечити вищі темпи зростання у майбутньому. Реформи, спрямовані на підвищення рівня конкурентоспроможності реального сектору економіки сприятимуть зростанню експорту, тоді як реформи у банківському секторі забезпечать поступове відновлення кредитування. Реформи в секторі загальнодержавного управління мають бути спрямованими на системну фіскальну консолідацію та протидію фіскальним ризикам.

Українська економіка також потребує додаткового зовнішнього фінансування для перекриття чистого повернення зовнішніх позик реальним сектором, яке оцінюється приблизно у 7 млрд доларів щороку у 2017–2019 рр. Співпраця з МВФ та іншими міжнародними кредиторами є важливою умовою для забезпечення офіційних золотовалютних резервів та зростання довіри інвесторів до економіки України.

ВИСНОВКИ

Результати інтегрального оцінювання рівня стійкості економіки України у 2000–2013 рр. за критеріальним підходом свідчать про його незадовільне значення та відсутність вираженої тенденції до підвищення. Із семи інтегральних індексів-складників стійкості національної економіки лише чотири – індекс резервності, індекс адаптивності, індекс реагування, індекс автономності характеризуються позитивною динамікою. Дві складові інтегрального показника стійкості національної економіки (індекс автономності та індекс резервності) ледве перевищують поріг задовільного

рівня – 0,6. Здатність економіки України долати негативний вплив явищ і змін різної природи має негативну динаміку, характеризується суттєвим послабленням, зокрема, у зв'язку зі зниженням рівня надійності функціонування економіки від задовільного до небезпечного. Здатність української економіки відновлюватися та функціонувати у нових обставинах, що виникають під впливом різних явищ і змін, залишається на небезпечному рівні.

Конкуренція сприяє зростанню інноваційної активності всіх інституційних секторів економіки, подоланню інертності в їх функціонуванні, змушуючи до постійного пристосовування та адаптування до зовнішніх негативних впливів. Банківський сектор, заснований на конкуренції, здатний адаптуватися та реагувати на зміни в попиті, ресурсах і технологіях, що є основою для стійкого розвитку економіки. Тенденція у 2014–2017 рр. до посилення ринкових позицій банків з державною часткою формує ризик зниження рівня конкуренції на ринку банківських послуг України.

У рамках дослідження наведено економіко-математичну модель взаємодії двох банківських установ для дослідження найпростішого випадку стійкості банківського сектору економіки – стану його рівноваги. Практичне значення побудованої економіко-математичної моделі полягає у визначенні типу взаємодії між двома економічними суб'єктами, зокрема банками, а також перевірці стійкості банківського сектору економіки в чотирьох стаціонарних точках досліджуваної системи, які відповідають рівноважним її станам. У результаті дослідження підтверджено системність банків з державною часткою АТ «Ощадбанк» та ПАТ КБ «Приватбанк» для стійкості банківської системи України. Тобто за умови їх узгодженого функціонування (тип конкуренції – «симбіоз») така система є стійкою. В інших досліджуваних випадках (коли власний капітал одного із чи обох банків дорівнював нулю) за результатами моделювання банківський сектор економіки України є нестійким.

Причинно-наслідковий зв'язок між типом конкуренції між суб'єктами господарювання в певному секторі економіки та стійкістю цього сектору досліджується з використанням методу функцій О. Ляпунова та методу лінеаризації. Дослідження стійкості динамічних систем, які перебувають в умовах конкуренції, цими методами базується на припущеннях. Розглядаються три основні типи взаємодії суб'єктів господарювання: взаємодія типу «хижак-жертва», конкуренція за спільний ресурс та «симбіоз». Вказані взаємодії об'єднуються у рамках єдиної моделі: системи двох нелінійних диференціальних рівнянь першого порядку, що є обмеженням застосування такого підходу.

Аналіз рівня стійкості інституційних секторів української економіки у 2008–2016 рр. свідчить про їх нестабільний розвиток та значну вразливість до дії шоківих впливів. Результат інтегрального індикатора рівня стійкості національної економіки у 2008–2016 рр. становить 42,71%, що є незадовільним значенням. Зокрема, інтегральний індикатор рівня стійкості фінансових корпорацій становить 66,66% (помірний рівень стійкості); інтегральний індикатор рівня стійкості сектору нефінансових корпорацій становить 22,22% (незадовільний рівень стійкості); інтегральний індикатор рівня стійкості сектору домашніх господарств становить 46,03% (незадовільний рівень стійкості); інтегральний індикатор рівня стійкості сектору загальнодержавного управління становить 45,67% (незадовільний рівень стійкості); інтегральний індикатор рівня стійкості зовнішнього сектору становить 19,19% (незадовільний рівень стійкості).

Економіка України розвивається в умовах шоківих впливів, які швидко поширюються та мультиплікуються в інституційних секторах, що потенційно несе потужний ряд ризиків і загроз стійкому розвитку національної економіки.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Айвазян С. А. К методологии измерения синтетических категорий качества жизни населения. Экономика и математические методы. 2003. Т. 39 (№ 2). С. 33–53.
2. Архирейська Н. В. Сучасні проблеми забезпечення та оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки України. Бізнес-інформ. 2015. № 1. С. 40–45.
3. Богдан Т. П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності. Економіка України. 2013. № 2. С. 4–17.
4. Бойко А. В. Забезпечення стійкості національної економіки. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. № 4 (93). С. 16–27.
5. Бойко А. В. Стійкість національної економіки: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2014. 288 с.
6. Вовченко Р. С. Фінансова безпека банківського сектору економіки України: дис. канд. екон. наук: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Київ: Університет банківської справи, 2016. 237 с.
7. Гордієнко Д. Д. Економічний тлумачний словник. Київ: КНТ, 2007. 360 с.
8. Грицюк П. Дослідження стійкості економічних систем в умовах конкуренції. Вісник Запорізького національного університету. 2014. № 1 (21). С. 73–81.
9. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Вересень 2017. Київ: Національний банк України, 2017. 12 с.
10. Джулай В. О. Забезпечення банківської стабільності в Україні: антикризовий аспект. Фінансовий простір. 2012. № 2 (6). С. 52–60.
11. Долінський Л. Б., Першин Д. О. Оцінювання в фінансовій стійкості банківських установ в аспекті надійності депозитних вкладів. Бізнес Інформ. 2015. № 5. С. 233–239.
12. Енглер Ф., Кірхнер Р., Кравчук В. Очищення банківського сектору України: Короткострокові втрати, довгострокова вигода. Німецька консультативна група. Київ: Інститут

- економічних досліджень та політичних консультацій, 2016. 18 с.
13. Задорожнюк Н. О. Проблеми та перспективи розвитку банківського сектора національної економіки України. *Young Scientist*. 2015. № 1 (16). С. 85–87.
 14. Закон України. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України від 23.03.2000 № 1602–III. 2000. № 25. С.195.
 15. Заруцька О. П. Структурно-функціональний аналіз фінансової стійкості банківської системи з використанням карт Кохонена. Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці. 2014. № 3. С. 67–93.
 16. Зверяков М. І., Коваленко В. В. Формування системи індикаторів фінансової стійкості банківської системи. *Фінанси України*. 2012. № 4. С. 3–12.
 17. Кишакевич Б. Ю., Климкович І. В. Моделювання фінансової стійкості банківської системи з використанням канонічних катастроф. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 4 (09). С. 239–244.
 18. Коваленко М. М. Держава та банківський сектор: реалістична організація взаємодії: монографія. Харків: Тім Пабліш Груп, 2015. 329 с.
 19. Кудряшов В. П. Стійкість державних фінансів. *Фінанси. Податки. Кредит*. 2012. С. 54–67.
 20. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013. URL: [http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Me todichniRekomendatsii](http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Me%20todichniRekomendatsii)
 21. Мусієнко О. М., Маслова А. Ю., Шавлак М. А. Особливості моделювання процесів ідентифікації проблемних ситуацій банку на основі їх діагностики. *Вісник Університету банківської справи*. 2015. № 3 (24). С. 105–111.
 22. Новосьолова О. С. Генеза державного боргу України та вітчизняні тенденції боргової політики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка*. 2014. Вип. 43, Ч. 2. С. 143–147.

23. Офіційний вебсайт Міністерства фінансів України. URL: <http://index.minfin.com.ua>.
24. Пенська І. О. Прогнозування стану зовнішньоекономічної безпеки України. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 8 (182). С. 430–438.
25. Рашкован В., Корнилюк Р. Концентрація банківської системи України: міфи та факти. Вісник Національного банку України. 2015. № 234. С. 6–38.
26. Реверчук С. К. Банківський сектор в економіці України (особливості і закономірності розвитку): монографія. Львів: нац. ун-т ім. Івана Франка, 2012. 319 с.
27. Реверчук О. Банківський сектор та його структура в Україні. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип. 19. С. 420–424.
28. Рошило В. І. Ключові проблеми банківської системи в сучасних умовах. Гроші, фінанси, кредит. 2015. Випуск II (58). С. 153–163.
29. Серебрянський Д. М. Оцінювання рівня та ефективності перерозподілу ВВП через публічний сектор економіки України. Фінанси України. 2013. № 4. С. 45–57.
30. Скрипниченко М. І. Моделі ендогенного зростання економіки України: монографія. Київ: Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2007. 576 с.
31. Смовженко Т., Кравченко І., Багратян Г. Макроекономічна політика України в 2014–2019 рр.: банківська та фінансова сфери. Вісник Національного банку України. 2014. № 10. С. 20–24.
32. Статистика зовнішнього сектора. Офіц. вебсайт Нац. банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=44502&cat_id=44446
33. Степаненко О. П. Моделювання процесів функціонування та розвитку банківської системи України: дис. д-ра екон. наук: 08.00.11 – математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці. Київ: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2015. 513 с.

34. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 26.05.2015 № 287. URL: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/19054>
35. Сухоруков А. І. Система економічної безпеки держави. Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки РНБО України. Київ: Стилос, 2010. 685 с.
36. Фролова Т. О., Луцишин З. О. Банківський сектор України: сучасний стан та перспективи розвитку. Економіка та організація управління. 2016. № 4 (24). С. 112–124.
37. Футерко О. І. Бюджетна безпека України. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2013. № 9. С. 319–326.
38. Яремко Л. А. Зовнішньоекономічний сектор економіки та його роль у соціальноекономічному розвитку України. Львівська комерційна академія. 2014. С. 308–313.
39. Debt and Reserve-Related Indicators of External Vulnerability. URL : <http://www.imf.org/external/np/pdr/debtres/index.htm>
40. OECD Home. Economic resilience: Vulnerability indicators. 2017. URL: <https://www.oecd.org/eco/growth/economic-resilience.htm>
41. Rose A. Measuring Economic Resilience: Recent Advances and Future Priorities Center. University of Southern California. 2015. September 27. URL: http://opim.wharton.upenn.edu/risk/conference/pprs/Rose_Measuring-Economic-Resilience.pdf

РОЗДІЛ 3

СТІЙКІСТЬ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Дослідження є особливо актуальним після світової економічної кризи 2008–2009 років, коли зниження доданої вартості у промисловості, включаючи будівництво, відбулося на 4,62% у світі та на 19,47% в Україні. Соціально-економічні наслідки кризи, що наклалися на суспільно-політичні процеси в Україні у 2013–2014 роках, ставлять під загрозу конкурентоспроможність національної економіки та довгострокове зростання. Зокрема, Україна знизилася на 11 позицій до 84 місця у рейтингу Світового економічного форуму про конкурентоспроможність економік світу у 2013–2014 роках. Скорочення ВВП України склало 6,55% за цей період.

Вважаємо, що науково обґрунтоване визначення галузей промисловості, які найбільш уразливі до негативних зовнішніх впливів, сприятиме удосконаленню програм державної підтримки промислового виробництва та зменшенню негативних наслідків шоків впливів на економіку країни, а також розумінню, які з таких шоків потребують відповідного реагування держави та будуть мати більший вплив від запровадження регулюючих заходів держави на відновлення та підвищення рівня стійкості економіки загалом.

3.1. Наукові засади стійкості промислового сектору економіки

Ключовим фактором стійкості економічної системи є стан реального сектору економіки та його динаміка. «На практиці стійкість економічної системи досягається: 1) за умови, що кредити банків для розвитку реальної економіки (виробництва) є більшими за попит, які спрямовуються на спекулятивні

операції та в цінні папери»; 2) за домінування на внутрішньому ринку національних товарів» [19, с. 478].

Про значення промисловості для стійкого соціально-економічного розвитку говорилося ще в середні віки. Так, Антоніо Серра намагався зрозуміти, чому його рідний Неаполь такий бідний, незважаючи на природні ресурси, а Венеція, побудована на болоті, стала серцем світової економіки. Розгадка, як стверджував мислитель, у тому, що венеціанці, не маючи можливості оброблювати землю як неаполітанці, були вимушені звернутись до промисловості, і, зайнявшись обробним виробництвом, підкорили собі зростаючу віддачу. На думку А. Серра, щоб досягти економічного розвитку, необхідно займатись різними видами економічної діяльності, для яких характерними є спадаючі витрати і пов'язана з ними зростаюча віддача. Тоді бідність у доступності природних ресурсів парадоксальним чином може обернутися багатством» [35, с. 39].

У ХХ ст., на рубежі 80-х років, Волков Н. В., автор ґрунтового дослідження проблем конкурентоспроможності економіки США, стверджував, що обробна промисловість розглядається як основа сучасної економіки, найважливіше джерело високої заробітної плати та зайнятості, головне джерело зростання продуктивності праці, центр життєво важливої регіональної економіки [17, с. 30].

Особливого значення набуває обробна промисловість в умовах військового конфлікту. Класик економічної науки Адам Сміт з цього приводу зазначав у книзі «Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй»: «...тільки країна з власною обробною промисловістю здатна перемогти у війні». У зв'язку з цим першочергової уваги заслуговує машинобудування, яке «...є пріоритетною галуззю промисловості, без розвитку якої неможливий технічний і технологічний прогрес у будь-якій економічній діяльності, підвищення рівня життя й добробуту населення» [26, с. 13]. Машинобудування також є основним виробником

різноманітного озброєння, оскільки переважна більшість підприємств військово-промислового комплексу за класифікацією належать до машинобудування.

На нашу думку, найсуттєвішою складовою стійкості економіки є *стійкість промисловості до шоків*, під якою розуміємо здатність промислового сектору економіки реагувати та адаптуватися як до зовнішніх, так і до внутрішніх подразників, зберігаючи стабільні темпи економічного зростання. Це той «захисний бар'єр» у промисловому секторі, що дає змогу функціонувати йому стабільно, вчасно адаптуючись до змін у навколишньому середовищі.

Дослідження стійкості економіки загалом засновані на передумові, що вразливість країни до негативних зовнішніх впливів обумовлена низкою властивих їй економічних особливостей, а саме: високим ступенем економічної відкритості, концентрації експорту та залежності від стратегічного імпорту.

Розглянемо ці особливості детальніше:

1. Економічну відкритість країни можна виміряти як співвідношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП країни. Високий ступінь економічної відкритості робить країну вразливою до зовнішніх економічних шоків, які вона не в змозі контролювати. Економічна відкритість є характерною для більшості економік світу, оскільки обумовлена потребою ефективно виробляти асортимент товарів і послуг, необхідних для задоволення сукупного попиту. Якщо виробнича база країни обмежена вузьким асортиментом продукції, їй доведеться покладатися на імпорт для обслуговування значної частини своїх внутрішніх потреб.

Зовнішньоекономічна політика держави впливає на рівень відкритості країни. Однак, практичний досвід свідчить, що торговельна політика більшою мірою, як правило, впливає на структуру зовнішньоторговельних потоків країни, ніж на їх сукупний розмір. Можна стверджувати, що відкритість у міжнародній торгівлі може стати фактором економічного зростання, оскільки вона показує, що країна успішно інтегрується у міжнародні ринки. Однак, активніше беручи участь

у міжнародній торгівлі, країна буде піддаватися сильнішим шокам, над якими вона має невеликий контроль.

2. Залежність від вузького діапазону експорту породжує ризики, пов'язані з відсутністю диверсифікації, й, отже, посилює вразливість економіки, пов'язану з економічною відкритістю країни. Цей показник значною мірою залежить від особливостей структури промислового виробництва країни. Негативним є експорт ключових матеріалів і сировини чи вузлів у промисловому виробництві, які не диверсифікуються. При зриві або складнощах поставок яких стає під загрозу весь процес виробництва.

3. Залежність від стратегічного імпорту показує, на скільки економіка країни потребує завезену сировину та матеріали для забезпечення внутрішнього виробництва. Цей показник може бути вимірний як відношення імпорту енергоносіїв, продовольства або промислових товарів до ВВП та залежить від розміру країни, наявності ресурсів і можливостей для імпортозаміщення. Досить негативним явищем є залежність від постачання енергоресурсів, що не диверсифікується. Таким чином, країна-реципієнт ресурсів потрапляє у значну залежність від постачальника, що негативно впливає як на економічну безпеку країни, так і на національну безпеку.

Більшість словників визначають стійкість з точки зору здатності швидко відновлюватися після впливу несприятливого інциденту (від латинського «resilire» означає перескочити назад). В економічній літературі цей термін використовується щонайменше у трьох значеннях, що належать до здатності: а) швидко відновлюватися після шоку; б) протистояти впливові шоку; в) взагалі уникнути шоку.

Здатність економіки швидко відновлюватися пов'язана зі стійкістю економіки, рівень якої дає можливість відновитися після того, як на економіку вплинув шок. Ця здатність буде обмежена, якщо, наприклад, існує усталена тенденція до великих бюджетних дефіцитів або високих рівнів безробіття. Ця здатність буде підвищуватися, коли економіка володіє дискреційними інструментами фіскальної та монетарної

політики, які вона може використовувати для протидії наслідкам сильних фінансових потрясінь.

Здатність протистояти впливові шоку також є одним із видів стійкості економіки. Цей вид стійкості пов'язаний з прямою «протидією удару», що зазнала економіка. Негативний ефект шоку може бути абсорбований або анульований таким чином, що кінцевий удар по економіці буде незначним або взагалі дорівнюватиме нулю. Цей вид стійкості виникає, коли в економіці існують механізми ендогенного реагування для зменшення наслідків від негативних шоків. Наприклад, наявність гнучкої висококваліфікованої робочої сили може виступати як інструмент поглинання шоків, оскільки негативні шоки зовнішнього попиту, що впливають на конкретний сектор економіки або вид економічної діяльності, можна порівняно легко задовольнити шляхом переходу ресурсів в інший сектор, що має більш високий попит.

Здатність уникати шоків є ще одним видом стійкості економіки. Це базовий вид стійкості, що може розглядатися як протилежний до економічної вразливості.

Розглянемо три поширені наукові підходи до дослідження стійкості національної економіки. Перший – через стандартний аналіз ділових циклів, поділяючи економічні дані на загальнотрендові та циклічні компоненти, та асоціюючи циклічні компоненти з тимчасовими відхиленнями від тренду через наявність макроекономічних шоків. Другий – пристосування економіки до шоків вивчається через варіативну методологію, аналізуючи реакцію макроекономічних змінних на непередбачувані шоківі впливи. Та насамкінець, у літературі використовується динамічне стохастичне загальне моделювання рівноваги, де структурна модель економіки, параметри якої вивіряються чи розраховуються, використовується для визначення впливу шоків на економіку [6; 8].

У різних країнах за першим способом коливання бізнес-циклу розкладаються на загальні компоненти (які фіксують синхронізовану частину реакції на шоки по країнах) і специфічні (*idiosyncratic*) компоненти (які фіксують несинхронізовану частину реакції). Специфічні реакції можуть

існувати з двох причин: тому що є шоки, характерні для країни або ринку, або тому, що різні країни або ринки мають різну стійкість до загальних потрясінь. У цілому, спостереження за специфічними коливаннями бізнес-циклу спонукало науковців спробувати оцінити реакцію макроекономічних показників у відповідь на економічні шоки з точки зору стійкості, з якою економіка «чинить опір» впливу загальних потрясінь. Однак для оцінки економічних показників таким чином необхідні точні визначення того, що означає «стійкість» і які саме шоки необхідно досліджувати.

Дюваль Р. [5] адаптує методологію Бланкарда О. та Вольфа Дж. [3] для вивчення впливу структурних змін на стійкість країн до шоків. Він визначає стійкість як здатність країн підтримувати випуск близький до потенційного після шоків. Вимірює стійкість двома способами: аналізуючи, наскільки сильним є вплив глобальних шоків на спад національного виробництва (ефект посилення – *amplification effect*) і наскільки швидко цей спад усувається після шоків (ефект стійкості – *persistence effect*). Зміни параметрів, що пов'язані зі зниженням виробництва, вимірюють ефект стійкості, а ті, що пов'язані з шоками – ефект посилення.

Різниця між ефектами посилення та стійкістю до негативних зовнішніх впливів є суттєвою, тому що інститути, які допомагають послабити вплив шоків можуть й зробити їх стійкішими. Жорстке регулювання зайнятості, наприклад, може стримати фірми звільняти працівників, сприяючи стабілізації зайнятості та рівня споживання в короткостроковій перспективі. Проте, це державне втручання може призвести до збільшення витрат підприємств і більш тривалого відновлення в кінцевому рахунку, затримуючи відновлення виробництва у потенційному значенні.

Дюваль Р. проаналізував, яким чином інститути впливають на ефект посилення та ефект стійкості шоків наслідків шоків, вимірюючи ці параметри через інституціональні зміни товарного ринку та ринку праці. У набір інституціональних змінних науковець включив: (I) зміну допомоги по безробіттю;

(II) суворість законодавства про захист зайнятості; (III) суворість регулювання товарного ринку в семи невиробничих галузях; (IV) виплати при звільненні; (V) ступінь централізації встановлення розміру заробітної плати. Змінні (II), (III) і (V) виявилися найважливішими в поясненні відмінностей в ефектах посилення та стійкості шоків. Для того, щоб мати можливість враховувати інші фактори, що можуть вплинути на стійкість, було включено як регресори частка іпотечного боргу домогосподарств до ВВП, частка банківських кредитів до ринкової вартості акцій (відмінності у грошово-кредитній політиці) і частка від загального обсягу податкових надходжень до ВВП (відмінності в розмірі автоматичних стабілізаторів). У цілому, результати свідчать, що суворі правила державного регулювання ринку праці пом'якшують короткострокову дію шоків, але роблять наслідки шоків сильнішими.

Існує багато досліджень, присвячених виокремленню чинників, що впливають на стійкість як економіки в цілому, так і окремих її галузей. Виділимо чинники, що впливають на стійкість промислового сектора до шоків. Пелкманс Дж. та ін. [10] визначають, які сектори економіки найменш стійкі до шоків і, отже, більше потребують структурних реформ. Науковці використовували для аналізу як загальні, так і галузеві показники інфляції та загального випуску після дії шоків по країнах. У результаті їх дослідження виявилось, що *«сільське господарство і добувна промисловість» є найбільш стійкими секторами, тоді як «торгівля» і «бізнес-послуги» є найменш стійкими*, хоча існують відмінності в ранжуванні секторів залежно від того, чи враховуються шоки попиту або пропозиції.

Реформи, які лібералізують товарні ринки, підвищують стійкість економіки щонайменше двома шляхами, запропонованими Аном С. [1]: шляхом ефективності розподілу та шляхом ефективності виробництва. Лібералізація товарних ринків може підвищити ефективність розподілу ресурсів, полегшивши вхід на ринок, а також за рахунок підвищення конкурентоспроможності ринку, що забезпечує більш швидкий перерозподіл ресурсів як всередині галузі, так і між галузями.

Міжнародні дослідження засвідчили, що *фінансовий розвиток і відкритість економіки мають велику кореляцією з шоками*. Це відповідає висновкам зарубіжних науковців по діловому циклу, згідно з яким цикли більшою мірою пов'язані між країнами та регіонами, що більше відкриті для торгівлі та/або інтегровані у фінансову систему [2]. Як операції по поточних рахунках товарів і послуг, так і операції з фінансовими рахунками в активах можуть слугувати каналами для передачі шоків. Більша відкритість і фінансова інтеграція спричиняють більше загальних шоків та, як правило, слугують появі «глобального бізнес-циклу».

Мікроекономічна теорія пов'язує *зміни у попиті зі змінами доходів* через еластичність попиту (витрат) для різних товарів. Під час економічних спадів, коли люди бачать, що їх особисті доходи знижуються, відносний попит на товари та послуги змінюється відповідно до еластичності попиту на продукцію. Результати досліджень свідчать, що *сектор споживчих товарів є стійкішим за сектор інвестицій або проміжних товарів* [7].

Також, на реакцію до шоків та адаптацію до них безпосередньо впливає *державна допомога*. Часто буває, що уряди країн підтримують ті галузі економіки, які принесуть їм більше «політичних дивідендів» під час прийдешніх виборів, що забезпечують більшу зайнятість, а не ті, що менш стійкі та потребують допомоги. Дійсно, можна було б очікувати, що більш висока допомога буде означати більш швидке економічне відновлення. Однак, ситуація може змінитись на протилежну, якщо уряд підтримує галузь виключно з політичних причин або якщо ступінь допомоги незначний порівняно з впливом шоків на галузь.

Іншим популярним побічним ефектом у мікроекономічній теорії, що стимулюється державною допомогою, є проблема морального ризику. Галузі, які користуються підвищеною державною допомогою, схильні втілювати більш ризиковані проекти з впевненістю в тому, що уряд буде фінансувати їх у разі надзвичайної ситуації. Такі проекти,

швидше за все, призведуть до більш глибокого скорочення обсягу виробництва і більш повільного відновлення під час криз.

Рівень заборгованості також важливий для пояснення різниці між країнами у стійкості промислового сектору економіки до шоків. Зокрема, країни з більш високим рівнем заборгованості менш стійкі до потрясінь, вірогідно, тому що у них мало можливостей для проведення дискреційної податкової політики.

Отже, на стійкість промислового сектору економіки до шоків впливають багато факторів, а саме: лібералізація товарних ринків через підвищення ефективності виробництва та розподілу ресурсів в економіці; фінансовий розвиток країни та відкритість економіки до міжнародної торгівлі; державна підтримка окремих галузей економіки; рівень державного боргу.

На галузеву стійкість промислового сектору до шоків впливає також еластичність попиту для різних категорій товарів, державна підтримка окремих галузей економіки. Міжнародні дослідження доводять, що сектор споживчих товарів є більш стійким, ніж сектор інвестицій або проміжних товарів.

Хоча еластичність попиту за доходом може пояснити деякі відмінності у стійкості промислового сектору, все ж внутрішня фінансова політика відіграє значну роль в ослабленні впливу шоків, особливо в періоди сильних спадів. Це означає, що на додаток до проведення реформ з лібералізації ринків, розробники промислової політики можуть проводити політику регулювання попиту, зосереджену, зокрема, на визначених галузях з низьким рівнем стійкості саме в періоди серйозних економічних потрясінь. Ця допомога не повинна бути прямою, а, наприклад, існувати у вигляді субсидій на покупку транспортних засобів для домашніх господарств та підприємств або для інвестицій у модернізацію основних фондів, що компенсує різке падіння попиту. Також, добре продумана фіскальна політика може максимізувати вплив

на зростання випуску і водночас мінімізувати витрати підприємств найменш стійких галузей промисловості.

Базуючись на показниках економічної безпеки, визначимо основні індикатори, що дають можливість кількісно оцінити рівень стійкості промисловості до зовнішніх і внутрішніх шоків [складено автором за: Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277] (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Індикатори для оцінювання стійкості промисловості до негативних зовнішніх впливів

№ пор.	Назва індикатора, одиниці виміру	Порогові значення, %	Порядок розрахунку індикатора	Джерело статистичної інформації
1	Частка переробної промисловості у ВВП, відсотків	20–30	Обсяг реалізованої продукції переробної промисловості / ВВП України (у фактичних цінах)	Статистичний щорічник України
2	Рівень зайнятості населення у промисловості, відсотків	20–30	Кількість зайнятого населення у промисловості / зайняте населення	Статистичний щорічник України
3	Ступінь зносу основних засобів промисловості, відсотків	30–60	–	Статистичний бюлетень «Баланс основних засобів України»

Продовження табл. 3.1

№ пор.	Назва індикатора, одиниці виміру	Порогові значення, %	Порядок розрахунку індикатора	Джерело статистичної інформації
4	Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків	3–5	Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції / обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу)	Експрес-випуск «Обсяг реалізованої промислової продукції та індекс обороту в Україні»
5	Трудомісткість промислового виробництва, відсотків	10–15	Витрати на персонал підприємств промисловості, млн гривень / обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу), млн грн x 100	Витрати на персонал на підприємствах за їх розмірами та видами економічної діяльності, Держстат (Електронний ресурс);/ експрес-випуск «Обсяг реалізованої промислової продукції та індекс обороту в Україні»
6	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	5–10	–	Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності, Держстат (Електронний ресурс)

Продовження табл. 3.1

№ пор.	Назва індикатора, одиниці виміру	Порогові значення, %	Порядок розрахунку індикатора	Джерело статистичної інформації
7	Обсяг реалізованої промислової продукції високого ступеня обробки за кордон, відсотків	10–15	Капітальне устаткування (крім транспортного), деталі, частини та приладдя для нього, транспортне обладнання, деталі, частини та приладдя для нього, до загального експорту, %	Статистичний збірник «Зовнішня торгівля товарами та послугами» – Розподіл експорту-імпорту товарів за широкими економічними категоріями (ШЕК)
8	Частка промислових товарів в експорті до ВВП, відсотків	15–40	Промислові товари в експорті, млн дол. США / ВВП	Структура експорту України відповідно до Міжнародної стандартної торгової класифікації (МСТК)
9	Частка промислових товарів в імпорті до ВВП, відсотків	15–20	Промислові товари в імпорті, млн дол. США / ВВП	Структура імпорту України відповідно до Міжнародної стандартної торгової класифікації (МСТК)
10	Частка імпорту у внутрішньому споживанні, відсотків	Не більше 30	Імпорт товарів та послуг, млн грн / (випуск товарів та послуг, млн грн + експорт товарів та послуг,	Платіжний баланс і зовнішній борг України, НБУ (Електронний ресурс);

Закінчення табл. 3.1

№ пор.	Назва індикатора, одиниці виміру	Порогові значення, %	Порядок розрахунку індикатора	Джерело статистичної інформації
			млн грн – імпорт товарів та послуг, млн грн)	Таблиця «витрати-випуск» (у цінах споживачів), Держстат (Електронний ресурс)
11	Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках, відсотків загального обсягу продукції	70–80	–	Звіт Антимонопольного комітету України за відповідний рік
12	Частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	30	–	Доповідь «Інноваційна діяльність промислових підприємств України»; статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні»
13	Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків	10–15	–	Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні»

Використовуючи цю систему індикаторів, можна оцінити, наскільки є стійкою промисловість країни як до внутрішніх, так і до зовнішніх шоків. Індикатори включають оцінку стану промисловості країни, а саме: її здатність до підтримки рівноваги та самовідновлення після шоків, загальні показники економічної ефективності як продуктивність праці, трудомісткість, рентабельність операційної діяльності. Включено також рівень технологічного забезпечення промисловості, що є важливим для стійкості економіки загалом. Стійкість промисловості до шоків зовнішнього сектора представлена показниками експортно-імпортних операцій. У п. 3.2 проведений аналіз стійкості промисловості України до шоківих впливів, базуючись на визначених індикаторах.

3.2. Аналіз та оцінка стійкості промисловості України

На підставі здійсненого теоретичного обґрунтування сутності та складових оцінки стійкості промисловості до шоківих впливів, визначено відповідні показники, на основі яких проаналізуємо стан стійкості промисловості України до шоків. Використаємо показники наведені у табл. 3.1.

Частка переробної промисловості у ВВП, відсотків. Переробна промисловість підтримує стійкість економіки через забезпечення власного виробництва продукцією з високою доданою вартістю. Завдяки значній частці переробної промисловості у ВВП економіка країни здатна сформувати усталений потенціал для економічного зростання.

У ВВП України випереджаючими темпами порівняно із добувною промисловістю зменшується частка переробної промисловості (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Частка добувної та переробної промисловості
у виробництві та розподілі валового внутрішнього
продукту України, відсотків [41, с. 204]**

Вид економічної діяльності	Рік	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
Добувна промисловість	2001	4,8	5,3	4,2
	2005	3,9	3,8	4,1
	2010	4,8	3,9	5,8
	2013	4,6	3,9	5,4
	2014	4,4	3,9	5,0
	2015	4,4	3,6	5,6
Переробна промисловість	2001	35,7	49,0	17,4
	2005	38,1	51,4	19,7
	2010	32,2	45,9	13,9
	2013	26,8	39,6	11,1
	2014	27,4	39,7	12,2
	2015	28,7	38,7	14,0

Якщо у 2001 р. співвідношення між переробною та добувною промисловістю за випуском продукції складало 7,4; за проміжним споживанням 9,2, за валовою доданою вартістю 4,2, то у 2015 р. ці показники становили відповідно 6,5; 10,7; 2,5. Найсуттєвіше знижувалася частка переробної промисловості за валовою доданою вартістю з 17,4 до 14,0%. Аналогічний показник у добувній промисловості навпаки збільшився з 4,2 до 5,6%. Отже, частка переробної промисловості у ВВП України у 2001–2015 рр. має тенденцію до зменшення і складає 28,7%, але знаходиться в межах порогових значень у 20–30% від ВВП.

Частки добувної та переробної промисловості у ВВП ЄС-28 також мають тенденцію до зменшення (табл. 3.3). У провідній по економічному розвитку країні ЄС – Німеччині, частка добувної промисловості ще менша – 0,42%, проте частка переробної промисловості складає вищий за середній

показник – 67,47%, що підтверджує індустріальний розвиток цієї країни.

У Польщі, яка є ближчою по економічному розвитку до України, частка добувної промисловості у ВВП складає 2,79%, переробної – 67,20%. В Україні такі показники складають 4,4 та 28,7% відповідно у 2015 р. (табл. 3.2). З цього порівняння видно відставання промислового розвитку України, а саме: переробної промисловості, від розвинутих країн світу у частині продукування та забезпечення зростання національної економіки, саме за рахунок продукції з високою доданою вартістю.

Таблиця 3.3

**Добувна та переробна промисловість у ЄС-28,
Німеччині та Польщі [28]**

№ пор.	Показник	Роки					
		2010	2011	2012	2013	2014	2015
Європейський Союз-28							
1	ВВП, млрд євро	12814,2	13189,2	13449,0	13560,	13987,3	14797,4
2	Добувна промисловість, млрд євро	–	252,0	260,2	250,5	228,0	197,2
3	Переробна промисловість, млрд євро	–	7000,0	7080,0	6980,0	6984,5	7320,0
4	Частка добувної промисловості у ВВП, відсотків	–	1,91	1,93	1,85	1,63	1,33
5	Частка переробної промисловості у ВВП, відсотків	–	53,07	52,64	51,47	49,93	49,46
Німеччина							
6	ВВП, млрд євро	2580,1	2703,1	2758,3	2826,2	2923,9	3041,0
7	Добувна промисловість, млрд євро	13,3	13,7	13,2	12,7	13,0	12,9
8	Переробна промисловість, млрд євро	1750,1	1956,1	1967,7	1975,8	2021,6	2051,9
9	Частка добувної промисловості у ВВП, відсотків	0,51	0,51	0,48	0,45	0,44	0,42
10	Частка переробної промисловості у ВВП, відсотків	67,83	72,36	71,34	69,91	69,14	67,47
Польща							
11	ВВП, млрд євро	361,7	380,2	389,3	394,6	410,9	430,0
12	Добувна промисловість, млрд євро	12,5	14,7	14,5	13,8	12,5	12,0

Закінчення табл. 3.3

№ пор.	Показник	Роки					
		2010	2011	2012	2013	2014	2015
13	Переробна промисловість, млрд євро	235,7	265,1	271,4	270,7	281,2	289,9
14	Частка добувної промисловості у ВВП, відсотків	3,45	3,87	3,72	3,49	3,03	2,79
15	Частка переробної промисловості у ВВП, відсотків	65,16	69,73	69,73	68,61	68,46	67,20

Рівень зайнятості населення у промисловості, відсотків. Зайнятість населення підтримує стійкість промислового сектору економіки за рахунок раціонального використання наявних виробничих ресурсів. Кількість зайнятих у промисловості має усталену тенденцію до зменшення, темпи якої вищі за середні по економіці України (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Рівень зайнятості населення у промисловості України, відсотків від усього зайнятого населення [41, с. 51]

Якщо у 2000 р. зайнятість сягала 22,8% від усього зайнятого населення, то у 2016 р. – 12,9%. За показником рівня зайнятості населення у промисловості Україна знаходиться нижче порогового значення у 20%, що негативно впливає на стійкість промислового сектору економіки. Найвищими темпами зменшувалась кількість зайнятих у машинобудуванні. Якщо в цілому по промисловості кількість працівників

зменшилась з 2000 по 2015 рр. приблизно в 2 рази, то у машинобудуванні у 3 рази.

Аналіз динаміки кількості працівників за видами промислової діяльності по країнах ЄС дає змогу визначити такі тенденції. Добувна промисловість по країнах ЄС займає близько 1% зайнятих, переробна коливається від 20 до 25% всієї робочої сили, тоді як в Україні ці показники складають 12% та 65,6% відповідно. У складній ситуації опинилися високотехнологічні сектори машинобудування. Так, електронна промисловість в Україні опинилась на межі знищення: кількість працюючих зменшилась з 280 тис. осіб (у 1990 році) до 4 тис. осіб (у 2015 р.).

У Європейському Союзі відсоток зайнятих у промисловості має тенденцію до зменшення (табл. 3.4), що цілком корелює із процесами зменшення кількості зайнятих у промисловості в Україні. Проте, у промислово розвинутій Німеччині така тенденція зберігається на противагу Польщі, де за останні 10 років чисельність зайнятих у промисловості залишається стабільною.

Таблиця 3.4

Зайнятість населення за видами економічної діяльності (промисловість) у ЄС, Німеччині та Польщі, відсотків [28]

Країни	Рік							
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЄС-28	24,9	22,8	22,7	22,4	22,1	21,9	15,3	15,3
Німеччина	25,7	24,5	24,6	24,7	24,7	24,6	18,8	18,6
Польща	29,5	30,1	30,4	30,2	30,3	30,2	23,0	23,7

Загалом за рівнем економічного розвитку Польща ближче до України. У цій країні в 2 рази більше залучено працездатного населення у промисловий комплекс, ніж в Україні. Така розбіжність свідчить про недостатньо високий рівень промислового виробництва в Україні. Натомість в ЄС спостерігається стабільна тенденція до збільшення частки зайнятого

населення у сфері послуг [28]. По ЄС у цілому 73,1%, у Німеччині та Польщі – 73,9% та 58,3% відповідно.

У країнах з розвинутою ринковою економікою сфера послуг складає близько 70% від ВВП, що майже у 2,5 разу більше, ніж сфера матеріального виробництва. В Україні сфера матеріального виробництва складає близько 40%, відповідно нематеріального виробництва – 60%.

Ступінь зносу основних засобів промисловості, відсотків (рис. 3.2). Знос основних засобів показує ступінь їх відповідності сучасному НТП. Високий ступінь зносу основних засобів свідчить про низьку адаптивність промисловості до сучасних викликів, а тому й низький рівень її стійкості до негативних зовнішніх і внутрішніх впливів.

Стан основних засобів у промисловості знижує рівень стійкості промислового сектору економіки України. Ступінь зносу основних засобів в економіці країни складає 58,1%, а в промисловості – 69,4%, що свідчить про критичний рівень зносу основних засобів в Україні, адже порогове значення цього показника складає 35%.

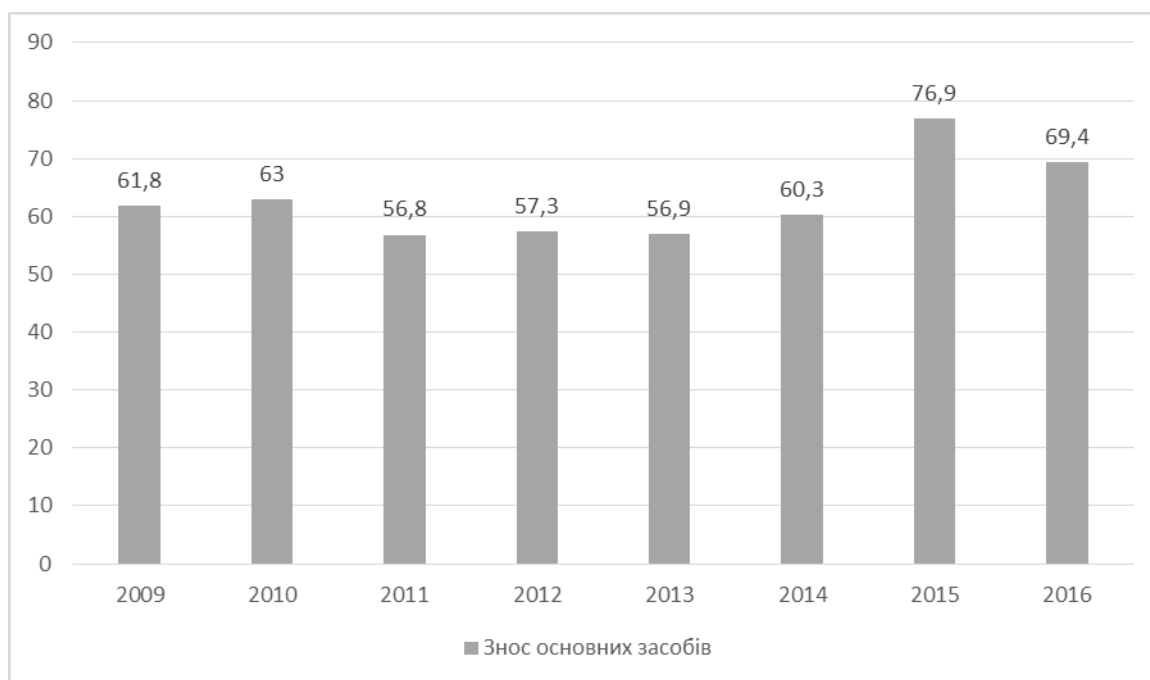

Рис. 3.2. Ступінь зносу основних засобів у промисловості в Україні, відсотків [27]

Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції (відсотків) позитивно впливає на формування стійкості промислового сектору економіки (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції в Україні [27]

Показник	Рік						
	2001	2005	2010	2014	2015	2016	2017
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, виробництво електричного устаткування, млрд грн	6,2	15,5	28,2	32,1	8,8	12,4	10,7
Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), млрд грн	210,8	468,6	1043,1	1428,8	1776,6	2158,0	2153,0
Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків	2,94	3,31	2,71	2,24	0,49	0,57	0,50

Чим більшим є значення цього індикатора, тим стійкішою є промисловість до шоківих впливів. Як видно із табл. 3.5 індикатор частки високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції в Україні станом на 2017 рік складає 0,5%. Цей індикатор має усталену

тенденцію до зниження з 2001 р., коли він становив 2,94%. Отже, стійкість промислового сектору опиняється під загрозою, адже порогове значення показника складає 3–5%.

Трудомісткість промислового виробництва (відсотків), яку, у контексті нашого дослідження, за змістом розглядаємо як обернений індикатор до стійкості сектору промислового виробництва, адже чим більше потрібно зайнятих на одиницю виробленої продукції, тим менш ефективним (а отже й стійким до шоків) є таке виробництво (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Трудомісткість промислового виробництва в Україні

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), млрд грн	1043,1	1305,3	1368,0	1322,4	1428,8	1776,6	2158
Витрати на персонал на підприємствах промисловості, млрд грн	122,8	146,3	170,6	176,5	158,3	169,3	182,1
Трудомісткість промислового виробництва, відсотків	11,77	11,21	12,47	13,35	11,08	9,53	8,44

Трудомісткість промислового виробництва в Україні має тенденцію до спаду, що позитивно впливає на рівень стійкості промислового сектору економіки, складаючи 8,4% у 2016 р. та залишаючись на рівні, нижчому за порогові значення (10–15%).

Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств (відсотків) підтримує стійкість промислового сектору, адже більший прибуток дає можливість підприємствам мати більше «резервів» для реакції на можливі шоки.

Фінансові результати (до оподаткування) у промисловості України мають тенденцію до погіршення (табл. 3.7). Відсоток підприємств, що одержали прибуток у загальному фінансовому результаті, зменшився з 51,6% у 2000 р. до 29,5 у 2016 р., тобто у 1,7 разу. При цьому, у загальному випуску продукції частка промисловості зменшилася лише у 1,3 разу.

Таблиця 3.7

Підприємства промисловості України, які одержали прибуток у загальному фінансовому результаті [40]

	Рік	Фінансовий результат, млрд грн	Відсотків до загального фінансового результату
Усього	2000	36,1	100,0
	2005	89,1	100,0
	2010	212,0	100,0
	2013	234,5	100,0
	2014	334,5	100,0
	2015	475,2	100,0
	2016	396,7	100,0
Промисловість	2000	18,6	51,6
	2005	37,2	41,7
	2010	70,0	32,5
	2013	81,3	34,7
	2014	76,3	22,8
	2015	90,6	19,1
	2016	117,2	29,5

Рентабельність операційної діяльності у промисловості за досліджуваний період була на рівні 2–5%, що унеможливило повноцінне кредитування в умовах, коли плата за користування кредитом перевищувала 20 відсотків. При цьому рівень рентабельності промислових підприємств залишається низьким та складає 4,2% (рис. 3.3), при порогових значеннях 5–10%, що свідчить про низький рівень стійкості промислових підприємств, адже вони не здатні забезпечити собі «фінансову подушку» стійкості у випадку шоківих коливань в економіці.

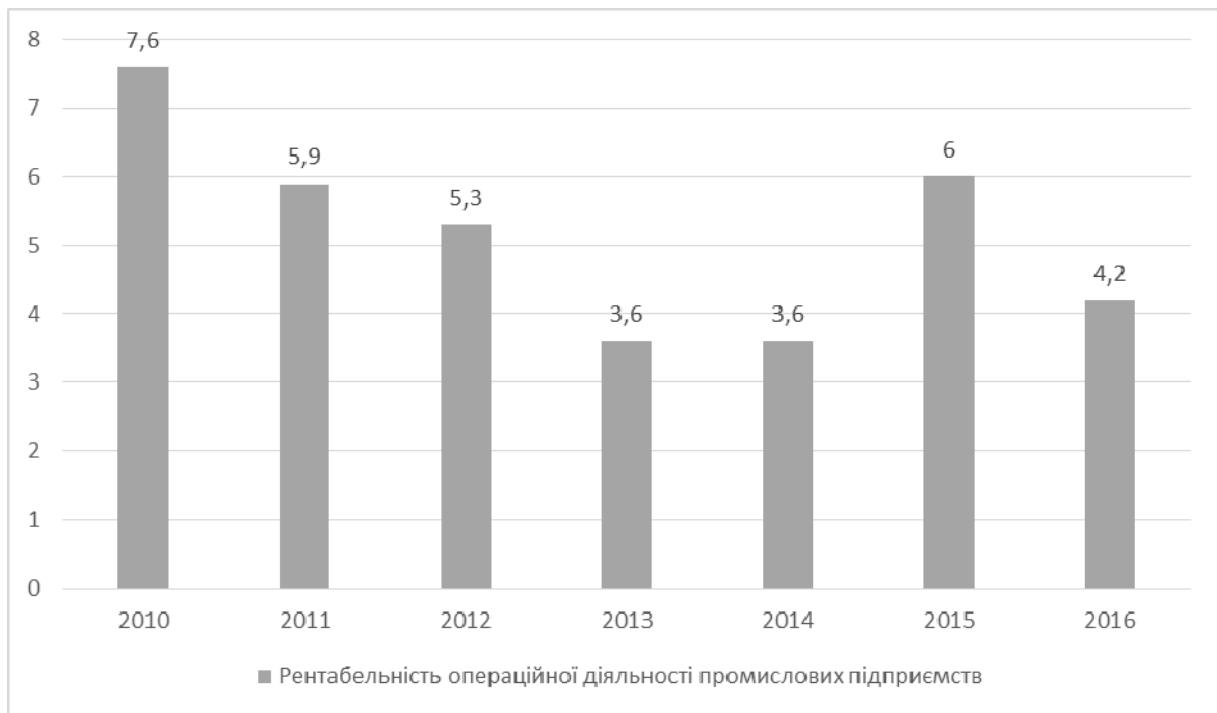

Рис. 3.3. Рівень рентабельності промислових підприємств в Україні, відсотків [27]

Обсяг реалізованої промислової продукції високого ступеня обробки за кордон (відсотків) (табл. 3.8), який визначає стійкість економіки через її конкурентоспроможність на світовому ринку. Чим вищий індикатор, тим розвиненішим є промисловий сектор країни. Показник важливий для забезпечення стійкості промислового сектору, адже показує, яку частку продукції високого ступеня обробки економіка країни постачає за кордон. Тобто, яке місце така економіка посідає у міжнародному поділі праці: чи це постачальник сировини на світовий ринок, чи це постачальник продукції з високою доданою вартістю. Рівень стійкості прямо пропорційний до рівня сировинної орієнтованості економіки, адже при коливанні світових цін на сировину, за умов невисокої частки доданої вартості у ній, постачальники сировинної продукції потрапляють у скрутне становище для забезпечення своєї подальшої операційної діяльності.

Таблиця 3.8

Розподіл експорту товарів за широкими економічними категоріями, у % до загального обсягу експорту з України [22, с. 93; 24, с. 91; 21, с. 92; 23, с. 95]

Назва товарів	2013	2014	2015	2016
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі				
харчові продукти та напої	10,6	5,2	5,7	6,5
сировина для промисловості, не включена в інші категорії	49,8	50,7	51,1	50,2
паливо та мастильні матеріали	4,1	2,6	1,0	0,9
капітальне устаткування (крім транспортного), деталі, частини та приладдя для нього	4,0	3,2	2,8	2,5
транспортне обладнання, деталі, частини та приладдя для нього	3,2	1,2	0,6	0,6
легкові автомобілі	0,1	0,0	0,0	0,0
інше	3,1	1,2	0,6	0,6
споживчі товари, не включені в інші категорії	4,2	3,6	3,9	3,9

Як видно з табл. 3.8 експорт груп промислових товарів, що належать до категорії високого ступеня обробки, а саме: капітальне устаткування (крім транспортного), деталі, частини та приладдя для нього, транспортне обладнання, деталі, частини та приладдя для нього у загальному експорті України знизився з 7,2% у 2013 р. до 3,1% у 2016 р., при пороговому значенні 10–15%, що свідчить про належність України до груп країн, що експортують сировину та матеріали, і відповідно мають, низький рівень стійкості до шоківих впливів.

Частка промислових товарів в експорті до ВВП, відсотків. Позитивно впливає на стійкість промислового сектору економіки, адже чим більша частка експорту промислових товарів у ВВП, тим більш значне місце посідає економіка країни у світовому поділі праці, а отже тим краще вона зможе пристосуватися до шоківих впливів (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

**Частка промислових товарів у зовнішній торгівлі
України [21, с. 91; 24, с. 89–90; 23, с. 90]**

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Промислові товари* в експорті, млрд дол. США	29,7	33,4	31,6	28,2	26,3	16,9	15,5
Промислові товари в імпорті, млрд дол. США	24,3	27,2	30,6	27,4	22,2	15	18,9
Частка промислових товарів в експорті до ВВП, відсотків	21,8	20,5	18,0	15,4	20,0	18,7	16,6
Частка промислових товарів в імпорті до ВВП, відсотків	17,8	16,7	17,4	14,9	16,8	16,6	20,3
ВВП України, млрд дол. США	136,4	163,1	175,7	183,3	131,8	90,6	93,2

* Категорія «Промислові товари» розраховувалася як сума «Промислових товарів, класифікованих головним чином за видом матеріалу», «Машини та різне транспортне устаткування» та «Різні готові вироби».

Частка промислових товарів в імпорті до ВВП, відсотків. Індикатор є обернений до стійкості (табл. 3.9), який показує залежність економіки від імпорту товарів, випуск яких недостатній у країні, зокрема, машин, устаткування, без яких неможливі інвестиційні процеси та структурні зрушення в економіці. За 2010–2016 рр. частка промислових товарів в експорті до ВВП України мала тенденцію до зменшення з 21,8 до 16,6%, що негативно позначається на стійкості промислового сектору до шоків впливів, проте значення цього показника знаходиться у межах порогових значень – 15–40%.

Частка промислових товарів в імпорті України мала тенденцію до збільшення – з 17,8 у 2010 р. до 20,3% у 2016 р. Значення цього індикатора знаходиться поза пороговими значеннями у 15–20%, що свідчить про загрозу стійкості у промисловому імпорті.

Разом із тим, для визначення стійкості промислового сектору економіки до шоків впливів, а саме рівня його залежності від імпоротної продукції, а отже й залежності від змін в економічній активності за кордоном, потрібно проаналізувати частку імпорту у внутрішньому споживанні, відсотків (табл. 3.10). Цей індикатор показує залежність національного виробництва, у тому числі й промисловості, від імпорту продукції. Чим більшим є індикатор, тим менш стійким є промислове виробництво країни.

Таблиця 3.10

**Частка імпорту у внутрішньому споживанні в Україні
[32, с. 13–14; 33]**

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Випуск у ринкових цінах, млрд грн	2507,4	3045,2	3234,2	3260,6	3558,2	4488,4	5420,4
Експорт товарів та послуг, млрд грн	518,4	660,9	683,5	645,6	778,7	1043,4	1173,2
Імпорт товарів та послуг, млрд грн	550,0	741,0	797,1	769,1	833,5	1094,9	1337,8
Частка імпорту у внутрішньому споживанні, відсотків	22,2	25,0	25,5	24,5	23,8	24,7	25,5

* Експорт та імпорт товарів та послуг розраховано за середньорічним курсом НБУ по роках.

З табл. 3.10 випливає, що частка імпорту у внутрішньому споживанні, починаючи з 2010 р., зросла з 22,2 до 25,5% у 2016 р. Це свідчить про збільшення залежності національної економіки та промислового виробництва від імпорту продукції, що негативно позначається на стійкості промислового сектору. Проте, значення індикатора знаходиться у порогових межах – до 30%.

Отже, за результатами аналізу залежності стійкості промислового сектору від зовнішньоекономічної діяльності можна підсумувати: за індикатором частки промислових товарів в експорті промисловий сектор України знаходиться в межах параметрів стійкості, а за індикатором частки промислових товарів в імпорті, – не значно вище порогових значень. Це свідчить про стійкий стан промислового сектору за експортною діяльністю, та невисоку залежність стійкості промислового сектору від імпорту. Залежність від імпорту у внутрішньому споживанні у промисловості є помірною. Негативним фактором, що впливає на стійкість промисловості до шоківих впливів, є низька частка виробництва продукції з високою доданою вартістю, тобто високотехнологічної продукції, й відповідно її експорт за кордон. Експорт промислових товарів, що належать до категорії високого ступеня обробки, у загальному експорті України за 2016 р. склав 3,1%, при пороговому значенні 10–15%. Це свідчить, що Україна належить до груп країн, що експортують сировину та матеріали. Країни, що експортують переважно сировинні товари, в яких частка доданої вартості у кінцевій вартості товару є низькою, підпадають під залежність від коливань світових цін на таку продукцію й, відповідно, мають низький рівень стійкості до шоківих впливів.

Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках, відсотків до загального обсягу продукції (станом на початок року) (рис. 3.4). Підтримує стійкість економіки через розбудову конкурентного середовища країни, адже чим більш є конкурентним ринок, тим скоріше він може відновитися від шоківих впливів і навпаки.

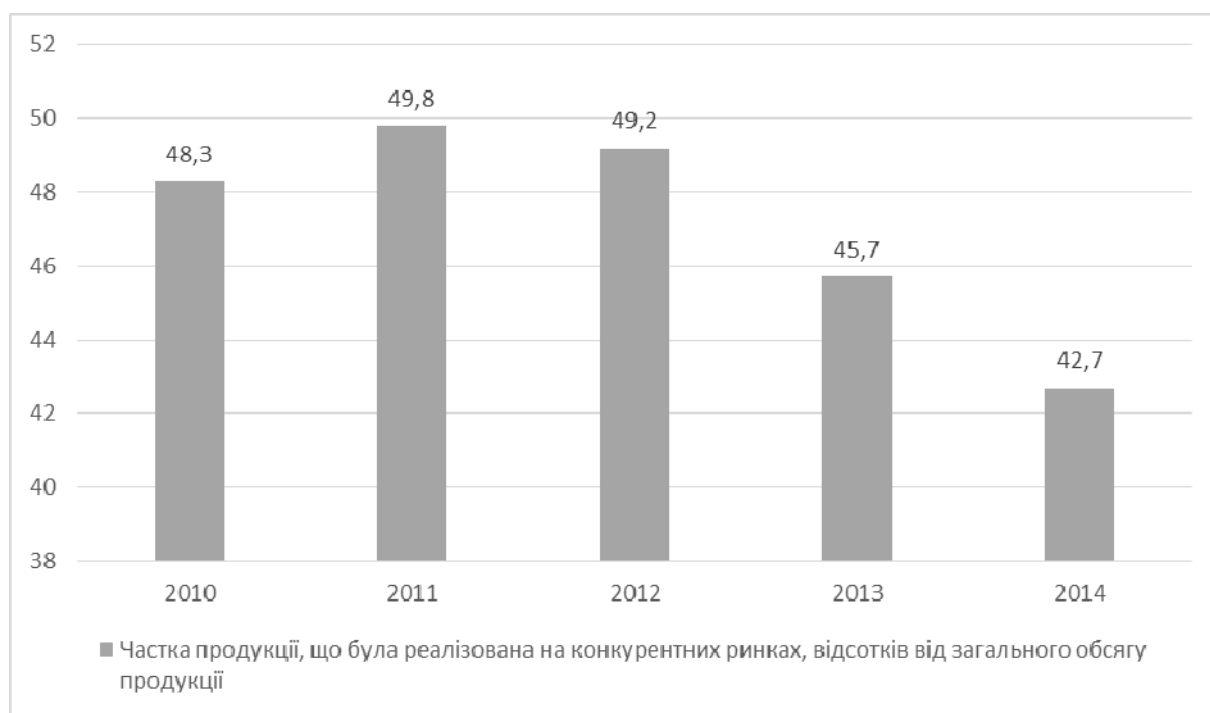

Рис. 3.4. Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках в Україні (станом на початок року) [20]

Рівень конкуренції на ринках України є низьким. З 2010 р. по 2014 р. частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках, за даними Антимонопольного комітету України, складала 48,3 та 42,7%. Цей показник знаходиться далеко за межами порогового значення, яке складає 70%, що свідчить про негативний вплив на стійкість промислового сектору економіки.

Важливе значення для стійкості економіки загалом і промисловості зокрема має рівень інноваційної активності підприємств. За цим показником можна визначити довгострокові перспективи національних підприємств і рівень орієнтування в їх діяльності на поточні чинники конкурентоспроможності, термін яких досить обмежений.

Частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків. Забезпечує стійкість економіки через формування власного середовища виробництва та реалізації інновацій у промисловості. Відображає здатність економіки до інтенсивного зростання.

Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків. Підтримує стійкість економіки через здатність забезпечувати інноваційне її зростання власними силами (національного виробника).

Звертає на себе увагу низький рівень інноваційної активності у цілому по промисловості – адже частка підприємств, що впроваджували інновації складає 16,6% загальної чисельності підприємств [41, с. 504] (табл. 3.11) при пороговому значенні індикатора – 30%. Якщо порівняти з країнами ЄС, де рівень інноваційно активних підприємств складає 50% й більше, то ситуація в Україні виглядає ще більш критичною.

Таблиця 3.11

Індикатори інноваційної активності промислових підприємств України [27]

Індикатор	Рік								
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Частка підприємств, що впроваджували інновації, відсотків у загальній кількості промислових підприємств	14,8	8,2	11,5	12,8	13,6	13,6	12,1	15,2	16,6
Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, відсотків	9,4	6,5	3,8	3,8	3,3	3,3	2,5	1,4	–

Серед лідерів по відсотку інноваційно активних підприємств є виробництво основних фармацевтичних продуктів (47,5%), виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (37,5%), виробництво автотранспортних засобів,

причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів (37,0%), виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (28,6%), виробництво електричного устаткування (28,2%), виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (27,0%), виробництво машин і устаткування (26,2%) [36, с. 504]. Саме ці галузі належать до наукомістких, частка яких, за винятком фармацевтики, має тенденцію до зменшення у загальній структурі промисловості.

Частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової складає 1,4%, при пороговому значенні 10–15%. Значення індикаторів вказують на те, що Україна не забезпечує власне промислове виробництво інноваційної продукції, тому, залежить від зовнішніх ринків, що ставить економіку країни, й відповідно, промисловість у високу залежність від коливань економічної активності та зовнішніх негативних впливів.

Отже, за результатами проведеного аналізу індикаторів стійкості промисловості до негативних зовнішніх впливів (табл. 3.12) можна стверджувати про нестійкий стан промисловості України, адже одинадцять із тринадцяти аналізованих індикаторів знаходиться поза межами порогових значень, та тільки два індикатори: трудомісткість промислового виробництва та частка переробної промисловості у ВВП знаходиться нижче чи у межах порогового значення, що є позитивним для стійкості промислового сектору.

Вбачається збільшення промислового зростання економіки України за таких обставин: системна модернізація основних фондів промисловості із залученням іноземних інвестицій; надання пріоритетності в економічній політиці уряду обробній промисловості та перетворення її на основу стійкості національної економіки; співпраця із іноземними партнерами на взаємовигідних умовах (використання іноземних технологій для виробництва якісної української продукції); збереження стабільної суспільно-політичної ситуації у країні.

Таблиця 3.12

**Індикатори стійкості промисловості України
до шоківих впливів**

Назва індикатора, одиниці виміру	Порогові значення, %	Значення у 2016 р., %
Частка переробної промисловості у ВВП, відсотків	20–30	28,7*
Рівень зайнятості населення у промисловості, відсотків	20–30	12,9
Ступінь зносу основних засобів промисловості, відсотків	30–60	69,4
Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків	3–5	0,57
Трудомісткість промислового виробництва, відсотків	10–15	8,4
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	5–10	4,2
Обсяг реалізованої промислової продукції високого ступеня обробки за кордон, відсотків	10–15	3,1
Частка промислових товарів в експорті до ВВП, відсотків	15–40	16,6
Частка промислових товарів в імпорті до ВВП, відсотків	15–20	20,3
Частка імпорту у внутрішньому споживанні, відсотків	30	25,5
Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках, відсотків загального обсягу продукції	70–80	42,7**
Частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	30	16,6
Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків	10–15	1,4*

* Дані за 2015 р.

** Дані за 2014 р.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що за перші 25 років незалежності в Україні формувалась псевдо-стієкість соціально-економічна система, в якій роль промисловості постійно зменшується. На фоні загального зменшення ролі промисловості в економіці України спостерігається регрес у технологічних укладах – від вищих до нижчих: зменшується частка обробної промисловості й особливо такої високотехнологічної частини, як машинобудування, та одночасно зростає частка сировинних галузей.

Проте, рівень стієкісті галузей промисловості до шоківих впливів може різнитися.

3.3. Стієкість галузей промисловості України до шоківих впливів

Існують значні відмінності у здатності галузей промисловості пристосовуватися до шоків. Наприклад, за результатами дослідження Єврокомісії [7] хімічна, гірничодобувна і легка промисловість в ЄС є стієкішими до шоківих впливів за виробництво автотранспортних засобів. Для цілей державної політики також важливо виділити галузі, які мають нижчий рівень стієкісті, але більшу вагу в загальному обсязі виробництва. У наведеному дослідженні виокремлюють п'ять галузей з найменшою стієкістю в ЄС – це автомобільна промисловість, машинобудування, металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування та електрообладнання. Німеччина, Італія, Франція, Великобританія та Іспанія є провідними виробниками у цих галузях і, відповідно, найменш стієкими до шоків.

У період 2005–2015 рр. Україна проходила через дві кризи: світову фінансово-економічну 2008–2009 рр. та локальну, що почалася наприкінці 2013 р. У зв'язку із цим для аналізу динаміки випуску промислової продукції виділимо два етапи періоду, а саме: світової та локальної кризи, а відповідно глобальних і локальних шоків, що вплинули на промисловий розвиток країни.

Для аналізу стійкості галузей промисловості України використаємо дані щодо випуску промислової продукції та динаміки цін у промисловому секторі (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

**Індекси промислової продукції за видами діяльності,
відсотків до попереднього року [39, с. 104; 40, с. 265; 27]**

Галузь	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Промисловість	103,1	94,8	78,1	111,2	107,6	99,5	95,7	89,9	87,0	102,8
Добувна промисловість	104,4	95,7	89,4	103,7	107,2	101,9	100,6	86,3	85,8	99,8
Переробна промисловість	103,0	94,0	73,5	113,9	108,2	96,3	92,9	90,7	87,4	104,3
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	113,7	97,9	94,0	103,2	99,4	101,6	94,9	102,5	89,3	104,4
Легка промисловість	100,3	89,4	74,2	108,9	107,7	94,5	94,2	98,6	92,0	102,2
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	119,5	97,6	75,4	109,6	109,7	98,2	102,5	96,0	88,9	102,0
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	86,6	86,6	96,6	99,8	91,5	73,6	89,2	78,7	80,9	108,7
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	109,8	91,4	77,0	122,5	114,4	107,3	83,1	85,8	84,8	101,1
Виробництво фармацевтичних продуктів і препаратів	107,0	89,2	77,3	126,6	118,4	108,2	111,8	101,9	92,4	104,4
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої та мінеральної продукції	117,6	99,1	76,3	110,1	100,6	103,4	97,6	91,2	92,8	108,5

Закінчення табл. 3.13

Галузь	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Металургійне виробництво, оброблення металу	98,5	87,7	73,3	112,2	108,9	94,8	94,4	85,3	83,0	106,8
Машинобудування	107,1	100,3	55,1	136,1	117,2	94,0	86,8	79,4	85,9	102,0
у т.ч. виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	90,8	93,2	71,8	124,2	114,7	88,4	86,4	77,9	71,3	124,2
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	112,2	98,2	62,4	121,1	112,5	90,0	95,0	88,7	87,5	102,3
Виробництво автотранспортних засобів та інших транспортних засобів	112,4	105,7	42,1	161,9	122,6	100,1	79,6	64,3	85,0	98,4
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	102,9	98,2	88,9	109,7	103,6	102,0	98,6	93,4	88,0	102,5

У період світової кризи промисловість України пережила значний спад – 21,9% у 2009 р. порівняно з попереднім роком: спад у 26,5% у переробній промисловості та 10,6% у добувній.

Найбільшого спаду зазнали такі галузі: машинобудування (44,9%), у тому числі виробництво автотранспортних засобів та інших транспортних засобів (57,9%); металургійне виробництво, оброблення металу (26,7%); легка промисловість (25,8%); виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність (24,6%); виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої та мінеральної продукції (23,7%); виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (23%); виробництво фармацевтичних продуктів і препаратів (22,7%). Найстійкішими до шоків впливів виявилися: виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (6%); виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (3,4%).

В умовах локальної кризи промислове виробництво в Україні у 2015 р. зменшилося порівняно з 2014 р. на 13%, добувна промисловість – на 14,2%, переробна – на 12,6%. Найбільший спад спостерігається у добувній промисловості, а саме у добуванні кам'яного та бурого вугілля – на 38% [40, с. 265], що пов'язано з воєнним конфліктом на Донбасі.

Галузі, що зазнали найбільшого спаду: машинобудування (14%), у тому числі виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (28,7%); виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (19,1%); виробництво автотранспортних засобів та інших транспортних засобів (15%); виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (15,2%).

Галузі, що зазнали найменшого спаду: виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (10,7%); легка промисловість (8%); виробництво фармацевтичних продуктів і препаратів (7,6%); виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (7,2%).

Динаміку інфляційного зростання цін відображають індекси цін виробників промислової продукції за видами діяльності (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Індекси цін виробників промислової продукції за видами діяльності, відсотків до попереднього року
[39, с. 74; 40, с. 240; 27]

Галузь	Рік							
	2005	2008	2009	2010	2013	2014	2015	2016
Промисловість	116,7	135,5	106,5	120,9	99,9	117,1	136,0	135,7
Добувна промисловість	140,2	148,5	94,1	141,1	97,3	113,7	134,8	185,1
Обробна промисловість	114,9	134,9	106,7	118,8	99,2	118,2	136,7	122,6
Харчова промисловість	109,3	127,5	115,9	118,0	104,0	115,6	142,5	116,2
Текстильна промисловість шиття одягу	106,0	113,0	117,8	110,2	101,4	112,5	133,2	105,1
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	114,8	115,0	109,2	105,3	101,5	117,3	149,1	107,1

Закінчення табл. 3.14

Галузь	Рік							
	2005	2008	2009	2010	2013	2014	2015	2016
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	124,9	154,2	87,8	142,1	93,3	128,4	130,8	161,7
Хімічна та нафтохімічна промисловість	112,5	135,7	113,5	111,9	98,7	126,0	149,2	178,4
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	111,8	143,6	113,2	107,7	105,8	119,0	133,0	108,5
Виробництво гумових та пластмасових виробів	115,3	115,1	115,2	108,0	102,2	112,3	137,5	109,5
Металургія та оброблення металу	118,3	147,7	93,1	125,8	95,0	126,3	135,3	141,8
Машинобудування	110,1	120,0	111,3	110,7	102,2	112,5	138,3	110,9
у т.ч. виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	110,8	111,2	114,5	109,7	102,2	112,5	138,3	106,0
Виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань	114,4	115,5	114,7	106,9	101,5	108,4	127,0	113,9
Виробництво автотранспортних засобів та інших транспортних засобів	106,4	127,5	107,5	113,3	95,8	105,0	113,4	111,4
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	110,0	131,3	111,5	118,7	102,3	115,9	134,4	151,5

Зростання цін мало місце в усіх галузях промисловості України у період як світової, так і локальної криз. Однак за локальної кризи суттєвіше зростання цін спостерігалось у: харчовій промисловості (42,5%); виготовленні виробів з деревини, виробництві паперу та поліграфічній діяльності (49,1%); хімічній та нафтохімічній промисловості (49,2%); машинобудуванні (38,3%).

У галузевій структурі промислового виробництва в Україні найбільшу частку упродовж понад 15-ти років займають: виробництво та розподілення електроенергії, газу та води

(24,5%); харчова промисловість (22%), металургія та оброблення металу (15,9%), добувна промисловість (10,9%) (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

**Виробництво продукції, робіт, послуг в Україні,
відсотків [27]**

Промисловість	2000	2010	2015
Добувна промисловість	12,0	10,0	10,9
Обробна промисловість	72,8	67,2	64,6
Харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів	17,7	18,1	22,4
Легка промисловість	1,7	0,8	1,0
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	3,3	2,6	3,3
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	3,7	7,0	3,4
Хімічна та нафтохімічна промисловість	6,7	4,0	5,2
Металургія та оброблення металу	23,0	18,8	15,9
Машинобудування	11,3	9,3	6,5
Інше виробництво	5,5	6,6	6,9
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	15,2	22,8	24,5

Відповідно до результатів проведеного аналізу, найстійкішими галузями промисловості в Україні виявилися: харчова промисловість, а також виробництво фармацевтичних продуктів і препаратів. Варто зазначити, що різке зростання цін у харчовій промисловості – на 42,5%, певною мірою й забезпечує таку стійкість. Найменш стійкими галузями промисловості в Україні є: машинобудування, у тому числі виробництво автотранспортних засобів та інших транспортних засобів; металургійне виробництво, оброблення металу; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, що цілком корелюється з загальноєвропейськими тенденціями. Окремо потрібно виділити спад у видобуванні кам'яного та бурого вугілля, що зменшилося на 38% під час локальної кризи. Отже, зважаючи на значущість виділених галузей та їх низьку

стійкість, органам державної вади та управління потрібно звернути особливу увагу на проблеми їх підтримки та регулювання.

Загалом, результати статистичного аналізу реакції промисловості України на шоківі впливи, а саме на світову фінансово-економічну кризу 2008–2009 рр. та сучасну кризу кінця 2013 р., свідчать про однаковість рівня стійкості по галузях економіки України та ЄС. Найменш стійкими галузями промисловості економіки України є: машинобудування, у тому числі виробництво автотранспортних засобів та інших транспортних засобів; металургійне виробництво, оброблення металу; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції. Найстійкішими галузями промисловості є: харчова промисловість, виробництво фармацевтичних продуктів і препаратів.

3.4. Виклики для промислового сектору економіки України в умовах європейської інтеграції

Починаючи з 2014 р. економічна співпраця між Україною та ЄС зростає, про що свідчить динаміка зовнішньоторговельної діяльності. З 2014 р. для українських експортерів фактично почала діяти зона вільної торгівлі з ЄС. Формально тимчасове застосування розділу IV Угоди про асоціацію розпочалось 1 січня 2016 р., проте з кінця квітня 2014 р. працюють автономні торговельні преференції Європейського Союзу, які включають ті самі умови для експорту товарів у країни ЄС, що й поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі.

Так, у 2017 р. частка країн ЄС по операціях з товарами порівняно з 2016 р. збільшилась та становила в експорті – 40,5%, в імпорті – 41,9% (у 2016 р. – 37,1% та 43,7%) (табл. 3.16). З 2014 р. спостерігається значне зростання частки країн ЄС у зовнішньоекономічних операціях України в експорті з 31,5% у 2014 р. до 40,5% у 2017 р., та в імпорті з 38,8 до 41,9% відповідно. Загалом, у 2017 р. експорт товарів до країн ЄС становив 17,5 млрд дол. США і збільшився порівняно

з 2016 р. на 29,9% (на 4,0 млрд дол.), імпорт – 20,8 млрд дол. та збільшився на 21,3% (на 3,7 млрд дол.) [27]. Це найвищі показники з 2012 р.

Таблиця 3.16

Частка країн ЄС та СНД у зовнішній торгівлі товарами України, у відсотках до загальної кількості [27]

Країни	Експорт				Імпорт			
	2014	2015	2016	2017	2014	2015	2016	2017
СНД	27,61	20,47	16,6	16,0	31,74	27,95	21,8	23,1
ЄС (28)	31,5	34,1	37,1	40,5	38,8	40,9	43,7	41,9

Найбільші обсяги експорту до країн ЄС складає продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості – 32,2% від загального обсягу експорту, недорогоцінні метали та вироби з них – 21,4%, у тому числі чорні метали та вироби з них – 20,2%, механічні та електричні машини – 14,2%. Найвагоміші обсяги імпорту товарів із країн ЄС склали механічні та електричні машини – 21,8% від загального обсягу імпорту, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 17,2%, мінеральні продукти – 15,0%, засоби наземного транспорту, літальні апарати, плаваючі засоби – 10,8%, товари агропромислового комплексу та харчової промисловості – 9,8%.

Динаміка товарної структури експорту-імпорту з країнами ЄС по промислових товарах засвідчує як негативні, так і позитивні тенденції (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Динаміка товарної структури експорту-імпорту України з країнами ЄС (промислові товари) [27]

	Експорт			Імпорт		
	2010	2015	2017	2010	2015	2017
Всього, відсотків	100,0	100,0	100	100,0	100,0	100

Продовження табл. 3.17

	Експорт			Імпорт		
	2010	2015	2017	2010	2015	2017
III. Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,03	0,1	0,4	0,05	0,3	0,1
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	4,8	5,2	10,6	0,5	0,3	0,5
IV. Готові харчові продукти	2,5	5,9	6,5	5,3	5,1	3,9
V. Мінеральні продукти	18,7	11,4	9,1	6,8	22,7	25,2
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5,1	3,2	3,8	19,2	17,2	13,2
у т.ч. фармацевтична продукція	0,1	0,1	0,4	8,6	6,5	3,6
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	0,8	0,7	1,3	9,5	8,4	6,5
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	1,2	0,8	0,4	0,4	0,6	0,5
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	0,6	0,5	1,2	5,7	3,7	1,9
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	4,5	3,9	1,8	3,5	3,5	3,5
XII. Взуття, головні убори, парасольки	0,9	0,9	0,4	0,2	0,3	0,5
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	0,4	0,8	0,8	2,0	1,3	1,3
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	0,3	0,1	0,2	0,7	0,3	0,1
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	33,2	23,5	23,4	6,9	5,1	6,1
у т.ч. вироби з чорних металів	2,0	2,0	2,0	2,1	1,6	1,6
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	12,4	13,8	9,9	20,4	17,3	20,0

Закінчення табл. 3.17

	Експорт			Імпорт		
	2010	2015	2017	2010	2015	2017
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1,5	1,2	1,4	8,2	5,7	8,4
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	0,3	0,4	0,4	2,2	1,3	1,6
XX. Різні промислові товари	1,1	2,0	1,7	1,3	1,4	1,5
<i>Промислові товари, сумарно у %</i>	<i>88,3</i>	<i>74,4</i>	<i>73,3</i>	<i>95,0</i>	<i>94,5</i>	<i>94,8</i>

Частка промислових товарів у структурі експорту зменшилась з 88,3 до 73,3% у 2017 р. порівняно із 2010 р. Одним із головних викликів у співпраці України та ЄС залишається сировинна орієнтація українського експорту. Адже, експорт зерна (сировини) у загальній структурі складає 15% [27], а продукція обробно-круп'яної промисловості (готової продукції) лише 0,4%.

Зростання частки жирів та олії (з 4,8 до 10,6%) засвідчує окремі позитивні зрушення у структурі експорту України, але на фоні великого обсягу експорту насіння та плодів олійних рослин (4,8%) свідчить про резерви нарощування експорту готової продукції, а не сировини.

Позитивним є також зростання частки готових харчових продуктів більше, ніж у 2 рази в експорті. Детальний аналіз структури експорту України свідчить, що 64,0% готових харчових продуктів складають залишки та відходи харчової продукції.

У структурі експорту-імпорту мінеральних продуктів відбулися суттєві зрушення: їх частка в експорті зменшилася з 18,7 до 9,1%, а в імпорті, навпаки, зросла з 6,8 до 25,2%. Зростання імпорту відбулося в основному за рахунок палива мінерального, нафти і продуктів її переробки.

В операціях з продукцією хімічної та пов'язаною з нею галузеві промисловості усталеною є негативна тенденція: за 2010–2017 рр. її частина у структурі експорту знизилася

з 5,1 до 3,8%, спостерігається значне негативне сальдо – 4,9 млрд дол. Особливо негативна ситуація склалася з фармацевтичною продукцією: імпорт перевищує експорт у 9 разів. Імпорт полімерних матеріалів, пластмаси та виробів з них також перевищує експорт у 5 разів.

По текстильних матеріалах і текстильних виробках імпорт перевищує експорт майже у 2 рази. Іншим викликом у співпраці України та ЄС є значна залежність промислового виробництва від постачання матеріалів для власного виробництва. Якщо подивитися структуру товарів, то видно значну залежність українських виробників з постачання шовку, вовни, бавовни, також синтетичних або штучних матеріалів, що є підтвердженням кризової ситуації, яка склалася в Україні з сировинною базою для легкої промисловості.

Найбільша частина експорту припадає на недорогоцінні метали та вироби з них – 23,4%, порівняно з 2010 р. падіння становить – 9,6%. Головний недолік полягає у структурі експорту продукції. Україна постачає на експорт в основному напівфабрикати, а вироби з чорних металів становлять незначний відсоток. Щодо імпорту ситуація зворотна: найбільша його частка припадає на вироби з чорних металів, тобто кінцеву продукцію.

Продукція машинобудування займає третє місце за обсягами експортних поставок України, зокрема 9,9% у 2017 р. Водночас має місце тенденція до значного зниження експорту цієї товарної групи – у 1,5 разу з 2015 р. (15,4%). Машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання складають 90,0% всього експорту, з яких 80% – електротехнічних. Негативне сальдо по цій позиції становить 5,6 млрд дол. Імпорт перевищує експорт у 2,2 разу (у 2010 р. – 2,4 разу). Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби становлять 1,4% від загальної суми експорту. Перевищення імпорту над експортом цієї продукції становить 6 разів (у 2010 р. – 8,3 разу). Прилади та апарати оптичні, фотографічні займають 0,4% сукупного експорту країни. Перевищення імпорту над експортом становить 4 рази

(у 2010 р. – 11,6 разу). Таким чином, по продукції машинобудування спостерігається позитивна тенденція до зменшення розриву між імпортом та експортом, але це все ще не збалансована торгівля.

Якщо порівнювати товарну структуру експорту-імпорту України з країнами ЄС із загальною структурою зовнішньої торгівлі нашої країни, то можна помітити такі тенденції: 1) за окремими товарами з меншим ступенем переробки (наприклад, мінеральні продукти), частка експорту в країни ЄС вища за середні по всьому експорту; 2) по окремих товарах з більшою доданою вартістю частка країн ЄС є нижчою за середні показники (наприклад, жири та олії тваринного або рослинного походження, готові харчові продукти).

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, за 2017 р. у товарній структурі експорту України до ЄС перші місця займали: кукурудза (11,9%), руда та залізні концентрати (9%), соняшникова олія (8,8%), проводи та кабелі (7,5%), а також напівфабрикати зі сталі (5,6%) [29].

Отже, у зовнішньоекономічній діяльності країни ЄС прагнуть експортувати продукцію з більшою доданою вартістю (фармацевтика, машинобудування). Хоча, по окремих позиціях, де українська продукція конкурентна і за якістю, і за ціною (наприклад, вироби підприємств енергетичного машинобудування України), європейські партнери схильні імпортувати й високотехнологічну продукцію.

Іншим викликом є те, що експорт продукції машинобудування в країни ЄС нашкоджується на численні труднощі, пов'язані зі стандартами, технічними регламентами, екологічними вимогами. Не можна виключати й політичний підтекст цих країн – прагнення насамперед використовувати власні виробничі ресурси, незважаючи на конкурентні переваги імпортованої продукції з України. Прикладом є ситуація з літаком АН70 – розробка державного підприємства «Антонов». Незважаючи на те, що цей літак задовольняв більшість технічних вимог європейських замовників, а наявні технічні питання до нього могли бути усунені, в ЄС було прийнято рішення про розробку власного літака подібного типу – А400.

Новостворений європейський літак, незважаючи на значні виділені кошти на його розробку, так і не зрівнявся за техніко-експлуатаційними характеристиками з українським АН-70.

Важливим показником економічного співробітництва між країнами є прямі іноземні інвестиції. На країни ЄС припадає ледова частка інвестицій в Україну – близько 30% [25]. Хоча у 2014–2017 рр. має місце тенденція до зменшення обсягів інвестування української економіки загалом, і з країн ЄС зокрема. При цьому європейські інвестори залишаються головними іноземними інвесторами української економіки.

У структурі прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності частка промисловості складає близько 27% (рис. 3.5), у структурі відповідного інвестування української промисловості найбільша частка припадає на переробну 20,8% та добувну промисловість 4,6%.

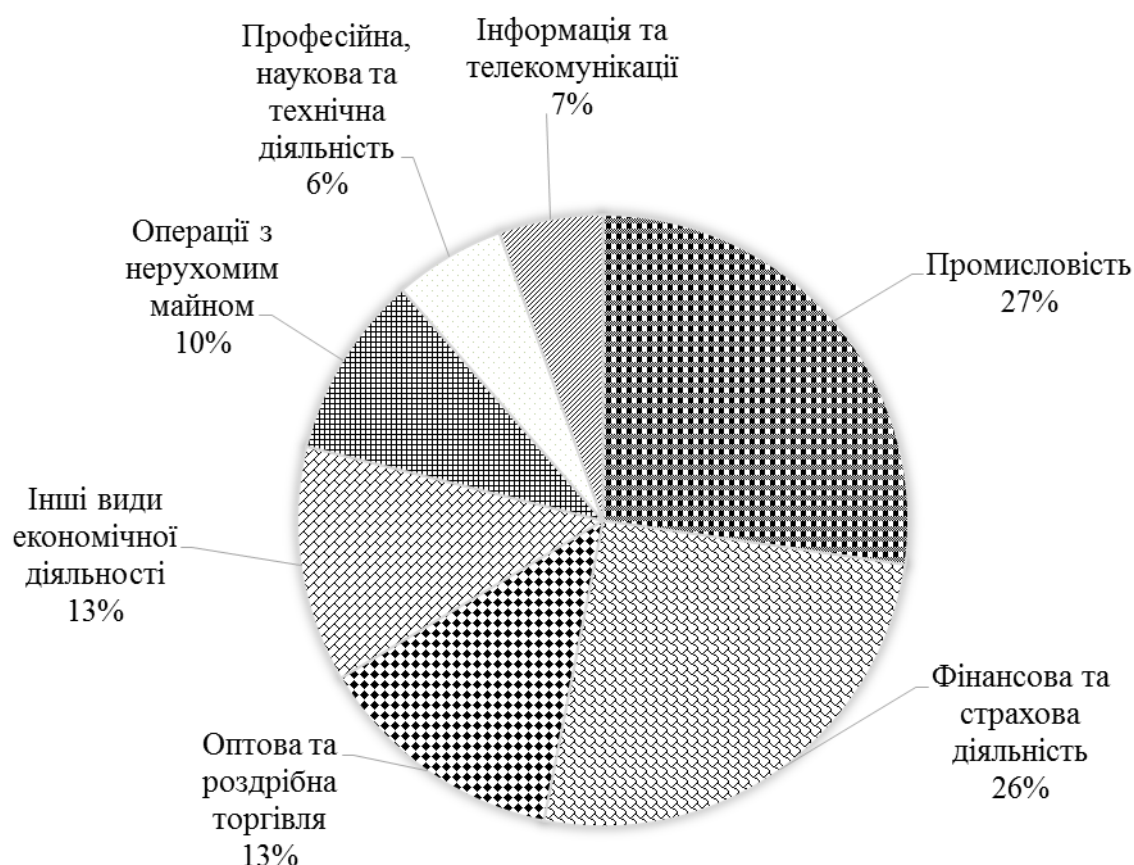

Рис. 3.5. Структура прямих іноземних інвестицій в економіці України за видами економічної діяльності у 2017 р. [25]

Про результати аналізу інвестицій з країн ЄС у промисловість України свідчать дані табл. 3.18. Насамперед основними напрямками інвестування є: виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (28,7%), металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування (19,4%) та виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої продукції (12,2%). Також розподіл інвестицій засвідчує наміри країн ЄС закріпити існуючу структуру зовнішньоекономічної діяльності, оскільки по товарних позиціях із найбільшими диспаритетами (зокрема, машинобудування та фармацевтична промисловість) обсяги інвестицій незначні.

Таблиця 3.18

**Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал)
з країн ЄС у промисловості України [38, с. 182]**

	Прямі іноземні інвестиції станом на			
	31.12.2015		31.12.2016	
	МЛН ДОЛ. США	у %	МЛН ДОЛ. США	у %
<i>Промисловість</i>	<i>11154</i>	<i>100</i>	<i>7300,5</i>	<i>100,0</i>
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	508,1	4,6	777,9	10,7
Переробна промисловість	10035	90	6324,4	86,6
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1964,4	17,6	2092	28,7
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	102,3	0,9	104,7	1,4
виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	331	3,0	323,2	4,4
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	113,2	1,0	176,5	2,4
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	699,3	6,3	600,8	8,2

Закінчення табл. 3.18

	Прямі іноземні інвестиції станом на			
	31.12.2015		31.12.2016	
	млн дол. США	у %	млн дол. США	у %
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	25,6	0,2	30,8	0,4
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	922,2	8,3	888,1	12,2
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	5213,8	46,7	1415	19,4
машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування	504,1	4,5	498,4	6,8
виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	158,5	1,4	195,1	2,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	545	4,9	154,9	2,1
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	66,6	0,6	43,2	0,4

На основі аналізу напрямів інвестування з країн ЄС у промисловість України можна зробити висновок, що Україна розглядається, у першу чергу, як постачальник сировини, напівфабрикатів, продукції з незначною часткою доданої вартості та нижчих технологічних укладів.

Отже, одним із головних викликів у співпраці України та ЄС залишається сировинна орієнтація українського експорту, адже у товарній структурі експорту України до ЄС перші місця займають: кукурудза, соняшникова олія, руда та залізні концентрати, проводи та кабелі, а також напівфабрикати зі сталі. Іншим викликом у співпраці України та ЄС є значна залежність промислового виробництва від постачання матеріалів для власного виробництва (як у текстильній промисловості). Також, проблемою є те, що експорт продукції машинобудування в країни ЄС наштовхується на численні труднощі,

пов'язані зі стандартами, технічними регламентами, екологічними вимогами, що значно уповільнює процес інтеграції промислового виробництва України до ЄС.

Розглянувши співпрацю України та країн ЄС у зовнішньоекономічній діяльності, визначивши її основні виклики, розглянемо напрями забезпечення стійкості промислового сектору економіки до шоків впливів.

3.5. Напрями забезпечення стійкості промислового сектору економіки України

Важливість взаємодії інституцій і шоків у процесі пристосування країни до негативних шоків впливів досліджували О. Бланкард і Дж. Волферс. Вони стверджували, що у різних країнах причинами варіювання негативних економічних змін, спричинених шоками, є відмінності в інституціях [3]. Продуктивніша економіка здатна краще витримувати вплив негативних шоків. Фірми, що працюють на ринках з більшою конкуренцією більше схильні запроваджувати ефективні способи виробництва, що спонукає економічний розвиток та зайнятість [9].

Світовий банк розробив індикатори ефективності державного управління [13]:

- ✓ прозорість і підзвітність;
- ✓ політична стабільність і відсутність насильства;
- ✓ ефективність влади;
- ✓ якість регуляторної політики;
- ✓ верховенство права;
- ✓ контроль за корупцією.

Країни з вищими значеннями цих індикаторів є стійкішими до шоків впливів завдяки кращій ефективності державного управління. Наприклад, у 2016 р. державне управління в Україні характеризувалося такими значеннями (100 – максимальне значення):

- ✓ 47,29 – прозорість і підзвітність (44,6 – у 2011 р.);
- ✓ 6,12 – політична стабільність і відсутність насильства (43,6 – у 2011 р.);
- ✓ 31,73 – ефективність влади (21,33 – у 2011 р.);
- ✓ 36,06 – якість регуляторної політики (29,86 – у 2011 р.);
- ✓ 23,56 – верховенство права (23,94 – у 2011 р.);
- ✓ 19,71 – контроль за корупцією (15,64 – у 2011 р.) [13].

За чотирма з цих індикаторів позиція України є нижчою за 40, що є характерним для країн із доходами на одну особу нижче середнього. Для країн Європи та Центральної Азії середнім показником є 60. Найкращою є ситуація із прозорістю та підзвітністю державного управління в Україні, хоча відповідний індикатор знаходиться також на низькому рівні. Найскрутніша ситуація з «політичною стабільністю та відсутністю насильства». Потрібно відзначити загальну тенденцію падіння ефективності всіх державних інституцій в Україні за 2011–2016 рр. На нашу думку, причиною цього є загалом неефективна державна політика, непослідовність реформ і відсутність політичної волі суттєво міняти підходи до управління.

Згідно з дослідженнями, проведеними Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), якісні інституції негативно корелюють із ризиком падіння виробництва. Водночас такі показники, як ефективність управління, прозорість і підзвітність, контроль за корупцією та політична стабільність не тільки зменшують ризик стрімкого падіння ВВП, але також пов'язані з вищим економічним зростанням. Це підтверджує той факт, що наявність належної юридичної та судової інфраструктури, тобто інституцій, що гарантують виконання приватних контрактів, забезпечення адекватного захисту прав власності та сприяють вільному здійсненню операцій, є корисними як для зростання, так і для стійкості економіки. Ці результати узгоджуються з іншими дослідженнями, на підставі чого можна припустити, що країни із розвиненими інституціями, як правило, зазнають меншої нестабільності та менших спадів виробництва [4].

Причинами виникнення економічної нестабільності в інституційно-слабких суспільствах є такі [4, с. 11–12].

1. У таких суспільствах існують обмеження в управлінні. Після зміни балансу влади політичні сили можуть спробувати використати свою владу для перерозподілу коштів у власних інтересах. Такий вид перерозподілу у країнах із сильними інституціями практично зведений до нуля.

2. Відсутність ефективних обмежень для політиків і політично впливових груп означає наявність значного виграшу від приходу до влади, відповідно, значних втрат для політичної сили, що не контролює владу. Отже, слабкі інститути в країні та відсутність обмежень для влади означають наявність значних «політичних дивідендів». Тому в інституційно-слабких суспільствах між різними політичними групами буде виникати запекла боротьба за владу та відповідні дивіденди, що спричиняє значну політичну та економічну нестабільність в країні.

3. За наявності слабких інститутів економічне співробітництво між господарюючими суб'єктами будується лише на довірі. Шокові впливи на економіку можуть підірвати цю співпрацю та призвести до падіння виробництва.

4. У слабких інституціях контрактні угоди будуть більш недосконалі, що робить певні економічні відносини більш сприйнятливими до шоків.

5. У суспільствах з інституційними проблемами політики можуть бути змушені проводити неприйнятну політику, щоб задовольнити різні групи населення та залишатись у владі, водночас як шоки за недосконалої економічної політики можуть привести до значної нестабільності.

6. За умов слабких інституцій підприємці будуть вибирати ті сектори економіки та таку діяльність, які б надавали змогу їм швидко забрати свій капітал, що потенційно сприяє економічній нестабільності в країні.

Отже, важливим завданням у період реформування державного управління та розвитку економічних відносин в Україні є розбудова сильних інститутів, що слугуватимуть

інноваційному розвитку економіки країни на засадах стійкості. Для цього необхідно визначити завдання державної політики для забезпечення стійкості розвитку промислового сектору України та відповідальні інституції за їх здійснення.

Довгострокові завдання державної політики для забезпечення стійкості розвитку промислового сектору України:

– досягнення макроекономічної стабілізації з метою створення сприятливих умов для запровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, у тому числі шляхом стимулювання внутрішніх інвесторів та реалізації інвестиційних проектів разом з міжнародними фінансовими організаціями, удосконалення регуляторної політики, реформування податкової системи, стабілізації надходжень до державного бюджету, оптимізації державних витрат і повного виконання державних зобов'язань перед суспільством із меншими витратами на утримання органів державної влади та управління, підвищення ефективності використання державного майна, а також реалізації регіонального потенціалу;

– оздоровлення і відновлення нормального функціонування фінансових ринків, а також відновлення довіри до банківської системи. Кабінет Міністрів України у співпраці з Національним банком спрямовуватимуть свої узгоджені дії на стабілізацію ситуації на грошово-кредитному та валютному ринку;

– посилення економічної активності та відновлення економічного зростання шляхом підтримки реального сектору економіки, а саме: диверсифікація експорту та часткова переорієнтація експортерів на внутрішній ринок, імпортозаміщення, розбудова сучасної інфраструктури; погашення заборгованості підприємств і відновлення достатнього рівня їх обігових коштів.

Середньострокові завдання державної політики для забезпечення стійкості промислового сектору України:

– створення умов для посткризового розвитку України шляхом створення сучасної інноваційної системи, яка через мережу інноваційних та екоінноваційних кластерів,

що спиратиметься на цілісну інноваційну інфраструктуру, забезпечуватиме трансфер технологій, ефективне управління інтелектуальною власністю та поєднає генерацію знань і високотехнологічні виробництва;

- зняття інфраструктурних обмежень розвитку шляхом будівництва сучасних транспортних магістралей, інтегрування їх до загальноєвропейської інфраструктури, розвитку залізничного транспорту, морських портів, аеропортів, сучасних засобів зв'язку;
- підвищення технологічного рівня промисловості шляхом виконання державних цільових програм та надання бюджетної підтримки в реалізації інвестиційних проєктів інноваційної спрямованості із залученням приватних коштів, використання енергозберігаючих технологій, обладнання та матеріалів з метою зменшення енергоємності виробництва.

Проблемами, що потребують вирішення задля забезпечення вищого рівня стійкості промислового сектору України, є:

- ✓ консервативна сировинна структура економіки;
- ✓ низький рівень впровадження інновацій і недостатня інноваційна активність промислових підприємств;
- ✓ висока енергоємність економіки (енергоємність ВВП в Україні більша за середню для країн ОЕСР майже у 3 рази і становить 0,74 кг умовного палива на долар США);
- ✓ значна зношеність основних фондів промислових підприємств;
- ✓ недостатній рівень іноземних та внутрішніх інвестицій;
- ✓ низька якість та безпека виробничої інфраструктури.

Для стабілізації роботи та підтримки промислового сектору економіки України необхідно:

забезпечити стабілізацію роботи машинобудівних підприємств через:

- забезпечення прямої державної та компенсаційної кредитної підтримки інноваційних та інвестиційних проєктів, які реалізуються у літакобудуванні, ракетно-космічній,

- оборонній промисловості, сільськогосподарському машинобудуванню за участю коштів приватних інвесторів;
- розроблення та сприяння законодавчої підтримки сфери кредитування та страхування експорту товарів з високою часткою доданої вартості;

забезпечити стабілізацію роботи підприємств хімічної промисловості через:

- спрощення процедури отримання ліцензій на розробку та використання надр;
- здійснення заходів просування продукції українського виробництва на зовнішній ринок;

забезпечити стабілізацію роботи підприємств легкої промисловості через:

- запровадження постійного переговорного процесу з країнами-імпортерами щодо обмеження кількості товарів, що ввозяться в Україну та мають ознаки масового імпорту;

забезпечити стабілізацію роботи підприємств вугільної промисловості через:

- розроблення балансу виробництва та споживання енергетичного та коксівного вугілля на внутрішньому ринку країни, що видобувається українськими вугледобувними підприємствами.

Згідно зі «Стратегією сталого розвитку України на період до 2030 року» Україні потрібно створити життєздатну інфраструктуру, сприяти інклюзивному збалансованому промисловому розвитку та інноваціям для забезпечення стійкого промислового розвитку, а саме:

- розвивати якісну, включаючи регіональну та транскордонну інфраструктуру, приділяючи особливу увагу забезпеченню недорогого і рівноправного доступу до неї для всіх;
- зменшити ступінь зносу до 50% та забезпечити оновлення основних засобів на 48% у таких видах економічної діяльності, як транспорт і складське господарство;

- сприяти впровадженню проєктів відновлення економіки у регіонах України, які постраждали від воєнних дій, на основі інноваційного промислового розвитку, що використовує екологічно дружні, ресурсо- та енергозберігаючі технології, відновлювальні джерела енергії, нематеріальне природокористування;
- підвищити частку переробної промисловості у валовій доданій вартості до 30% і підвищити рівень зайнятості у переробній промисловості до 19%;
- сформувати організаційну інфраструктуру підтримки підприємництва у вигляді технопарків, бізнес-інкубаторів, мереж надання послуг підприємствам, зокрема на засадах державно-приватного партнерства;
- сприяти розвитку кластерних мереж;
- модернізувати інфраструктуру та підприємства базових галузей промисловості за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів і ширшого застосування енергоефективних та екологічно безпечних технологій;
- забезпечити на 30% оновлення та на 40% зменшити ступінь зносу основних засобів виробництва у промисловості;
- збільшити частку реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції до 15%;
- активізувати наукові дослідження, нарощувати технологічний потенціал промислових секторів, зокрема шляхом стимулювання інноваційної діяльності [30].

Отже, збільшення промислового виробництва в Україні як запоруки стійкого розвитку економіки можливе за таких умов як:

- системна модернізація основних фондів у промисловості із залученням іноземних інвестицій;
- надання пріоритетності переробній промисловості та перетворення її на основу стійкості соціально-економічної системи країни;

- активізація інноваційного розвитку промисловості;
- співпраця з іноземними партнерами на взаємовигідних умовах (використання іноземних технологій для виробництва якісної української продукції);
- збереження стабільної суспільно-політичної ситуації в країні.

Вагома інституційна роль у цьому процесі належить державним інституціям, а саме: Міністерству економічного розвитку і торгівлі України, Міністерству фінансів України, Міністерству екології та природних ресурсів України, Міністерству енергетики та вугільної промисловості України, Міністерству інфраструктури України, Міністерству закордонних справ України та підпорядкованим їм структурам.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного аналізу теоретичних засад стійкості промисловості, аналізу стійкості промисловості України та її галузей до шоківих впливів, викликів для промислового сектору України за умов посилення співпраці з країнами ЄС та визначення напрямів забезпечення стійкості промисловості до шоківих впливів дав можливість стверджувати про таке:

1. Стійкість промисловості до шоків – це здатність промислового сектору економіки реагувати та адаптуватися як до зовнішніх, так і до внутрішніх подразників, зберігаючи стабільні темпи економічного зростання. Це той «захисний бар'єр» у промисловому секторі, що дає змогу йому функціонувати стабільно, вчасно адаптуючись до змін у навколишньому середовищі.

2. Частка переробної промисловості у ВВП України за 2001–2015 рр. має тенденцію до зменшення і складає 28,7%, але знаходиться у межах порогових значень у 20–30% від ВВП. Помітна значна структурна нерівномірність промислового виробництва із домінуванням добувної промисловості над переробною. Це свідчить про ресурсне спрямування

розвитку української економіки та виробництво продукції з низькою часткою доданої вартості. Промислове виробництво в Україні перетворюється на виробництво низькотехнологічного укладу, набирає обертів сировинна спеціалізація, при одночасному скороченні, а то й майже повній ліквідації високотехнологічних виробництв, що позначається на стані внутрішнього ринку, низькій частці товарів власного виробництва.

Кількість зайнятих у промисловості має усталену тенденцію до зменшення, темпи якої вищі за середні по економіці України. Якщо у 2000 р. вона сягала 22,8% від усього зайнятого населення, то у 2016 р. – 12,9%. Показник рівня зайнятості населення у промисловості країни знаходиться нижче порогового значення 20%, що негативно впливає на стійкість промислового сектору економіки.

Стан основних засобів у промисловості перешкоджає стійкості промислового сектору економіки України. Ступінь зносу основних засобів станом на 2016 р. по економіці країни складає 58,1%, а по промисловості – 69,4%, що свідчить про критичний рівень зносу основних засобів в Україні, адже порогове значення цього показника складає 35%.

Індикатор частки високотехнологічної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції в Україні станом на 2017 р. складає всього 0,5%. Цей індикатор має усталену тенденцію до спаду з 2001 р., коли він становив 2,94%. Отже, стійкість промислового сектору опиняється під загрозою, адже порогове значення показника складає 3–5%.

Трудомісткість промислового виробництва в Україні має тенденцію до спаду, що позитивно впливає на рівень стійкості промислового сектору економіки, складаючи 8,4% у 2016 р. та залишаючись у межах нижче порогових значень, що складають 10–15%.

При цьому рівень рентабельності промислових підприємств залишається низьким і складає 4,2%, при порогових значеннях 5–10%. Це свідчить про низьку стійкість промислових підприємств, адже вони не здатні забезпечити собі «фінансову подушку» стійкості у випадку шоківих коливань в економіці.

За 2010–2016 рр. частка промислових товарів в експорті до ВВП України мала тенденцію до зменшення з 21,8 до 16,6%, що негативно позначається на стійкості промислового сектору до шоківих впливів, проте значення цього показника знаходиться у межах порогових значень – 15–40%.

Частка промислових товарів в імпорті України мала тенденцію до збільшення – з 17,8% у 2010 р. та до 20,3% у 2016 р. Значення цього індикатора знаходиться поза пороговими значеннями у 15–20%, що свідчить загрозу стійкості у промисловому імпорті.

Фактором, що негативно впливає на стійкість української промисловості, є низька частка виробництва продукції з високою доданою вартістю, тобто високотехнологічної продукції, й відповідно її експорт за кордон. Експорт промислових товарів, що належать до категорії високого ступеня обробки, у загальному експорті України за 2016 р. склав 3,1%, при пороговому значенні 10–15%. Отже, Україна належить до групи країн, що експортують сировину та матеріали. Країни, що експортують переважно сировинні товари, в яких частка доданої вартості у кінцевій вартості товару є низькою, підпадають під залежність від коливань світових цін на таку продукцію й, відповідно, мають низьку стійкість до шоківих впливів.

Рівень конкуренції на ринках України є низьким. З 2010 р. по 2014 р. частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках, за даними Антимонопольного комітету України, складала 48,3 та 42,7%. Цей показник знаходиться далеко за межами порогового значення, яке складає 70%, що свідчить про негативний вплив на стійкість промислового сектору економіки.

Звертає на себе увагу низький рівень інноваційної активності в цілому по промисловості – 16,6% загальної чисельності підприємств (порогове значення індикатора становить 50–60%). Якщо порівняти з країнами ЄС, де рівень інноваційно активних підприємств складає 50% й більше, то ситуація в Україні виглядає ще більш критичною.

Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової складає 1,4%, при пороговому значенні 10–15%. Значення індикатора свідчить, що Україна не забезпечує виробництво інноваційної промислової продукції й тому залежить від зовнішніх ринків. Це формує високу залежність економіки країни загалом й промислового сектору зокрема від коливань економічної активності.

Отже, за результатами проведеного аналізу індикаторів стійкості промисловості до негативних зовнішніх впливів, можна стверджувати про нестійкий стан промисловості України, адже одинадцять із тринадцяти аналізованих індикаторів знаходиться поза межами порогових значень, та тільки два індикатори: трудомісткість промислового виробництва та частка переробної промисловості у ВВП знаходиться нижче чи у межах порогового значення, що є позитивним для стійкості промислового сектору.

3. Результати статистичного аналізу реакції промисловості України на шоківі впливи, а саме на світову кризу 2008–2009 рр. та національну кризу 2013–2014 рр., свідчать про збіг рівня стійкості по галузях економіки України та ЄС. Найменш стійкими галузями промисловості економіки України є: машинобудування, у тому числі виробництво автотранспортних засобів та інших транспортних засобів; металургійне виробництво, оброблення металу; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції. Найстійкішими галузями української промисловості є: харчова промисловість, виробництво фармацевтичних продуктів і препаратів.

4. Дослідження напрямів інвестування з країн ЄС у промисловість України свідчить, що Україна розглядається європейськими інвесторами насамперед як постачальник сировини, напівфабрикатів, продукції з незначною часткою доданої вартості та нижчих технологічних укладів.

Убачається збільшення промислового зростання економіки України за таких умов:

- ✓ системна модернізація основних фондів у промисловості з залученням іноземних інвестицій;

- ✓ надання пріоритетності переробній промисловості та перетворення її на основу стійкості соціально-економічної системи країни;
- ✓ співпраця з іноземними партнерами на взаємовигідних умовах (використання іноземних технологій для виробництва якісної української продукції);
- ✓ збереження стабільної суспільно-політичної ситуації в країні.

5. Забезпечення стійкості промислового сектору економіки до негативних зовнішніх впливів потребує зміни парадигми економічної політики держави: відхід від ліберальних концепцій, де державі відводилась роль пасивного спостерігача економічних процесів, і перехід до активних форм державного впливу на економіку.

Для забезпечення зростання промислового виробництва в окремих регіонах України необхідно створювати базові виробництва, які становлять основу тієї чи іншої продукції й визначають її технічні та споживчі параметри. У промисловості такими є: виробництво двигунів різного типу й призначення, напівпровідники та мікроелектроніка, конструкторські матеріали, різноманітна продукція міжгалузевого призначення.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Ahn S. Competition, innovation and productivity growth: A review of theory and evidence. OECD: Economics Department Working Papers, 2002. № 317. 77 p.
2. Artis M. J., Okubo T. Globalization and business cycle transmission. North American Journal of Economics and Finance. 2009. Vol. 20. p. 91–99.
3. Blanchard O., Wolfers J. The Role of Shocks and Institutions in the Rise of European Unemployment: The Aggregate Evidence. The Economic Journal. 2000. Vol. 110. № 462. p. 1–33.

4. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J., Thaicharoen Yu. Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth. NBER Working Papers 9124. National Bureau of Economic Research, Inc. 2002. 83 p.
5. Duval R., Elmeskov J., Vogel L. Structural policies and economic resilience to shocks. OECD Economics Department Working Papers ECO/WKP. 2007. 31 p.
6. The EU Economy 2006 Review – Adjustment Dynamics in the Euro Area: Experiences and Challenges. European Commission. European Economy. 2006. № 6. 372 p.
7. Measuring the macroeconomic resilience of industrial sectors in the EU and assessing the role of product market regulations. European Commission. European Economy. Occasional Papers. 2012. № 112. 84 p.
8. Grenouilleau, D., Ratto M., Roeger W. Adjustment to shocks: a comparison between the Euro Area and the US using estimated DSGE models. Paper prepared for the OECD Workshop «Structural reforms and economic resilience: evidence and policy implications». Paris. 2007. 38 p.
9. Griffith R., Harrison R., Simpson H. Product Market Reform and Innovation in the EU. Scandinavian Journal of Economics. 2010. № 112. pp. 389–415.
10. Pelkmans J., Acedo L., Maravalle A. How product market reforms lubricate shock adjustment in the euro area. European Economy. Economic Papers. 2008. № 341. 43 p.
11. World Investment Report 2011. United Nations Conference on trade and development (UNCTAD). 2011. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2011_en.pdf
12. World Investment Report 2016. United Nations Conference on trade and development (UNCTAD). 2016. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf
13. Worldwide Governance indicators. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>

14. Амоша А. И., Вишнеvский В. П., Збаразская Л. А. Неоиндустриализация и новая промышленная политика Украины. *Економіка промисловості*. 2012. № 1–2. С. 3–33.
15. Бойко А. В. Концептуалізація стійкості національної економіки. *Вісник КНТЕУ*. 2014. № 1 (93). С. 5–19.
16. Вишнеvський В. П. Промислова політика: теоретичний аспект. *Економіка України*. 2012. № 2. С. 4–15.
17. Волков Н. В. Структурные сдвиги в экономике США в 70–80 гг. Москва: Наука, 1989. 128 с.
18. *Економіка України: шоківі впливи та шляхи до стабільного розвитку*. За ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової. Київ: НАН України; Ін-т екон. та прогнозув., 2010. 480 с.
19. *Економічна енциклопедія / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.* Київ–Тернопіль: Академія, 2002. Т. 3: П–Я. 952 с.
20. Звіт Антимонопольного комітету України за 2014 рік. Антимонопольний комітет України, 2015 р. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=110270&schema=main>
21. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2016 році: стат. зб. Відп. за вип. А. О. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 153 с.
22. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2015 році: стат. зб. Відп. за вип. А. О. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 155 с.
23. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2014 році: стат. зб. Відп. за вип. А. О. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2015. 155 с.
24. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2013 році: стат. зб. Відп. за вип. А. О. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2014. 157 с.
25. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у січні–вересні 2017 року: стат. зб. Відп. за вип. І. С. Петренко. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 147 с.

26. Тарасова Н. В., Калініченко І. С. та ін. *Машинобудування в Україні: тенденції, проблеми, перспективи*. За заг. ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. Ніжин: Аспект–Поліграф, 2007. 308 с.
27. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
28. Офіційний сайт Євростату. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/data/main-tables>
29. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua>
30. Офіційний сайт ПРООН в Україні. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/operations/undp_un.html
31. Кіндзерський Ю. В. *Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія*. Київ: НАН України, ДУ «Інститут екон. та прогнозув. НАН України», 2013. 536 с.
32. *Національні рахунки України за 2016 рік*. За ред. І. М. Нікітіної. Київ: Державна служба статистики України, 2018. С. 13–14.
33. *Платіжний баланс України на 2017 р.* Публікації НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446
34. Прохорова М. Е., Левицька Н. М. Особливості формування впливу зарубіжних ТНК на Україну в ХХІ ст. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2011. № 4. С. 49–55.
35. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. Пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова; Гос. ун-т; Высшая школа экономики. Москва: Изд. Дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2011. 384 с.
36. Скорнякова І. В. *Експортний потенціал обробної промисловості України: управління процесом формування: монографія*. Київ: Науковий Світ, 2006. 175 с.

37. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2015 році: стат. зб. Відп. за вип. А. О. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 197 с.
38. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2016 році: стат. зб. Відп. за вип. А. О. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 186 с.
39. Статистичний щорічник України за 2012 рік: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2013. 551 с.
40. Статистичний щорічник України за 2015 рік. За ред. І. М. Жук. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 575 с.
41. Статистичний щорічник України за 2016 рік: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 608 с.
42. Сундук А. М. Управління розвитком національної економіки в умовах глобальних викликів і загроз: монографія. Київ: Логос, 2012. 302 с.
43. Тищук Т. А. Пріоритети забезпечення зовнішньої стійкості економіки України. Стратегічні пріоритети. 2013. № 1(26). С. 52–60.
44. Якубовський М. М. Структурний вектор активізації промислового розвитку. Економіка України. 2013. № 12. С. 22–39.

РОЗДІЛ 4

СТІЙКІСТЬ АГРАРНОЇ СФЕРИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Незважаючи на потужність галузей промисловості, лідируюча роль сільського господарства у світовій економіці зумовлена його унікальністю як єдиного джерела харчових продуктів, що забезпечують життєдіяльність людини. Світовий споживчий попит продовжуватиме й у подальшому визначати, наскільки успішною є світова торгівля продовольством. Західні економісти вважають, що до 2050 р. населення світу досягне 10 млрд осіб. Для забезпечення населення продовольством упродовж 25 років, потрібно у три рази збільшити врожайність або посівні площі.

Основу ресурсного потенціалу України складають високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, її стійкість цілком логічно пов'язувати із формуванням великотоварного конкурентного агропромислового виробництва шляхом узгодження економічних інтересів власників, сільських громад і найманих працівників.

Узагальнення існуючого теоретичного доробку щодо змістовної інтерпретації «стійкості» у загальнонауковому дискурсі дає змогу визначити це поняття як таке, що пов'язує у цілісну методологічну базу ключові наукові принципи збереження, симетрії, системності, рівноваги, абсолютності та відносності, стабільності та змін. Забезпечення стійкості аграрної сфери можливо за умов раціональних міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин, раціональній інтеграції промислового й аграрного виробництва, ефективної фіскальної, монетарної, науково-технічної, цінової політики.

4.1. Узгодження економічних інтересів як умова стійкості економічної системи

Практика господарювання, розбудови держави, забезпечення стійкості її економіки та підприємницької діяльності пов'язана з економічними інтересами економічних агентів, які уособлюють задоволення різного роду потреб.

Економічний інтерес – це вмотивоване бажання щодо рівня необхідності здійснення економічних діянь, які опосередковують досягнення відповідної мети – задоволення потреб, адже економічні відносини є провідником будь-яких інших інтересів та їх вимір суто економічний.

Прагнення до самоствердження визначає реалізацію потреб та обумовлено соціально-економічною системою. Економічний інтерес, який є результатом реалізації усвідомленої потреби суб'єкта та цілеспрямованої його діяльності, має розглядатися як визначена форма у вигляді чітко окресленої корисності або вигоди. Це обумовлює потребу у господарських зв'язках між суб'єктами економічних відносин і забезпечує їх взаємодію у процесі реалізації їх економічних інтересів.

Підвищення стійкості соціально-економічної системи є критерієм ефективності реалізації економічних інтересів її суб'єктів, а обернена ситуація – послаблення стійкості демонструє результати зменшення вигоди, а отже неузгодженості економічних інтересів суб'єктів. Це дає підстави стверджувати, що природу економічних інтересів, як індикатора стійкості соціально-економічної системи, визначають певні характеристики – векторна орієнтація суб'єктів економічних відносин на діяльність, яка забезпечує реалізацію їх економічних інтересів, що виражається у поліпшенні їх економічного та соціального статусу у суспільстві, а також визначенням місця цих суб'єктів у системі відносин, де вони реалізуються.

Економічні інтереси органічно пов'язані з відносинами власності як форма їх вияву, продуктивними силами, розвиток яких відбувається відповідно до потреб суб'єктів господарювання та економічними законами, які представлені у системі економічних відносин як форма їх вияву та реалізації. Місце економічних інтересів в соціально-економічній системі та їх взаємозв'язок з іншими підсистемами наведено в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Взаємозв'язок економічного інтересу з елементами соціально-економічної системи

Елементи соціально-економічної системи	Форма прояву взаємозв'язку економічного інтересу з елементом соціально-економічної системи
Економічні відносини	Форма вияву економічних відносин
Економічні закони	Форма вияву та реалізації економічних законів
Розвиток продуктивних сил	Прогрес розвитку продуктивних сил відбувається відповідно до потреб та інтересів людей
Господарський механізм	Виконання ним основних функцій – узгодження інтересів між класами, соціальними верствами та групами
Відносини власності	Форма вияву відносин власності

Джерело: складено автором

Господарська діяльність є цілеспрямованим процесом, завдяки якому особа спроможна через економічний інтерес виокремлювати для себе більш чи менш вагомі речі. Отже, ступінь розвитку кожного елемента соціально-економічної системи визначає рівень розвитку економічних інтересів.

Методологію дослідження економічних інтересів, як індикатора стійкості соціально-економічної системи, наведено в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Методологія позиціонування економічних інтересів як індикатора стійкості економічної системи

Методологічна характеристика	Методологічний концепт економічних інтересів
Об'єкт	Результат суспільного виробництва, який іде на задоволення потреби, з приводу якої складаються конкретні відносини між людьми – економічні блага у різноманітних їх проявах (товари, послуги, інформація), соціальні інститути та суспільні відносини
Суб'єкт	Індивід, сім'я, домогосподарство, колектив, клас, держава, суспільство у цілому – кожен суб'єкт економічних відносин є носієм конкретного інтересу, який є причиною та умовою їх взаємодії й само-розвитку
Предмет	Середовище розвитку та функціонування Економічних суб'єктів
Зміст	Визначається матеріальними умовами життя, місцем у системі виробничих відносин, факторами політичного, соціального, морального та іншого характеру
Об'єктивна основа	Трудова діяльність особи або спільноти, що передбачає покращання економічного стану
База виявлення	Сформована з урахуванням потреб, стимулів та мотивів економічна поведінка суб'єкта
База формування та реалізації	Економічна (господарська) діяльність, спрямована на реалізацію економічних інтересів, шляхом виокремлення суб'єктом через економічний інтерес його результуючої ознаки у вигляді вагомих аспектів
Результативна ознака	Реалізація усвідомленої потреби, отримання вигоди, забезпечення стійкості системи

Джерело: складено автором

Економічні інтереси формуються в усіх сферах життя суспільства, у тому числі і в економічній. Вони становлять ідеологічну основу системи задоволення потреб, функціонування економіки, а отже й забезпечення її стійкості. Зв'язок економічних інтересів із розвитком продуктивних сил розкривається в людині. Їй притаманні цілі, потреби, інтереси, які вагомо впливають на прогрес розвитку продуктивних сил.

Не менш вагомо через працю, яка відображає сутність власності, економічні інтереси, пов'язані з відносинами власності. Це виявляється в тому, що власність через працю проявляється як система взаємовідносин між людьми щодо належності об'єктів власності. Тобто економічні інтереси – найконкретніша форма вияву відносин власності. Тому прогрес власності найшвидше відбувається за умов найповнішого забезпечення формами власності інтересів людей.

Між економічним інтересом і господарським механізмом також існує органічний взаємозв'язок, який проявляється у виконанні останнім своїх безпосередніх функцій – розвитку людини, узгодженні інтересів між класами, соціальними верствами та групами.

Економічні інтереси характеризуються своєю різнобічністю імплементації в господарсько-економічний, а отже і ринковий процес. Ринок структурує економічні інтереси як інститут, що, своєю чергою, узгоджує поведінку економічних агентів у процесі задоволення їхніх потреб. У зазначеному аспекті постановки питання проявляється особлива інституційна динаміка господарського ринкового буття, опосередкованого вартістю.

Розглядаючи економічний інтерес у такому ракурсі, не є помилковим висновок про його інституційність (інституційну природу) саме тому, що він у процесі реалізації та задоволення набуває змісту звичаю, заведеного порядку. У теорії інституціоналізму *неформальний інститут* – це звичай, заведений порядок; спосіб життєдіяльності; закріплена дія або звичаєва конструкція поведінки учасників суспільно-економічного обміну у процесі задоволення потреб. Таким чином, економічні інтереси як інститут ринкових взаємодій структуруються і одночасно зведені в єдину організаційну схему функціонування ринкового механізму.

Структура економічних інтересів складна й розгалужена, адже вони, як індикатори стійкості системи, підпорядковані необхідності задоволення широкої гами потреб, перебувають при цьому в безперервному розвитку. Безперервність означає

постійну інституційну динаміку, логіка якої підпорядкована об'єктивним законам ринку, перш за усе закону вартості. Разом з тим має місце різноманітність економічних інтересів, структуризація їх видових характеристик за різнорідними ідентифікаційними ознаками.

У загальному плані економічні інтереси класифіковані нами за такими інституційними рівнями імплементацій:

ринок – економічні інтереси виробництва, розподілу, обміну, споживання (макрорівень – який виходить за межі держави, оскільки ринок є глобальним утворенням й економічний інтерес об'єктивно формується з урахуванням цього чинника);

держава, регіон – інтереси аналогічні, але сформовані з урахуванням державних або регіональних (в середині держави) особливостей, зокрема спеціалізації, традицій виробництва тощо (мезорівень – доповнює макрорівень інституційними чинниками національно-регіонального характеру);

підприємство, організація, індивід – інтереси безпосередніх учасників ринкового обміну щодо задоволення їх виробничо-трудова мотивацій для задоволення потреб (мікрорівень – підсистема, в якій превалюють індивідуальні чинники становлення економічних інтересів).

Наведені рівні структурування економічних інтересів вважаємо специфічними інституційними системами, у яких вони проявляються кожен по-своєму, адже представлені різними носіями. Іншими словами, на рівні ринку економічні інтереси здебільшого об'єктивні, на рівні держави – об'єктивно-суб'єктивні, а на рівні підприємства – суб'єктивно-індивідуальні й суб'єктивно-підприємницькі (рис. 4.1).

Таким чином, економічні інтереси, враховуючи їх широке різноманіття, доцільно сегментувати за найбільш загальними характеристиками сфер прояву, що поряд із визначенням їх інституційних ознак імплементації, дає можливість теоретично й методично визначитися щодо сутності об'єктного регулювання, державного зокрема.

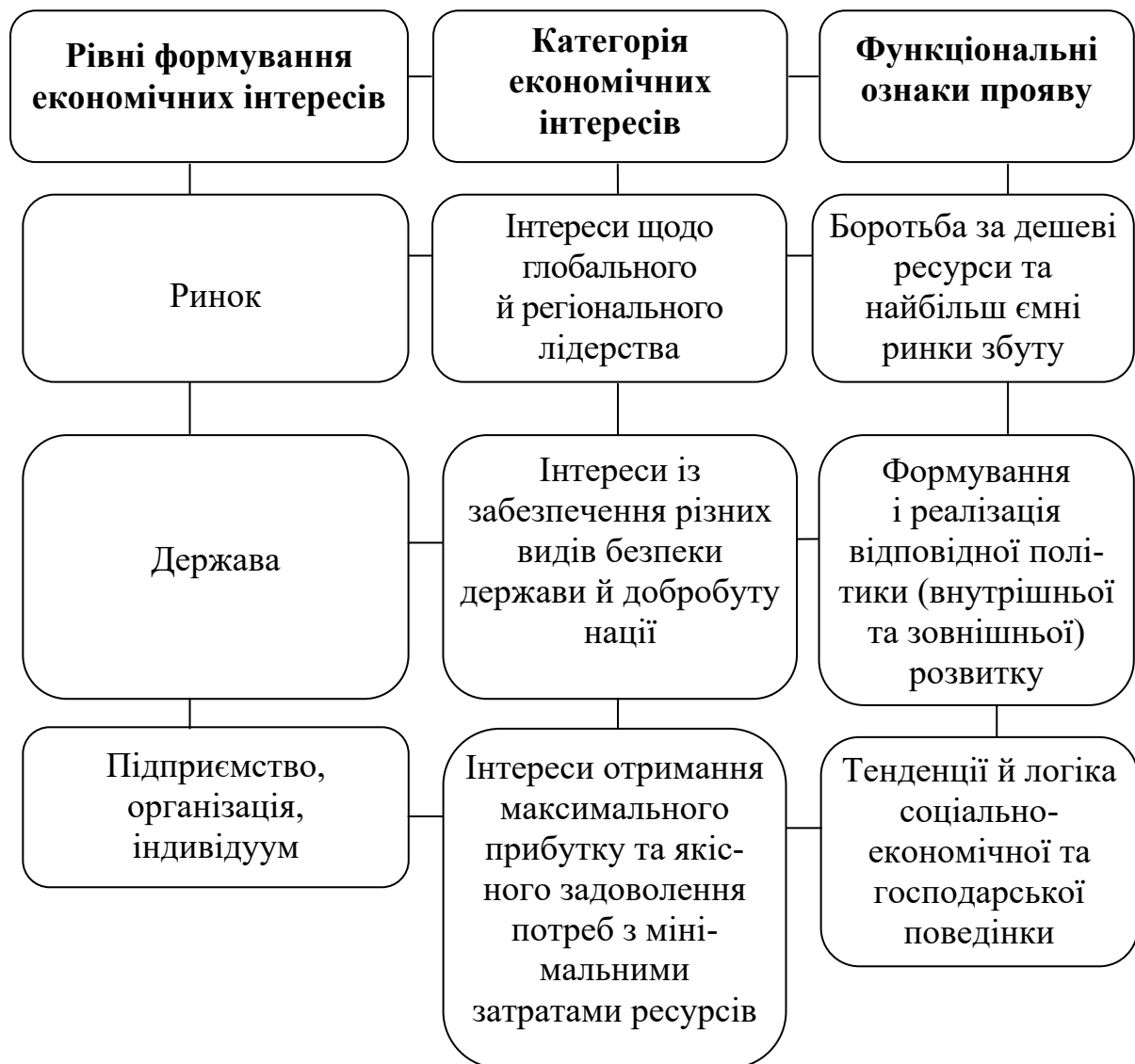

Рис. 4.1. Інституційні рівні імплементації економічних інтересів

Джерело: розроблено автором

Головним інтересом ринкової економіки є особистий інтерес, максимальне задоволення якого сприяє найповнішій реалізації здібностей особи і розвитку колективних (групових) інтересів, оскільки всі соціальні види діяльності людини реалізуються у колективі. Особистий інтерес людини полягає в усвідомленні її потреб і цілеспрямованому прагненні їх задоволення. Він ґрунтується на вираженні особистих мотивів

і прагнень людини та обумовлений соціальним проявом її потреб, пов'язаний, передусім, із отриманням результатів від діяльності за умов мінімізації витрат. У результаті цього, з метою реалізації інтересів людини формується певна модель її економічної поведінки. У цьому сенсі важливо ідентифікувати їх за ознаками та врахувати вплив чинників на формування економічних інтересів. Серед останніх виділяють: власність, як вираження матеріальних та інтелектуальних ресурсів людини; інституційне середовище її діяльності; суб'єктивні чинники, які впливають на процес прийняття людиною рішень у процесі її діяльності. Оскільки особистий економічний інтерес знаходить своє відображення в усіх сферах та аспектах буття людини – від формування її професійної компетентності та суб'єктивних характеристик до відображення її матеріального стану та соціального статусу, він є стимулом для розвитку конкурентних відносин, який визначає рівень життя людей та конкурентоспроможність національної економіки в цілому.

Ідентифікаційною ознакою прямих особистих економічних інтересів пропонуємо вважати безпосереднє зростання доходу. Це підвищення заробітної плати, премій, доходів, у тому числі від володіння власністю. Непрямі особисті економічні інтереси пропонуємо ідентифікувати за можливістю збільшення доходів через підвищення кваліфікації або кар'єрного зростання. Проте такі особисті інтереси не завжди відповідають інтересам розвитку суспільства. Незаконне ведення бізнесу шляхом порушення вимог чинного законодавства, монопольного підвищення цін недопустимими методами, недосконалість законодавчої бази сприяють реалізації економічних інтересів лише окремої, незначної частки суспільства. Варто зазначити, що держава, передусім через надмірне оподаткування, стримує розвиток особистого економічного інтересу та перетворення його на провідний стимул економічної діяльності, що приводить до його реалізації у сфері «тіньової економіки».

У результаті узгодження суперечностей при досягненні суспільних економічних інтересів реалізується економічний інтерес кожного суб'єкта економічних відносин, оскільки *суспільний інтерес* – це інтерес людей, які входять до складу певної соціальної або історичної спільноти (об'єднання). Він містить у собі координоване узгодження (не безпосереднє підпорядкування) економічних інтересів суб'єктів.

Таким чином, для зростання стійкості економічної системи через ефективну реалізацію суспільних економічних інтересів важливо створювати такі узгодження, за яких особисті інтереси обумовляють формування суспільного інтересу. Формування спільної мети суб'єктів економічних відносин надасть можливість ефективно функціонувати економічній системі загалом, тим самим збільшуючи її стійкість за рахунок здійснення колективної та планомірної діяльності. Важливо, щоб кожен носій особистого економічного інтересу вбачав його в ефективному розвитку суспільного виробництва. Тільки у цьому випадку категорію «суспільний інтерес» пов'язують з поняттями «особистий економічний інтерес» та «стійкість системи».

Державний інтерес як один зі складових суспільних інтересів протиставляється інтересам інших складових – інтересам індивідів та суб'єктів, регулюючих соціальні відносини у процесі їх взаємодії з різноманітними соціальними інституціями. Розв'язання цієї суперечності полягає саме у взаємоузгодженні їх інтересів.

Реалізація суспільних інтересів без урахування державних, або особистих, чи колективних спричиняє диспропорції в економіці та призводить до зниження стійкості всієї системи, негативних коливань і спадів у розвитку економіки. Таким чином, реалізація суспільних інтересів відображає сутність економічної системи, обумовлює її розвиток, та забезпечує стійкість. Суспільні інтереси, реалізація яких сприяє забезпеченню стійкості аграрної сфери наведено на рис. 4.2.

Рис. 4.2. Суспільні економічні інтереси як елементи забезпечення стійкості аграрної сфери

Джерело: розроблено автором

Ідентифікувати економічні інтереси доцільно у нерозривному їх зв'язку із способами задоволення потреб індивіда та формами власності. Оскільки об'єктом особистого інтересу індивіда є його власність відповідно до існування в сучасній структурі відносин трьох основних типів власності – приватної, колективної та суспільної, ідентифікують особисті, колективні та суспільні економічні інтереси. Взаємопов'язаність відносин власності з економічними інтересами є первопричиною стимулу до діяльності суб'єктів економічних відносин, її мотивом та обумовлена, насамперед, метою отримання доходу від використання об'єктів власності. Саме від ступеня узгодженості економічних інтересів та їх реалізації, яка проявляється у вигляді доходу від використання об'єктів власності залежить вибір форм власності.

Складові прояву державного економічного інтересу визначаються його місцем у системі суспільних економічних відносин. Його результативність складається із синтезу задоволення особистих потреб окремих індивідів, спільнот, суб'єктів економічних відносин з метою створення умов для реалізації державних інтересів. Державний економічний інтерес як гарант стійкості всієї системи має поєднувати інтереси всіх їх носіїв в їх взаємодії, виступаючи, таким чином, механізмом їх узгодження. Разом з тим, він характеризується особливостями власної суті з питань задоволення суспільних потреб і реалізації суспільних інтересів, у чому також зацікавлені носії економічних інтересів нижчих рівнів, хоча іноді, деякі умови господарювання спричиняють його неприйняття або необов'язковість його реалізації. Фактично державний економічний інтерес є імпульсом основного його носія збалансувати позиції у розширеному відтворенні через узгодження та реалізацію економічних інтересів всіх суб'єктів економічних відносин, створюючи найсприятливіші умови для їх розвитку.

Держава як носій економічних інтересів має певні характерні особливості, які виявляються через виконання функції гаранта збалансованого розвитку системи економічних інтересів суспільства загалом та особистих інтересів суб'єктів шляхом створення рівних економічних умов господарювання. Тобто сутність *державного економічного інтересу* полягає у забезпеченні стійкості всієї системи, гарантуванні умов для розвитку економіки через врахування об'єктивних економічних особливостей відтворювальних процесів і життя людей у державі, узгодження інтересів суб'єктів економічних відносин шляхом створення механізму міжгалузевих економічних відносин з метою досягнення державних стратегічних цілей. Відповідно це:

- ✓ координація узгодження економічних інтересів усіх суб'єктів економічних відносин;
- ✓ створення та гарантування умов для реалізації потреб суспільства;

- ✓ усунення суперечностей у процесі взаємодії економічних інтересів суб'єктів економічних відносин та їх поєднання;
- ✓ вирішення соціальних питань шляхом створення конкурентоспроможної соціально орієнтованої економіки;
- ✓ гарантування продовольчої, економічної, воєнної, інформаційної та інших видів національної безпеки шляхом своєчасного виявлення та запобігання загроз, боротьби з корупцією, інноваційно-інвестиційної політики, охорони здоров'я, захисту прав власності, інформації та інших сфер державного управління;
- ✓ максимально ефективно використання наявного потенціалу.

Носіями державного інтересу визнаються органи законодавчої та виконавчої влади. Отже виникають питання стосовно того, яким чином задовольняються потреби держави, чим обумовлений національний інтерес, якою мірою, у такому разі, можна ототожнювати державні та національні економічні інтереси. Цілком слушною є точка зору про сформовану систему взаємодії державних економічних інтересів та особистих інтересів її суб'єктів з метою задоволення їх потреб. При цьому варто зазначити, що пріоритетними та базовими в цьому разі вважаються саме особисті економічні інтереси, які формуються та реалізуються з метою поступу до цілей, яких прагнуть суб'єкти економічних відносин.

Державний економічний інтерес не завжди усвідомлено сприймається суб'єктами економічних відносин. У разі виникнення суперечностей між особистими та суспільними економічними інтересами і виникає необхідність їх узгодження за допомогою залучення інструментів і механізмів держави. У період економічних трансформацій таким механізмом держави є формування у суб'єктів відповідних потреб у тих видах діяльності, які забезпечать інвестиційно-інноваційну модель економічного зростання шляхом створення високої доданої вартості. Йдеться передусім про реалізацію економічних інтересів суб'єктів економічних відносин на основі захисту власності, що забезпечить однакові умови для

розвитку господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм. Це актуально й для аграрної сфери, забезпечення стійкості якої залежить від вибору форми власності як на ресурси, так і на засоби виробництва, у тому числі на землю, майно, вироблену продукцію, на чому слушно наголошує академік П. Саблук [30, с. 56]. Основним суб'єктом, носієм аграрних відносин, на думку дослідника, має стати земле-власник-товаровиробник, який буде у змозі реалізувати свої економічні інтереси через власність як форму їх реалізації. «Однак повною мірою це відбудеться лише за умови всебічного забезпечення всіх елементів і відносин інституту приватної власності. Такий імпульс полягає у власності як економічному фундаменті виробництва і виробничих відносин, на якому ґрунтуються економічна й політична системи суспільства. Це – наріжний камінь економічних реформ і спосіб реалізації різноманітних інтересів селянства», – підкреслює науковець [30, с. 58].

Незважаючи, що держава реалізує державні економічні інтереси, які полягають у гарантуванні забезпечення прав індивідів і суб'єктів, розвитку науки, утриманні управлінських органів тощо, це не повною мірою розкриває та реалізує національні інтереси, які узгоджують різні суспільні інтереси з метою розвитку конкурентоспроможної економіки. Вектор спрямованості державного економічного інтересу спрямований на реалізацію потреб суспільства, причому опосередкований вплив на реалізацію економічних інтересів суб'єктів економічних відносин шляхом захисту прав власності результативніший, ніж безпосереднє адміністративне втручання. За інституціональною теорією, правила гри, які формують політику держави можуть використовувати як ліберальні елементи, так і директивне регулювання.

Сутність поняття «*національний інтерес*» тлумачиться як інтерес суспільства, який реалізується шляхом активізації інтеграційних процесів, зростанням суспільного виробництва у конкурентному середовищі, що забезпечить розвиток. Держава тут виступає суб'єктом представлення національних інтересів, гарантом їх реалізації, який спроможний повною

мірою їх виражати. Реалізація національних інтересів вбачається у необхідності зміцнення обороноздатності країни та її кордонів; захисту суверенітету держави; незалежності та процвітання народу; розвитку продуктивних сил, економічного інтересу; економічної, політичної, військової інтеграції у світове співтовариство; підвищення добробуту громадян; підвищення якості фізичного та морального здоров'я людей; зниження смертності й подолання тенденції депопуляції населення; збереження та збагачення культурного надбання населення України, звичаїв і традицій.

Актуальним є питання щодо визначення ролі національного економічного інтересу в системі забезпечення стійкості, зокрема, механізму його взаємодії з особистими інтересами. Це краще робити у контексті інтегральної версії суспільних потреб як об'єктивної методологічної основи для розкриття поняття «національний економічний інтерес». З економічної точки зору є альтернативним: або підпорядкування національному інтересу всіх особистих інтересів через пряме директивне регулювання, або використання ринкових механізмів, що обумовлюють усвідомлення інтересів.

Розглядаючи поняття «національний економічний інтерес», варто враховувати, що він є довгостроковим та інтегративним. В основу його змісту покладено історично обумовлені економічні потреби спільноти, а відтворення обумовлено розвитком соціальної спільноти. Національний економічний інтерес може відігравати роль державного і суспільного інтересу у тому разі, якщо є чітка структура колективних, особистих та інших інтересів.

Національний економічний інтерес виражає пріоритетність поступального економічного розвитку країни для забезпечення добробуту її громадян. Однак, у процесі ринкових перетворень виокремлення загального із сукупності колективних та особистих інтересів ускладнюється. Носії інтересів перебувають у стані безперервної конкуренції за право відображати «національний інтерес».

Варто зазначити, що через об'єктивні та суб'єктивні фактори, велика чисельність населення, втративши зацікавленість

у реформах, не мають чітко окреслених особистих економічних інтересів. За слабкої держави спільний інтерес позбавлений надійного інституціонального підґрунтя, що спричиняє хаотичну взаємодію особистих інтересів, кожний із яких претендує на загальнонаціональний статус. Загалом це свідчить про нерезультативну діяльність соціальних інституцій, які залучають членів певної спільноти в організовані колективи. Тому має значення їх комплексне визначення через інституційні зміни за допомогою регулювання системи у цілому та відносин між її елементами, що надасть можливість сформулювати механізм реалізації національних економічних інтересів.

Поняття «національні економічні інтереси» розглядається не лише у контексті нації. Вони є, насамперед, формою прояву її свідомості, модернізації суспільства. З огляду на викладене, зауважимо, що проблема формування національного економічного інтересу багатогранна. Її рішення варто пов'язувати із забезпеченням цілісності, безпеки держави шляхом задоволення потреб її суб'єктів. Ідентифікація економічного інтересу передбачає наявність його суб'єкта, а саме держави, для визначення стратегії розвитку з урахуванням узгодження галузевих, територіальних, особистих та інших інтересів, що сприятиме розв'язанню проблем усунення протиріччя між суспільним усвідомленням потреб і перспективами щодо їх задоволення. Підґрунтям ідентифікації економічних інтересів можуть бути аспекти їх усвідомлення, фактори прояву та усупільнення, узгодження та підпорядкування, форми власності та господарювання, а також результати трудової діяльності, шляхи їх реалізації з метою отримання максимального доходу, задоволення потреб і підвищення ефекту соціалізації. Такий підхід обумовить можливість вирішення суперечностей носіїв економічних інтересів – суб'єктів аграрної сфери, що сприятиме забезпеченню стійкості аграрної сфери на паритетних засадах.

Структурування змісту економічного інтересу надає підстави розробити його модель, де критерієм реалізації є забезпечення стійкості системи та розвиток економіки (рис. 4.3).

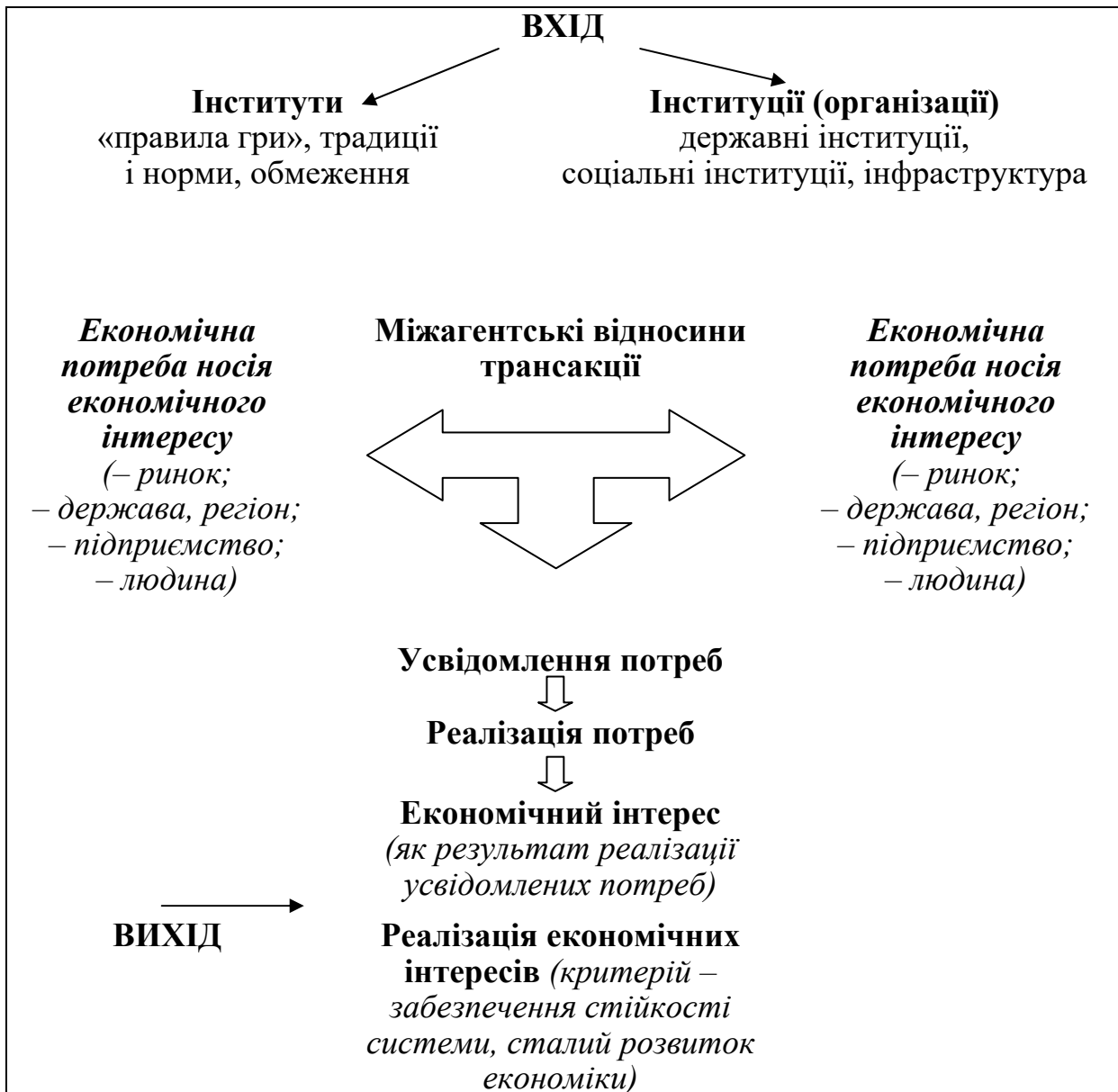

Рис. 4.3. Структурна модель економічного інтересу

Джерело: сформовано автором

У теоретичному й методологічному ракурсі дослідження насамперед важливим є сутнісно-функціональні характеристики узгодження як передумови забезпечення відповідного рівня узгодженості економічних інтересів. Середовищем узгодження є ринок, а також окремі його сегменти – внутрі-господарський, галузевий, ринковий. Узгодження відбувається

у процесі реалізації, адже інтереси перед реалізацією узгоджуються ринком, конкуренцією, а також регулятивними діями державних інституцій. Визначальним фактором в узгодженні економічних інтересів виступає ринок, адже його законам підпорядковані всі соціально-економічні дії, у тому числі й державне регулювання.

Такий постулат, на наше переконання, є правильним, адже закони ринку (попиту-пропозиції, вартості і т. ін.) забезпечують його саморегулювання, у тому числі у процесі узгодження – реалізації економічних інтересів, а держава у регуляторному вимірі також діє за законами ринку. Тому в процесі узгодження економічні інтереси підпадають під вплив саморегулятивних функцій ринку і заходів державного регулювання, між якими є певні відмінності й спільні риси.

Регулювання економічних інтересів, а саме: управління процесом їх узгодження – методологічно складний процес. У цьому випадку представлено особливий об'єкт регулювання, який динамічно змінюється у ринковому середовищі. Питання у тому, що узгодження економічних інтересів підпорядковане його законам, які визначають мотиви поведінки споживача, виробника (підприємця) і держави. Така закономірність доведена часом, визнана наукою і практикою, тому її варто враховувати. Щодо саморегулювання, то його сутність варто розуміти як сукупність важелів і факторів узгодження економічних інтересів, позиціонованих ринком.

Названі види регулювання, тобто упорядкування економічних інтересів у процесі взаємодії соціально-економічних агентів на макро-, мезо- та макрорівні, є завжди актуальними модераторами процесу їх узгодження для забезпечення відповідного рівня узгодженості й ефективної взаємодії. Ці процеси (регулювання і саморегулювання) надзвичайно динамічні, адже інтереси різноманітно змінюються під впливом ринкової кон'юнктури, інституційного середовища та суб'єктивних чинників. Тому, крім регулювання й саморегулювання, варто звернути увагу на середовище, в якому економічні інтереси узгоджуються й реалізуються.

Середовище регулювання інтересів є сферою, у якій відбувається процес взаємодії, а отже узгодження економічних інтересів. Таке узгодження – це процес подолання (усунення) економічних суперечностей між учасниками системи соціально-економічних взаємодій, здійснюваних у процесі боротьби за ресурси, набуття активів, матеріальних і нематеріальних благ, задоволення суспільних потреб, що забезпечується інституціями державного регулювання й саморегулювання ринку. Це необхідна умова забезпечення стійкості економічної системи.

Вважаємо за доцільне доповнити стан «стійкість – рівновага» процесом узгодження економічних інтересів «стійкість – рівновага – узгодження економічних інтересів» як фундаментальним базисом забезпечення стійкості економічної системи (рис. 4.4).

Серед засобів державного регулювання і саморегулювання суб'єктів аграрної сфери з метою забезпечення її розвитку повинна бути політика узгодження економічних інтересів, яка б передбачала:

здійснення активної підтримки процесу розширення попиту на продовольство з боку національних споживачів для збільшення його ємності та мінімізації натурального самозабезпечення;

заходи із завершення процесу формування організованого аграрного ринку з мінімальними проявами монополізації каналів збуту продукції;

побудову системи управління продовольчим ринком координуючого спрямування;

захист внутрішнього ринку від проникнення на нього іноземного неякісного продовольства, яке продається за демпінговими цінами;

збалансування інтересів виробників і споживачів продовольства через активну, ефективну й цілеспрямовану інтервенційну політику стабілізації попиту й пропозиції, а також недопущення кризових цінових ситуацій;

розбудову ефективної інтегрованої системи задіяння продуктивних сил і здійснення виробничих відносин з конкурентним механізмом перерозподілу вигід і витрат;

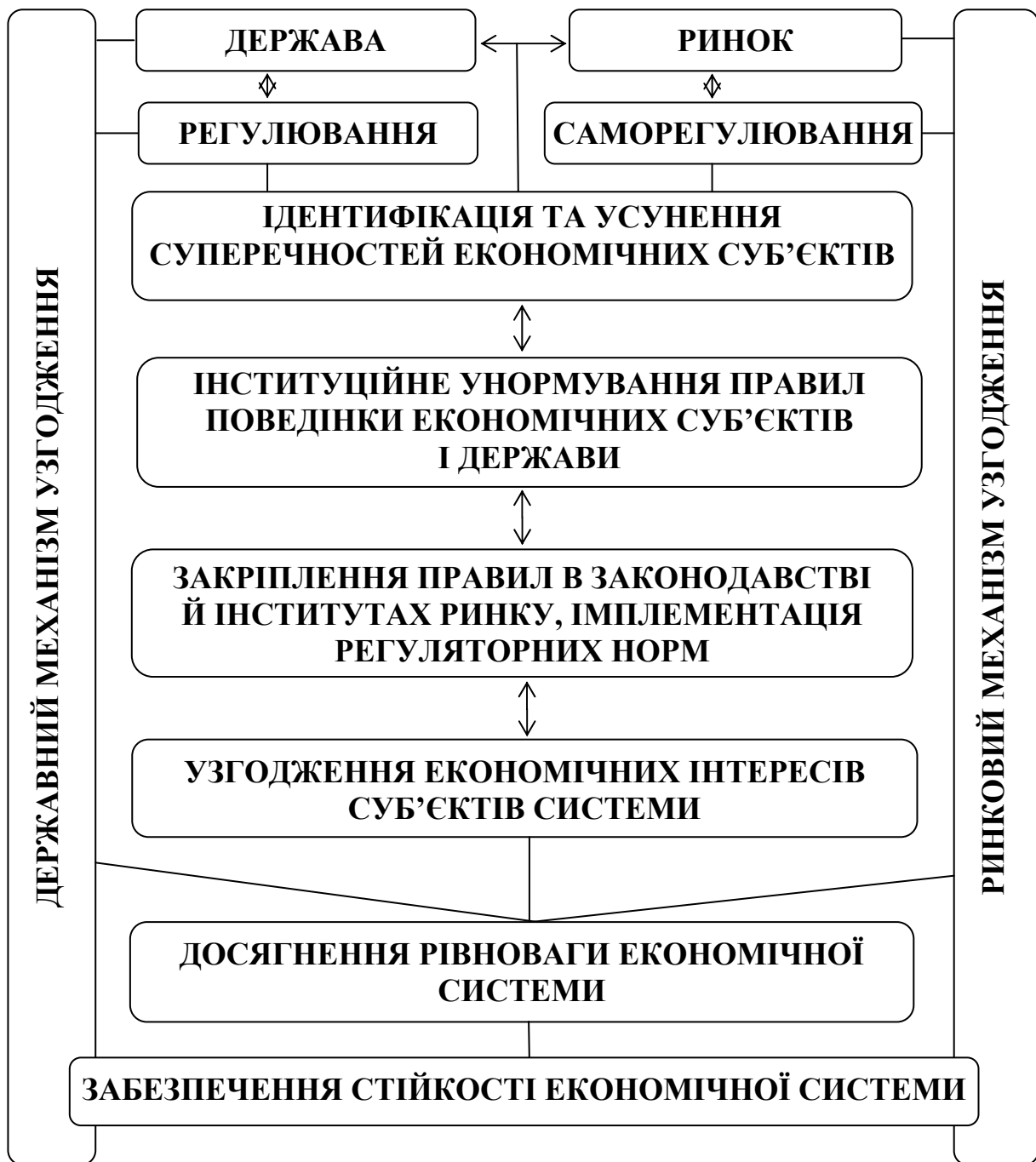

Рис. 4.4. Концептуальна схема забезпечення стійкості економічної системи

Джерело: сформовано автором

створення ефективного за регуляцією економічних інтересів механізму фінансово-кредитного забезпечення;
формування адаптованої до національних реалій цінової політики регулювання агропродовольчого ринку;
розбудова ефективної, доступної для всіх виробників ринкової інфраструктури.

4.2. Оцінка стійкості аграрної сфери України

Формування ефективних механізмів регулювання передбачає визначення індикаторів для оцінки рівня стійкості аграрного сектору України. Вважаємо за доцільне визначити їх, розрахувати та оцінити в динаміці.

Аграрний сектор України має один із найбільших потенціалів розвитку у світі. Він демонструє найвищі показники зростання. За підсумками 2016 р. виробництво продукції сільського господарства в Україні склало 277 млрд грн, що становить 11,6% ВВП. Тільки в двох країнах Європи – Румунії та Болгарії, агробізнес забезпечує більше 5% ВВП (табл. 4.3). Аналіз державної підтримки аграрного сектору свідчить, що за обсягом субсидій на гектар Україна відстає від інших країн ЄС. Для порівняння: в Україні у 2015 р. було субсидовано на 1 га до 40 €, а в Польщі – 345 €, Німеччині – 396 €, Нідерландах – 500 €, Бельгії – 508 € [32; 33]. Головними пільгами для українських аграріїв є дотації по ПДВ. Розмір бюджетних субсидій постійно скорочувався. Навіть при низькій державній підтримці, порівняно з країнами ЄС, український агробізнес займає провідну роль у національній економіці насамперед за рахунок великого експортного потенціалу.

Розрахунок показників державної підтримки як індикаторів стійкості аграрної сфери України порівняно з ЄС наведений у табл. 4.4. Кількісним показником державної підтримки аграрної сфери, що використовується ОЕСР, є рівень сукупної підтримки сільського господарства (табл. 4.4). Значення

цього показника для України свідчить про наявність значних їх коливань, причиною яких стала непослідовна політика регулювання аграрної сфери, що негативно впливає на стійкість економіки в цілому.

Таблиця 4.3

Індикатор співвідношення державної підтримки та частки АПК в ВВП Україні та країнах Європи, 2015 р.

Країна	Частка від ВВП, відсотків	Рівень субсидій, євро / га
Великобританія	≤0,5	294
Швеція	≤0,5	333
Нідерланди	≤0,5	500
Данія	≤0,5	434
Фінляндія	0,5–1	375
Ірландія	0,5–1	409
Бельгія	0,5–1	508
Люксембург	0,5–1	384
Німеччина	0,5–1	396
Словаччина	0,5–1	366
Португалія	0,5–1	350
Латвія	0,5–1	168
Литва	1–2	239
Франція	1–2	357
Італія	1–2	456
Австрія	1–2	403
Іспанія	2–3	258
Угорщина	2–3	450
Польща	2–3	345
Литва	2–3	239
Румунія	3–10	191
Болгарія	3–10	320
Україна	≥10	25

Джерело: сформовано на основі даних [31; 33]

Рівень сукупної підтримки сільського господарства (СПСГ, у відсотках до ВВП) як індикатор розрахунку рівня стійкості аграрної сфери характеризується часткою цієї сфери

у ВВП країни. Негативне значення відсотка СПСГ у ВВП означає перевищення світових цін на сільськогосподарську продукцію над внутрішніми, що спричинено неефективністю впроваджуваних непрямих регуляторних заходів у галузі.

Рівень сукупної підтримки сільського господарства (у відсотках до ВВП) в Україні та ЄС має тенденцію до зниження. Неоднорідністю характеризується також структура підтримки аграрного сектору в Україні. Трансфери від споживачів використовують, насамперед, для державної підтримки виробників. Кошти споживачів можуть також спрямовуватися до державного бюджету (за рахунок споживачів оплачуються, наприклад, імпорتنі мита). Вибір джерел сукупної підтримки сільського господарства прямо залежить від здійснюваної в країні аграрної політики.

Номинальний коефіцієнт підтримки виробника (НКПВ) (Nominal Assistance Coefficient for producers) враховує не тільки державні дотації, пов'язані з обсягом продукції, а й інші державні виплати виробникам з бюджету (табл. 4.4). У країнах ЄС рівень цього показника характеризує цінову політику та інші види підтримки сільськогосподарських виробників у позитивному значенні, але з негативною динамікою.

Це означає, що в країнах ЄС сільськогосподарські виробники субсидуються, але вплив аграрної політики держави призводить до зниження ефекту підтримки у реальному вираженні. Виняток становить Україна – показник НКЗВ в 2011–2016 рр. менше одиниці, що означає непряме оподаткування сільського господарства. В Україні зростання обсягів виробництва у сільському господарстві відстає від зростання ВВП.

Надана виробникам державна підтримка не сприяє відповідному зростанню показників виробництва в сільському господарстві в цілому. На прикладі України можна відзначити чітко виражені одночасні тенденції в обсягах виробництва і рівнях підтримки: скорочення частки продукції сільського господарства у загальній частці ВВП відбувається на тлі зменшення підтримки виробників.

Динаміка показників державної підтримки аграрної сфери України та ЄС

Індикатори	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Співвідношення сукупної підтримки сільського господарства України (СПСГ) до сукупної підтримки сільського господарства ЄС, разів	ЄС	1,2	1,13	1,18	1,15	1,18	1,04	0,96	0,82	0,83	0,74	0,72	0,76	0,79	0,7	0,7	0,72
	Україна	0,36	2,01	0,39	0,56	1,18	3,07	2,68	1,04	0,83	1,91	-0,04	0,76	-0,41	-2,23	-3,05	-2,35
Обсяг підтримки виробників сільськогосподарської продукції, % до ВВП	ЄС	32,87	30,28	33,9	33,78	32,98	30,76	29,13	23,24	23,35	20,04	18,19	19,38	20,06	18,11	18,92	18,9
	Україна	0,41	5,97	-0,09	0,01	2,65	10,92	10,9	3,07	2,24	7,33	6,49	1,5	1,5	-3,18	-8,79	-6,97
Номінальний коефіцієнт підтримки виробника, ум. од.	ЄС	1,48	1,43	1,51	1,51	1,49	1,44	1,41	1,3	1,3	1,25	1,22	1,24	1,25	1,22	1,23	1,24
	Україна	1	1,06	1	1	1,03	1,12	1,12	1,03	1,02	1,08	1,07	1,02	0,97	0,92	0,93	0,94
Номінальний коефіцієнт захисту виробника, ум. од.	ЄС	1,29	1,22	1,28	1,28	1,27	1,22	1,16	1,1	1,09	1,07	1,04	1,04	1,06	1,04	1,06	1,05
	Україна	0,96	1,02	0,93	0,95	0,96	1,07	1,06	0,96	0,96	1,05	1,01	0,94	0,9	0,86	0,88	0,87
Сукупна підтримка споживачів продукції сільського господарства (СПСГ), % до ВВП	ЄС	-19,18	-15,88	-20,07	-18,98	-18,93	-15,85	-13,08	-9,28	-8,26	-3,81	-2,74	-4,34	-5,79	-3,64	-3,21	-3,2
	Україна	4,85	-2,98	7,94	3,74	3,47	-9,47	-7,81	4,43	-7,02	-13,96	-2,71	3,44	3,09	5,63	12,78	10,76
Обсяг підтримки споживачів сільськогосподарської продукції, % до ВВП	ЄС	1,23	1,18	1,25	1,23	1,23	1,18	1,15	1,1	1,08	1,03	1,02	1,04	1,05	1,04	1,05	1,05
	Україна	0,95	1,03	0,93	0,96	0,97	1,1	1,08	0,96	1,08	1,16	1,03	0,97	0,95	0,87	0,89	0,99
Номінальний коефіцієнт підтримки споживача, ум. од.	ЄС	1,23	1,18	1,25	1,23	1,23	1,18	1,15	1,1	1,08	1,07	1,03	1,04	1,05	1,04	1,05	1,05
	Україна	0,95	1,03	0,93	0,96	0,97	1,1	1,08	0,96	1,08	1,16	1,03	0,97	0,95	0,87	0,89	0,99
Номінальний коефіцієнт захисту споживача, ум. од.	ЄС	1,26	1,2	1,27	1,25	1,25	1,2	1,16	1,11	1,09	1,07	1,04	1,04	1,06	1,04	1,06	1,06
	Україна	0,95	1,02	0,91	0,97	0,96	1,1	1,08	0,93	1,03	1,14	1,02	0,94	0,92	0,84	0,87	0,87
Співвідношення оренди 1 га подарського призначення в рік землі сільськогосподарського призначення в Україні та ЄС, разів	Україна	0,08	0,08	0,08	0,06	0,06	0,05	0,04	0,04	0,06	0,07	0,08	0,10	0,12	0,14	0,05	0,05
	Словаччина	2,51	2,33	2,15	1,64	1,33	0,91	0,61	0,49	0,73	0,83	1,00	1,32	1,40	1,54	0,52	0,51

Джерело: складено на основі даних [31; 33]

Номинальний коефіцієнт захисту виробника (НКЗВ) (Nominal Protection Coefficient for producers) розраховується як відношення середньої ціни, сплаченої споживачами та отриманої виробниками на внутрішньому ринку, до ціни на світовому ринку (табл. 4.4). Якщо НКЗВ дорівнює одиниці, то держава їх не захищає і не дискримінує, якщо менше – виробники вважаються незахищеними (відбувається неявне оподаткування виробників за рахунок низьких внутрішніх цін), якщо більше – виробники захищені та отримують ціни за свою продукцію, вищі за світові.

Іншим напрямом державної політики у сфері підтримки сільськогосподарських виробників є вплив аграрної політики на споживачів сільськогосподарської продукції (табл. 4.4). Підтримку споживачам у формі трансферів споживачам від виробників продукції сільського господарства можна надавати за рахунок трьох джерел. Якщо вони здійснюються у зворотному напрямі, то набувають негативного значення; трансфери споживачам від інших організацій (крім виробників). Якщо трансфери здійснюються у зворотному напрямі від споживачів до інших організацій, то вони вказуються з негативним знаком; трансфери споживачам із бюджету.

Якщо внутрішня ціна продукту нижча від ціни на кордоні, то споживачі отримують трансфер від виробників. Якщо внутрішня ціна вища від ціни на кордоні, то підтримку отримують не споживачі, а виробники. У першому випадку підтримка виробників має негативний знак, а в другому – позитивний. Трансфери від споживачів до виробників та інших організацій виникають, як правило, внаслідок уведення імпорتنих мит, сплату яких отримує бюджет, завдяки чому підвищується внутрішня ціна. Споживачі змушені купувати продукцію за вищою ціною, у результаті аграрії та учасники перероблення та реалізації сільськогосподарської продукції отримують додаткові доходи. Трансфери споживачам із бюджету можуть здійснюватися завдяки специфічним субсидіям за окремими видами продовольства (наприклад, підтримання низьких цін на окремі соціально значущі продукти, інтервенційних цін на зерно).

Сукупна підтримка споживачів (СПС) (CSE, Consumer Support Estimate) – це загальна сума трансферів споживачам сільськогосподарської продукції у результаті державної політики підтримки сільського господарства, яка включає явні та неявні трансфери, пов'язані з підтримкою ринкових цін на продукцію, що вироблена всередині країни (наприклад, трансфери від споживачів виробникам, трансфери бюджету, компенсації споживачеві за підтримання високих ринкових цін) (табл. 4.4). Показник обсягу підтримки споживачів сільськогосподарської продукції визначає оподаткування споживачів за рахунок високих внутрішніх цін (табл. 4.4). Якщо його значення менше 0, або їх субсидування, якщо його значення >0 .

Номинальний коефіцієнт підтримки споживачів (НКПС) (Nominal Assistance Coefficient) свідчить про різницю між цінами на продукти, що сплачені споживачами виробнику, та довідковими цінами (табл. 4.4). Значення показника вище за одиницю свідчить про розмір того тягаря, який несуть споживачі на користь підтримки виробників продукції в результаті дій держави. НКПС, менший за одиницю, показує, що внутрішні ціни на сільськогосподарську продукцію нижчі від світових. В Україні останнім часом (2011–2016 рр.) спостерігається додаткове стягування податку зі споживачів за рахунок цінового механізму.

Номинальний коефіцієнт захисту споживачів (НКЗС) (Nominal Protection Coefficient) свідчить про різницю між цінами на продукти, сплаченими споживачами виробнику, та світовими цінами (табл. 4.4). Рівень підтримки споживачів змінювався у часі. У цілому він був негативним. Трансфери від споживачів до виробників і до бюджету стрімко зросли. У ЄС трансфери від споживачів за 2011–2016 рр. суттєво скоротилися.

При ефективному державному регулюванні та підтримці в наступні роки, розвиток агробізнесу в Україні може пройти шлях із низького старту до великого зростання. Проте наявність потенціалу не означає його автоматичної реалізації. Існуючі проблеми свідчать про необхідність чіткої та виваженої політики, направленої на забезпечення стійкості аграрного сектору.

Аналізуючи економічні індикатори стійкості аграрного сектору України варто наголосити на тому, що в 2016 р. 42,5% експорту України припало на продукцію АПК, що становить 15,5 млрд дол. Це означає, що валютні надходження від продажу кукурудзи, соняшникової олії та інших товарів позитивно впливають на платіжний баланс України, реалізуючи її економічні інтереси, слугують підтримкою курсу гривні, тим самим забезпечуючи підвищення стійкості економіки загалом. Для порівняння металургія та хімічна промисловість займають друге й третє місце (рис. 4.5). У Польщі та Італії частка АПК у ВВП складає 2–3%, в країнах Скандинавії – 1%.

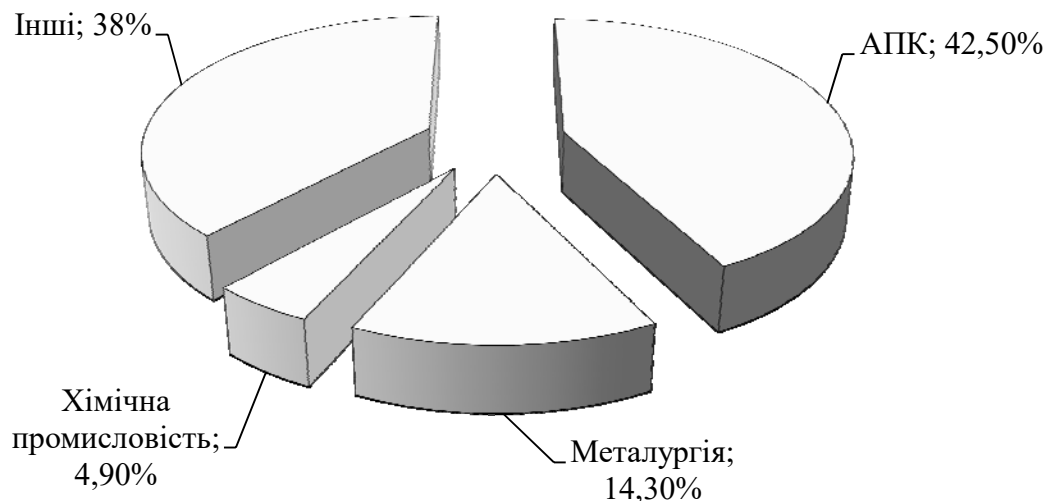

Рис. 4.5. Частка АПК у структурі експорту України, 2016 р.

Джерело: сформовано на основі даних [31]

Основним засобом виробництва в сільському господарстві є земля, різні масиви якої відрізняються своєю родючістю а, отже урожайністю, що безпосередньо впливає на ефективність виробництва і, у кінцевому підсумку, на підвищення рівня стійкості. За площею орних земель на одну особу Україна є однією із перших в Європі – 7189 га. За цим

показником Україна знаходиться серед інших країн світу на шостому місці після Австралії, Казахстану, Канади, Аргентини та Росії.

Україна є другою країною у світі за часткою орних земель від території країни (56%). Більша частка орних земель у співвідношенні до всієї території країни у Данії – 58,9% [32]. Структуру земельного фонду України наведено на рис. 4.6.

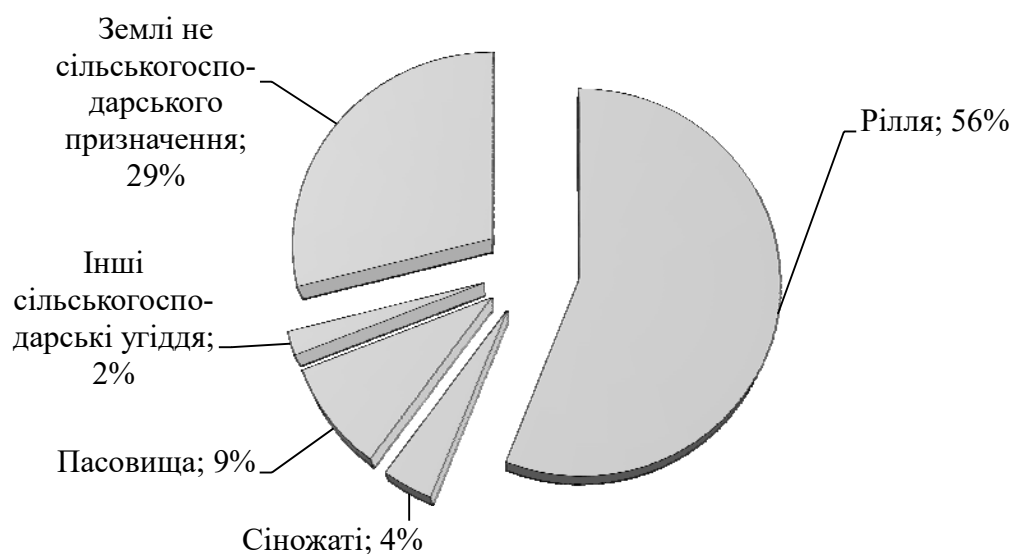

Рис. 4.6. Структура земельного фонду України, 2016 р.

Джерело: сформовано на основі даних [31]

За даними 2016 р. десяти найпотужнішим агрохолдингам належало близько 15% всіх орних земель України. Середня врожайність на полях будь-якого з цих холдингів у 2 рази вища, ніж у дрібних підприємців. Водночас середні та дрібні фермери працевлаштовують більшість зайнятих у сільському господарстві. Це виклик для соціальної політики держави у сфері АПК, оскільки підвищення ефективності та подальше укрупнення агрохолдингів буде означати збільшення безробіття в селах і погіршення соціальної ситуації. Половина території України – надзвичайно родюча земля – «український чорнозем», сукупна площа запасів якого дорівнює площі Великобританії. Але родюча земля не гарантує високих урожаїв. Щоб конкурувати на світовому ринку, родючої землі замало.

Українські аграрії в середньому виробляють у 2,5 разу менше сільськогосподарської продукції, ніж їх колеги у Франції та Німеччині (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Співвідношення валової продукції сільського господарства по країнах з порівнянними територіями, 2015 р., млрд дол.

Країни	Валова продукція		
	Рослинництво	Тваринництво	Всього
Франція	51,99	33,84	85,84
Німеччина	34,85	31,09	65,94
Україна	21,07	9,03	30,1
Польща	15,23	14,06	29,3

Джерело: побудовано на основі даних [31; 33]

Український експорт продукції АПК також програє країнам ЄС (табл. 4.6). Урожайність основних сільськогосподарських культур в Україні низька, крім того, суттєво коливається з року в рік – врожаї пшениці й ячменю не показують чіткої динаміки зростання з 1990 р., хоча урожайність кукурудзи з 1990 р. по 2016 р. виросла більше ніж на 50%, а урожай олійних культур (ріпак, соняшник, соя) має висхідний тренд [31; 33].

Таблиця 4.6

Експорт продукції АПК по країнах у 2016 р., млрд дол.

Країни	Рослинництво	Переробна промисловість	Тваринництво	Експорт
Франція	13,1	48,1	26,1	87,3
Німеччина	19,2	40,8	17,1	77,1
Польща	5,0	12,5	8,4	25,9
Україна	8,7	5,7	1,1	15,5

Джерело: побудовано на основі даних [31; 33]

На одному гектарі аграрії вирощують менше кукурудзи та пшениці, ніж в країнах Європи (рис. 4.7).

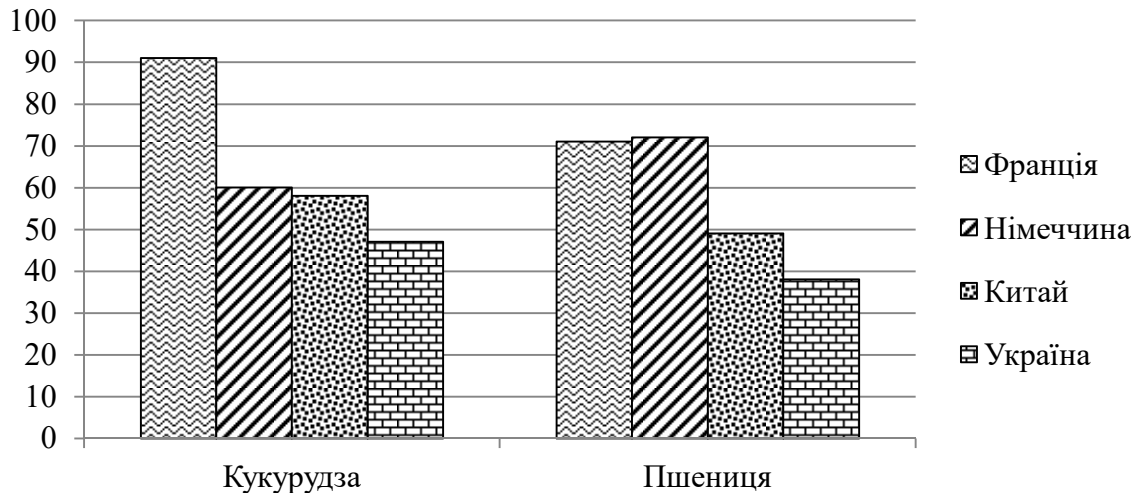

Рис. 4.7. Урожайність кукурудзи та пшениці в Україні та інших країнах у 2016 р.

Джерело: сформовано на основі даних [31; 33]

Отже, збільшення виробництва зернових в Україні відбувається, в основному, за рахунок великих площ, а не зростання врожайності. Варто зауважити, що такі високі показники інших країн пояснюються не тільки меншою ефективністю АПК України, але й потужною державною підтримкою європейських аграріїв і вищою ціною продукції, виробленої в країнах ЄС. Такі висновки свідчать про неузгодженість економічних інтересів суб'єктів аграрної сфери України, обумовлюють необхідність їх державного регулювання з метою забезпечення вищого рівня стійкості.

Крім того, продукція аграрних господарств у всьому світі однакова – зерно пшениці, кукурудзи, м'ясо птиці чи свинина, олія. Тобто сільське господарство зможе реально стати двигуном української економіки, якщо зможе конку-

рувати на світових ринках. Таким чином, пріоритетне завдання в агробізнесі – підвищення операційної ефективності, освоєння нових технологій з вирощування аграрної продукції, а також використання нових фінансових інструментів для досягнення високих фінансових показників.

З кожним роком експорт сільськогосподарської продукції в ЄС збільшується. Переважно це сировина в різних її проявах. Попри весь оптимізм щодо українського аграрного сектору та можливості, які відкриває Угода про асоціацію з ЄС, на міжнародних ринках вже працюють сильні конкуренти. Бразилія, Аргентина, Мексика, країни Африки, Китай також розвиваються швидкими темпами, використовуючи новітні аграрні технології. Крім того, через високі вимоги ЄС до якості продукції українські виробники не можуть скористатися можливістю дії автономних преференцій.

Аналіз українського експорту доводить, що основними покупцями сільськогосподарської продукції є заможні країни. Хоча населення основного імпортера – країни Азії – зростає, потреба в кукурудзі та соняшниковій олії там буде зростати пропорційно економічному зростанню цих країн і збільшенню купівельної спроможності населення. Країни Центральної Африки найближчим часом через бідність також не зможуть купувати сільськогосподарську продукцію України у великих обсягах. Там основними споживачами залишаться Єгипет та ЮАР. Незважаючи на вищезгадані реалії, Україна, виробляє більше продукції, ніж споживає. За рахунок внутрішнього виробництва потреба в молочній продукції покривається на 102%, в яйцях на 110%, в овочах на 101% [33]. Тільки декілька країн у світі споживають менше, ніж виробляють. Саме тому Україна займає вагомий нішу у світовому експорті сільськогосподарської продукції. Основний напрям українського агробізнесу – рослинництво. Виробництво зерна складає 221% від рівня споживання, приблизно половина з якого експортується (рис. 4.8) [33].

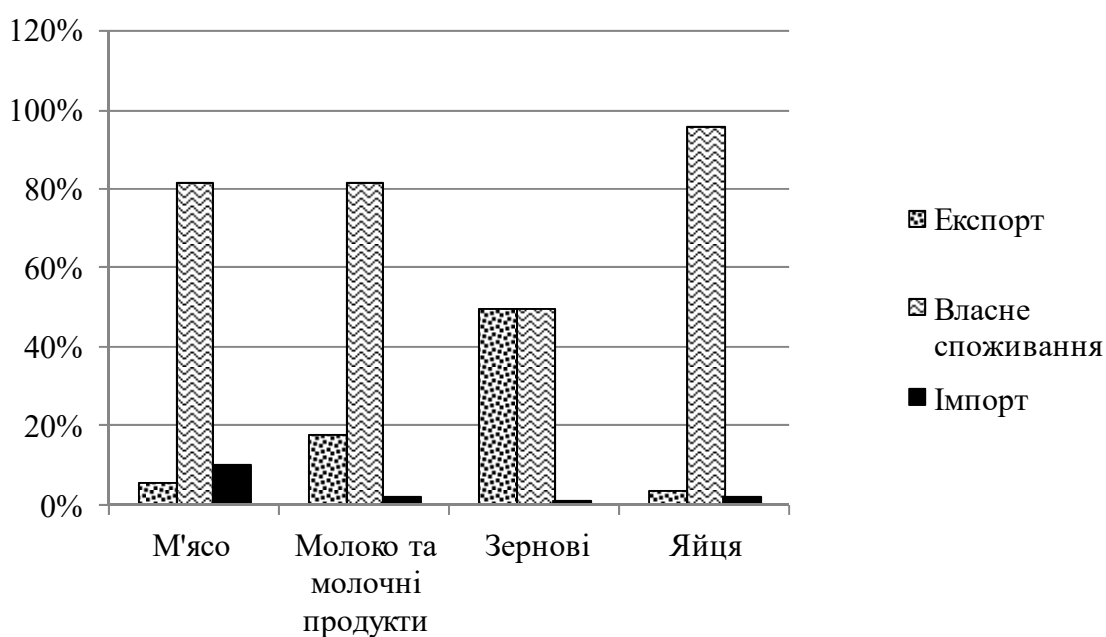

Рис. 4.8. Співвідношення експорту та споживання у загальному обсязі виробництва України у 2016 р.

Джерело: побудовано на основі даних [31; 33]

Україна виробляє більше кукурудзи, ніж пшениці. Причина – зміни у структурі світового виробництва та споживання (збільшення попиту Китаю та Індії на зернові та соняшникову олію). Основний дохід з експорту Україна отримує від продажу кукурудзи, пшениці та соняшнику (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Співвідношення виробництва та доходів від експорту України у 2016 р.

Види продукції	Виробництво, тис. т	Експорт, тис. т	Дохід, млн дол.
Кукурудза	28075	21500	3207
Пшениця	26854	17800	2686
Соняшник	13756	200	72
Ячмінь	9938	5300	747
Соняшникова олія	4399	4842	4203

Джерело: побудовано на основі даних [31; 33]

Обсяги експорту соняшникової олії втричі менші за експорт кукурудзи, водночас дохід від експорту олії більший, ніж від експорту кукурудзи на 1 млрд дол. Такий результат відображає переваги експорту продукції переробної промисловості порівняно з експортом сировини, та підтверджує необхідність створення високої доданої вартості як основного джерела розширеного відтворення в аграрній сфері. Негативи розвитку аграрної сфери України зумовлені проблемами і нестабільністю функціонально-господарської моделі щодо забезпечення ефекту мотивації праці в аспекті оплати праці.

Незважаючи на те, що в 2016 р. намітилася позитивна динаміка зростання реальних доходів, у тому числі й оплати праці, рівень життя, інші соціально-економічні індикатори населення не тільки не поліпшилися, а й навпаки погіршилися. Згідно з даними МОП Україна перебуває в групі країн із найнижчим рівнем доходів, 83% населення вважають себе бідними [35]. Заробітна плата населення, яка є складовою сукупних доходів, покриває лише елементарні витрати. У 2016 р. середньомісячна зарплата працівників сільського господарства склала 4899 грн, або 163,3 грн на день, для порівняння згідно зі світовою практикою зарплата нижче 24 дол. США на день не забезпечує життєдіяльність людини. В Україні мінімальний рівень оплати праці визначається згідно з фізіологічним мінімумом, що не забезпечує постійно зростаючих потреб населення. Адже мінімальний рівень оплати праці має відповідати вартості «споживчого кошика», тобто набору товарів і послуг, які повинні забезпечити не тільки фізіологічний мінімум, але й ряд інших життєвих потреб людини. У структурі грошових доходів частка оплати праці зменшується. Зокрема, в сільських домогосподарствах вона складала у 2015 р. 43,5%, у 2016 – 40,5%. Така динаміка спостерігається у цілому по Україні, у структурі доходів тут на оплату праці припадає менше 50%. Розрахований соціально-економічний індикатор забезпечення вартості прожиткового мінімуму за рахунок заробітної плати свідчить про низький її рівень, зокрема в сільському господарстві (табл. 4.8).

У період ринкових трансформацій переважна більшість селян втратила місце роботи, частина із них мігрувала за межі країни, а решта влилися в особисті господарства. Результати праці в особистих господарствах переважно йдуть на самозабезпечення сімей. Зазначимо, що доходи від продажу сільськогосподарської продукції особистих селянських господарств склали у 2015 р. – 10,5%, у 2016 – 10,8%, доходи від власності – відповідно 2,6 і 2,66%. Селяни фактично залишилися на межі виживання, рівень їх життя значно знизився. Села обезлюднюються, погіршилася демографічна ситуація, підвищився фактор депопуляції, при такій заробітній платі селян не прослідковується простого відтворення трудових ресурсів.

Таблиця 4.8

Вартість прожиткового мінімуму, забезпеченого заробітною платою

Складові індикатора	Рік				
	2010	2011	2012	2014	2016
Вартість прожиткового мінімуму, грн	875	953	1095	1218	1330
Мінімальна заробітна плата, грн	922	1004	1134	1218	1378
Середня заробітна плата всього, грн	2239	2633	3026	3480	4362
Середня заробітна плата в промисловості, грн	2570	3107	3478	3988	5003
Середня заробітна плата у сільському господарстві, грн	1430	1791	2026	2476	3283
Відношення до прожиткового мінімуму, відсотків					
мінімальної заробітної плати	103	105	104	100	103
середньої заробітної плати всього	256	276	276	386	328
середньої заробітної плати в промисловості	294	326	298	327	378
середньої заробітної плати у сільському господарстві	163	188	185	203	248

Джерело: власні розрахунки на основі даних [31]

Переконливим свідченням зuboжіння селян є сукупні споживчі витрати домогосподарств у сільській місцевості, які

складали у 2015 р. 88,1% і у 2016 р. – 88,9%, у тому числі витрати на харчові продукти відповідно 57,6 і 58,2% [33]. Для порівняння: витрати населення Польщі на харчування – 40% від сукупних доходів, у Білорусі населення витрачає на їжу 39%, а населення Німеччини 9,8% [33]. Рівень витрат на харчові продукти – важливий економічний показник розвитку країни в цілому, а також рівня життя населення. Українці мають найгірше значення цього показника в Європі.

Це один із проявів прорахунків в аграрній політиці, коли країна не розвивається та живе за рахунок продажу сировини за кордон. У зв'язку із такою ситуацією зменшуються кількісні та якісні показники споживання населенням харчових продуктів. Так, за даними Державної служби статистики України у 2016 р. на одну особу за рік спожито менше проти 2010 р.: м'яса і м'ясних продуктів – на 14,1 кг, молока і молочних продуктів – на 150,4 кг, риби та рибних продуктів – на 6,4 кг, проте збільшилося споживання картоплі на 10 кг, яєць на 38 шт. Підтвердженням цьому є аналіз структури споживання продуктів харчування, зокрема в домогосподарствах сільської місцевості (табл. 4.9).

З табл. 4.9 робимо висновок, що раціон сільських домогосподарств не відповідає раціонально збалансованому. Низькі сукупні доходи селян, зокрема заробітна плата неспроможні забезпечити потребу у здоровому та раціональному харчуванні, що негативно впливає на стан здоров'я, демографічну ситуацію і, у кінцевому рахунку, на стійкість аграрної сфери. Що стосується м'яса, молока, овочів, то їх споживається у рази менше, ніж у США, країнах ЄС, а картоплі – у 2 рази більше.

За рекомендаціями Світової організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), членом якої є Україна, здоровий раціон людини повинен включати: фрукти, овочі, бобові, (наприклад, чечевицю, квасолю), горіхи й цільні злаки (наприклад, кукурудзу, просо, овес, пшеницю, рис). Щонайменше, 400 г (5 порцій) фруктів і овочів у день. Картоплю, батат й інші крохмалисті коренеплоди ВООЗ не відносить ні до фруктів, ні до овочів.

За оцінками ВООЗ рівні споживання фруктів і овочів у світі значно варіюються – від менш 100 г у день у менш розвинутих країнах до приблизно 450 г у день у Західній Європі. За дослідженнями ВООЗ низький рівень споживання фруктів і овочів є причиною приблизно 19% випадків шлунково-кишкового раку, 31% випадків ішемічної хвороби серця й 11% випадків інсульту у світі.

Таблиця 4.9

Споживання харчових продуктів у домогосподарствах сільської місцевості, на одну особу за рік / кг

Харчові продукти	1990	2000	2010	2012	2014	2016	2016 до 1990
М'ясо та м'ясо продукти, включаючи субпродукти і жир-сирець	68,2	32,8	52,0	54,4	56,1	54,1	-14,1
Молоко та молочні продукти	373,2	199,1	206,4	214,9	220,9	222,8	-150,4
Яйця, шт.	272	166	290	307	309	310	38
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	141,0	124,9	111,3	109,4	108,4	108,5	-32,5
Картопля	131,0	135,4	128,9	140,2	135,4	141,0	10
Овочі та баштанні продовольчі культури	102,5	101,7	143,5	163,4	163,3	163,2	60,7
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	47,4	29,3	48,0	53,3	56,3	52,3	4,9
Риба та рибні продукти	17,5	8,4	14,5	13,6	14,6	11,1	-6,4
Цукор	50,0	36,8	37,1	37,6	37,1	36,3	-13,7
Олія	11,6	9,4	14,8	13,0	13,3	13,1	1,5

Джерело: розраховано на основі даних [31]

Наведені дані свідчать про необхідність вжиття кардинальних заходів з боку держави для підвищення рівня доходів населення, що дасть змогу забезпечити його продовольством у необхідній кількості та відповідної якості і, таким чином, вирішити одне з головних завдань продовольчої безпеки країни. Зростання доходів сприятиме прискоренню темпів виробництва, розширенню внутрішнього ринку і, у кінцевому підсумку, зможе задовольнити економічні інтереси як держави, так і населення. Державна підтримка сільського господарства повинна полягати не тільки у сприянні експортуванню вирощеної продукції, а у розвитку переробної сфери виробництва, що дасть можливість реалізувати продукцію з більшою доданою вартістю, створити додаткові робочі місця і підвищити рівень життя селян за рахунок зростання доходів домашніх господарств. У цілому, державна підтримка аграрного сектору, як свідчить досвід ряду країн Заходу, може подвоїти зростання виробництва відповідної продукції.

При цьому варто врахувати потенціал сільського населення, яке складає третину (30,9%) населення України. Серед сільського населення 3,6 млн працюючі, а це кожен п'ятий усіх зайнятих. Майже 17% сільського населення працюють безпосередньо в сільському господарстві.

За такої ситуації основним шляхом розв'язання накопичених у сільському господарстві проблем є забезпечення розширеного відтворення аграрного сектору економіки України за умов формування високої доданої вартості. Розвинений західний світ побудований на економіці створення доданої вартості і залишає для себе «чисту інтелектуальну діяльність» – фінансові інновації, фондові ринки, телекомунікації та високі технології. Саме тому успішні українські холдинги (наприклад, МХП, «Кернел») знаходять можливості для розширення бізнесу у побудові вертикально інтегрованих структур – таких компаній, де не тільки вирощують сільськогосподарську сировину, а й отримують додану вартість за рахунок її переробки та розвитку власних брендів.

Для створення високої доданої вартості потрібні знання. Менеджерам холдингів, які намагаються перебудувати компанію,

зміщуючи фокус з виробництва сировини на переробку сільськогосподарської продукції, насамперед потрібно відслідковувати і розуміти тренди міжнародного споживання харчових продуктів і попит на відповідні напівфабрикати. Важливо також вміти ефективно оцінювати інвестиційні проекти в обладнання з переробки сільськогосподарської сировини, його потужність, гнучкість у переналаштуванні, а також налагоджувати міжнародні контакти з метою отримання доступу до нових ринків збуту своєї продукції.

Підвищення ефективності менеджменту – це не лише тренд, а умова розвитку українських аграріїв. Професія агронома, технолога на виробництві чи переробці сільськогосподарської продукції буде визначальною в досягненні операційної ефективності українських аграрних компаній. Проте, українські компанії потребують фахівців з управління фінансовими потоками, залучення довгострокового недорогого фінансування, з управління репутацією, комунікаціями зі стейкхолдерами та потенційними інвесторами.

Необхідною умовою функціональності механізму державного регулювання є взаємодоповнюваність ринкових і державних регуляцій як основи взаємовигідної імплементації економічних інтересів. Разом з цим потрібна якісна економічна оцінка стійкості аграрної сфери для забезпечення прийняття економічно обґрунтованих, справедливих управлінських рішень у системі державного регулювання. Тому цілком об'єктивним аспектом нашого дослідження є пропонування методичних положень до дослідження економічних інтересів як об'єкта державного регулювання.

У заданому контексті пропонується застосування концепції збалансованої системи показників оцінювання стійкості аграрної сфери. Модельна схема згаданого методичного підходу дасть можливість встановити взаємозв'язок між показниками ефективності господарювання агропідприємств у контексті їх впливу на рівень стійкості. Концептуальна схема пропонованих методичних положень оцінок економічних інтересів суб'єктів господарювання вимагає застосування «блокового» підходу (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Блоки оцінювання стійкості аграрної сфери

Блок	Показники або об'єкти оцінювання	Результативна ознака регулювання
Економічний	Прибуток, рівень рентабельності, собівартість продукції, валова продукція (продуктивність праці)	Забезпечення достатності доходів і справедливого співвідношення витрат до рівня розширеного відтворення та задоволення мотиваційних очікувань людей-працівників
Соціальний	Динаміка розбудови соціальної сфери і побутових умов життя й праці на селі	Рівень розбудови сільських територій, побутового обслуговування й соціальної інфраструктури, а також умов праці
Ринково-інфраструктурний	Інфраструктурні проекти з обслуговування аграрного виробництва й процесу взаємодії учасників ринку в системі «виробництво-обмін-розподіл-споживання»	Дієвість організаційних структур ринкової інфраструктури та рівень доступу безпосередніх виробників до організованих каналів збуту продукції на внутрішньому і зовнішньому ринку
Інституційно-правовий	Інституційні умови агрогосподарювання та система їх нормативно-правового забезпечення на всіх рівнях	Адаптивність законодавчих норм до національного господарського буття та їх відповідність традиціям господарювання на селі

Джерело: розроблено автором

Методологічна ідентифікація і конструктивне поєднання запропонованих блокових сегментів оцінювання стійкості є інституційною базою для удосконалення методики, а головне – покращання інформаційного забезпечення державного регулювання. Проте для більшої конкретизації й структуризації заданих методичних положень пропонуємо систему показників, за допомогою яких можна здійснювати оцінку стійкості та ефекти державного регулювання (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Сегменти й показники стійкості аграрної сфери

Сегменти	Показники (визначення) рівня стійкості
<p><i>Інвестиційна й фінансова діяльність</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – прибутковість й рентабельність; – виручка від реалізації виробленого продукту; – структура і розмір витрат за статтями собівартості; – інвестиції в основний капітал 	<p>Співвідношення динаміки зростання собівартості продукції і змін в обсягах її реалізації на ринку.</p> <p>Зміни вартості статей витрат виробництва і доходів від продажу сільськогосподарського товару.</p> <p><i>Динаміка залучення інвестицій</i></p>
<p><i>Місце на ринку та частка його охоплення</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – частка ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; – обсяг реалізації продукції; – якісні параметри продукції 	<p>Частка ринку виробника і обсяги реалізації сільгосп-продукції на зовнішніх ринках</p>
<p><i>Динаміка інноваційного розвитку</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – рівень інноваційності технологій виробництва продукції; – впровадження організаційних та продуктових інновацій; – скорочення виробничих та інфраструктурних витрат 	<p>Зміни результативності виробництва в частині їх обсягів.</p> <p>Зміни продуктивності праці.</p> <p>Зміни урожайності продукції рослинництва та продуктивності тварин</p>
<p><i>Розвиток і розширене відтворення виробництва</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – продуктивність праці; – рівень заробітної плати персоналу; – динаміка кадрового потенціалу; – підвищення кваліфікації працівників; – використання інформаційних технологій 	<p>Рентабельність інвестицій у розвиток підприємств.</p> <p>Динаміка змін продуктивності праці.</p> <p>Досягнення відповідності освіти працівників займаним посадам і виконуваним роботі</p>
<p><i>Взаємовідносини з іншими учасниками ринку, споживачами сільськогосподарського товару</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – доступ до виробничих ресурсів і технологій; – забезпечення збалансованості взаємовідносин 	<p>Ефективність ресурсного обміну.</p> <p>Доступ до ринку та інфраструктурних каналів збуту агропродукції й продовольства</p>

Джерело: розроблено автором

Наведені сегменти й показники оцінювання інтересів суб'єктів господарювання дають можливість шляхом проведення відповідної дослідницької роботи визначити рівень задоволеності потреб, а також дієвості державної регуляторної політики. Практична значущість цих методичних положень в тому, що вони дають обґрунтовану можливість забезпечити багатофакторну оцінку стійкості аграрної сфери.

Відтворюючи наше бачення напрямів державного регулювання економічних інтересів суб'єктів господарювання, вважаємо за необхідне якомога ширше окреслити основні положення відповідної концепції, яка стосується різних сегментів задоволення потреб учасників ринкового обміну, серед яких: ринок (внутрішній і глобальний), підприємство, а також соціально-трудова діяльність окремого індивіда. Усі названі сегменти наслідують відповідний рівень ефективності, яка може бути оцінена у контексті аналізу шляхів та можливостей реалізувати економічний інтерес у результаті відповідних соціально-господарських взаємодій.

Разом з цим економічні інтереси реалізуються у контексті формування ефективності господарювання, оцінка якої надає вагомі підстави робити висновки щодо мотивацій підприємців, а також пріоритетів держави у галузі. Головним чином, на нашу думку, тут варто сприяти формуванню сприятливого інституційного середовища розвитку господарюючих структур, які є головним складником у механізмі реалізації економічних інтересів суб'єктів господарсько-трудоного процесу у будь-якому сегменті аграрного ринку.

У розвитку аграрної галузі закладена перспектива для економіки України, тому в розробці регуляторних заходів щодо економічних інтересів суб'єктів господарювання варто звертати увагу на оцінку наявних і перспективних ефектів бізнесу. В удосконаленні регуляторної політики важливу роль

відіграє мікроекономічний аспект процесу, який характеризується необхідністю оцінок ефективності аграрної підприємницької діяльності, для чого пропонуємо відповідний алгоритмічний інструментарій (рис. 4.9–4.12).

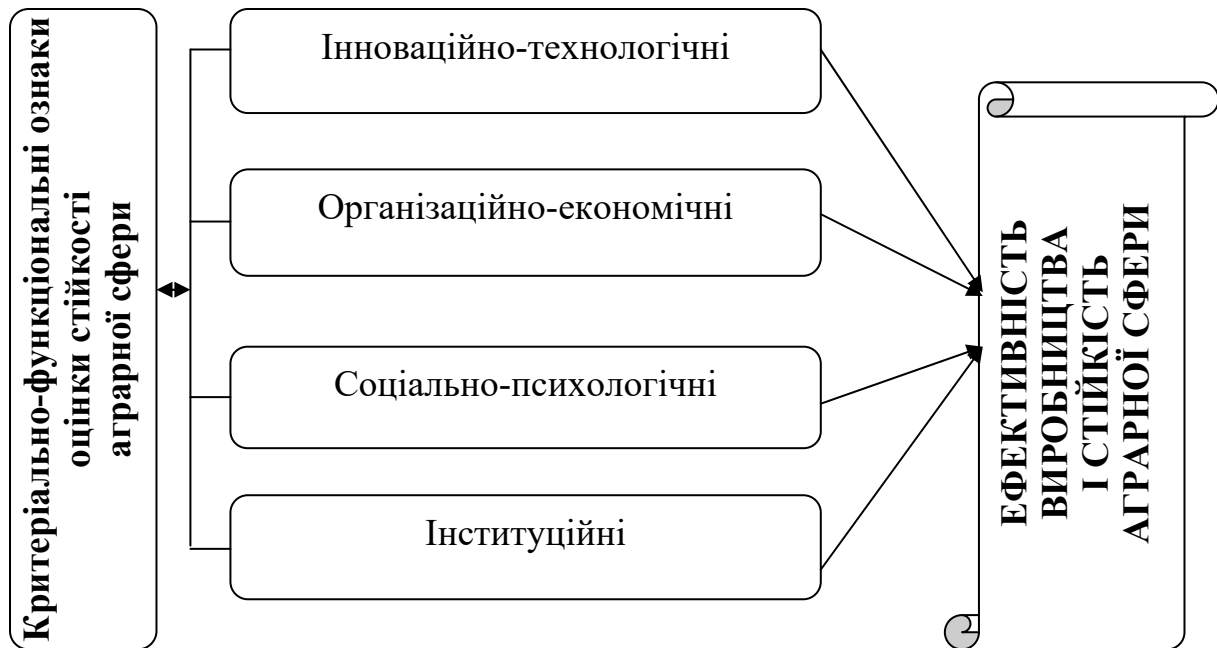

Рис. 4.9. Фактори та сфери оцінок ефективності державного регулювання економічних інтересів в аграрній сфері

Джерело: сформовано автором

Будуючи систему державного регулювання економічних інтересів суб'єктів господарювання, необхідно звернути увагу на організаційні форми їх створення-функціонування як інституційну основу реалізації мотивацій, а також формування ефективності бізнесу. Також підприємці різних форм господарювання й власності мають різні підходи до наповнення ринку сільськогосподарською продукцією.

Рис. 4.10. Схема позиціонування витрат у методології формування ефективності виробничих систем забезпечення стійкості аграрної сфери

Джерело: сформовано, адаптовано і запропоновано автором

Рис. 4.11. Фактори забезпечення стійкості аграрної сфери

Джерело: сформовано автором

Стійкість економіки: оцінювання та забезпечення

Рис. 4.12. Управління ефективністю виробництва у системі забезпечення стійкості аграрної сфери

Джерело: сформовано автором

Проте є чимало проблем, які й позиціонуються у площині регулювання економічних інтересів й забезпечення доступу безпосередніх виробників продукції до організованого аграрного ринку. Варто впроваджувати відповідні мотивації виробників елементи державного регулювання економічних інтересів, зокрема в інфраструктурному забезпеченні виробництва-реалізації.

4.3. Інфраструктурно-інституційне забезпечення стійкості аграрної сфери

Регуляторна політика щодо аграрної сфери реалізується у частині розвитку інфраструктурно-інституційного забезпечення, визначальні складові якого закладено в системі ринкової інфраструктури, інституціях регулювання та саморегулювання, а також у ціноутворенні на сільськогосподарську продукцію. Від цих складових у прямій залежності перебуває головний фактор у конкурентній системі – справедливий перерозподіл вартостей і доступ виробників до ринку.

Інфраструктура – це система інституцій, яка забезпечує доступ сільськогосподарських товаровиробників до ринку збуту, на якому формуються ціна, а також відносини з приводу відтворення вкладеного у виробництво капіталу. Це організаційна складова регулювання економічних інтересів виробників – майданчик для розвитку, від якості якого залежить першочергове бажання виробника сільськогосподарської продукції представляти вироблений продукт на ринку. Інфраструктура аграрної сфери поділяється на:

- ✓ виробничу (сільськогосподарські товаровиробники),
- ✓ науково-інноваційну (інституції творення-поширення інновацій і систем удосконалення виробничо-господарських відносин),
- ✓ торговельно-збутову (структури зберігання й збуту продукції на ринку).

Усі ці три складові є зв'язуючою ланкою між виробником сільськогосподарської продукції (продовольства) і ринком

(споживачем). Особливості та якісні параметри сільськогосподарської продукції надають інфраструктурному забезпеченню більшої ваги, адже сільгосппродукція швидко псується й організація процесу «доведення» її до споживача визначає рівень дохідності, бо чим якісніший продовольчий товар, тим він швидше реалізовується і тим вищу ціну за нього може отримати виробник. У цьому процесі особливу роль відіграє ринково-збутова інфраструктура в аграрній сфері, яка формує інфраструктурний механізм перерозподілу вартостей, а отже регулювання економічних інтересів.

Суб'єкти інфраструктури належать до системи саморегулювання ринку й економічних інтересів суб'єктів аграрної сфери. Причому тут виникає чимало проблем, які заважають унормувати справедливий перерозподіл вартостей між учасниками ринку, а також об'єктивно збалансувати їх економічні інтереси. Серед таких проблем:

- ✓ практична відсутність класичної біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією;
- ✓ нерозвиненість системи оптової торгівлі (відсутність класичних оптових ринків – переважають колгоспні ринки);
- ✓ відсутність системи кооперації у торговельно-збутовій сфері.

Таким чином, дисфункціональність інфраструктурно-інституційного забезпечення розвитку аграрної сфери, через нерозвиненість окремих складових його елементів, унормовує ситуацію, за якої економічні інтереси суб'єктів аграрного ринкового обміну видаються не задоволеними й дерегульованими.

Інфраструктурно-інституційне забезпечення стійкості аграрної сфери упорядковане нормативно-правовими актами загальноекономічного та галузевого характеру, серед яких:

Закони України: «Про товарну біржу», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», «Про зерно та ринок зерна в Україні»;

Укази Президента України: «Про заходи щодо забезпечення формування і функціонування аграрного ринку», «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку», «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку», «Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів»;

Постанови Кабінету Міністрів України: «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку», «Про Аграрний фонд», «Про активізацію діяльності біржового ринку продукції агропромислового комплексу та необхідних для його функціонування матеріально-технічних ресурсів»;

Розпорядження Кабінету Міністрів України про схвалення Концепції Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції, Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року та інші регулятивні акти.

Законодавче забезпечення функціонування аграрної сфери багатоаспектне і широкопланове, однак стан його виконання на кожному з етапів запровадження не є таким, що сприяє становленню функціональних інституцій інфраструктури. Це, своєю чергою, деструктивно впливає на економічний інтерес агрогосподарювання в сегменті організації просування виробленого продукту від виробника до споживача. Особливо це стосується наявності «стихійних посередників», які монополізували канали збуту й таким чином перерозподіляють левову частку доданої вартості на свою користь.

Повертаючись безпосередньо до питання формування-функціонування суб'єктів інфраструктури аграрного ринку, а отже і аграрної сфери, зазначимо, що у кількісному вимірі структур чимало, але для них характерною є системна дисфункціональність. Це не дає можливості аграрним виробникам стати повноправними учасниками товарно-грошових ринкових відносин і якісно задовольнити власні економічні інтереси, «консервує» відсутність економічного інтересу виробника, особливо дрібного, виробляти продукцію високозатратного характеру, особливо тваринницьку, через неможливість своєчасно її реалізувати. Крупні сільгосптоваровиробники

зосередилися на виробництві рослинницької продукції експортного характеру, що приносить їм доходи.

Ще одна ознака дисфункціональності інфраструктурно-інституційного механізму упорядкування економічних інтересів – відсутність механізму реалізації актів продажу сільгосппродукції за зрозумілими, прозорими процедурами, зорієнтованими на різнопланову за розмірами сукупність товарних партій. Незважаючи на тривалий період реалізації державно-управлінських заходів, формування інфраструктури наслідують безсистемність і хаотичність, що зумовлено різновекторно-змінюваною політикою. Саме такими є аграрні відносини в Україні, які характеризуються невизначеністю щодо економічного інтересу, для них визначальними є мотивації, потреби, інтереси торговця-посередника, а не виробника, який вкладає активи у продукування агротовару.

З ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів, не вирішеним для національного аграрного комплексу залишаються проблеми забезпечення ефективного функціонування аграрних бірж, оптових ринків сільськогосподарської продукції, аукціонів, структур моніторингу ринку, заготівельно-збутових кооперативів, кредитних спілок. Зокрема, формально існує біржова торгівля сільськогосподарською продукцією, хоча аграрні біржі переважно здійснюють угоди не аграрного характеру, а обсяги реалізації аграрної продукції через їх мережу не перевищують 1%.

Інституційним упорядкуванням біржової торгівлі є створений Союз аграрних бірж України (САБУ), завданням якого є підвищення ефективності біржової торгівлі у частині формування конкурентного механізму ціноутворення, забезпечення відкритості торговельних угод, особливо експортного характеру. Динаміка кількісних змін щодо розвитку інституцій біржової торгівлі свідчить про певну затребуваність даних структур сферою аграрного ринку й сільгосптоваровиробників – носіїв аграрних економічних інтересів.

Незважаючи на те, що біржову торгівлю вважають базовим інституційним регулятором економічних інтересів з позиції оцінок ринком товару, кількісні аспекти наявності бірж

в інституційній системі регулювання економічних інтересів характеризуються різновекторністю, оскільки з боку держави відсутня політика розбудови організованого аграрного ринку, її регулятивні дії в цьому напрямі надзвичайно слабкі. Щодо кількості бірж аграрно-продовольчого спрямування, то вона відносно стабільна, а обсяги укладених угод на них зростають, що засвідчує мотивацію учасників аграрного ринку діяти за прозорими угодами.

У формуванні та розвитку біржової торгівлі прослідковується підміна понять, бо значна частина обсягів реалізованої продукції на біржі, зокрема сільськогосподарській – це реєстрація угод, адже в Україні має місце інституційне унормування необхідності біржової реєстрації експортних контрактів. Ф'ючерсні контракти на аграрних біржах практично не укладаються, що не дає можливості задіяти страхування ризиків, пов'язаних зі зміною цін на ринку (хеджування). Укладаються виключно форвардні контракти, які вимагають надання ліквідної застави, тому до більш організованого аграрного ринку, біржової торгівлі мають доступ лише крупні інтегровані формування, які, своєю чергою, і займаються експортом сільськогосподарської продукції.

Ще однією проблемою утвердження біржової торгівлі є сприйняття селянами бірж як додаткових посередників, адже держава на цьому торговельному майданчику не представлена. Тому, якщо держава не довіряє біржовій системі як інфраструктурному каналу купівлі-продажу продукції, то важко сподіватися на такий інтерес з боку інших учасників. Адже держава не здійснює закупівлі сільгосппродукції на біржах у різного роду фонди й для державних потреб, в результаті чого біржовий аграрний ринок не сприяє встановленню стійких господарських зв'язків у системі «виробництво – розподіл – обмін – споживання».

Водночас розвиток і стан біржової торгівлі формує економічний інтерес суб'єктів в аспекті формування-поширення інформації про справедливую ціну на вироблений сільськогосподарський продукт, діючи як антимонопольний механізм, що здатен забезпечувати рівні умови та об'єктивно-

зумовлений баланс економічних інтересів суб'єктів торговельно-збутових відносин. Проте цей аргумент не є стійким мотивом розвитку торгівлі сільськогосподарською продукцією через біржі, що зумовлено установленими до переходу на ринкові умови правилами, коли головним гарантом збуту продукції за стабільними цінами була держава. Загалом біржова торгівля є відносно новим регулятором забезпечення стійкості аграрної сфери, до існування якої українському сільгоспвиробнику важко призвичаїтися.

В інфраструктурній розбудові механізмів узгодження економічних інтересів учасників аграрної сфери мають місце чимало проблем, зокрема в розвитку оптової торгівлі і кооперування. Аграрні підприємці, особливо середнього і малого типу, відчують певну інфраструктурну нестачу через відсутність у достатній кількості розгалуженої мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції. Для реалізації заходів з вирішення цього питання Україна має законодавчу базу, потенціал наповнення товаром, вигідне географічне положення і транспортну систему, але відсутнє урядове сприяння й нестабільне інституційно-економічне середовище розвитку самої держави. Тому виробники, особливо овочів, фруктів, молока, м'яса, зазнають чималих збитків через відсутність інфраструктури оптового збуту продукції і втрачають мотивацію щодо збільшення обсягів виробництва. Вони також обмежені в можливості донести до споживача свою продукцію на умовах, доступних для крупних виробників, тому їх економічний інтерес замикається на ситуативно-нестабільному виробництві у разі необхідності до його швидкого переформатування. Через нерозвиненість системи оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією для більшості її виробників створені нерівні умови доступу до ринку, фактично штучні бар'єри, що знижує дохідність аграрного бізнесу та створює додаткові проблеми входження у ринок.

Для забезпечення стійкості аграрної сфери не варто забувати про кооперацію як головний атрибут механізму забезпечення доступу дрібних виробників до організованого

ринку. Світова практика регулювання економічних інтересів суб'єктів аграрної сфери надає кооперації важливого значення, в Україні цей аспект фактично ігнорується державою. Разом з тим, кооперація є особливим інфраструктурно-інституційним регулятором економічних інтересів в аграрній сфері як з позиції її сутності, так і з точки зору тенденцій розвитку. Попередньо зазначимо, що з боку сільськогосподарського товаровиробника, кооператив виступає як інституційна пастка, а не як ефективна інституція. Кількісно в аграрному секторі економіки України за останні 10 років спостерігається спад у розбудові кооперативних структур виробничого (табл. 4.12) і обслуговуючого спрямування.

Таблиця 4.12

Динаміка сільськогосподарських виробничих кооперативів в Україні*

Показники	Роки								
	2005	2006	2007	2008	2010	2012	2014	2015	2016
Кількість кооперативів, од.	1041	845	739	708	629	551	510	434	408
Кількість кооперативів до попереднього року, од.	–	-196	-106	-31	-79	-78	-41	-76	-26
Частка кооперативів у загальній сукупності підприємств, відсотків	12,2	11,1	8,9	7,7	6,9	6,1	5,4	4,7	4,5

* Для дослідження обрана сукупність підприємств, які звітують за Ф 50 с-2 «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств»

Стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні вважаємо найбільш проблемним аспектом забезпечення стійкості аграрної сфери. І це не лише стосується виробництва агропродукції, а й розвитку сільських територій, бо економічний інтерес на селі виходить далеко за межі бізнесу, оскільки сільське господарство є середовище життя й господарювання.

Наявна кількість обслуговуючих кооперативів і динаміка їх розвитку (для якої характерною є тенденція зменшення) не задовольняють потреб виробників й споживачів сільгосп-продукції. На селі не сформовано достатньої кількості обслуговуючих кооперативів, які за своїми потужностями дали б змогу поєднати особисті селянські та фермерські господарства з організованим аграрним ринком, підвищивши таким чином економічний інтерес виробляти високозатратну продукцію. Кооперація через недостатність її поширення неспроможна розв'язати проблему збуту виробленої дрібними господарствами продукції за реально ринковими цінами, тому частина її просто не потрапляє на ринок, а частина дістається перекупникам. Тому має місце нестабільність ціноутворення та цінові ігри перекупників, що деструктивно впливає на економічний інтерес.

Досвід розвинутих країн свідчить, що кооперативи є найбільш прийнятними інфраструктурно-інституційними регуляторами забезпечення стійкості аграрної сфери. Наприклад, у країнах – членах ЄС через кооперативи реалізується близько 70% виробленої продукції, у США та Канаді – близько 60%. У цих країнах створено розгалужену, прозору постачальницьку, заготівельно-збутову інфраструктуру на засадах кооперації та її інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової та переробної промисловості. За рахунок кооперативних структур, які гарантують реалізацію визначених заздалегідь обсягів продукції за об'єктивно-ринковими цінами, виробники переслідують економічний інтерес, стабілізуючи таким чином ринок, що для України поки що є недосяжним аспектом ефективності ринкових саморегуляцій. Саме тому виникає проблема пошуку каналів збуту виробленої малими і середніми підприємствами, а також особистими селянськими господарствами продукції, що у кінцевому підсумку зводиться до «переважної пропозиції на ринку».

У загальному регулятивному плані щодо оцінки рольових характеристик інфраструктурно-інституційного регулювання економічних інтересів в аграрній сфері сільськогосподарська

обслуговуюча кооперація стоїть окремо. Тільки за умови активного її розвитку можна сподіватися на органічне поєднання власне особистих, суспільних і колективних мотивів, інтересів учасників соціально-економічної системи життєдіяльності на селі з перспективою утвердження принципів вільного організовано-регульованого ринку.

Відсутність ефективного інфраструктурно-інституційного механізму як державного, так і ринкового, який сформував би дієву організаційну систему забезпечення стійкості аграрної сфери, створює чимало проблем, серед яких головними вважаємо такі:

- дисфункціональність інституцій інфраструктури аграрної сфери в частині забезпечення цілісності агро економічної системи, конкурентних засад перерозподілу вартостей і ресурсів;
- наявність чинників асиметрій в інформаційному забезпеченні учасників агрогосподарського комплексу й системне зростання трансакційних витрат обміну в окремих видах діяльності, що призводить до відмови ринкових суб'єктів від їх здійснення на рівні ринкового позиціонування (окремі види діяльності мають місце на кшталт атрибуту «для власного споживання»);
- інституції інфраструктури не стали ефективними регуляторами, які б спрямовували поведінку сільгоспвиробників у русло, вигідне їм і державі;
- несформовані інститути, які б сприяли демонополізації економічних відносин з забезпеченням об'єктивності та економічної свободи вибору суб'єктів аграрної сфери;
- сформовані інститути є дисфункціональними, оскільки не узгоджені їх економічні інтереси.

Аналіз ситуації в інфраструктурно-інституційному забезпеченні стійкості аграрної сфери свідчить про наявність ряду проблем, які знижують рівень ефективності аграрного бізнесу і виступають демотиваційними чинниками поступального його розвитку (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Проблеми розвитку й функціонування інфраструктурно-інституційного забезпечення стійкості аграрної сфери*

Проблема	Чинники й аспекти виникнення	Засади й ефекти впливу на стійкість аграрної сфери
Різновекторність і різнонаправленість, а також нестабільність нормативно-правової бази	Часті зміни векторів і пріоритетів аграрної політики щодо шляхів розвитку аграрної сфери	Деструктивність «поведінки» інституцій регулювання аграрного ринку, системна невизначеність щодо рівня підтримки агровиробників; постійне спонукання мотивації селянина на кшталт позиції «надія тільки на себе», держава та інституційні регулятори вважаються ненадійними партнерами
Нерівні умови доступу виробників до інфраструктурних каналів збуту продукції, особливо експортних	Монополізація каналів збуту посередниками або фізична відсутність доступу до них	Ситуативний характер виробництва окремих видів продукції або фактична відмова від них на користь інших
«Дорогі» інфраструктурні послуги	Велика відстань до інфраструктурних об'єктів, неспроможність окремих виробників сформувати великі партії товару	Визнання дрібними й малими виробниками необхідності кооперування у виробничо-збутовій діяльності
Неякісні інфраструктурні послуги	Відсутність у виробників власної інфраструктури зберігання продукції	Втрати значного обсягу продукції при зберіганні і перенесення всієї економічної відповідальності за якість агротовару на його власників (виробників)
Відсутність зрозумілої державної регуляторної політики з упорядкування інфраструктурних взаємодій на ринку	Невизнання владою державного регулювання як складової інфраструктурної політики і недосконалість законодавства щодо упорядкування даного процесу	Утвердження нестабільних за характером мотивів поведінки носіїв економічних інтересів

Джерело: запропоновано автором на основі власних оцінок і методологічних узагальнень

У питанні забезпечення стійкості аграрної сфери, аграрного виробництва інфраструктурно-інституційний механізм через свою дисфункціональність створює чимало проблем, зокрема:

- ✓ не забезпечується якісний зв'язок виробника і споживача сільгосппродукції, адже дану функцію виконує «безіменний» посередник, який не несе відповідальності за якісні параметри товару й тим самим системно погіршує становище безпосереднього виробника щодо формування довіри до нього з боку споживача;
- ✓ створено стійкі умови, за яких безпосередній виробник змушений реалізовувати продукцію за завідомо заниженою ціною, через необізнаність, оскільки через нерозвиненість відповідної інфраструктури відсутня постійна система поширення інформації про ціни на сільгосптовари, чим користуються посередники-перекупники, особливо у відносинах з дрібними виробниками (фермери, господарства населення);
- ✓ у процесі просування продукції до споживача виробник змушений постійно «шукати себе» у монополізованих посередниками каналах збуту, втрачаючи при цьому доходи.

Як свідчать дослідження В. Дієсперова, П. Саблука [7; 30], систему організаційних складових інфраструктурно-інституційного забезпечення аграрної сфери сформовано, створено інституційні умови для розвитку суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм господарювання ринкового типу, а також для функціонування орендно-земельних відносин і побудови системи державного контролю. Проте мають місце проблеми, які стримують позитивні тенденції розбудови суспільно-ефективного аграрного сектору економіки, що стосується забезпечення його стійкості.

Проведене вищеназваними авторами дослідження адаптивно представимо у взаємозв'язку з питаннями нашої дослідницької тематики щодо оцінок інфраструктурно-інституційного забезпечення стійкості аграрної сфери.

✓ *Створення підприємств різних організаційно-правових форм господарювання.* Сформовано загальний каркас відносин з приводу економічних інтересів зі створення підприємств й реалізації підприємницької ініціативи, проте переважна частина власників початкового капіталу (земельні й майнові паї) вже його фактично втратили, передавши в оренду недобросовісним підприємцям. Законодавча база й інституційні умови підприємницького процесу сформовані таким чином, що захищеним виявився орендар з відповідними зв'язками й капіталом, а селянин-власник земельно-майнового паю, який прагнув самостійно розвивати бізнес, змушений віддати початковий капітал через відсутність можливості ефективно господарювати. Тому в питанні забезпечення стійкості аграрної сфери інституціями заданого сегменту однією з головних проблем є курс на системну монополізацію аграрної сфери і «приватизацію села» як середовища життя і господарювання.

✓ *Розбудова організованого аграрного ринку та його інфраструктури.* Сформовано загальний каркас інституцій інфраструктурного забезпечення, але через загальну їх дисфункціональність не вирішено головного в урівноваженні економічних інтересів суб'єктів ринку аграрної сфери – це монополізація каналів збуту продукції посередниками. Учасники виробничо-торговельних відносин через відсутність рівного доступу до каналів збуту продукції, неспроможні сподіватися на однакові умови реалізації економічних інтересів. Одним із підтверджень цього є наявна система інституцій, яка відповідно до результатів їх функціонування забезпечує вибіркового характеру організаційно-економічних взаємодій, адже: біржова торгівля дотепер нерозвинена, зокрема як ресурс індикативного ціноутворення й поширення інформації про ціни; заготівельно-збутова діяльність кооперативного спрямування – елемент організованого доступу виробників до ринку, несформована; сільськогосподарська обслуговуюча кооперація та оптові ринки в класичному розумінні їх функцій не набули поширення. Загалом передовий досвід інфраструктурного розвитку торговельної системи аграрної сфери впроваджений фрагментарно. У часовому вимірі цей процес триває давно, але не завершений.

✓ *Орендно-земельні відносини.* Основною проблемою є відсутність ефективної інституційної політики щодо ринку землі і загалом орендно-земельних відносин. Ця політика змінюється у фарватері політичних уподобань з частим переформатуванням законодавчої бази й відтермінуванням визнання земельного капіталу товаром поряд з іншими товарами – «учасниками ринкового обміну». Політична заангажованість вирішення цього питання також негативно впливає на позицію селянина-власника землі, економічний інтерес якого є деструктивним, бо він не отримує доходу, достатнього для відтворення цього ресурсу як капіталу. Держава не надала селянину права розпоряджатися своєю землею в суспільно-ефективному вимірі, передавши фактично це право іншим особам. Останніми роками цей процес поглиблюється, бо наявна законодавча база є демотиваційним чинником інституціоналізації ринку землі відповідно до реалізації економічних інтересів обміну.

✓ *Система інституцій управління аграрним сектором.* Має місце надмірна централізація управління розвитком цієї галузі, яка поглиблюється в законодавстві й закріплюється керівними галузевими органами на місцях. Ініціатива знизу не діє, інтереси селян не враховуються, влада інституційно не дає відповіді на питання задоволення організаційно-економічних потреб селянина-виробника і села, орієнтуючи економічні умови організації виробництва лише на отримання монопольного прибутку за рахунок виробництва виключно експортно-ліквідних сільськогосподарських продуктів, а високозатратні галузі, які зазвичай надають можливості зайнятості селянина, не є пріоритетом підтримки і стимулювання. Не створено дієвої системи саморегулювних інституцій, які в класичному розумінні цього слова позиціонують економічні інтереси селянина-виробника для узгодження їх з політикою держави.

Загалом ситуація така: аграрний сектор функціонує за законами ринку, а система політико-правового й інституційно-регуляторного менеджменту щодо галузі тяжіє до командно-адміністративної моделі. Тому умови, фактори й мотивації

реалізації економічних інтересів селянина-виробника підпорядковані політичній доцільності і кон'юктурі ринку й не залежать від селянина як головного творця аграрних благ, а також учасника ринкового процесу на правах власника активів та результатів аграрної праці. Це по-суті національний парадокс, який деструктивно впливає на соціально-економічну складову аграрного поступу України і заважає селу по праву стати економічно багатим. Традиційно так склалося, що державна система управління знаходиться в інституційній пастці щодо побудови ефективної системи забезпечення стійкості аграрної сфери.

✓ *Аграрне підприємництво та відносини власності.* В організаційно-економічному плані зроблено чимало, проте інституційне середовище для сприяння конструктивній, конкурентній взаємодії підприємців є несприятливим, особливо це стосується малого підприємництва. Створені в аграрному секторі підприємства різних організаційно-правових форм господарювання базуються на активах (земля і майно), розвиваються на «позиченому капіталі», тобто переважно орендують їх, що створює передумови для нестабільності організаційних утворень. До того ж підприємці, які виявили бажання господарювати самостійно на виділеній у процесі реформування землі, зазвичай не мають достатнього обсягу капіталу. Існуючі інституційні норми, створені державою, та утверджені в суспільній свідомості, є далекими від таких, що сприятимуть розвитку класичних фундацій ринку – конкуренції, взаємній економічній відповідальності, рівнодоступності до економічних ресурсів і державної підтримки.

✓ *Розбудова сільськогосподарської кооперації.* Кооператив на селі не є тією інституційною конструкцією агрогосподарського побуту селянина, який би вважався важливим елементом реалізації економічного інтересу. Вирішальним фактором продукування такого негативу є викривлення в державній політиці самої ідеї кооперації і недовіра селян до інституцій колективного господарювання через наявну інституційну пам'ять, адже кооперативні структури, якщо

створюються, то приносять дохід не їх учасникам (постачальникам продукції), а «ділкам», що можна побачити на прикладі заготівлі-збуту молока. До того ж ідея створення кооперативних структур на кшталт адміністративного примусу, за якого кооператив створюється не з ініціативи селян, а через примус, є головним дискримінаційним чинником поширення кооперативних структур.

✓ *Державні програми підтримки та стимулювання розвитку аграрного бізнесу й галузі сільського господарства загалом.* Українська система «програмування» розвитку галузі характеризується аспектами ситуативного менеджменту й відсутністю стратегічної моделі контролю за їх виконанням, адже кожен п'ятирічку, а також за кожної зміни влади відбувається переформатування основ політики підтримки галузі. З часів незалежної України науковцями і галузевими органами управління створено чимало загальнодержавних, галузевих, продуктових програм, які не виконуються, бо в них не визначено цільової аудиторії, тобто «споживача». Законодавчо-нормативна частина контролю впровадження, а також система фінансування цих програм постійно змінювалися, тому такий підхід сприяв тупцюванню на місці. Загальна нескоординованість дій виконавців програм, призвела до того, що навіть ті ресурси, які виділялися на реалізацію програм були використані не конструктивно. Емпіричне підтвердження цього полягає в ситуації з системним поширенням монокультури в рослинництві і мінімізація обсягів виробництва продукції тваринництва крупними й середніми підприємствами. Фактично маємо ситуацію, коли трудомісткі агровиробництва скорочуються без підтримки держави і залишилися інтересом селян-одноосібників, а також дрібних фермерів, які виробляють трудомістку продукцію для власного виживання, продаючи надлишки на ринку.

✓ *Структура й функціонування системи державного контролю та логістики.* Наявна велика кількість органів державного контролю якісних аспектів розвитку аграрного сектору, які дублюють один одного, закріплюючи своїми діями фактично елементи централізації функцій держави, а не

підтримуючи реалізацію економічних інтересів селянина – виробника сільгосппродукції. Вони замість інформаційно-логістичної підтримки й політики сприяння виправленню бізнесових помилок учасниками ринку, діють за принципом жорсткого управлінського деструктивізму, який часто виходить за межі доцільного. Також не створено функціональної інфраструктури митного, технічного, екологічного контролю за надходженням на український ринок продукції сумнівної якості, тому часто українські якісні продукти не мають достатнього поширення на ринку. Система логістики й управління нею не сприяють виведенню на зовнішній, більш ємний ринок, продукції малих агроформувань.

✓ *Інноваційний розвиток агропромислового виробництва.* В інфраструктурно-інституційному плані регулювання характеризується по-різному, з одного боку, для активізації інноваційної діяльності прийнято чимало нормативних актів загальнодержавного та стратегічного плану [23, 25, 26]. Проте їх невиконання не сприяє інноваційному розвитку галузі. Відсутність дієвої системи пропагування інновацій і державної підтримки поширення розробок українських науковців фактично консервують стан недоступності їх широкому загалу виробників. З конкурентними перевагами функціонують лише ті структури, які володіють фінансовими ресурсами, перш за все несільськогосподарського характеру та здатні купувати інновації за кордоном.

Така інституційна політика відкинула далеко українську аграрну науку, яка без підтримки держави фактично занепадає. Нерідко відсутність зв'язку української аграрної науки з аграрною практикою призводить до ситуації, яка межує з самоліквідацією її як інституту поширення знань, а для масового національного виробника – це шлях до ще більшої монополізації виробничої системи агрохолдингами.

✓ *Фінансово-кредитний механізм і страхування.* Ця інфраструктурна складова регулювання економічних інтересом не стала фактором поступального розвитку аграрного сектору національної економіки. Існує чимало проблем, які пов'язані з обмеженим доступом сільгоспвиробників до фінансових

ресурсів державної підтримки, а також позикового капіталу інституцій фінансового ринку, зокрема через вибіркового характер бюджетної підтримки, високу вартість кредитного капіталу, нерозвиненість системи фінансової взаємодопомоги на селі, перш за все кредитної кооперації, нестабільність системи надання державних гарантій позичальнику, відсутність ліквідної застави. Відсутня дієва система страхування різного роду ризиків, і нерозвинений ринок страхових послуг, тому вони є недоступними для переважної більшості суб'єктів аграрного ринку через інституційну невизначеність.

✓ *Підтримка зовнішньоекономічної діяльності виробників сільськогосподарської продукції.* Є державна політика сприяння позиціонуванню української сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках, яка зазвичай зводиться до технічного сприяння продажу продукції-сировини з низьким рівнем доданої вартості та і цей аспект є доступним надвеликим структурам, які володіють власною інфраструктурою виробництва й збуту. Така підтримка є неприйнятною з позицій системного підходу до задоволення економічних інтересів.

✓ *Державна підтримка цін і доходів виробників, а також механізм ціноутворення, матеріально-технічне забезпечення та використання земель сільськогосподарського призначення.* Характеризується епізодичністю державної підтримки аграрного бізнесу та відсутністю функціонального механізму регулювання цін, тому на ринках частими є «цінові провали», а сільськогосподарський товаровиробник змушений реалізовувати продукцію посередникам за диктованою ними ціною. Зруйновано систему матеріально-технічного забезпечення, яка існувала до становлення ринкової економіки, оскільки держава відмовилася від надання агросервісних послуг, а ринкові структури надають такі послуги за монопольними цінами. Не до кінця визначено і запроваджено заходи, які б сприяли ефективному використанню головного агро економічного ресурсу – землі, земельна реформа має половинчастий характер.

Засади державного регулювання економічних інтересів в системі забезпечення стійкості аграрної сфери, формуються її інститутами та організаціями, а також імплементуються у просторово-часовому вимірі.

4.4. Державне регулювання економічних інтересів у системі забезпечення стійкості аграрної сфери

У загальному вимірі система державного регулювання орієнтована на досягнення певної мети, концептуалізована в певній ідеології та реалізується за допомогою відповідних механізмів та інституцій (рис. 4.13). Без державного регулювання неможливо сподіватися на досягнення рівноваги у відносинах економічних агентів. Держава повинна виступати арбітром на кшталт набуття нею статусу менеджера процесів забезпечення стійкості економічної системи. Держава діє порізно, надаючи відповідні повноваження регуляторного плану, які витікають з необхідності досягнення певної соціально-економічної мети.

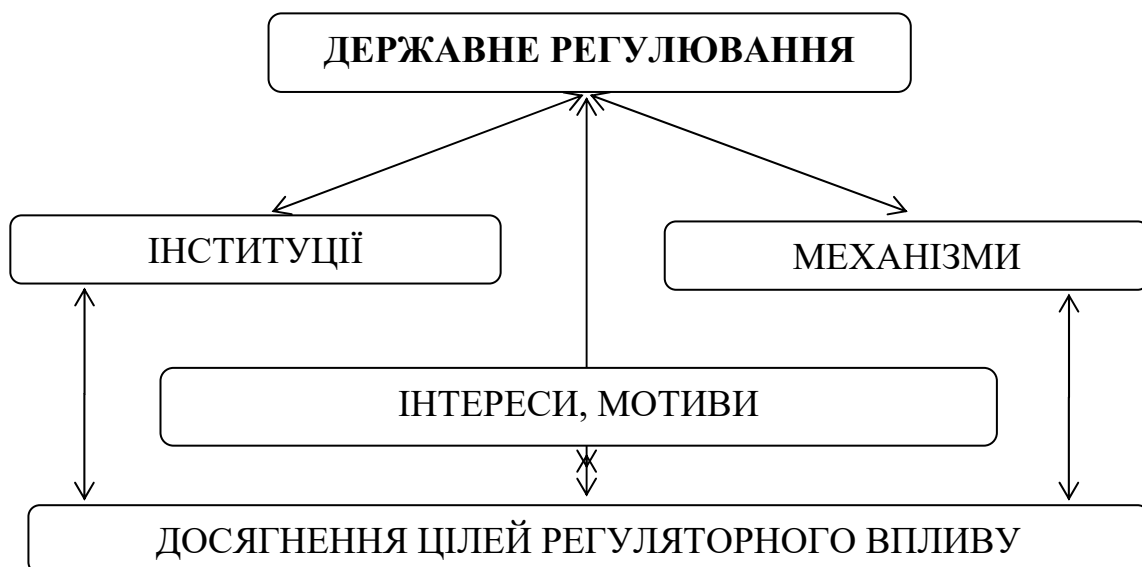

Рис. 4.13. Загальні контури системи державного регулювання

Джерело: сформовано автором

Разом з тим історично сформувалися різні за сутністю концептуальні підходи до державного регулювання, під яким розуміємо управлінські дії держави у певних галузях й сферах суспільно-господарського буття для досягнення мети, вбудованої у конструкцію політичної системи. Регулювання економічних інтересів зазвичай спрямовується на подолання неефективності їх реалізації у відтворювальних процесах з метою забезпечення стійкості економічної системи. Регулятивне позиціонування економічних інтересів у теорії та методології економічної науки вбачаємо у створенні відповідних економічних, правових та організаційних передумов, активізації діяльності інституцій, причетних до формування правил діяльності економічних агентів ринку.

При дослідженні питання співвідношення державного втручання в економіку та ринковим саморегулюванням з метою забезпечення стійкості системи, заслуговує на увагу те, що раціональне державне регулювання економіки не суперечить ринковому механізму, а свідомо використовує його регулюючий потенціал, що, своєю чергою, надає ринковим регуляторам можливість більш ефективно та цілеспрямовано впливати на соціально-економічний розвиток країни. У результаті це повинно сприяти досягненню цілей і пріоритетів, які визначила держава, мінімізуючи при цьому економічні та соціальні втрати.

Механізми забезпечення стійкості системи через державне регулювання економічних інтересів також наслідують відповідну видову структуру, й кожний вид механізму має свій об'єкт регулювання, у якому позиціоновані специфічні економічні інтереси як за об'єктом управлінського впливу, так і за формою прояву (табл. 4.14). Виходячи з означеної сукупності економічних інтересів, як об'єкта регулювання та структуризації механізмів, варто наголосити на тому, що *механізм* – це інструментальна сукупність важелів, прийомів, інституцій для узгодження поведінки агентів ринку – спряму-

вання в русло концепцій державної політики. При цьому необхідно звернути увагу на галузевий аспект функціонування механізмів забезпечення стійкості.

Таблиця 4.14

Механізми забезпечення стійкості економічної системи

Механізми	Суб'єкт – носій економічного інтересу	Об'єкт регулювання – економічний інтерес
Економічні	Галузь, підприємство	Інтерес отримання максимальних економічних вигод
Соціальні	Суб'єкти соціального забезпечення	Досягнення високих соціальних стандартів життя
Інституційно-правові	Усі суб'єкти соціально-економічного процесу	Економічні «правила гри»
Внутрішньогосподарські	Підприємці і наймані працівники	Набуття ресурсів і максимального підприємницько-трудового доходу

Джерело: сформовано автором

Вважається, що головним акумулятором економічних інтересів в аграрній сфері є аграрний ринок, на якому вони позиціонуються і реалізуються, тому теорія регулювання в нашому дослідницькому випадку є дотичною до теорії порушеного питання. Це саме стосується і механізму державного регулювання аграрної сфери, який наслідую відповідну специфіку у теоретичному й практичному розумінні.

Проте, повернімося до визначення теоретичних основ механізмів забезпечення стійкості через регулювання економічних інтересів, для більш ґрунтовного означення їх видової конструкції. Варто звернути увагу на видову структуру механізмів, які структуруються за видовими ознаками об'єкта управлінського впливу. Зокрема, такі механізми:

- ✓ інституційно-правовий (встановлення норм і правил);
- ✓ саморегулювання ринку (невидима рука ринку);
- ✓ інфраструктурний (створення суб'єктів ринкової інфраструктури);
- ✓ внутрішньогосподарський (формування «правил гри» у системі підприємства);
- ✓ податковий (система оподаткування);
- ✓ ціновий (визначення умов ціноутворення);
- ✓ фінансово-кредитний (правила фінансово-кредитних відносин);
- ✓ інвестиційно-інноваційний (інвестиційний клімат і умови інноваційної діяльності);
- ✓ стандартизації (стандарти життя і виробництва);
- ✓ державної підтримки (механізм і умови застосування державних підтримувальних заходів).

Серед регуляторних аспектів розвитку системи взаємодії економічних інтересів головним і чи не найскладнішим залишається інституційний, адже економічний інтерес як інститут формується під впливом саморегулювання (ринку) та державного регулювання (закони й інші регламенти) (табл. 4.15). Завдяки цьому здійснюються процеси інституційного упорядкування взаємодії економічних інтересів, які втілюються у практику через систему регулювання (ринкового й державного). Проте центральною ланкою у цьому процесі на мікрорівні є суб'єкт підприємницької діяльності (підприємство), а на макрорівні – ринок, мезорівень, означений галуззю. Такий тріумвірат інституційних систем забезпечує, зокрема, відповідні рівні реалізації економічних інтересів, їх регулятивне узгодження з метою забезпечення стійкості системи. Логіка заданого процесу вибудовує політику з регулювання й інституціоналізації економічного інтересу залежно від стійкості системи, стану економіки і моделі її розвитку (інноваційна чи сировинна).

Таким чином, економічний інтерес як інститут формує логічну схему тенденцій розвитку агентів ринку й господарських систем загалом. Інституціоналізуючись у господарську

практику, економічний інтерес перетворюється на звичай або зведений порядок. До того ж економічний інтерес формується у певному інституційному середовищі, тому з часом також стає інститутом. Проте інститути, а отже й економічні інтереси, змінюються, що називаємо інституційним кругообігом.

Таблиця 4.15

Інститути та організації регулювання економічних інтересів в аграрній сфері України

Державні	Ринку
Закупівельні ціни на продукцію	Вартість
Право на землю і майно	Власність
Мінімальний рівень заробітної плати	Праця
Законодавчі норми й регламенти, органи управління розвитком аграрного сектору	Влада
Інституції формування гарантій продовольчої безпеки (Аграрний фонд, Продовольчий резерв)	Підприємництво й інфраструктура
Підприємства державного сільськогосподарського сектору	Конкуренція
Науково-освітні установи та академії наук (НАН України та НААН)	Інновації

Джерело: запропоновано автором

Держава при цьому виступає координатором, який завдяки своїм владним повноваженням, з одного боку, доповнює згадані механізми регулювання економічних інтересів інституційними нормами управлінського впливу, а з іншого – приводить у дію ці механізми. Вважаємо, що *механізми (механізм) державного регулювання економічних інтересів* – це система правил загальноекономічного та специфічного цільового характеру, а також функцій, здійснюваних уповноваженими органами з упорядкування функціональних характеристик об'єкта регулювання (економічних інтересів).

Регулюючи економічні інтереси, держава забезпечує, з одного боку, стійкість системи, а з іншого – задоволення потреб населення, забезпечення економічної, продовольчої, енергетичної та іншої безпеки на національному рівні. Механізми при цьому за своїм наповненням наслідують специфічний інструментарій, за допомогою якого держава забезпечує реалізацію, узгодження, упорядкування економічних інтересів учасників соціально-економічного обміну.

Державне регулювання економічних інтересів – це діяльність широкопланова й багатоаспектна, проте мають місце чинники ринкового характеру, які досить важко, а інколи неможливо регулювати. Методологічний підтекст такої постановки питання полягає у тому, що головним упорядником економічних інтересів є ринок та його закони. На ринку відбувається узгодження й взаємодія економічних інтересів. Тому перш ніж постати об'єктом регулювання, вони формуються, взаємодіють і упорядковуються у ринковій системі господарювання (табл. 4.16).

Таблиця 4.16

Ознаки регулятивних впливів на стійкість економічної системи

Саморегулювання ринком	Державне регулювання
Дія об'єктивних законів (попиту, пропозиції, вартості)	Намагання вплинути на об'єктивні закони регуляторними заходами
Кон'юнктурний ринковий підхід	Політичні мотиви регулювання
Визначальний регулятор – вартість (закони вартості)	Ідейний базис регулювання – потреби суспільства і політична доцільність дій державного менеджменту
Узгодження економічних інтересів ринковим механізмом	Узгодження економічних інтересів примусово-владними заходами

Закінчення табл. 4.16

Саморегулювання ринком	Державне регулювання
Збалансування інтересів агентів ринку – виробника, споживачів, держави	Упорядкування інтересів заходами різного роду інтервенцій (інформаційних, товарних, фінансових)
Ефект «доміно» (інтереси взаємозв'язані – балансування одних зачіпає інші)	Ефект «ручного режиму» (при упорядкуванні інтереси одних носіїв враховуються, задовольняються, а інших не враховуються)

Джерело: складено автором

Відомо, що кожен суб'єкт ринкового процесу ставить за мету досягнення визначених ним цілей за рахунок узгодження економічних інтересів, а ринок і держава, своєю чергою, сприяють відповідному рівню їх узгодженості й ефективної взаємодії. Це по-суті формування інституційного середовища реалізації економічних інтересів. Виходячи з означеного, необхідно зосередити увагу на розкритті теоретико-методичних засад забезпечення узгодження та узгодженості, а також взаємодії економічних інтересів у системі ринкового обміну.

В аграрній сфері триває трансформація інтересів та становлення державної регуляторної політики у контексті їх адаптації до ринкового середовища взаємовідносин. У зв'язку із цим замість безпосереднього регулювання економічних інтересів переважна частина енергії витрачається на організацію та здійснення цього процесу. Усунення цього парадоксу є об'єктивною необхідністю для досягнення ефективності системи державного регулювання економічних інтересів.

Державне регулювання економічних інтересів у контексті врахування парадоксів українського аграрного сьогодення повинно бути змінене через дві основні причини, які визначають загальні контури розвитку аграрної сфери – це зокрема:

- ✓ утвердження приватної власності на предмети і засоби праці (зокрема, землю, майно, худобу);
- ✓ унормування ситуації, яка пов'язана із перманентною депопуляцією на селі і катастрофічним падінням престижності праці на землі й життя на селі.

Оптимізувавши механізми регулювання аграрної сфери у контексті врахування цих двох позицій, держава зможе розраховувати на збереження села й закріплення за агропромисловою системою статусу високопродуктивного, високодохідного, соціально спрямованого сегменту національної економіки.

Особливу увагу у розробці та впровадженні заходів державного регулювання економічних інтересів суб'єктів господарювання аграрної сфери варто звернути на ознаки загальної трансформаційної динаміки. У цьому випадку сільськогосподарські підприємства прагнуть стану, за якого з'явиться можливість отримувати рівновеликий прибуток на рівновеликий капітал. Для його досягнення потрібна державна підтримка без надання необґрунтованих, неринкових преференцій.

Державне регулювання економічних інтересів необхідно здійснювати з урахуванням позицій усіх без винятку учасників ринку – від виробника до споживача – це дасть змогу справедливо перерозподіляти вартості між ринковими агентами. Йдеться про поширену практику, коли безпосередні виробники, маючи левову частку витрат виробництва, не маючи доступу до каналів збуту продукції, особливо у тваринництві, отримують мінімум прибутку, що не дає їм можливості здійснювати розширене відтворення виробництва. Вартість виробництва сільськогосподарської продукції має тенденцію до постійного здорожчання. Разом з тим, падіння цін на продукти, вироблені в аграрній галузі, особливо щодо рослинництва, деструктивно впливає на ефективність. Зокрема, виробники, які позбавлені доступу до експортних каналів збуту, мають великі проблеми з ефективністю, тому тут потрібна державна підтримка у контексті саме регулювання економічних інтересів.

Причому звернути увагу на необхідність створення такого регуляторного поля, яке б спрямувало зусилля й ресурси на мінімізацію втрат виробників від системного зростання собівартості та зниження відтворювальної здатності внутрішніх цін.

Державні органи повинні забезпечити відповідними підтримувальними ресурсами необхідність пріоритетного розвитку агропромислового виробництва й сільських територій. Варто на державному рівні стимулювати системний процес упровадження новітніх технологій як передвісника справедливого перерозподілу вартостей в аграрній галузі. Потрібно сприяти забезпеченню інвестиційної привабливості сільського сектору.

Формування ефективного, конкурентоспроможного агробізнесу значною мірою залежатиме від функціональності, дієвості й зрозумілості конструкції державного регулювання економічних інтересів. Головними завданнями є: гармонізація відносин власності, конструктивізація системи ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, упорядкування організаційно-господарських відносин й розбудова ефективного механізму мотивації праці. Це проблеми, які можливо розв'язати за допомогою механізму регулювання економічних інтересів.

Інституціоналізована реформа аграрної сфери, яка мала здійснити переорієнтацію економічних інтересів суб'єктів господарювання, повинна була перевести їх на повну самостійність і госпрозрахунок. Сільськогосподарські структури повинні були стати конкурентоспроможними, економічно стійкими, а міжгалузеві відносини збалансованими. Вирішення цього завдання щодо реконструювання системи державного регулювання економічних інтересів є обов'язковим атрибутом подальшого поступу галузі в глобальному світі. Отже потрібно:

- ✓ стабілізувати доходи населення, підвищивши таким чином ємність ринку;
- ✓ адаптувати мікрорівневий і макрорівневий механізми управління агропромисловим виробництвом до умов ринку;

- ✓ гармонізувати всі ланки галузевого господарського механізму у контексті різносторонніх економічних інтересів його учасників;
- ✓ удосконалити інфраструктурний механізм ринку, особливо в частині забезпечення доступу виробників до зовнішніх ринків збуту;
- ✓ реально впровадити кооперативну систему організації виходу на ринок дрібних товаровиробників – фермерів і господарств населення;
- ✓ налагодити конструктивні взаємовигідні економічні відносини між сільським господарством та іншими ланками національної економіки;
- ✓ завершити земельну реформу через формування ринку землі, посприявши реальній капіталізації земельного активу й включивши його в економічний оборот;
- ✓ сприяти формуванню економічного механізму конкурентного типу, який сприятиме системному прояву підприємницької ініціативи й захисту прав власності;
- ✓ забезпечити упровадження ринкового підходу до формування цін на сільськогосподарську продукцію, головною ознакою якого повинна стати підтримка регуляторними заходами міжгалузевого цінового паритету;
- ✓ створити умови для утвердження реального господаря на землі;
- ✓ реформувати внутрішньогосподарські економічні відносини, створивши умови для високопродуктивної, вмотивованої на результат сільськогосподарської праці;
- ✓ підвищити роль механізму державно-приватного партнерства у системі реалізації економічних інтересів суб'єктів господарювання.

У систему державного регулювання економічних інтересів суб'єктів аграрної сфери повинен бути вбудований дієвий організаційно-інституційний механізм і розроблені відповідні методичні положення їх оцінки у контексті врахування національних особливостей агрогосподарського

обміну. Механізм має забезпечувати всебічну реалізацію взаємних очікувань учасників агроринкового обміну, незалежно від форм власності і видів економічної діяльності. Тут варто ефективно поєднати базисні (власність, влада, вартість, праця) і похідні (конкуренція, інфраструктура, ціна) інститути й організації у контексті їхньої конструктивної взаємодоповнюваності для забезпечення зокрема справедливого перерозподілу вартостей – це головна, фундаментальна проблема. Усе це забезпечуватиме створення сприятливих інституційних умов економічного зростання, а також інвестиційної привабливості галузі.

У макроекономічному вимірі щодо формування організованої системи наповнення аграрного ринку однойменною продукцією малі та середні суб'єкти господарювання є недостатньо організованими, тому усунення цього недоліку є також необхідним. Цільовим орієнтиром зазначеного є сприяння їх кооперації, що створить можливість для формування великих партій сертифікованої продукції з перспективою виходу на зовнішні ринки.

Також у цьому випадку можна розраховувати на доступ безпосередніх виробників до торговельної мережі великих супермаркетів, не звертаючись до посередників, що змінить умови перерозподілу доданої вартості, особливо у найбільш затратних галузях. Проте це можливо лише за умови об'єднання продукції у великі партії і підвищення її якості. Для розв'язання цієї проблеми необхідно створювати обслуговуючі заготівельно-збутові кооперативи та логістичні центри зберігання продукції. Також для цього варто створити сприятливі інституційні умови, щоб зацікавити малих і середніх виробників плодоовочевої продукції кооперуватися, тобто об'єднувати ресурси, що дасть можливість зміцнити позиції на ринку і отримувати додаткову частку доданої вартості за рахунок участі у продуктових маркетингових ланцюгах. Кооперування сприятиме також підвищенню продуктивності виробництва.

В інституційному регуляторному аспекті розбудови ефективної системи державного регулювання економічних інтересів, доволі значущого ракурсу варто надавати створенню функціональних основних та оптово-роздрібних ринків. Проте державна політика орієнтована на підтримку будівництва переважно великих оптових ринків, про що свідчить реалізація великого інвестиційного проекту «зелені ринки». Це стратегічний проект, який повинен у своїй реалізації забезпечити можливість сталого розвитку агросфери. Необхідно і надалі упроваджувати системний підхід до формування ринкової інфраструктури, орієнтованої на малих і середніх виробників продукції.

Необхідно формувати галузеві агрологістичні системи за участю всіх учасників ринку, що дасть можливість ефективно просувати продукцію малих і середніх виробників до організаційних ринків і приватних логістичних центрів. Здійснення таких інфраструктурних регулятивних стимуляційних заходів дасть змогу малим і середнім виробникам сільськогосподарської продукції вигідно збувати її, підвищувати її якість та конкурентоспроможність. Необхідно інституційно сприяти зміцненню маркетингових груп (організацій виробників і збутових кооперативів), що значно знизить рівень трансакційних витрат у ланцюгу просування продукції від виробника до споживача. Така модельна схема пропозицій щодо удосконалення регуляторної політики щодо економічних інтересів суб'єктів господарювання аграрної сфери, а також окремих її аспектів, є цілком прийнятною, адже забезпечуватиме підтримку високомотивованої діяльності виробників. Вона сприятиме ефективному розвитку ринку як середовища виробництва, реалізації і споживання сільськогосподарського товару, підвищенню його конкурентоспроможності, зміцненню експортного потенціалу, захисту прав та ринкових можливостей виробників.

У регуляторному плані вирішального значення набуває кооперація, тому даний сегмент розбудови регуляторної

політики необхідно посилювати. Безумовно, створення умов для стимулювання розбудови кооперативів є визначальним аспектом ефективності регуляторної політики у цій сфері, тому держава дієвими нормативно-правовими аспектами повинна сприяти:

- ✓ захисту і пропагуванню кооперативної ідеї як інституту консолідації потенціалу малих й середніх виробників для підвищення їх конкурентоспроможності;
- ✓ розвитку системи навчання кооперації та інформаційних ресурсів з пропагування засад, принципів, статутних вимог щодо організації та забезпечення функціонування кооперативів;
- ✓ підготовці та розповсюдженню серед учасників ринку, зокрема малих та середніх виробників, консультативних матеріалів та методик з питань кооперації, передового досвіду кооперування.

Підсумовуючи викладене в аспектах оцінки стійкості аграрної сфери, економічного інтересу як передвісника її забезпечення, зазначимо, що формування економічних інтересів відбувається безпосередньо в системі підприємницької діяльності. Це складний, багаторівневий процес, результати якого детерміновані зовнішніми мотиваціями (стимулами) – ринком, державою, глобальними інституційними утвореннями, а також стимулами внутрігосподарського порядку – поведінкою працівника, підприємця, структурою управління й техніко-технологічними параметрами виробництва.

Державне регулювання є поєднуваним з принципами саморегулювання, тому варто вести мову скоріше про змішану концепцію, яка ідентифікує необхідні методи упорядкування економіки залежно від виявлених причин породження кризових явищ, що потребують регулювання. Державне регулювання економіки та економічних інтересів зокрема може бути ефективним та виправданим лише за умови, якщо воно враховує функціональний розподіл між державою та ринком. Регулюючи економічні інтереси, держава забезпечує,

з одного боку реалізацію політики розвитку економіки, а з іншого – задоволення потреб населення, економічну, продовольчу, енергетичну та інші безпеки на національному рівні. Механізми при цьому за своїм наповненням наслідують специфічній інструментарій, за допомогою якого держава забезпечує стійкість аграрної сфери за рахунок реалізації, узгодження, упорядкування економічних інтересів всіх учасників соціально-економічного обміну.

Розвиток аграрної сфери, як свідчать результати проведеного дослідження, відбувається у складних організаційно-економічних умовах. Забезпечення стійкості аграрної сфери має базуватися на засадах національної безпеки і законах ринку – це головний ідеологічний орієнтир концептуального спрямування. Тут не може бути перекосів у той чи інший бік, лише розумний розрахунок, бо вільний ринок без державного регулювання економічних інтересів ринковими методами і без узаконеного організаційно-інституційного механізму не здатен забезпечувати узгоджену їх реалізацію. Для України тут особлива ситуація, адже в окремих сегментах агросфери, зокрема земельних відносинах, ще не сформоване інституційне середовище ринкового типу, законодавча база недосконала, тому інтерес власника неузгоджений з об'єктивними законами функціонування економіки, що безпосередньо впливає на її стійкість. Намагання сформувати чисто ринкову модель агрогосподарської системи за концепцією вільного ринку на селі призвело до створення такого механізму регулювання, який враховує економічні інтереси перш за все представників суміжних галузей (переробка, реалізація), а не безпосереднього виробника. Удосконалення регуляторної політики щодо економічних інтересів вимагає обов'язкового сприяння перебудові інституційного середовища розвитку відносин власності у напрямі забезпечення їх реального захисту.

ВИСНОВКИ

1. Економічні інтереси завжди відігравали роль стимулу до діяльності суб'єкта економічних відносин. У суб'єктно-об'єктній системі ринку економічний інтерес є вмотивована на результат діяльність, провідник мотивацій, сформованих під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Змістовна наповненість категорії «економічний інтерес» в умовах ринку опосередкована вартістю, яка обертається в ринково-конкурентному середовищі і забезпечує можливість для її «власника» задовольняти свої потреби, здійснювати виробничий процес, створювати передумови для соціального розвитку, забезпечуючи тим самим стійкість системи загалом. Економічні інтереси взаємодіють між собою, а їх функціонування відбувається на засадах еквівалентності, в середовищі міжгалузєвого, міжгосподарського і міжособистісного обміну.

2. Стійкість аграрної сфери забезпечується в системі інституціоналізації та узгодження економічних інтересів її суб'єктів, які підпадають під вплив державного регулювання як системи заходів з реалізації політики у сфері функціонування механізму задоволення потреб соціуму. Регулювання здійснюється за допомогою інституцій, механізмів, політико-правових норм й передбачає визначені на довго- і короткострокову перспективу цілі залежно від економічного стану, можливостей, актуальних потреб, ресурсного забезпечення. Концептуальні підходи до державного регулювання економічних інтересів є ідентичними концепціям забезпечення стійкості економічної системи та регулювання економіки.

3. Базисною складовою дослідницьких оцінок стійкості аграрної сфери є визначення особливостей і умов узгодження економічних інтересів в міжсуб'єктній системі реалізації відносин власності. Методичні положення визначення результативності державного регулювання економічних інтересів базуються на визнанні ринку головним їх упорядником,

а держави – інституційною системою регуляторних дій з метою досягнення цілей у задоволенні потреб суспільства. Інтереси узгоджуються у процесі реалізації, а рівень узгодженості – це індикатор їх реалізації. Саме процес узгодження є об'єктом і одночасно наслідком дії регуляторів, а також здійснення цілеспрямованих державних регуляцій з метою забезпечення стійкості.

4. Проаналізовано зарубіжний досвід державного регулювання економічних інтересів у розвитку аграрної сфери, який базується на принципах визнання даного сектору виробничих відносин за головний, системоутворюючий у формуванні національної й економічної безпеки.

5. Стійкість аграрної сфери в історично-зумовленому контексті є базовими для забезпечення поступального розвитку українського суспільства. Вони демонструють стабільну ефективність і визначеність щодо перспектив забезпечення економічної, продовольчої, енергетичної, національної безпеки. Підтвердженням цьому є зростання дохідності, інноваційно-інвестиційної привабливості галузі, позитивна динаміка розвитку. Потенціал аграрної сфери величезний, проте показники рівня ефективності ще далеко не є граничними, до того ж не використані можливості внутрішнього споживання, адже головним фактором національного аграрного успіху є сприятлива глобальна кон'юнктура.

6. Розвиток інфраструктурно-інституційного забезпечення в регулюванні економічних інтересів в аграрній сфері характеризується чималою кількістю проблем, серед яких головними варто вважати: недоступність інфраструктури для дрібних і малих товаровиробників; монополізація каналів збуту продукції, особливо в тваринництві; нееквівалентний обмін; відсутність можливості для забезпечення умов розширеного відтворення вкладеного у виробництво капіталу через ігнорування в ціноутворенні головного активу – капіталу землі; орієнтація маркетингових каналів збуту продукції і індикації цін на фактори зовнішнього ринку.

Системним негативом є відсутність зрозумілої для селянина державної цінової регуляторної політики захисту в періоди криз недовиробництва чи перевиробництва продукції.

7. Стратегічні імперативи державного регулювання економічних інтересів у контексті врахування парадоксів українського аграрного сьогодення повинні бути змінені через дві основні причини, які визначають загальні контури розвитку аграрної сфери, а саме: утвердження приватної власності на предмети і засоби праці (землю, майно, худобу тощо); унормування ситуації, яка пов'язана із системною депопуляцією на селі і катастрофічним падіння престижності праці на землі й проживання в сільських населених пунктах. Оптимізувавши механізми регулювання аграрної сфери у контексті врахування цих двох позицій, держава зможе розраховувати на збереження села й закріплення за агрови-робничою системою статусу високопродуктивного, високо-дохідного, соціально спрямованого сегменту національної економіки.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Аграрні кластери у запитаннях і відповідях / М. Ф. Кропивко та ін.; за ред. М. Ф. Кропивка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 30 с.
2. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М. В. Присяжнюк та ін. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
3. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції рослинництва / О. М. Шпичак та ін.; за ред. О. М. Шпичака. Київ: ННЦ ІАЕ, 2015. 516 с.
4. Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / Ю. О. Лупенко та ін. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 74 с.
5. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: монографія / М. Я. Дем'яненко та ін.; за ред. М. Я. Дем'яненка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2015. 372 с.
6. Дієсперов В. С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2014. 340 с.
7. Дієсперов В. С. Сталий сільський розвиток : проблеми становлення. Київ: ННЦ ІАЕ, 2016. 216 с.
8. Духницький Б. В., Пугачов М. І., Саблук В. П. Транснаціональні компанії в аграрному секторі економіки. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 84 с.
9. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 № 2114-ХІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2114-12>
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

11. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 № 400-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>
12. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
13. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 № 2625-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>
14. Закупівельні, оптово-відпускні та роздрібні ціни на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки (березень 2013 р. – березень 2014 р.) / Ю. О. Лупенко та ін. Київ: ННЦ ІАЕ, 2014. 122 с.
15. Основні пріоритети Спільної аграрної політики країн ЄС. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init1&language=en&rcode=tgs00002&plugin=1>
16. Оцінка впливу Угоди про асоціацію / ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь; за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т. О. Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Л. В. Шинкарук. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України», 2014. 102 с.
17. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектору у зв'язку з підписанням Україною економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським союзом / М. І. Пугачов та ін.; за ред. М. І. Пугачова. Київ: ІАЕ, 2014. 44 с.
18. Перспективы и риски экономической динамики и взаимодействия России и Украины: монография; под ред. академика В. М. Гейца, чл.-корр. НАНУ А. А. Гриценко. Киев: НАН Украины; Ин-т экон. и прогнозирования, 2013. 292 с.

19. Про державно-приватне партнерство: Закон України № 2404-VI від 01.07.2010. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>
20. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
21. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки: Указ Президента України від 03.12.1999 № 1529/99. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>
22. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>
23. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 01.01.2015 № 400-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/400-17>
24. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
25. Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2013 № 739-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>
26. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.08.2013 № 806-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>
27. Розвиток саморегулювання та самоорганізації в АПК України / Ю. О. Лупенко та ін.; за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2014. 44 с.
28. Саблук П. Т., Білорус О. Г., Власов В. І. Глобалізація і продовольство: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2008. 630 с.

29. Саблук П. Т., Власов В. І., Біленький О. Ю. Регіональна інтеграція. Київ: ННЦ ІАЕ, 2010. 366 с.
30. Саблук П. Т. Економічний інтерес у розвитку аграрного виробництва: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2014. 356 с.
31. Статистичний щорічник України за 2016 рік / за ред. І. М. Жук. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 586 с.
32. Статистичні дані Євростату. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init1&language=en&pcode=tgs00002&plugin=1>
33. Статистичні дані Національного агропорталу Латифундист. URL: <http://www.latifundist.com>
34. Статистичні дані ВООЗ. URL: <http://www.who.int>
35. Статистичні дані МОП. URL: <http://www.ilo.ogr.ua>
36. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року. URL: <http://minagro.gov.ua/node/7644>
37. Global Competitiveness Report. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org>

РОЗДІЛ 5

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Проблематика стійкості соціальної сфери є багатоаспектною, лежить у площині соціально-трудових відносин, демографічних процесів, сфери доходів населення, пенсійного забезпечення, міграційних процесів, зайнятості та безробіття, які, своєю чергою, є важливими у контексті сучасних викликів і загроз економічній безпеці держави. Відтак, органи державної влади та управління, що регулюють усі ці процеси потребують нових засобів взаємодії, осучаснення функцій у напрямі забезпечення стійкості соціальної сфери, побудови дієвого інституційного середовища, яке працюватиме як злагоджений механізм забезпечення такої стійкості.

Актуальність дослідження стійкості соціальної сфери корелює із необхідністю розвитку наукових засад формування та реалізації державної політики доходів, зайнятості населення, соціального забезпечення, пенсійного забезпечення, зокрема щодо формування конкурентоспроможності працівників, збалансування попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці, підвищення рівня доходів населення та якості життя, удосконалення якісних характеристик працюючого населення, регулювання трудових міграцій і мобільності робочої сили, формування соціальної політики в Україні в цілому.

Наукові дослідження сприятимуть розширенню існуючої бази компенсаційних механізмів забезпечення стійкості соціальної сфери в Україні до шоківих впливів в умовах європейської інтеграції.

5.1. Теоретичні засади формування стійкості соціальної сфери

Соціальна сфера є сукупністю установ, організацій, підприємств, галузей, які пов'язані між собою в систему та визначають спосіб і рівень життя людей, їх добробут, доходи,

характер споживання. Теоретико-методологічні основи теорії соціальної сфери закладені у роботах Е. Лібанової [38], М. Семікіної [37], В. Скуратівського [39], їх поглиблення стосовно структурних елементів викладено у працях О. Цимбала [43], В. Новікова [27].

Разом із тим, недостатньо відображений зв'язок теорії соціальної сфери з сучасними теоріями ринкової економіки, ризиками та загрозами, які несуть умови невизначеності, низький рівень прогнозованості, «шоки майбутнього». Подальший розвиток теорії та практики функціонування соціальної сфери висвітлено у працях зарубіжних науковців Дж. Сакса [36], Дж. Стієліца [41], Е. Райнерта [33] та ін. Проблемам розвитку соціальної сфери, її окремим аспектам присвячені праці також і українських учених. Окремі теоретико-методологічні та практичні проблеми забезпечення стійкості соціальної сфери розкриті в працях В. Воротіна [7], О. Мордвінова [26], В. Трощинського [15] та ін.

Зауважимо, що дослідження проблем стійкості соціальної сфери в Україні не набуло системного характеру. Недостатньо обґрунтовані шляхи її забезпечення. Перевага надається в основному дослідженню проблем соціальної безпеки, що не повною мірою відображає глибинні основи проблеми. Тому дослідження теоретичних засад стійкості соціальної сфери, визначення чинників, інституційних важелів її забезпечення надасть змогу виявити ефективні засоби та інструменти її формування.

Економічний розвиток держави перебуває під впливом таких чинників, як: соціальні зміни в суспільстві, що спричиняють зростання доходів населення, трансформації способу життя, підвищення загальної потреби в позитивних тенденціях розвитку бізнесу, що сприяє зростанню вимог до якості послуг; політика держави, яка може проявлятися у посиленні контролю над ціноутворенням у соціальній сфері, прийнятті законів, що допомагають активізації розвитку останньої; розвиток інформаційних технологій та їх впровадження у виробництво, що проявляється в інтеграції комп'ютерних

і телекомунікаційних технологій, у більш активному використанні комп'ютерної техніки та мережі Інтернет, у появі нових видів послуг; інтернаціоналізація і глобалізація соціальної сфери, які тісно пов'язані з активізацією процесів об'єднання та поглинання на міжнародному рівні, виходом підприємств на нові ринки, а також із виникненням значної кількості стратегічних об'єднань, підвищенням активності транснаціональних сервісних компаній; розвиток науково-технічного прогресу, що зумовлює вихід на ринок широкого спектра інноваційних послуг, пов'язаних з інформаційними технологіями, новими способами комунікацій. Отже, рівень розвитку соціальної сфери є важливим фактором економічного розвитку держави.

Тенденції в соціальній сфері та накопичені соціальні проблеми створюють загрози національній безпеці та розвитку суспільства, які стають причинами порушення економічної рівноваги та стабільності. Тому актуальним є дослідження стану забезпечення стійкості соціальної сфери в Україні з метою розробки превентивних заходів та недопущення реалізації ризиків і загроз, які можуть дестабілізувати соціальну, і як наслідок, інші сфери життя.

У системі чинників, які обумовлюють процес забезпечення стійкості соціальної сфери, значне місце належить соціальним відносинам. Недостатність теоретичних напрацювань з проблем забезпечення стійкості соціальної сфери в Україні в аспекті таких важливих її складових, як соціальні відносини, соціальний захист, зайнятість, демографічні проблеми, пенсійне забезпечення знижує ефективність та якість державного управління.

В Україні недостатньо розвинутий механізм управління стійкістю соціальної сфери, не визначена і недостатньо розроблена нормативно-правова база державної політики щодо забезпечення стійкості соціальної сфери. Тому варто визначити теоретичні основи та розробити нові методологічні підходи та шляхи забезпечення стійкості соціальної сфери.

Соціальна сфера представлена сукупністю галузей, організацій, підприємств, які безпосередньо пов'язані та визначають

спосіб і рівень життя людей, їх добробут, споживання. До соціальної сфери належать галузі освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури, громадського харчування, пасажирського транспорту та зв'язку. У цьому контексті соціальними проблемами є незадоволені повністю чи частково потреби та інтереси, що сформульовані в загальному вигляді як певна соціальна задача, що потребує вирішення. Соціальна проблема характеризується певною суперечністю, що усвідомлювана суб'єктом діяльності як значуща для нього, невідповідність між метою цієї діяльності та її результатом.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності держави є соціальна політика держави, спрямована на забезпечення соціальної безпеки людини і суспільства. Соціальний захист, стійкість соціальної сфери, з одного боку, та соціальний розвиток, соціальні відносини – з іншого, органічно поєднані: без розвинутих соціальних відносин не може бути стійкості соціальної сфери суспільства, а остання значною мірою зумовлює розвиненість, зрілість процесів суспільного розвитку в цілому.

Стойкість національної економіки як економічна категорія виражає здатність економічної системи країни протистояти, адаптуватися та відновлюватися після негативних зовнішніх впливів [1, с. 16]. Відтак, поняття «*стійкість соціальної сфери*» в науковій літературі трактується як стан гарантованості правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [13, с. 17]; стан відтворення і розвитку соціальної системи, що забезпечується сукупністю здійснюваних державою і суспільством політичних, правових, економічних, ідеологічних, організаційних і соціально-психологічних заходів, які дають змогу зберегти існуючі в суспільстві конституційний устрій, соціальну стабільність, не допускаючи їх послаблення; характеристика соціальної стабільності суспільства; стан суспільства, за якого забезпечується нормальне відтворення суспільства як демографічної популяції, як нації, як народу [31, с. 136].

На нашу думку, «*стійкість соціальної сфери*» – це стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, розвиненою соціальною системою забезпечення належних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності. Забезпечення стійкості соціальної сфери в будь-якій країні здійснюється засобами державної, насамперед соціальної політики. Поняття «*стійкість соціальної сфери*» є комплексним, містить економічні, політичні, соціальні та духовні аспекти, відображає все те, що впливає на середовище існування людини, на якість життя людей, робить суспільство стабільним, здатним до розвитку.

Погоджуючись з думкою А. Приятельчука, стан стійкості соціальної сфери в єдності демографічних, економічних та соціокультурних аспектів, відображає соціальну стабільність, яка виступає як мета або стан соціального добробуту. Стійкість соціальної сфери пов'язана зі стійкістю всієї економічної системи до несприятливих впливів, з її здатністю до суспільної інтеграції та адаптації до умов, що змінюються. Тому передумовою забезпечення стійкості соціальної сфери є наявність так званих запобіжників, основним завданням яких є унеможливлення виходу основних елементів цієї сфери за критичні межі [31, с. 137]. Основні засади державної політики, спрямованої на забезпечення стійкості у соціальній сфері, визначені у Законі України «Про національну безпеку України», – це розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення [16]. Відповідно порушенням стійкості соціальної сфери в Україні є: неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства. Ці явища є постійно діючими негативними внутрішніми шоками, які поглиблюють

трансформаційну кризу і не сприяють стійкості соціальної сфери.

Структурно-функціональна стійкість соціальної сфери передбачає наявність таких елементів:

- ✓ *суб'єктів* забезпечення соціальної стійкості (органи державного управління, інститути громадянського суспільства);
- ✓ *об'єктів* забезпечення соціальної стійкості (інтереси та цінності людини, суспільства, держави);
- ✓ *принципів* формування та забезпечення стійкості соціальної сфери;
- ✓ *механізмів та інструментів* державної політики забезпечення соціальної стійкості.

Забезпечується стійкість соціальної сфери шляхом реалізації державної політики з використанням механізмів та інструментів державного управління. Важливою складовою формування стійкості соціальної сфери є дотримання соціальних стандартів якості та рівня життя. Держава повинна затвердити пріоритетними не мінімальні, а оптимальні соціальні стандарти, які мають забезпечити різним категоріям населення рівні соціальні можливості, перспективи горизонтальної і вертикальної мобільності та умови для саморозвитку особистості в суспільстві [31].

Ступінь стійкості соціальної сфери перевіряється в процесі трансформації суспільних відносин. *Основними складовими соціальної сфери, які формують рівень її стійкості до негативних шоків впливів*, зокрема, є: рівень доходів населення, оплата праці, стан здоров'я населення, зайнятість працездатного населення, демографічна ситуація, соціально-класова диференціація, соціальний захист, пенсійне забезпечення тощо. Вони залежать від соціально-економічного розвитку країни, наявності людських, матеріальних, природних ресурсів.

Такі характеристики соціальної сфери, як: низький рівень та якість життя населення, недостатня сформованість середнього класу, значна частка населення, яке живе за межею бідності, демографічна криза, скорочення тривалості життя,

старіння населення, зростання застійного безробіття, низька ефективність праці та недостатній рівень її оплати, зубожіння працюючого населення, відсутність умов збереження і розвитку людського потенціалу, погіршення стану здоров'я населення, низька вартість праці, неналежний розподіл соціальної допомоги, нерівність у системі соціального захисту, соціальні деформації (стрімке соціальне розшарування, зубожіння широких верств населення, руйнація людського потенціалу суспільства) знижують рівень стійкості соціальної сфери та створюють загрози національній безпеці, вказують на її нестійкість та аморфність щодо протидії шоківим впливам [13, с. 131].

На нашу думку, *основними факторами зниження рівня стійкості соціальної сфери є*: низький рівень життя та соціальної захищеності значних прошарків населення; наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю; незадовільний стан системи охорони здоров'я; тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві; неконтрольовані міграційні процеси в країні. Виходячи з цього, все, що знижує якість життя, завдає шкоди людині, суспільству в цілому, є факторами, які загрожують соціальній стабільності. Існує пряма залежність між показником соціальної стабільності суспільства та рівнем стійкості соціальної сфери. Порушення соціальної стабільності суспільства неминуче призводить до зниження рівня соціальної безпеки, соціальних протиріч і не сприяє формуванню соціальної стійкості [31].

Критеріями стійкості соціальної сфери, на нашу думку, є система статистичних показників, що ґрунтується на концепції якості життя і кількісних та якісних сторони соціальних явищ і процесів. Уся система показників соціального розвитку може бути поділена на такі напрями:

- ✓ *Соціально-демографічні* показники (народжуваність, смертність, середня тривалість життя, міграція, чисельність сімей).
- ✓ *Соціально-трудова* показники (стан людських ресурсів, динаміка зайнятості та безробіття, умови і оцінка праці).

- ✓ *Показники рівня і якості життя населення* (динаміка реальних грошових доходів, споживання товарів, грошових заощаджень, соціальної допомоги).
- ✓ *Забезпечення населення житлом* (характеристика житлового фонду по метражу, благоустрою, приналежності й потреби в поліпшенні).
- ✓ *Здоров'я населення та система охорони здоров'я* (динаміка захворюваності, характеристика причин смертності, інвалідності, медичної інфраструктури та кадрового забезпечення).
- ✓ *Освіта, культура, інформаційні послуги* (динаміка кількості учнів, характеристика інфраструктури та кадрового потенціалу).
- ✓ *Економічна та соціальна безпека* (витрати на забезпечення екологічної безпеки та боротьбу зі злочинністю, порогові значення екологічних показників і показників криміногенності).
- ✓ *Соціально-психологічний стан населення* (соціальна задоволеність, утиски, тривожність, наявність конфліктів у суспільстві).

Основними соціальними індикаторами є величина прожиткового мінімуму, частка населення, що знаходиться за межею бідності, величина поляризації доходів, перелік і обсяг медичних послуг, доступних всьому населенню, частка безробітних, середня тривалість життя, дитяча смертність, народжуваність та ін.

Фахівцями Світового економічного форуму розроблений *індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП)* (дод. Н). Він є інтегральним показником не тільки рівня життя, але й економіки у цілому. ІРЛП розраховується на основі показників, що характеризують такі аспекти життя суспільства:

- ✓ фізичний стан людей, їх довголіття (показник – середня очікувана тривалість життя);
- ✓ духовний та інтелектуальний розвиток людей (показник – рівень освіти, тобто частка грамотних людей і частка студентів);

- ✓ матеріальне забезпечення людей, тобто реальні доходи на душу населення (показник ВВП на душу населення з поправкою на купівельну спроможність і рівномірність розподілу доходів у суспільстві).

При визначенні критеріїв стійкості соціальної сфери до шоківих впливів варто виходити з відповідності очікуваного результату поставленим цілям, а також міри досягнення цих цілей, мінімізації витрат, пов'язаних з досягненням поставлених цілей, досягнення кращого з можливих компромісів між суперечливими завданнями в умовах політичного та адміністративного тиску.

Щоб визначити стійкість соціальної сфери в умовах шоківих впливів, використовуються різні індикатори. Так, найважливіший міжнародний індикатор якості життя визначається через згаданий вище *індекс розвитку людського потенціалу*, який розраховується на основі трьох показників: очікуваної тривалості життя, рівня освіти і рівня життя, що вимірюється на базі реального ВВП на душу населення.

Крім базових показників також використовуються:

- ✓ показники рівня життя (децильний коефіцієнт диференціації прибутків, індекс концентрації прибутків населення (індекс Джині), поріг бідності та багатства, коефіцієнт соціальної стратифікації населення, ступінь задоволення потреб, структура прибутків і витрат);
- ✓ мінімальні державні стандарти (прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата і т. д.);
- ✓ соціально-демографічні показники (тривалість життя, динаміка захворюваності, народжуваності, смертності);
- ✓ показники економічної активності населення (співвідношення зайнятих у різних секторах економіки, рівень зайнятості та безробіття, самозайнятість, міграція населення та її причини, міграція інтелектуалів);
- ✓ показники соціальної напруженості (участь у політичних заходах, страйках, поріг безробіття, динаміка злочинності, корупція і т. д.);

- ✓ показники розвитку соціальної сфери (рівень бюджетної забезпеченості регіонів, частка державних і комерційних структур, позабюджетні соціальні фонди, співвідношення платних, пільгових і безкоштовних послуг і т. д.);
- ✓ частка витрат на екологію у ВВП.

Інтегровану схему критеріїв та показників стійкості соціальної сфери до шоківих впливів зображено на рис. 5.1.

Рис. 5.1. Критерії та показники стійкості соціальної сфери в умовах шоківих впливів

Джерело: розроблено автором на основі [7, 8, 13]

Таким чином, стійкість соціальної сфери доречно досліджувати як самостійне поняття на основі рівня розвитку людського потенціалу, з одного боку, виділяючи такі її характеристики, як фізичний стан людини, можливості духовного та інтелектуального розвитку, ступінь матеріального забезпечення, а з іншого – показники соціальної напруженості в суспільстві, рівень толерантності, освітні можливості, що відкриваються в суспільстві, сприятливість середовища існування людини та ін. У подальшому доречно акцентувати увагу на системних та якісних характеристиках поняття «стійкість соціальної сфери» у сучасній теорії державного управління, а також на розробці інноваційних способів діагностики стану стійкості соціальної сфери, ймовірних шляхів її підвищення та адаптації до перманентних шоків у майбутньому.

5.2. Оцінка стійкості соціальної сфери в Україні

З проголошенням незалежності в Україні відбулася активізація всіх соціальних процесів, а відтак у системі об'єктів соціальної сфери сталися досить суттєві зміни. Позитивною стороною цих змін є підвищена увага до розвитку соціальної інфраструктури, впровадження інституту приватної власності. Водночас стан і якість надання послуг у закладах соціальної сфери не завжди відповідав попиту населення, неспроможний задовольнити різноманітні інтереси населення та сприяти покращанню рівня життя населення.

На початку 90-х рр. ХХ ст. з хаотичною приватизацією та падінням виробництва скорочувались видатки на соціальну сферу, звужувалась і, як наслідок, руйнувалась її інфраструктура. Такі процеси, особливо у сільській місцевості, викликали скорочення мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я та ін. В Україні у 2016 р., порівняно з 1995 р., суттєво зменшилась кількість закладів соціальної сфери, зокрема:

- ✓ у 2,2 разу закладів роздрібної торгівлі;
- ✓ майже у 2 рази закладів ресторанного господарства;

- ✓ у 1,3 разу дошкільних закладів;
- ✓ на 15% менше загальноосвітніх закладів;
- ✓ у 1,8 разу лікарняних закладів;
- ✓ у 1,2 разу бібліотек;
- ✓ у 10 разів кінотеатрів;
- ✓ у 1,2 разу клубних закладів [40].

У цілому обсяги видатків державного бюджету на соціальну сферу протягом 2005–2016 рр. наведено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

**Видатки державного бюджету України
на розвиток соціальної сфери [40]**

	2005 р., млрд грн	% до загальної суми видатків	2010 р., млрд грн	% до загальної суми видатків	2013 р., млрд грн	% до загальної суми видатків	2016 р., млрд грн	% до загальної суми видатків
Усього видатків	141,7	100	377,8	100	505,8	100	705,3	100
Житлово- комунальне господарство	3,9	2,8	5,4	1,4	7,7	1,5	7,7	0,2
Охорона здоров'я	15,5	10,9	44,7	11,8	61,6	12,2	73,0	10,1
Духовний та фізич- ний розвиток	3,4	2,4	11,5	3,1	13,6	2,7	15,5	1,1
Освіта	26,8	18,9	79,8	21,1	105,5	20,9	141,4	15,3

На нашу думку, до ключових показників, що характеризують стійкість соціальної сфери та її вплив на розвиток людського потенціалу належить ВВП на одну особу та Індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Йдеться про те, що незначна частка ВВП на одну особу обмежує можливості людини в усіх сферах – від матеріальної до духовної, не сприяє ні фізичному здоров'ю, ні духовному, професійному, інтелектуальному розвитку, не дає можливості споживати

створювані економікою матеріальні блага. Так, обсяг ВВП на одну особу в Україні є значно нижчим, ніж у європейських країнах (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Обсяг ВВП на одну особу в країнах Європейського Союзу та Україні, 2016 р. [34]

Країна	Обсяг ВВП на одну особу, дол. США
Люксембург	110573
Данія	57999
Швеція	57297
Австрія	49256
Нідерланди	47651
Німеччина	43952
Франція	42991
Італія	33909
Іспанія	29409
Словенія	22717
Чехія	18868
Естонія	18127
Латвія	14924
Україна	8 267

Позитивним є те, що Україна залишилася серед країн з високим рівнем людського розвитку та поліпшила деякі показники, наприклад, тривалість часу навчання (табл. 5.3). Проте Україна втратила кілька позицій у рейтингу й її місце – одне з найнижчих серед країн Європи. Так, індекс людського розвитку в Україні становить 0,743. Вона посідає 84-те місце серед 188 країн і територій. У 2015 р. Україна була на 81-му місці. Ця оцінка відображає стан справ у країні, на території якої триває збройний конфлікт та яка працює над модернізацією своїх економічних, політичних і соціальних інститутів.

Таблиця 5.3

Індекс розвитку людського потенціалу, 2016 р. [34]

Країна	Значення ІРЛП	Рейтинг за ІРЛП (місце серед країн світу)	Очікувана тривалість життя (років при народженні)	Очікувана кількість років навчання	ВНД на одну особу за ПКС
Польща	0,855	36	77,6	16,4	24,117
Росія	0,804	49	70,3	15,0	23,286
Білорусь	0,796	52	71,5	15,7	15,629
Грузія	0,769	70	75,0	13,9	8,856
Туреччина	0,767	71	75,5	14,6	18,705
Україна	0,743	84	71,1	15,3	7,361
Вірменія	0,743	84	74,9	12,7	8,189
Молдова	0,699	107	71,7	11,8	5,026

Важливими показниками, що свідчать про стійкість соціальної сфери до шоківих впливів, є основні показники функціонування ринку праці в країні, динаміка зайнятості населення та обсяги заробітної плати (табл. 5.4 та 5.5).

Таблиця 5.4

Основні показники ринку праці України [34]

Рік	Економічно активне населення				У тому числі			
	у віці 15–70 років		працездатного віку		зайняте населення			
	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у віці 15–70 років		працездатного віку	
					у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2010	20 894,1	63,6	19 164,0	71,9	19 180,2	58,4	17 451,5	65,5
2011	20 893,0	64,2	19 181,7	72,6	19 231,1	59,1	17 520,8	66,3
2012	20 851,2	64,5	19 317,8	72,9	19 261,4	59,6	17 728,6	66,9

Закінчення табл. 5.4

Рік	Економічно активне населення				У тому числі			
	у віці 15–70 років		працездатного віку		зайняте населення			
	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у віці 15–70 років		працездатного віку	
					у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2013	20 824,6	64,9	19 399,7	72,9	19 314,2	60,2	17 889,4	67,3
2014	19 920,9	62,4	19 035,2	71,4	18 073,3	56,6	17 188,1	64,5
2015	18 097,9	62,4	17 396,0	71,5	16 443,2	56,7	15 742,0	64,7
2016	17 955,1	62,2	17 303,6	71,1	16 276,9	56,3	15 626,1	64,2
2017	17 854,4	62,0	17 193,2	71,5	16 156,4	56,1	15 495,9	64,5

Таблиця 5.5

Динаміка зайнятості населення та середньомісячна заробітна плата в Україні [34]

Рік	Середньо-облікова кількість штатних працівників, тис. осіб	Коефіцієнт обороту робочої сили		Середньомісячна заробітна плата		
		по прийому	по звільненню	номінальна		реальна
		у % до середньооблікової кількості штатних працівників		грн	у % до прожиткового мінімуму для працездатних осіб	у % до попереднього року
2010	10 262	25,0	27,7	2 250	244,0	110,2
2011	10 083	28,3	30,5	2 648	263,7	108,7
2012	10 123	26,1	29,9	3 041	268,2	114,4
2013	9 720	26,6	30,3	3 282	269,5	108,2
2014	8 959	22,8	30,3	3 480	285,7	93,5
2015	8 065	24,0	30,2	4 195	304,4	79,8
2016	7 868	26,1	29,2	5 183	323,9	109,0
2017	7 679	30,5	31,8	7 104	403,2	119,1

Функціонування українського ринку праці залежить не лише від стану економіки України, а й від попиту та пропозиції робочої сили у країнах Європейського Союзу та в Російській Федерації. Розв'язання проблем ринку праці відбувається на тлі загального старіння населення України та скорочення економічно активної його частини, а також анексії АР Крим та м. Севастополь, окупації частини території Донецької та Луганської областей.

Після шоку 2014 р. ситуація на українському ринку праці стабілізувалася. Відповідно до даних Державної служби зайнятості України, протягом 2015–2017 рр. рівень економічної активності населення України у віці 15–70 років, як і його абсолютна чисельність, скорочується. За даними Державної служби статистики України та Пенсійного фонду України, чисельність зайнятого населення у віці 15–70 років у I півріччі 2017 р. становила 16,1 млн осіб (у I півріччі 2016 р. – 16,2 млн осіб). Рівень зайнятості становив 56,0% (у I півріччі 2016 р. – 56,2%). Зокрема, у міських поселеннях цей показник становив 56,9%, у сільській місцевості – 54,0%. Рівень зайнятості серед чоловіків був вище ніж серед жінок, відповідно 61,1 та 51,4%. Найвищий рівень зайнятості спостерігався у м. Київ (61,6%), Харківській (60,5%), Київській (58,3%) та Дніпропетровській (57,9%) областях, а найнижчий – у Волинській (48,8%), Донецькій (49,5%) та Тернопільській (50,8%) областях [34].

При цьому аналіз даних Державної служби статистики України свідчить, що у 2015–2017 рр. ситуація на ринку праці України змінювалась несуттєво. Так, за результатами вибіркового обстеження домогосподарств з питань економічної активності кількість зайнятого населення віком 15–70 років у 2017 р. становила 16,4 млн осіб, а кількість безробітних – 1,6 млн осіб. Рівень зайнятості населення віком 15–70 років становив 56,8%, що на 0,1 в.п. менше, ніж у 2016 р., водночас серед населення працездатного віку цей показник збільшився на 0,4 в.п. і становив 65,1%. Рівень безробіття серед економічно активного населення віком 15–70 років збільшився

з 9,0% у 2016 р. до 9,1% у 2017 р. При цьому фахівці з професійного рекрутингу наголошують, що у 2017 р. спостерігалася така тенденція – український ринок праці поступово рухається у бік ринку «шукача». Масових звільнень не спостерігається, роботодавці звільняють лише найменш ефективних працівників. При цьому більшість компаній змогли подолати кризові тенденції у 2016 р., тому вказали на стабільну роботу 72% українських компаній, які здійснювали набір персоналу. Триває прискорення зростання кількості вакансій в ІТ – сфері, сферах дизайну, спорту, діловодства, страхування та юриспруденції. Натомість у більшості інших видів діяльності зростання кількості вакансій сповільнилося (найбільше – у медицині та фармацевтиці, видавничій справі та поліграфії, бухгалтерії тощо). Згідно з даними Державної служби статистики України рівень навантаження на одне вільне робоче місце у 2017 р. порівняно з минулим роком суттєво знизився (до чотирьох осіб). Найсуттєвіше знизилася кількість претендентів на одну вакансію у фінансовій та страховій діяльності (з 26 до 16 осіб), переважно за рахунок перепрофілювання зареєстрованих безробітних, однак залишалася найвищою порівняно з іншими видами діяльності. Водночас помірно знижується рівень навантаження у сферах освіти, охорони здоров'я, громадського харчування [34].

Узагальнюючи динаміку змін на ринку праці після набуття Україною незалежності, варто зазначити, що на ринку праці була задіяна приблизно однакова кількість чоловіків і жінок. Крім того, з 2007 по 2017 рр. зазнала змін вікова характеристика пошукачів. Дедалі активніше до пошуку роботи долучається молодь віком до 25 років. Але основна частка економічно активного населення у 2017 р., як і у 2007 р., складається із українців віком від 26 до 45 років. При цьому тенденції щодо освіти протягом 2007–2017 рр. залишилися доволі стабільними. Переважна більшість тих, хто шукає роботу, мають вищу освіту – це магістри, спеціалісти та бакалаври. Якщо поглянути на ті професійні сфери, у яких пошукачі були більш активними у 2007–2017 рр., то ситуація

відрізняється. Так, у 2007 р. частіше шукали роботу у сфері ритейлу – 15%. Водночас у 2017 р. – сфері продажів доводиться ділити перше місце зі сферою ІТ та телекомунікаціями – по 11% відповідно. Набуло поширення працевлаштування молодих фахівців і студентів, які ще не закінчили навчання. 42% роботодавців зазначають про програми стажування і працевлаштування для молодих фахівців. Рівень безробіття серед молоді у віці до 25 років в Україні скоротився до 17,8 проти 23,1% у 2016 р. В Євросоюзі з цей самий період рівень безробіття серед молоді у віці до 25 років також скоротився з 18,7% у 2016 р. до 16,9% у 2017 р. [34]. Таким чином, рівень безробіття серед молоді в Україні близький до середньоєвропейського. При цьому він майже удвічі вищий, ніж загальний рівень безробіття в Україні. І це є значною соціально-економічною проблемою держави.

Окремо варто зазначити про стан ринку праці у Донецькій та Луганській областях. Через російську агресію ці області не лише втратили значну частину свого економічного, особливо промислового, потенціалу, а й знаходяться у зоні високого соціально-психологічного та економічного ризику. У зв'язку з цим навіть у районах контрольованих українською владою рівень зайнятості населення суттєво нижчий, а рівень безробіття – значно вищий, ніж в інших регіонах України.

За видами економічної діяльності кожна п'ята вакансія пропонується на підприємствах та установах переробної та добувної промисловості, у торгівлі та ремонту автотранспорту (15%), у державному управлінні й обороні; соціальному страхуванні (12%), в освіті або на транспорті (9%), в охороні здоров'я або у сільському господарстві (5%). За професійними групами найбільший попит роботодавців спостерігається на кваліфікованих робітників з інструментом (19%), на професіоналів та на робітників з обслуговування, експлуатації устаткування (по 16%), а також на працівників сфери торгівлі та послуг (14%) [40, с. 128]. За конкретними професіями – це водії, швачки, слюсарі, електромонтери, електрогазозварники, токарі, муляри тощо. Також користуються

попитом працівники сфери послуг (продавці, кухарі, офіціанти, перукарі, охоронники тощо). У сільськогосподарському секторі – агрономи, трактористи та робітники з обслуговування сільськогосподарського виробництва. Залишається високим попит на професіоналів і фахівців з досвідом роботи – лікарів, фармацевтів, інженерів різних галузей, юристів, викладачів, економістів, бухгалтерів, а також ІТ-фахівців.

Наведена вище інформація доводить, що, незважаючи на трансформаційну природу української економіки, ринок праці фактично функціонує відповідно до циклів ділової активності в нашій державі. Тому й попит на робочу силу в Україні збільшується зі зростанням національної економіки і навпаки.

За даними Міністерства освіти і науки України проблемою є фахові пріоритети абітурієнтів українських закладів вищої освіти. Зокрема, найменш популярними серед абітурієнтів є такі технічні спеціальності, як: гідроенергетика, деревообробні та меблеві технології, суднобудування, гідротехнічне будівництво, водна інженерія та водні технології й атомна енергетика. Для порівняння, найпопулярнішими серед вступників до закладів вищої освіти є такі спеціальності, як: філологія, право та менеджмент. Зменшуються також обсяги підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних закладах освіти. Разом з тим, за даними експертів, значна кількість людей зайнята у тіньовій сфері (від 40 до 70% від загальної кількості працюючих). У результаті державний та місцеві бюджети, Пенсійний фонд України позбавлені відповідних фінансових надходжень.

Варто також наголосити, що у 2016–2017 рр. український ринок робочої сили розвивається в умовах значних змін в оплаті праці, що впливає на стійкість соціальної сфери загалом. Зростання номінальної заробітної плати прискорилося в тих галузях, де активізувалися економічні процеси – сільському господарстві, будівництві, трубопровідному транспорті і промисловості (а саме: у металургійному виробництві, хімічній промисловості, виробництві автотранспортних засобів).

Водночас зростання номінальної заробітної плати уповільнилося в оптовій торгівлі, пасажирському та водному транспорті, у виробництві електричного устаткування. Річні темпи зростання реальної заробітної плати залишилися незмінними (на рівні 17,2%) [34].

Також поглиблюються галузеві розбіжності у номінальній і реальній заробітній платі. Лідерами за рівнем середньомісячної номінальної заробітної плати в Україні залишаються фінансово-страхова та інформаційно-телекомунікаційна діяльність. Причому реальна заробітна плата у цих сферах економіки зростала швидше, ніж у наземному транспорті, будівництві, промисловості, освіті, охороні здоров'я. По підгалузях та окремих підприємствах диференціація в оплаті праці може бути ще більшою, що, своєю чергою, негативно позначається на кадровому забезпеченні підприємств та їх роботі. За певних обставин це створює соціально-економічні проблеми щонайменше на місцевому та регіональному рівнях.

Поряд із цим в Україні зберігається проблема заборгованості з виплати заробітної плати. Так, станом на 2017 р. загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати становила 2,3 млрд грн, з неї 1,2 млрд грн припадало на економічно активні підприємства. Наявність заборгованості з виплати заробітної плати негативно позначається на функціонуванні економіки в цілому та на її конкурентоспроможності [34]. Саме тому проблеми оплати праці, її галузевої диференціації, а також ліквідації заборгованості з виплати заробітної плати вимагають напрацювання комплексу заходів щодо їх подолання та підвищення стійкості соціальної сфери та економіки загалом.

Вагомим аспектом щодо забезпечення стійкості соціальної сфери є міжнародна міграція робочої сили. Починаючи з 90-х років минулого століття, український ринок праці почав активно інтегруватись до аналогічних ринків Європейського Союзу і Російської Федерації. Цей процес багатоплановий за своїм характером. Найбільш активно він проявився у міграції робочої сили за межі України. Згідно з

експертними оцінками, після початку російської агресії проти нашої держави відбулося зменшення трудової міграції українців до Російської Федерації та часткова переорієнтація потоків українських трудових мігрантів на ринки праці країн-членів Європейського Союзу. А в межах самого ЄС спостерігається значна диференціація потоків українських трудових мігрантів до різних країн. Найбільшими реципієнтами української робочої сили є Польща, Чехія, Італія, Португалія та Іспанія. Причому трудова міграція до європейських країн стає можливою, насамперед, завдяки великій різниці у вартості європейської та української робочої сили, що наочно проявляється при порівнянні рівнів безробіття в Україні та у країнах-членах ЄС (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Рівень безробіття в країнах Європейського Союзу та в Україні (2017 р.) [34]

Країна	Рівень безробіття, %
Україна	9,6
Іспанія	17,2
Італія	10,9
Португалія	9,0
Польща	5,0
Німеччина	3,8
Чеська Республіка	3,0
У середньому по ЄС	7,6

Серед названих великих європейських реципієнтів української робочої сили – в Італії та Іспанії – рівень безробіття значно вищий, ніж в Україні. У Португалії цей показник лише дещо нижчий за український, можна сказати – зіставний. І лише у Польщі рівень безробіття значно нижчий, ніж в Україні. Наведене порівняння рівнів безробіття по країнах свідчить, що в європейських країнах українці успішно конкурують

на ринках праці з місцевим населенням, насамперед, завдяки пропозиції своєї робочої сили у найменш оплачуваних сегментах відповідних національних економік.

Напрямами державної політики підвищення стійкості соціальної сфери, на нашу думку, мають бути: виявлення та усунення причин, що призводять до різкого розшарування суспільства; впровадження заходів щодо протидії кризовим демографічним процесам; створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я; стимулювання розвитку та забезпечення захисту освітнього і культурного потенціалу країни; захисту прав споживачів.

Основними завданнями забезпечення стійкості соціальної сфери вважаємо виявлення й оцінювання негативних шоківих впливів на соціальну сферу, пошук резервів стійкості соціальної сфери, розробка механізмів, методів, заходів та інструментів підвищення стійкості соціальної сфери. Соціальна політика потребує удосконалення, оскільки держава не завжди спроможна забезпечити соціальні права та гарантії громадян, визначені Конституцією України. Підвищенню стійкості соціальної сфери сприятиме модернізація системи суспільних відносин для її відповідності потребам людей та можливостям їх реалізації. Доцільним є розроблення стратегії забезпечення стійкості соціальної сфери до негативних шоківих впливів, відповідного плану дій з її реалізації.

Вагому роль у забезпеченні стійкості соціальної сфери відіграють соціально-трудова відносини. Розвитку соціально-трудова відносин і, насамперед, ринку праці та зайнятості населення сприяють: підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу, забезпечення ефективної зайнятості, скорочення прихованого безробіття, створення нових і ефективно використання наявних робочих місць, розширення заходів активної політики зайнятості, розвиток підприємництва, здійснення політики підтримки самозайнятості населення, підвищення його територіальної мобільності з метою перерозподілу робочої сили між регіонами. Зазначені заходи

сприятимуть оптимізації доходів населення і формуванню середнього класу в державі. Пріоритетним напрямом забезпечення стійкості соціальної сфери, на нашу думку, має стати удосконалення політики доходів, яка забезпечуватиме підвищення рівня життя населення, стимулювання економічної активності та зайнятості, скорочення патерналістських очікувань і настроїв утриманства у суспільстві, сприятиме формуванню необхідних надходжень до фондів соціального страхування та бюджетів усіх рівнів. Комплексна реформа системи оплати праці, перехід від її регулювання шляхом підвищення законодавчо встановленого мінімального рівня до формування обґрунтованих міжпосадових і міжкваліфікаційних співвідношень в оплаті праці. Цьому сприятиме розвиток системи договірного регулювання, чітка позиція держави в рамках державно-приватного партнерства.

Реформування системи оплати праці доцільно, на нашу думку, спрямувати на наближення рівня галузевої та кваліфікаційної структур оплати праці до реальної вартості та стану робочої сили, формування дієвого та гнучкого ринку праці, підвищення мобільності робочої сили. Розвиток самозайнятості, зайнятості у сфері малого бізнесу, зміни в системі оплати праці сприятимуть подоланню масштабної бідності, формуванню численного середнього класу, створенню умов для сповільнення відпливу молодого працездатного населення з країни, скороченню обсягів зовнішніх трудових міграцій.

Шляхами забезпечення стійкості соціальної сфери, створення умов для реалізації соціального потенціалу людини є розвиток відносин соціального партнерства та соціального діалогу в суспільстві. Формою його прояву вважаємо утвердження в суспільстві соціальної злагоди, збалансування інтересів різних прошарків населення; врегулювання відносин у сфері праці та зайнятості, удосконалення взаємодії представницьких органів сторін соціально-трудова відносин; підвищення ролі держави як гаранта соціального партнерства.

Серед пріоритетів державної політики щодо забезпечення стійкості соціальної сфери важливе місце відводиться

удосконаленню системи соціального захисту населення. Вкрай важливим є удосконалення механізмів соціального захисту населення, підвищення добробуту громадян, боротьба з бідністю засобами ефективного та адресного соціального захисту, гарантування гідної оплати праці та справедливого пенсійного забезпечення всім громадянам, підтримка непрацездатних та вразливих верств населення.

Проте поширення бідності у суспільстві, підвищені ризики якої характерні для окремих прошарків (сім'ї з дітьми, інваліди або безробітні працездатного віку), свідчить про недостатню ефективність соціальної допомоги найбільш незахищеним категоріям населення. Підвищення ефективності видатків на соціальний захист населення можливе лише в умовах подальшого реформування як системи соціальної допомоги, що фінансується з бюджету, так і соціального страхування.

Розгляд теоретичних засад формування стійкості соціальної сфери та визначення чинників її забезпечення дають змогу обґрунтувати шляхи забезпечення стійкості соціальної сфери в аспекті таких важливих складових суспільних відносин, як економічні, соціально-трудова, соціальний захист та пенсійне забезпечення. Формування ефективного компенсаційного механізму забезпечення стійкості соціальної сфери потребує розробки та вдосконалення його концептуальних основ.

Компенсаційний механізм у соціальній сфері є багатоаспектним поняттям, яке включає: 1) діяльність різних суб'єктів управління (на різних рівнях) стосовно розроблення та (або) реалізації положень щодо надання суб'єктам компенсацій з метою досягнення певних цілей і вирішення відповідних завдань; 2) сукупність певних правил, норм (зокрема й законодавчих), положень, інструкцій стосовно діяльності різних суб'єктів управління (на різних рівнях), зокрема ухвалення рішень, щодо визначення набору компенсацій, їх розміру та порядку надання; 3) сукупність засобів, інструментів, методів і процедур для розроблення та реалі-

зації основних положень щодо надання компенсацій суб'єктам для досягнення визначених цілей і вирішення відповідних завдань.

Компенсаційний механізм забезпечення стійкості соціальної сфери має бути спрямований, насамперед, на недопущення непоправних соціальних руйнувань або таких негативних наслідків, що потребують для свого відновлення великих зусиль і тривалого часу. Варто розробити інституційний механізм державної політики забезпечення стійкості соціальної сфери і впровадити науково обґрунтовану систему її функціонування.

5.3. Інституційний механізм забезпечення стійкості соціальної сфери

Під *інституційним механізмом*, як правило, розуміється сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інститутами, а також організаціями, які сприяють реалізації принципів демократичного врядування, забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію спільної діяльності на шляху досягнення задекларованих цілей розвитку держави.

Інституційний механізм нерозривно пов'язаний із поняттям «інститут», який встановлює правила та обмеження в діяльності суб'єкта. При чому, основне навантаження щодо формалізованих правил та обмежень покладається на державу. І лише після їх встановлення виникає механізм впровадження даних вимог у повсякденну дійсність. Тобто, *інститут*, як система усталених відносин, взаємозв'язків між різними учасниками з приводу узгодження їх взаємодії на основі формально встановлених чи неформально існуючих норм та правил, має особливий механізм реалізації цих норм у процесі здійснення діяльності. Такий механізм виступає як цілісна

система упорядкування взаємовідносин суб'єктів відповідно до традицій та нових встановлених інститутів суспільства. Відтак, з одного боку, такий механізм є органічною складовою системи державного управління, з іншої – охоплює взаємовідносини, що значно виходять за межі суто державно-управлінської діяльності. Крім того, це надає змогу визначити подвійну природу структури інституційного механізму, яка проявляється в тому, що одночасно в наявності маємо ознаки, притаманні як інститутам, так і механізмам. Фактично, *інституційний механізм* є реалізацією змістовного наповнення того чи іншого інституту під час взаємодії між суб'єктами.

Узагальненою характеристикою інститутів є їх функціональність. Поведінка функціональна, якщо вона сприяє досягненню конкретних цілей. Інститути функціональні, якщо розсудливі люди створили і підтримують їх для задоволення суспільних потреб або досягнення суспільних цілей [10, с. 26]. Це пов'язано з тим, що люди намагаються реалізувати свої інтереси спільно і шукають для цього різні способи взаємодії, які знаходять своє відображення в інститутах, основне призначення яких не в тому, щоб бути просто правилами гри, а у функціональній організації громадських взаємодій людей, їх груп і співтовариств. Таким чином, сукупність формальних і неформальних інститутів забезпечує узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, поліпшує координацію спільної діяльності, максимально мобілізує соціальний і людський ресурс для формування стратегії розвитку, у цілому сприяє реалізації принципів демократичного врядування.

Методологічною базою дослідження інституційних механізмів як самостійного явища є теорії:

- організацій, в межах якої управлінські рішення розглядаються як результат вибору під впливом існуючих норм і правил;
- суспільного вибору, що акцентує увагу на необхідності перетворення формальних правил на неформальні;

– зацікавлених сторін (міжорганізаційних відносин), яка акцентує увагу на значущості структурних зв'язків і відносин.

Також йдеться про нову інституціональну теорію (О. Уільямсон), засновники якої вважають, що дотримання норми як результату індивідуального раціонального вибору є передумовою ефективною координації соціальних взаємодій, відтак саме наявність інституційного механізму забезпечує передачу правил, прийнятих в інституті [42, с. 256].

У теоріях суспільно-політичних мереж йдеться про обумовленість необхідності вирішення суспільних проблем на основі консенсусу та узгодження спільних інтересів. Зокрема, теорія політичних мереж (Р. Родес, Т. Бурцель), де розмаїття дійових осіб обмінюється ресурсами, оскільки визнає, що кооперація є кращим способом досягнення спільних цілей [11, с. 38]. Саме принцип партнерства, включення великої кількості об'єктів для об'єднання зусиль надають змогу (за умови дотримання відкритості та прозорості, професіоналізму та етичності) досягати запланованих результатів. І, звичайно, концепція нового публічного менеджменту (New Public Management) як нового способу управління, що означає не тільки практику управління справами держави на всіх рівнях, але й охоплення механізмів, процесів, інститутів через які окремі громадяни, групи громадян виражають свої інтереси та узгоджують їх, реалізують свої законні права та виконують громадянські обов'язки.

Суб'єктами інституційного механізму варто визнати як асоціацію індивідів, що орієнтовані на визнання встановлених (формально-неформально) обмежень, які визначають масштаби і напрями, форми, засоби та методи здійснення таких взаємодій, так і форму організації частини такої асоціації, яка забезпечує включеність окремого індивіда чи групи індивідів в систему нормативних відносин. У такому розумінні організація цілком може виступати суб'єктом інституційного механізму. На цьому наголошував свого часу і Д. Норт, зазначаючи: «...не існує інших рішень, ніж застосування

інституційних механізмів, для того, аби встановити правила гри, і використання організацій – аби забезпечити дотримання цих правил» [28, с. 31–32]. Адже організація, як суб'єкт інституційного механізму, виконує ряд функцій, зокрема:

- засобом узгодження та збалансування цілей різних акторів, інституалізації відносин (політичних, економічних та ін.) між суб'єктами;
- джерелом наповнення та каналом передачі інституціональних змін на рівні інститутів;
- умовою просування інституціональних вимог в економічну діяльність;
- обміном ресурсами та формою розподілу обов'язків та відповідальності за отримані результати діяльності.

При цьому варто зазначити, що науковці акцентують увагу на необхідності розрізняти суб'єктів та агентів інститутів залежно від функцій, які вони виконують. Асоційований суб'єкт поділяє базові цінності та норми, притаманні одному інституту. Щодо інституціональних агентів, то вони одночасно беруть участь у діяльності декількох інститутів, що неминуче позначається на їх змістовній характеристиці: є носіями багатьох цінностей і функціональним втіленням такої ж кількості норм. Як наслідок, в одному асоційованому суб'єкті може відобразитися різноманітність інститутів, оскільки одночасно як агент він може виконувати різні інституціональні ролі. Тобто, якщо суб'єкт бере пряму, безпосередню участь у функціонуванні інституту, визначає цільову функцію та методи їх досягнення, то агент здійснює делеговану, посередницьку участь у підтриманні норм і правил, стереотипів дій, ціннісно-господарських установок інституту.

Зазначимо, що Дж. Бюкенен застосовує поняття «інституційний механізм» лише для політичної сфери, маючи на увазі «механізм обмеження громадського втручання в індивідуальні права». Процедуру впровадження різних правил, норм та обмежень повинна здійснювати особлива група агентів – бюрократія, яка не лише вилучає економічну ренту, але й виокремлюється в особливу соціальну верству.

Такий підхід є достатньо виваженим і надає змогу до суб'єктів інституційного механізму включити бюрократію, що працює в органах публічної влади. Що стосується об'єкта інституційного механізму, то ним можуть бути особливі вимоги, в результаті трансформації яких (у процесі життєдіяльності суб'єктів) формується сукупність специфічних правил і норм як інструментів їх ефективних взаємодій. Відповідно мають бути створені передумови для виконання таких вимог. І ними є вигоди від використання інструментів (у процесі взаємодій), доступ до яких чітко обмежений колом визначених заздалегідь учасників. Модель інституційного механізму включає:

- суб'єктно-об'єктну та структурно-функціональну взаємодію всіх залучених учасників;
- єдність інтегральної та диференційованих цілей, методів, засобів, форм та результатів дії;
- блоки формування, моніторингу та коригування інституціональних вимог як в уже існуючих, так і в тих інститутах, що створюються [6, с. 261].

Д. Норт і Л. Девіс розглядають *інституційне середовище* як сукупність основоположних політичних, соціальних та юридичних правил, які створюють базис для виробництва, обміну, розподілу та споживання обмежених благ [28].

Інституційне середовище – це усталені економічні та соціальні зв'язки між людьми, норми і правила, на основі яких формуються економічні та соціальні відносини і реалізується той чи інший спосіб господарювання. Дієве інституційне середовище сприяє зниженню управлінських ризиків, трансакційних витрат і збільшує сукупний дохід нації.

Під *інститутами* розуміють розроблені людьми формальні і неформальні обмеження, а також фактори примусу, що структурують соціальну взаємодію суб'єктів та визначають «правила гри» в суспільстві.

Основоположник інституціоналізму Д. Норт виділяє три головні елементи у складі інститутів [28]:

1) *формальні інститути* – це інститути, в яких обсяг функцій, засобів і методів регулюються приписами законів чи

інших правових актів, формально затверджених розпоряджень, постанов, правил, регламентів та ін. Формальними соціальними інститутами є правила, закони, нормативні акти, які реалізуються через діяльність держави, суду, сім'ї та інших організацій. Свої управлінські і контрольні функції ці інститути здійснюють на основі чітко встановлених формальних негативних та позитивних санкцій;

2) *неформальні інститути* – це інститути, що створені в результаті культурної та соціальної інформації. Неформальні інститути властиві сучасній економічній системі. Їх існування обумовлене необхідністю координації дій суспільства, що не регулюються формальними законами. Вони є засобами координації форм людської взаємодії, що послідовно повторюються, неформальні інститути мають характер соціально-санкціонованих норм поведінки продовження, розвитку, модифікації формальних правил.

3) *механізми примусу*, що забезпечують дотримання правил (наприклад, суди, поліція).

Таким чином, *інституційний механізм забезпечення стійкості соціальної сфери* – це сукупність взаємопов'язаних інститутів (формальних і неформальних відносин), що створюють алгоритм соціального розвитку. У розгорнутому вигляді його структуру можна представити у вигляді двох взаємопов'язаних підсистем:

- 1) нормативно-правової;
- 2) організаційно-технічної.

Нормативно-правова підсистема інституційного середовища включає суспільні стереотипи, ділову етику, умовності та обмеження поведінки, які під впливом особливостей кожної сфери діяльності перетворюються на специфічні форми поведінки громадських суб'єктів – виробничу, споживчу, трансакційну. У рамках організаційно-технічної підсистеми виділяються організаційні структури суб'єктів та їхні організаційно-правові форми, а також рівні організації взаємодій: товарні, фінансові, регіональні, загальнонаціональні ринки.

Такий підхід до розгляду структури інституційного середовища є доцільним, оскільки дає уяву про формування основних видів інститутів, які здатні впливати на формування та розвиток процесів у будь-якій сфері економічного життя як країни, так і її регіональних складових.

Інституційне середовище формується під впливом відповідних чинників, а саме:

- чинники відносин – сімейні, навчально-виховні, виробничо-ділові та ін.);
- чинники впливовості – (ідеологічні, культурно-історичні та ін.);
- чинники регулювання (важелі) – адміністративні, організаційно-економічні, мотиваційні, правові та ін.

Зокрема, на процес формування інституційного механізму ринку праці впливають ряд факторів, зокрема: економічні, соціальні, культурно-етнічні, політичні.

Ситуація інституційної стійкості зовсім не означає, що всі суб'єкти задоволені існуючими інституційними рамками. Вона означає лише те, що за певних відносних втрат і вигід від проведення інституційних змін не вигідно здійснювати інституційні трансакції. Відсутність стабільних інституційних рамок ускладнює координацію дій суб'єктів суспільства і тим самим не сприяє забезпеченню ефективного функціонування соціально-економічної системи.

Усі інституції, що залучені до формування та реалізації соціальної політики, можна поділити на п'ять рівнів залежно від їх функціональних обов'язків (рис. 5.2).

1. *Рівень визначення політики та планування*, що утворює рамки, в яких існують відповідні служби. До цього рівня належать:

- *Верховна Рада* (виконує законодавчу функцію, визначає засади політики, затверджує загальнонаціональні програми, у тому числі соціального, економічного, культурного розвитку, затверджує державний бюджет, виконує функцію контролю за дотриманням Конституції та законів України, прав і свобод людини та громадянина);

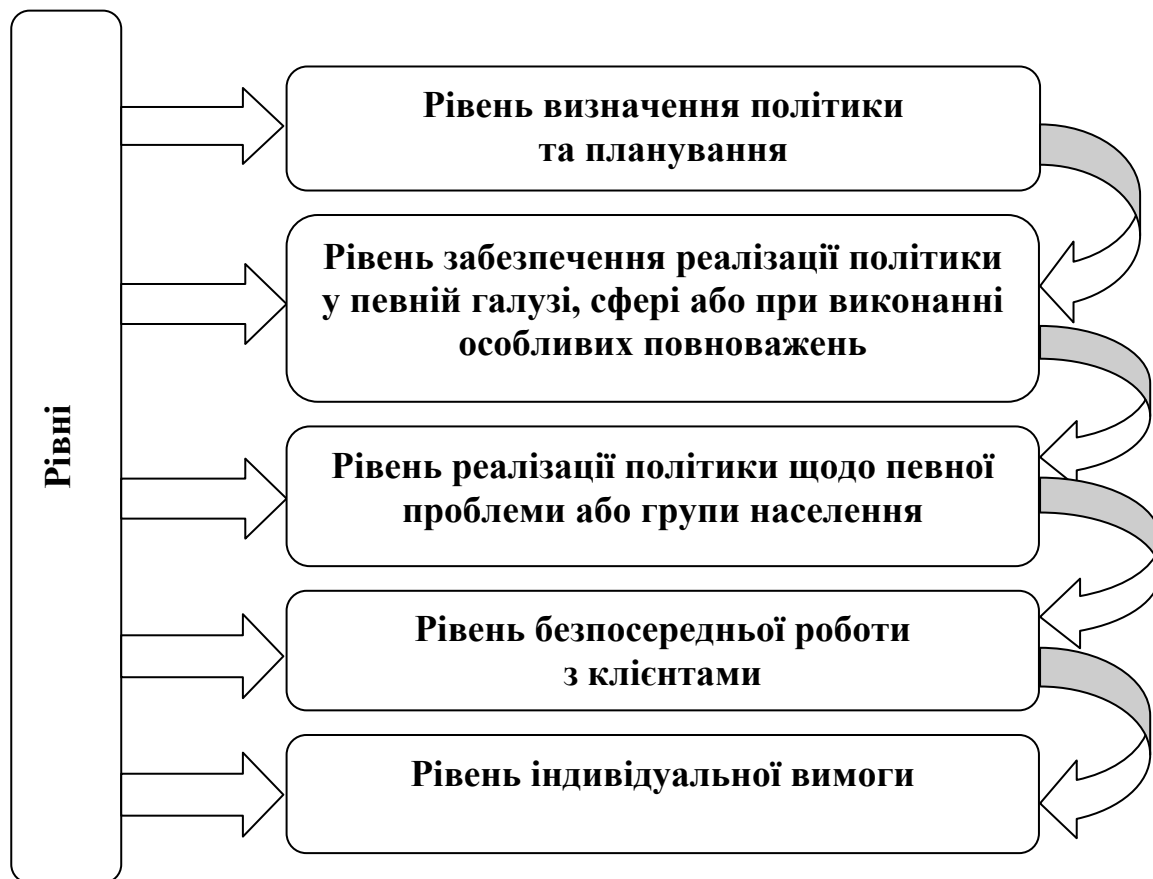

Рис. 5.2. Рівні формування та реалізації соціальної політики

Джерело: розроблено автором на основі [7, 8, 13]

- *Кабінет Міністрів* (виконує функцію практичної реалізації державної політики, виконання Конституції і законів, розробки та здійснення загальнодержавних програм, у тому числі соціального, економічного розвитку, виконує організаційну функцію, яка полягає у спрямуванні і координації роботи міністерств та інших органів виконавчої влади);
- *місцеві ради* (визначають економічний, соціальний, культурний розвиток відповідної адміністративно-територіальної одиниці, встановлюють місцеві податки та збори, затверджують місцеві бюджети).

2. Рівень забезпечення реалізації політики у певній галузі, сфері або при виконанні особливих повноважень. Створення організаційних механізмів реалізації політики, здійснення виконавчо-розпорядчої функції:

- *Міністерства* (центральні органи виконавчої влади, які реалізують політику у відповідній галузі, беруть участь у підготовці проектів державних програм економічного і соціального розвитку України, Державного бюджету України, затверджують галузеві стандарти, норми та нормативи, виконують у межах повноважень, визначених законодавством, функції управління майном підприємств, що належать до сфери управління міністерства);

- *Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом* (мають особливі завдання і повноваження, наприклад, *Державний департамент України з питань виконання покарань*).

3. Рівень реалізації політики щодо певної проблеми або групи населення, на якому утворюють систему служб, управляють цією системою, займаються методичним забезпеченням її діяльності, працюють з колом проблем, а не окремим випадком (*Державна служба зайнятості, Державний центр соціальних служб для молоді*).

4. Рівень, на якому знаходяться служби, в яких працюють безпосередньо з клієнтами (лікарі, соціальні працівники тощо: *центри соціальних служб для молоді, лікарні, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян*).

5. Рівень, на якому знаходяться служби, що мають справу з проблемою як індивідуальною вимогою. На цьому рівні працюють інформаційні, консультативні служби, відділи, які визначають суть проблеми та спрямовують клієнтів до відповідних служб або спеціалістів.

Інституційна база соціальної політики в Україні: відомча мережа.

Соціальна політика спрямована на вирішення багатьох проблем у різних сферах соціального життя. Це обумовлює

розгалужену мережу закладів та установ, що залучені до розв'язання цих проблем та задоволення потреб різних груп населення. Нижче наводимо перелік таких закладів, згрупованих за відомчою ознакою.

Міністерство праці та соціальної політики України:

- ✓ Державна служба зайнятості.
- ✓ Мережа обласних, міських управлінь та районних відділів праці та соціального захисту населення.
- ✓ Територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян.
- ✓ Відділення соціальної допомоги.
- ✓ Дитячі будинки-інтернати.
- ✓ Будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів.
- ✓ Спеціальні будинки-інтернати.
- ✓ Психоневрологічні інтернати.
- ✓ Пансіонати для ветеранів.
- ✓ Заклади освіти.
- ✓ Центри соціально-трудової та професійної реабілітації інвалідів.

Пенсійний фонд

Міністерство охорони здоров'я України:

- ✓ Заклади охорони здоров'я (лікарняні, амбулаторно-поліклінічні заклади, станції швидкої допомоги, санаторно-курортні, аптечні, санітарно-профілактичні заклади).
- ✓ Медичні заклади освіти.
- ✓ Будинки дитини (для дітей до трьох років).
- ✓ Центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх (лікування від наркоманії, токсикоманії, алкоголізму, психосоціальна реабілітація та корекція).
- ✓ Хоспіси.

Міністерство освіти і науки України:

- ✓ Дошкільні заклади освіти.
- ✓ Середні заклади освіти.
- ✓ Дитячі оздоровчі табори.

- ✓ Школи-інтернати для дітей-сиріт (7–17 років).
- ✓ Спеціалізовані школи-інтернати (для дітей 7–15 років з різними видами захворювань та дітей, які мають труднощі в навчанні).
- ✓ Дитячі будинки змішаного типу (для дітей 3–17 років).
- ✓ Дитячі будинки сімейного типу.
- ✓ Професійно-технічні заклади освіти.
- ✓ Вищі заклади освіти різних видів акредитації.
- ✓ Школи соціальної реабілітації неповнолітніх.
- ✓ Професійні училища соціальної реабілітації неповнолітніх.
- ✓ Центр по усиновленню дітей.

Державний департамент України з питань виконання покарань:

- ✓ Виховно-трудова колонія.

Місцеві державні адміністрації:

- ✓ Органи опіки і піклування.
- ✓ Кімнати тимчасового перебування неповнолітніх.
- ✓ Служба у справах неповнолітніх.
- ✓ Притулки для неповнолітніх.

Так, наприклад, інституційне середовище ринку праці регулюється Законом України «Про зайнятість населення», Кодексом законів про працю України, а також соціально-партнерськими угодами і колективними договорами.

У забезпеченні зайнятості в Україні беруть участь державні органи двох видів: загальні та спеціальні. До загальних органів, які здійснюють свою діяльність у сфері зайнятості належить Міністерство соціальної політики України та його органи на місцях. До спеціальних органів працевлаштування відносяться Державна служба зайнятості Міністерства соціальної політики України, яка складається з центру зайнятості обласних, міських, районних, міськрайонних, міських та районних у містах центрів зайнятості населення. До складу професійної служби зайнятості входять також: навчальні заклади професійної

підготовки незайнятого населення, інформаційно-обчислювальні центри, територіальні та спеціалізовані бюро зайнятості, центри реабілітації населення, підприємства, установи та організації, підпорядковані службі зайнятості.

Діяльність державної служби зайнятості здійснюється під керівництвом Міністерства соціальної політики України, тоді як відповідальність за стан регіональних ринків праці покладається на місцеві державні адміністрації і органи місцевого самоврядування. Інституційне середовище є важливою складовою при реалізації політики у сфері зайнятості. У цьому процесі беруть участь такі державні органи:

✓ *Верховна Рада України* – в частині ухвалення законодавчих актів у сфері регулювання працевлаштування та зайнятості населення;

✓ *Кабінет Міністрів України* – координує діяльність центральних органів виконавчої влади, приймає нормативні акти, щодо проведення політики у сфері зайнятості та сприянні працевлаштуванню;

✓ *Міністерство соціальної політики України* є головним органом у структурі центральних органів виконавчої влади у реалізації державної політики в частині зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту, соціального обслуговування населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну. Також Міністерство соціальної політики України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення гендерної рівності, попередження насильства в сім'ї, з питань протидії торгівлі людьми та з питань усиновлення та захисту прав дітей.

Міністерство забезпечує також ефективність функціонування Державної служби зайнятості, основними завданнями якої є:

- реалізація державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції;

- облік безробітних та їх працевлаштування відповідно до фахового та кваліфікаційного рівнів;
- надання роботодавцям послуг з добору працівників;
- участь в організації проведення громадських та інших робіт тимчасового характеру;
- сприяння громадянам в організації підприємницької діяльності, зокрема шляхом надання індивідуальних та групових консультацій;
- участь у реалізації заходів, спрямованих на запобігання масовому вивільненню працівників, профілактика настання страхових випадків, сприяння мобільності робочої сили та зайнятості населення в регіонах з найвищими показниками безробіття, монофункціональних містах та населених пунктах, залежних від містоутворюючих підприємств;
- організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації безробітних з урахуванням поточної та перспективної потреби ринку праці;
- проведення професійної орієнтації населення;
- додаткове сприяння у працевлаштуванні окремих категорій громадян, які неконкурентоспроможні на ринку праці;
- здійснення контролю за використанням роботодавцями та безробітними коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття [7, с. 28].

Водночас у процесах підвищення стійкості соціальної сфери на прикладі ринку праці недооцінюється роль місцевих органів виконавчої влади і, особливо, органів місцевого самоврядування. Вони зобов'язані забезпечувати виконання державних і регіональних програм зайнятості населення, тоді як всі важелі впливу на функціонування ринку праці зосереджені у центральних органах виконавчої влади та їх територіальних підрозділів.

Недооцінюється також вплив на процеси зайнятості як елемента стійкості соціальної сфери інститутів громадського суспільства, які вбачаються лише у моніторингу виконання

програм зайнятості, розповсюдження його результатів в засобах масової інформації, а також правовим захистом безробітних.

Недержавні суб'єкти, що здатні забезпечувати стійкість соціальної сфери, – це громадські, благодійні, релігійні та інші недержавні організації й об'єднання. До них належать: асоціації, колективи, фонди, профспілки, і окремі особистості – професійні соціальні працівники, волонтери, благодійники, правозахисники, а також громадяни шляхом участі у громадських ініціативах і об'єднаннях, групах самопомоги. Розширення кількості суб'єктів є істотним чинником для підвищення стійкості соціальної сфери.

Громадські організації як суб'єкт соціальної політики, виражаючи інтереси різних соціальних груп, спільностей, класів верств суспільства, здатні зробити значний внесок у стабілізацію процесів соціального розвитку суспільства.

Серед громадських організацій важливе місце належить профспілкам. Профспілки є масовим самокерованим громадським об'єднанням працівників певної галузі або суміжних галузей, професійної групи для захисту і представництва їхніх соціальних інтересів. Профспілки – найбільш масове об'єднання працівників, доступне для всіх. Для вступу в ряди профспілки необхідно тільки визнання об'єднання і пов'язаної з ним дисципліни незалежно від рівня кваліфікації, освіти, політичних орієнтацій, статі, віку, національності.

Профспілки за своїми цілями та інтересами перебувають ближче інших громадських організацій до економіки, виробництва, тобто вирішальної сфери докладання творчих сил людини, в якій реалізуються інтереси працюючих.

Недержавні організації – це будь-які організації, які не є частиною державних структур. На практиці, особливо в контексті підвищення стійкості соціальної сфери, цей термін вживають для позначення громадських чи благодійних організацій, тобто неприбуткових організацій, які не представляють приватний бізнес і працюють, щоб виражати громадські інтереси.

Структура недержавних організацій досить різноманітна. В. Новіков поділяє організації, які представляють громадянське суспільство, на 4 групи: система органів соціального партнерства, соціального страхування, кооперативи (в основному споживчі кооперації), благодійні та неурядові організації [27]. До сфери органів громадянського суспільства належать також галузеві спеціальні та місцеві цільові та позабюджетні фонди, що мають соціальну спрямованість і не є юридичними особами. Маючи статус неприбуткових організацій, вони виступають на ринку як специфічні фінансові інститути.

Для подолання інституційної недосконалості ринку праці та вирішення виявлених інституційних проблем, які концентруються саме на регіональному та місцевому рівнях, на нашу думку, необхідно:

- вдосконалити трудове законодавство та законодавство про зайнятість населення через прийняття Трудового кодексу України відповідно до європейських норм;
- переглянути систему державного управління у сфері зайнятості населення, зокрема, передбачити ширшу участь регіонів у регулюванні ринку праці, деконцентрацію повноважень державних органів виконавчої влади та розширення повноважень органів місцевого самоврядування у цій сфері;
- внести зміни до Закону України «Про зайнятість населення» у частині посилення відповідальності безробітних за реалізацію пропозицій з працевлаштування на існуючі потреби ринку праці;
- здійснювати постійний моніторинг ситуації на ринку праці, при цьому необхідно постійно прогнозувати ситуацію щодо рівня безробіття в конкретних населених пунктах;
- сприяти розвитку кадрового потенціалу через формування фондів зайнятості на підприємствах з метою фінансування процесів вивільнення, перерозподілу та перекваліфікації працівників;
- надати повноваження місцевим радам у частині детінізації трудових відносин на рівні територіальних громад.

Інтегровану схему функціонування інституційного механізму забезпечення стійкості соціальної сфери в умовах шоківих впливів зображено на рис. 5.3.

Рис. 5.3. Інституційний механізм забезпечення стійкості соціальної сфери до шоківих впливів

Джерело: розроблено автором на основі [11, 43]

Правий механізм передбачає визначення кола суб'єктів правовідносин, встановлення суб'єктивних прав та обов'язків, встановлення процедури здійснення прав та обов'язків; визначення видів санкцій за порушення встановлених правил.

Адміністративний механізм передбачає встановлення заборон: на використання праці жінок і неповнолітніх осіб

на небезпечних для їх здоров'я роботах, на примусову працю; запровадження правил роботи для посередників з працевлаштування; визначення квот на працевлаштування; запровадження стандартів навчання, ліцензування і сертифікації навчання кадрів.

Організаційний механізм включає розроблення, прийняття і реалізацію державних програм сприяння зайнятості і програм професійного навчання безробітних; укладання колективних договорів та індивідуальних трудових договорів (контрактів); організація громадських робіт; інформаційне забезпечення регулювання зайнятості; прогнозування і планування зайнятості.

Економічний механізм пов'язаний з пільговим оподаткуванням підприємств, які створюють додаткові робочі місця; пільговим кредитуванням підприємств, які працевлаштовують осіб у межах встановлених квот; застосуванням штрафів до підприємств-порушників законодавства; виплатою допомоги по безробіттю; дотаціями підприємствам, що створюють центри підготовки та перепідготовки кадрів.

Кожному з елементів інституційного механізму притаманні певні засоби та інструменти підвищення стійкості соціальної сфери до шоківих впливів.

5.4. Засоби та інструменти підвищення стійкості соціальної сфери

З метою узгодження та збалансування інтересів кожного учасника процесів у соціальній сфері практикою державотворення накопичено чимало *засобів та інструментів*. Серед них найбільш дієвими вважаємо:

- *засоби громадського регулювання інститутів* (узгодження, прогнозування та моделювання, проектування, експертиза та обговорення, моніторинг і контроль, багатосторонні переговори);

- засоби впливу на стійкість соціальної сфери (норми та правила, регламенти та контракти, угоди та домовленості);
- засоби побудови структури (з боку суб'єктів, з боку об'єктів, з боку функціонального розподілу повноважень).

Інструментами підвищення стійкості соціальної сфери є засоби, дії, механізми, технології, що використовують суб'єкти, які функціонують у соціальній сфері для розв'язання соціальних проблем. Як і в будь-якій іншій сфері, соціальна сфера може використовувати певний набір інструментів. Вони є системою різних стратегій, які використовуються залежно від конкретних обставин.

Зокрема Т. Ганслі виокремлює такий набір інструментів підвищення стійкості соціальної сфери, як: методи оподаткування; фінансові трансферти; права або пільги; спеціальні штрафи; надання адміністративних послуг; нефінансова підтримка; заборона або обмеження певних дій; надання інформації; встановлення прав; консультації або рекомендації з метою стимулювання певних дій та ін. [8, с. 123].

Наприклад, податки як інструмент підвищення стійкості соціальної сфери можуть бути використані для регулювання поведінки соціальних груп, для формування спеціальних фондів, за рахунок коштів яких надалі буде здійснюватися підтримка, реалізація освітніх програм, формування системи соціальних служб по догляду за самотніми непрацездатними громадянами та ін.

Фінансові трансферти пов'язані з наданням грошових виплат тим громадянам, які їх потребують. Наприклад, стипендії дітям-сиротам, допомога по догляду за дитиною тощо права або пільги, з погляду Т. Ганслі, пов'язані з наданням різноманітних соціальних благ і послуг тим громадянам, які мають певні «заслуги» перед суспільством (ветерани війни, праці).

Спеціальні штрафи – стримування соціально несприятливої чи навіть небезпечної поведінки (штрафи за вживання алкоголю або паління в громадських місцях, керування автомобілем у стані алкогольного сп'яніння та ін.)

Інструмент «послуги» в класифікації Т. Ганслі належить до активних інструментів підвищення стійкості соціальної сфери. Як приклад, можна навести послуги з пошуку роботи для безробітних громадян, освітні послуги.

До «нефінансової, але близької до неї допомоги» Т. Ганслі пропонує відносити різноманітні субсидії та ваучери, що мають визначений грошовий еквівалент, однак не переведений у готівкову форму (субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, ваучери на оплату освітніх послуг школярам, ваучери на придбання необхідних продовольчих товарів і т. ін.).

До інструментів «встановлення прав та захисту» Т. Ганслі пропонує відносити ті інструменти, які пов'язані з регулюванням умов праці, життєдіяльності людей шляхом встановлення прав, стандартів (права дітей і батьків, права найманих працівників, мінімальні стандарти оплати праці) [8, с. 115].

Інформаційні інструменти пов'язані з наданням громадянам інформації, яка може вплинути на їх життєдіяльність (наприклад, про наслідки паління для здоров'я, про послуги, які надаються державними соціальними службами).

Ще одну спробу класифікації інструментів соціальної політики наведено в роботі Л. Пала «Аналіз державної політики», в якій всі інструменти поділяються на два типи: детектори та ефектори.

Детекторами, на думку Л. Пала, є група різноманітних інструментів, що дають можливість суб'єктам соціальної політики виявляти соціальні проблеми, одержувати інформацію про стан соціальної сфери, становище соціальних груп. До цих інструментів, зокрема, належать опитування населення, декларації про доходи фізичних осіб, перевірки умов праці найманих працівників на підприємствах і т. ін.

До ефекторів Л. Пал відносить велику групу інструментів, які дають змогу впливати на соціальну проблему. До числа ефекторів можна, наприклад, віднести такі інструменти, як поширення інформації про пенсійну реформу,

податкові пільги окремим товаровиробникам, формування систем соціального страхування, надання фінансової підтримки фізичним і юридичним особам, видача ліцензій на певні види діяльності, створення підприємств і організацій для забезпечення населення окремими товарами та послугами [30, с. 217].

Також засобами впливу держави на підвищення стійкості соціальної сфери є:

- правове забезпечення соціального захисту населення, прийняття відповідних законодавчих і нормативних актів;
- прямі державні витрати із бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери (розвиток освіти, науки, медичне обслуговування, охорона навколишнього середовища тощо);
- соціальні трансферти у вигляді соціальних субсидій;
- встановлення соціальних й екологічних нормативів і стандартів, контроль за їх дотриманням;
- державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (боротьба з бідністю, освітні, медичні, екологічні та ін.);
- державний вплив на ціни та цінотворення;
- обов'язкове соціальне страхування у різних формах;
- пенсійне забезпечення та ін.

Державні соціальні стандарти – це встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Державні соціальні гарантії – це встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору харчових продуктів, а також мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Правовий, адміністративний, організаційний та економічний інструментарій з відповідними засобами забезпечення стійкості соціальної сфери зображено на рис. 5.4.

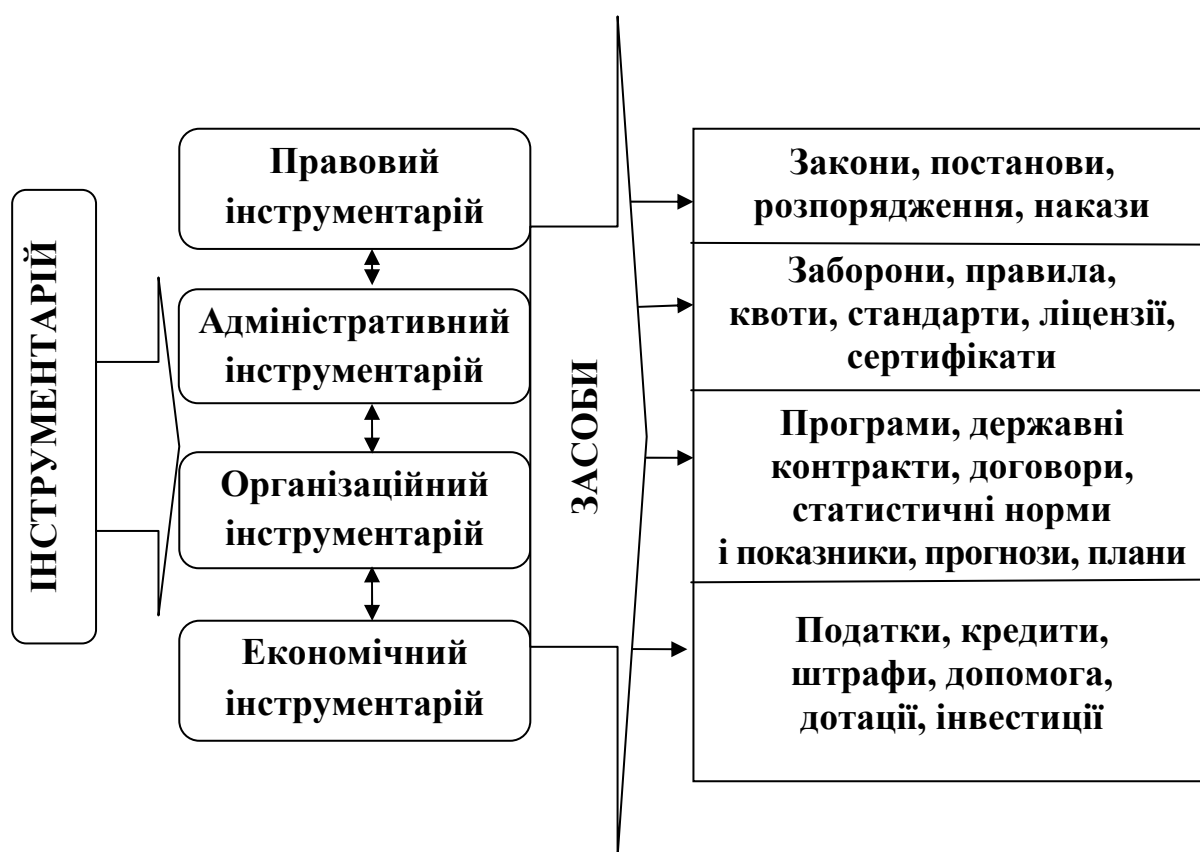

Рис. 5.4. Інструментарій забезпечення стійкості соціальної сфери

Джерело: розроблено автором на основі [13, 18, 23]

Базуючись на переліку інструментів соціальної сфери, запропонованому Т. Ганслі, до інструментів забезпечення стійкості соціальної сфери до шоківих впливів належать:

- фінансові трансферти;
- нефінансова безготівкова допомога;
- оподаткування;
- прями послуги/кредити на оплату послуг;
- консультування, рекомендації та заохочення бажаної діяльності;
- інформація;
- заборони або обмеження;
- спеціальні стягнення;
- угоди;
- правові статуси;
- заходи щодо взаємодії груп та установ;
- права на приватні вимоги або захист;
- вторинні ефекти інших галузей політики.

Фінансові трансферти у сфері соціального захисту можна визначити як грошову допомогу, що надається соціальним групам, прошаркам або індивідам за визначеними критеріями та має на меті поліпшення їх матеріального становища. Наприклад, діючи в Україні допомога сім'ям з дітьми, допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога особам, які доглядають інвалідів з психічними захворюваннями. Але, по суті, фінансові трансферти – це будь-які грошові виплати. У такому розумінні до них, на нашу думку, цілком належать і гранти – видатки на підтримку важливих проектів, винагороди або заохочення, що мають на меті швидше заохочення певних дій, ніж поліпшення матеріального становища (наприклад, різноманітні стипендії, премії, що надаються за особливі успіхи, гранти на проведення досліджень, здійснення проектів, навчання чи іншу корисну для суспільства діяльність).

Використання цього інструменту було значно поширеним після проголошення Україною незалежності. Перелік

отримувачів допомоги був досить великим. Зокрема, тільки для сімей з дітьми передбачалося 11 видів грошової допомоги. Але наприкінці 1990-х рр. та початку нового століття завдяки тому, що почався перехід до допомоги за адресним принципом, фінансові трансферти як інструмент політики застосовують меншою мірою. Хоча інструмент цей необхідний, проте ефективність соціальної політики в Україні буде низькою, якщо, захопившись фінансовою допомогою, не розглядатимуть можливості паралельного використання інших інструментів соціальної політики. Часто більш ефективним виявляється надання не фінансової, а безготівкової або близької до готівки допомоги. Прикладами такої допомоги в Україні є житлові субсидії, часткове субсидювання вартості товарів і послуг для окремих категорій населення. Але безоплатний проїзд, як безготівкову допомогу, доцільніше замінити залежно від категорії користувачів або місячними проїзними талонами, або талонами на певну кількість поїздок, або грошовою компенсацією. У випадку, коли рішення про користування послугою покладено на особу, часто виникає спокуса зловживання послугою або користування нею тоді, коли у цьому немає потреби. Особливо важливо для найбільш нужденних, а також тих, хто дуже рідко або ніколи не користується цією послугою (наприклад, у сільській місцевості значна частина населення рідко користується громадським транспортом), з'являється можливість перерозподілу коштів для забезпечення найнагальніших потреб.

Під *оподаткуванням* розуміється процес регулювання та перерозподілу доходів населення. За рахунок податкових надходжень підвищуються доходи держави та формуються спеціальні соціальні фонди (Пенсійний фонд, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття). Іншим важливим аспектом застосування цього інструменту в Україні є введення податкових пільг. Прикладом податкових пільг в Україні є оподаткування прибутків підприємств інвалідів. Зменшення суми податків також можна було б застосовувати для сімей, на утриманні

яких перебувають тяжкохворі або інваліди, котрі потребують постійного догляду і за відсутності останнього підпадають під опіку держави; для молодого подружжя при народженні дитини; для прийомних сімей; для безробітних, які починають власний бізнес; для підприємців, які створюють нові робочі місця.

Можливе також запозичення досвіду інших країн, де замість грошової допомоги на виховання дитини можна обрати збільшення суми неоподаткованого доходу сім'ї. У Чехії, наприклад, родина може претендувати на максимальну суму до 220 тисяч крон (приблизно 8500 євро). Батьки самі можуть обрати, як виплачуватимуться гроші, у тому числі і розмір щомісячної суми. Наприклад, родина може отримувати по 11500 крон протягом 19 місяців або по 5116 крон протягом 43 місяців [35].

У Німеччині, за даними федерального Міністерства у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді, допомога сім'ї при народженні дитини коливається від мінімум 300 до максимум 1800 євро на місяць. Також залежно від доходів батьків держава покриває послуги няні [35].

У Люксембурзі, наприклад, сім'ям надають «допомогу на майбутнє дітей» для компенсації фінансових витрат, пов'язаних із їхньою підтримкою та навчанням. Вона складає 265 євро на місяць. Допомога при народженні, наприклад, поділена на три частини, кожна по 580 євро, які виплачуються окремо і мають різні умови надання, тобто можна отримати одну і не отримати інші. Це включає допомогу перед пологами, фактичну допомогу на пологи та на період після них.

У Швеції право на допомогу на дітей полягає у фінансовій підтримці, яку автоматично виплачують усім батькам з першого місяця після народження (включно з цим місяцем) до 16 років. Далі можна отримати розширену допомогу або грант на навчання дитини. Якщо у родини декілька дітей, вона може отримати доплату за багатодітну сім'ю на додаток до допомоги на дитину [35].

Такий інструмент як *послуги* передбачає: послуги з перекваліфікації та навчання безробітних у відділеннях державної служби зайнятості; послуги по догляду за самотніми непрацездатними громадянами похилого віку, що надаються територіальними центрами та відділеннями соціальної допомоги; послуги, що надаються молоді центрами соціальних служб для молоді.

Ще з кінця 80-х років ХХ століття багато країн приділяли увагу заміні фінансових трансфертів на пряме чи непряме надання специфічних послуг. Забезпечена чи субсидована державою служба догляду за дітьми є гарним прикладом громадської соціальної інвестиції, яка, як вважається, дає кращий ефект, ніж фінансові трансферти, бо часто поєднується з бажаною продуктивною поведінкою, скажімо, пошук високооплачуваної роботи. Новим інструментом активної політики щодо забезпечення стійкості соціальної сфери, який ще мало використовується в Україні, є надання ваучерів та кредитів на оплату послуг. Насамперед мають на увазі кредити на навчання та перекваліфікацію. Досвід надання ваучерів для оплати послуг в Україні майже відсутній. Ваучери, наприклад, могли б надаватися центрами зайнятості на навчання та перекваліфікацію в недержавних закладах освіти.

До групи інструментів державної політики щодо забезпечення стійкості соціальної сфери, що використовуються для профілактичних заходів, належать також *консультування, рекомендації та заохочення бажаної діяльності*. Прикладами використання цього інструменту є впровадження консультаційних і рекомендаційних програм щодо підтримання здорового способу життя, планування сім'ї, профорієнтаційне консультування.

Інформація, як інструмент забезпечення стійкості соціальної сфери, полягає у поширенні та наданні необхідних даних щодо наслідків, що їх може спричинити та чи інша діяльність (вживання наркотиків, тютюну, робота в шкідливих умовах праці). Також це може бути межрегіональний

обмін інформацією про вільні робочі місця та пропозицію робочої сили. В Україні існує потреба в ширшому використанні цього інструменту. Недостатнім є інформування населення про існуючі соціальні установи, види допомоги, соціальні програми, що зменшує їх дієвість. Особливістю застосування цього інструменту, яким здебільшого нехтують, проте який має велике значення для окремих соціальних груп, є надання інформації в доступній формі та в зручних місцях. Деякі можливості забезпечення інформацією регулюються, зокрема, Законом України «Про рекламу», де зазначено, що 5% ефірного часу має виділятися для безоплатної соціальної рекламної інформації. Інформаційної підтримки потребують медична та пенсійна реформи, впровадження медичного страхування.

Такий інструмент, як *заборона або обмеження* певних дій передбачає заборону будь-якої дискримінації, зокрема при прийомі на роботу; заборону або обмеження реклами тютюну, алкоголю. У багатьох країнах, а останнім часом і в Україні, за рішеннями місцевої влади забороняють рекламу та продаж алкоголю і тютюну на певній відстані від закладів освіти для дітей – шкіл і дитячих садків.

Спеціальні стягнення за персонально чи соціально небезпечну поведінку у вигляді штрафів, додаткових податків, ліцензування. Наприклад, зловживання алкоголем і тютюном призводить не тільки до «саморуйнування», а й має вплив на оточуючих (зокрема «пасивне паління»), що веде до зростання витрат на лікування осіб, які постраждали внаслідок цього. У деяких країнах встановлено штрафи за паління в громадських місцях, передбачено додатковий податок на рекламу цих видів товару, кошти від якого спрямовуються на соціальну рекламу.

Далі розглянемо можливості використання в Україні деяких інших інструментів підвищення стійкості соціальної сфери. Зокрема, *правові статуси*, що дають певні права та визначають обов'язки держави перед носіями правового статусу (статус ветерана війни, ліквідатора аварії па ЧАЕС,

безробітного, біженця, народного депутата). Такий інструмент широко використовується в Україні. Це призвело до існування так званого «менталітету заслуг», при якому люди дуже багато очікують від держави, що особливо небезпечно у період, коли ресурси держави обмежені. Також, для вирішення деяких проблем у сфері зайнятості, соціального захисту використовуються різноманітні *угоди*, а саме: міжнародні угоди між країнами щодо регламентації трудової міграції, пенсійного забезпечення мігрантів; угоди між соціальними партнерами (урядом, об'єднаннями профспілок і роботодавців), зокрема тарифні тощо.

Інструмент, який найменше використовується в Україні, головним чином, через відсутність механізму застосування, недосконалість правового регулювання, нестабільну економічну ситуацію, – це *заходи стосовно взаємодії груп і установ*. Це може бути впровадження пенсійних програм за місцем роботи, створення соціальних програм, альтернативних державним. Сюди також належить досить поширене в Україні укладання колективних договорів та угод.

Права на приватні вимоги або захист як інструмент надає можливості забезпечувати захист непрямым способом. Як правило, такі права закріплені законодавством. Це може бути право працівника вимагати забезпечення норм безпеки праці або відмовлятися працювати у небезпечних умовах без застосування дисциплінарних покарань з боку роботодавця (державна забезпечує захист і зменшує витрати на перевірку умов праці); право одного з батьків вимагати підтримки дітям у колишнього чоловіка (дружини); право людей похилого віку розраховувати на допомогу своїх дорослих дітей.

Інструментом забезпечення стійкості соціальної сфери є також *вторинні ефекти інших галузей політики*. Йдеться про використання вторинних ефектів інших галузей політики, наприклад, фінансової та економічної для досягнення цілей у соціальній сфері. Врахування цього інструменту є актуальним для України. Так, антиінфляційні заходи та встановлення доцільного рівня відсоткової ставки зберігають заощадження та дають змогу літнім громадянам жити на власні заоща-

дження, не користуючись додатково державною допомогою. Помірні податки сприяють розвитку малого бізнесу, що впливає на створення нових робочих місць на підприємствах. Антимонопольна політика усуває невиправдані розбіжності у доходах працюючих і запобігає невиправданому підвищенню цін.

ВИСНОВКИ

1. Поняття «стійкість соціальної сфери» відображає стан і характеристику досягнення оптимального рівня прогнозованості функціонування, відтворення і розвитку соціальної системи, що забезпечується сукупністю здійснюваних державою і суспільством політичних, правових, економічних, ідеологічних, організаційних і соціально-психологічних заходів. Це такий рівень соціальної стабільності суспільства, за якого забезпечується нормальне його відтворення як демографічної популяції. Стійкість соціальної сфери відображає стан життєдіяльності людини та суспільства, сформовану соціальну систему забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкості до впливу чинників, які підвищують соціальні ризики.

2. Забезпечення соціальної стійкості у будь-якій країні здійснюється засобами державної, насамперед, соціальної політики. Стійкість соціальної сфери розглядається як комплексне поняття, таке, що містить економічні, політичні, соціальні та духовні аспекти, відображає всі нюанси середовища існування людини, впливає на якість життя, робить суспільство здатним до розвитку на інноваційній основі.

3. Порушують стійкість соціальної сфери неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних захворювань; загострення демографічної ситуації; зниження можливостей до здобуття

якісної освіти; диференціація в суспільстві; прояви моральної та духовної деградації населення.

4. В Україні стан стійкості соціальної сфери характеризується: низьким рівнем та якістю життя громадян, відсутністю середнього класу, значною часткою населення, яке живе за межею бідності, поглибленням демографічної кризи, скороченням тривалості життя, старінням нації. Український ринок праці демонструє зростання застійного безробіття, низьку ефективність праці та недостатній рівень її оплати; бідність працюючого населення; відсутність умов збереження і розвитку людського, трудового та інтелектуального потенціалу країни; погіршенням стану здоров'я працівників; низькою вартістю робочої сили.

5. Чинниками, що унеможлиблюють процеси підвищення рівня стійкості соціальної сфери в Україні є: низький рівень життя та соціальної захищеності значних прошарків населення; наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю; незадовільний стан системи охорони здоров'я; тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві; неконтрольовані міграційні процеси в країні.

6. Важливе місце в системі державної політики щодо забезпечення стійкості соціальної сфери посідає розвиток соціальних відносин, удосконалення системи соціального захисту населення, розвиток відносин соціального партнерства, розвиток соціально-трудова відносин, зокрема, відносин зайнятості.

7. Підвищенню стійкості соціальної сфери сприятиме модернізація системи суспільних відносин в цілому, які б адекватно відповідали потребам часу та суспільства, а також можливостям їх реалізації за допомогою відповідних соціальних інститутів у поєднанні з громадянським суспільством. Доцільним вважаємо розроблення стратегії забезпечення стійкості соціальної сфери до негативних шоків впливів та відповідної програми дій щодо її реалізації в найближчій перспективі.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бойко А. В. Забезпечення стійкості національної економіки. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. № 4 (93). С. 16–27.
2. Бойко А. В. Концептуалізація стійкості національної економіки. Вісник КНТЕУ. 2014. № 1 (93). С. 5–19.
3. Бойко А. В. Механізми забезпечення стійкості економіки України до глобальних викликів і ризиків сучасності. Економіка і регіон. 2014. № 3 (46). С. 34–41.
4. Пурський О. І., Бойко А. В., Мороз О. І. Принципи формування системи показників стійкого і збалансованого розвитку соціально-економічної системи. Економіка. Фінанси. Право. 2016. № 11/2. С. 34–37.
5. Бойко А. В. Стійкість національної економіки: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2014. 288 с.
6. Бьюкенен Дж. М. Границы свободы. Между анархией и Левиафаном. Сочинения: пер. с англ. Фонд экономической инициативы; Гл. ред. кол.: Нуреев Р. М. и др. Москва: Таурас Альфа, 1997. 560 с.
7. Воротін В. Є., Демчак Р. Є. Державна політика у сфері соціального захисту населення в Україні. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2014. Вип. 3. С. 24–31.
8. Ганслі Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. Київ: Основи, 1996. 226 с.
9. Геєць В. М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України. Економіка України. 2014. № 12. С. 4–19.
10. Геєць В. М. Соціально значущі форми взаємодії населення України та країн ЄС і роль інститутів соціалізації. Економіка і прогнозування. 2012. № 1. С. 20–36.

11. Гордєєв О. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму. Публічне управління. 2012. № 3. С. 36–42.
12. Декларація про державний суверенітет України: Декларація від 16.07.1990 № 55-ІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
13. Державна політика в соціогуманітарній сфері: підручник / за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. Київ: НАДУ, 2010. 284 с.
14. Доклад о человеческом развитии 2016. Человеческое развитие для всех и каждого / пер. с англ.; Программа развития ООН. М.: Весь Мир, 2017. 284 с.
15. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
16. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
17. Качан Є. П., Ілляш І. Д., Ткач Д. В. Сталий розвиток аграрно-індустріального регіону: передумови, загрози і перспективи досягнення: монографія / за ред. А. І. Крисоватого, О. М. Десятнюк. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 384–408.
18. Кінаш І. П. Соціальна сфера як ресурс сталого розвитку. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2012. Вип. 8(1). С. 202–206.
19. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
20. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 № 397. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр>
21. Кулицький С. Проблеми розвитку ринку праці в Україні. Україна: події, факти, коментарі. 2017. № 21. С. 56–69. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2017/ukr21.pdf>

22. Куценко В. І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку: монографія. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2011. 656 с.
23. Куценко В. І. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект: монографія. Київ: Оріони, 2005. 400 с.
24. Лебедева Л. В. Оцінка стійкості промисловості в умовах глобальної нестабільності. Сучасні тенденції розвитку світової економіки: збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, 26 трав. 2017 р. Харків: ХНАДУ, 2017. Том І. С. 31–33.
25. Лебедева Л. В. Теоретичні та практичні аспекти стійкості промисловості до шоків. Економіка та суспільство. 2017. № 11. С. 3–10. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/11_ukr/1.pdf
26. Мордвінов О. Г. Трансформація системи пенсійного забезпечення в Україні. Державне будівництво. 2007. № 1(1). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2007_1%281%29__11
27. Новіков В. Питання вдосконалення соціального забезпечення. Соціальна політика і соціальна робота. 1996. № 1. С. 30–37.
28. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики; пер. с англ. А. Н. Нестеренко / предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. Москва: Начала, 1997. 188 с.
29. Основні засоби України за 2016 рік: стат. бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 17 с.
30. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. Київ: Основи, 1999. 422 с.
31. Приятельчук А. О., Іщенко О. М. Соціальна безпека в контексті управління розвитком суспільних відносин: Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2010. № 19. С. 135–140.

32. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>
33. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. Переклад з англ. П. Терещука. Київ: Темпора, 2015. 444 с.
34. Ринок праці. Доповідь. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm
35. Савчук Т. Грошова допомога на народження і виховання дітей: приклади з ЄС. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29261896.html>
36. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени. Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2011. 424 с.
37. Семикіна М. В. Соціально-економічна мотивація праці: Методологія оцінки ефективності та принципи регулювання. Відп. ред. В. В. Онікієнко. Кіровоград: Мавік, 2004. 124 с.
38. Скуратівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М. Соціальна політика: навч. посіб. Київ: Вид-во УАДУ, 2003. 365 с.
39. Скуратівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М. Соціальна політика: навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Державне управління». Київ: Вид. УАДУ, 1997. 360 с.
40. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 610 с.
41. Стиглиць Д., Сен А., Фитусси Ж.-П. Неверно оценивая нашу жизнь: Почему ВВП не имеет смысла? Доклад Комиссии по измерению эффективности экономики и социального прогресса = Mismeasuring our lives: why GDP doesn't add up / пер. с англ. И. Кушнаревой; науч. ред. перевода Т. Дробышевская. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2016. 216 с.

42. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма. СПб.: CEV Press, 1996. 702 с.
43. Цимбал О. І. Інституційний механізм регулювання ринку праці: проблеми трансформації та забезпечення трудової безпеки: монографія. Київ; Херсон: Вишемирський В. С., 2010. 519 с.
44. Штундер І. О. Інституційні обмеження ефективної зайнятості в економіці України. Вісник КНТЕУ. 2015. № 1 (99). С. 22–33.
45. Штундер І. О. Природа стійкості соціальної сфери в умовах шоків впливів. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 11. С. 11–16. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/11_ukr/2.pdf
46. Штундер І. О. Стійкість соціальної сфери в умовах глобалізаційних викликів. Сучасні тенденції розвитку світової економіки: збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, 26 травня 2017 р. Харків: ХНАДУ, 2017. Том II. С. 180–182.
47. Штундер І. О. Теоретичні засади формування стійкості соціальної сфери. Суспільство, економіка та економічна наука в ХХІ столітті: збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 квіт. 2017 р. Київ: КНЕУ, 2017. С. 173–175.

ПІСЛЯМОВА

Прийняття управлінських рішень із використанням традиційного методологічного апарату у системі усталених понять і категорій обумовлює їх обмеженість і неповноту щодо суспільно-економічних реалій сьогодення. Подолання обмеженості традиційних економічних концепцій і теорій в інтерпретації особливостей функціонування і розвитку національних економік у сучасних реаліях потребує використання неортодоксальних міждисциплінарних наукових підходів. Така постановка проблеми обумовлює уточнення нових для економічної теорії (подекуди запозичених з інших наук) понять і категорій, що виникають у процесі осмислення новітніх економічних явищ і процесів. Зокрема, уразливість національних економік і, навпаки, їх здатність протистояти, адаптуватися і відновлюватися після потрясінь різної природи перетворює «стійкість» як властивість економічної системи країни на одне із ключових понять для наукових досліджень, важливий об'єкт моніторингу та оцінювання, прийняття управлінських рішень. У світовій практиці останніх років напрацьовано методологічні засади щодо оцінювання національної стійкості, стійкості фінансових систем країни, що слугують методологічним базисом для розробки інструментарію моніторингу та оцінювання стійкості економічної системи країни.

Високий рівень відкритості економіки України виступає одним із ключових викликів для українського суспільства та держави щодо захисту національних економічних інтересів, оскільки зростання інтегрованості національної економіки у світову посилює її зовнішньоекономічну залежність. За таких умов фактичне скорочення частки виробництва основних видів продукції сільського господарства та промисловості України у світовому обсязі та у розрахунку на одну особу характеризує погіршення стану життєво важливих параметрів і функцій національної економіки та свідчить про втрату можливостей від функціонування в умовах глобального економічного простору. Розкриття комплексу проблем

формування стійкості економіки України у системі її зовнішньоекономічних відносин зумовлює висновок про важливу необхідність підвищувати автономність національної економіки для мобілізації внутрішніх резервів і розвитку у відносно закритому режимі на етапі подолання економічних труднощів, маючи на увазі, що стратегічно розвиток національної економіки безумовно має орієнтуватися на максимізацію вигод від глобалізації.

Оскільки національна економіка визначається економічною діяльністю людей з їх інтересами та надбудою у вигляді національних пріоритетів, за якою стоять традиції, звичаї, релігія, світогляд населення, то неврахування соціально-демографічних чинників у дослідженні формування її стійкості робить результати такого дослідження обмеженими. Відповідно характеристика і тенденції соціально-демографічних змін в Україні свідчать про негативні внутрішні процеси щодо формування людського потенціалу країни при збереженні традиціоналізму в ціннісному ядрі населення України – сім'ї та роботи як основи емерджентного ефекту від поєднання результатів економічної діяльності членів сім'ї, що дає змогу використовувати їхні навіть мінімальні доходи для формування заощаджень, необхідних, щоб забезпечити стійкість національної економіки на рівні домогосподарств. Зниження рівня безоплатного споживання окремих видів благ і послуг за рахунок суспільних фондів споживання – як одна з тенденцій у соціально-економічних перетвореннях в Україні – прямо пропорційно позначиться на можливостях домогосподарств реагувати на зовнішні впливи.

Через низький рівень стійкості економіки України державна політика у сфері її забезпечення повинна реалізовуватися центральними та регіональними органами виконавчої влади і першочергово спрямовуватися на організаційно-функціональну підтримку складових цієї політики, що передбачає не створення додаткових державних інституцій (як зазвичай відбувається), а саме коригування функціональних обов'язків в існуючій системі структурних підрозділів органів державної влади та управління.

ДОДАТКИ

Додаток А

Підходи та моделі розвитку економіки із аспектами дослідження її стійкості

Назва підходу чи моделі	Розробник	Зміст
Модель збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку	Комісія Брундтланд	«Слабка стійкість» означає збереження або збільшення агрегованого капіталу країни як сума трьох видів капіталу – земля, праця, капітал, передбачаючи тісний взаємозв'язок та взаємозамінність видів капіталу. «Сильна стійкість» передбачає, що в основі стійкості повинно бути положення про невиснаження природно-ресурсного потенціалу, тобто підтримка запасів природного капіталу шляхом невикористання критичного природного капіталу, необхідного для його самовідтворення
Індекс потенціалу стійкості	Інститут урядових досліджень, США	Показує потенціал стійкості регіону. Розраховується за 12 індикаторами, які об'єднані в три групи: економічний потенціал, соціально-демографічний потенціал, суспільний потенціал
Індекс сталого економічного добробуту	Дж. Кобб, Г. Делі	Розраховується як ВВП на душу населення з коригуванням на суму витрат на соціально-економічні та екологічні цілі. При розрахунку індексу враховуються такі змінні, як забрудненість води, повітря, погіршення якості сільськогосподарських земель, компенсації майбутнім поколінням за втрату невідновлюваних джерел енергії та ін.
Дійсні накопичення	Світовий банк	Показує вартість змін в активах, які важливі для розвитку системи: у виробничих активах, природних ресурсах, якості навколишнього середовища, людських ресурсах, іноземних активах та ін.

Продовження дод. А

Назва підходу чи моделі	Розробник	Зміст
Модель «Глобальні перспективи»	Н. Срінез	Ключові три субсистеми, які включають сфери формування стійкості національної економіки, а саме: демографію (населення), економіку (ВВП, енергетика, інвестиції), екологію (використання природних ресурсів)
Модель лінійних стадій розвитку	У. Ростоу	Будь-яка країна у процесі свого розвитку проходить низку стадій та етапів. Основною у моделі є ідея про створення критичної маси інвестицій і реалізація на цій основі прискореного розвитку
Теорія структурних трансформацій	А. Льюїс, Н. Ченері	Обґрунтовується механізм перетворення переважно аграрної економіки слаборозвинутих країн в економіку з більш розвинутою галузевою структурою і більш високим рівнем урбанізації. Використовуються неокласичні підходи до поняття ціни, розподіл ресурсів і сучасні економічні методи
Теорія зовнішньої залежності		Неоколоніалістська модель залежності пов'язує недостатній розвиток країн третього світу з історично сформованою нерівноправністю багатих і бідних країн у світовій економіці. Хибна парадигма розвитку пояснює відсталість країн третього світу помилковими рекомендаціями, не ознайомлених з місцевою специфікою консультантів із розвинутих країн, які працюють у різних організаціях міжнародної допомоги розвитку. Теорія дуального розвитку використовує поняття дуалізм, що означає відтворення та поглиблення розриву між багатими і бідними на всіх рівнях
Модель «Купа піску», DR-модель	Д. Дхар, Р. Рамасквами	Описує процес вибору в умовах конкуренції, нелінійної самоорганізації і гострої боротьби за ресурси. Пояснює, чому можливі мимовільні структурні зміни у системах, зокрема, у нестійких системах навіть зміна одного елементу може спричинити масштабну зміну

ДОДАТКИ

Закінчення дод. А

Назва підходу чи моделі	Розробник	Зміст
Модель виникнення автоколивань в економічних системах	М. Кондратьєв	Запропоновано систему рівнянь, що описують тренд економічного розвитку у конкретний момент часу. Економічний розвиток розглядається як процес колективних взаємодій і взаємозалежних процесів різної природи, які взаємно змінюють або руйнують один одного, що сприяє уповільненню або прискоренню окремих процесів
Методичні підходи до оцінки стійкості фінансових систем	МВФ	Концепція оцінки стійкості фінансової системи, яка передбачає моніторинг та аналіз стійкості інституцій, ринків, взаємозв'язків між ними за допомогою множини аналітичних підходів
Методичні підходи до оцінки національної стійкості	Світовий економічний форум	Діагностична база для оцінки готовності країни до глобальних ризиків, у якій застосовується категорія «стійкість», що дає змогу виявити глибинні недоліки готовності країни до ризиків, які не можуть бути виявлені за допомогою традиційних методів її оцінювання
Методичні підходи до оцінки національної стійкості	Уряд Ізраїлю	Концептуальна основа для формування національної стійкості Ізраїлю на основі аналізу проблем, що стоять перед країною, і наявних ресурсів
Індекс сталості навколишнього середовища	Єльський і Колумбійський університети	Оцінювання кількісних екологічних змін у країні у контексті досягнення цілей розвитку тисячоліття, визначених у Декларації тисячоліття ООН за двома широкими сферами: захисту екосистем і населення від природних катаклізмів. Розраховується за 22 індикаторами, кожен з яких визначається усередненням 2–5 змінних, усього їх виділено 67
Показник Комісії зі сталого розвитку ООН	ООН	Враховує чотири сфери діяльності: економічну, соціальну, екологічну та інституціональну. Список охоплює 60 індикаторів, відбір яких здійснюється за схемою «тиск – стан – реакція»

Індикатори оцінювання рівня економічної безпеки

№ пор.	Макро-економічна сфера	Виробнича сфера	Інвестиційна сфера	Науково-технологічна сфера	Зовнішньо-економічна сфера	Енергетична сфера
1	Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	Середньорічні темпи приросту продукції промисловості, %	Обсяг інвестицій, % ВВП	Видатки державного бюджету на науку, % ВВП	Коефіцієнт покриття імпорту експортом (разів)	Енергоємність ВВП, кг у. п. / грн
2	Середньорічні темпи приросту ВВП, %	Середньорічні темпи приросту продукції сільського господарства, %	Обсяг інвестицій, % вартості основних фондів	Частка інвестицій у НДДКР, % загального обсягу інвестицій в економіку	Дефіцит (профіцит) торгового балансу, % до загального обсягу зовнішньої торгівлі	Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, %
3	ВВП на душу населення, % до середньсвітового значення	Ступінь зносу основних засобів промисловості, %	Інвестиції в основний капітал, % ВВП	Кількість працівників, які виконують наукові та науково-технічні роботи (на 1000 осіб)	Відношення обсягу експорту (імпорту) до ВВП, %	Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, %
4	Маржа процентної ставки, %	Матеріаломісткість промислового виробництва, грн	Середньорічні темпи приросту інвестицій в основний капітал, %	Кількість патентів у розрахунку на 1 млн осіб	Частка сировинного та низького ступеня переробки експорту у загальному обсязі експорту, %	Ступінь забезпеченості паливно-енергетичними ресурсами, %

ДОДАТКИ

Закінчення дод. Б

№ пор.	Макро-економічна сфера	Виробнича сфера	Інвестиційна сфера	Науково-технологічна сфера	Зовнішньоекономічна сфера	Енергетична сфера
5	Продуктивність праці, % від середнього значення у країнах ЄС	Фондо-місткість промислового виробництва, грн/грн	Іноземні інвестиції, % від загального обсягу інвестицій	Частка підприємств, що впроваджують інновації, в загальній кількості промислових підприємств, %	Частка високотехнологічного експорту у загальному обсязі експорту товарів, %	Рівень монополізації у нафтопереробці, %
6	Рівень тінізації економіки, % до ВВП	Частка обробної промисловості у промисловому виробництві, %	Обсяг іноземних інвестицій у розрахунку на душу населення, дол. США	Частка інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, %	Частка імпорту у внутрішньому споживанні держави, %	Частка домінуючого паливного ресурсу у споживанні паливно-енергетичних ресурсів, %
7	Проміжне споживання, % до ВДВ	Рентабельність операційної діяльності, %	Ступінь зносу основних засобів промисловості, %	Відношення освоєного виробництва нових видів продукції до зареєстрованих, %	Частка провідної країни – партнера у загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, %

Індикатори оцінювання рівня безпеки фінансової сфери економіки

№ пор.	Сфера				
	Бюджетна	Грошово-кредитна	Валютна	Боргова	Банківська
1	Відношення дефіциту бюджету до ВВП, %	Рівень інфляції, % до грудня попереднього року	Рівень доларизації економіки, %	Валовий зовнішній борг, % до ВВП	Вартість банківських кредитів, % річних
2	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Індекс споживчих цін, % до попереднього року	Рівень девальвації (ревальвації) офіційного курсу гривні до долара США, % до попереднього періоду	Валовий державний борг, % до ВВП	Частка зовнішніх запозичень у вимогах банків за кредитами, наданими в економіку України, %
3	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	Індекс цін виробників, % до попереднього року	Рівень інфляції, % до грудня попереднього року	Зовнішній державний борг, % до ВВП	Обсяг кредитування банками реального сектора економіки, % ВВП
4	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	Рівень середньої процентної ставки кредитів відносно інфляції, %	Відношення офіційного курсу гривні до паритету її купівельної спроможності, %	Профіцит / дефіцит держбюджету, % до ВВП	Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %

ДОДАТКИ

Закінчення дод. В

№ пор.	Сфера				
	Бюджетна	Грошово-кредитна	Валютна	Боргова	Банківська
5	Норматив бюджетної забезпеченості, %	Швидкість обігу грошей (M2 / ВВП), кількість оборотів	Динаміка реального ефективного обмінного курсу, %	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного приросту ВВП, %	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі кредитів, наданих в економіку України, %
6	Диференціація бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	Рівень монетизації (M3/ВВП), %	Офіційні резервні активи України, місяців імпорту	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Рівень покриття довгострокових кредитів довгостроковими депозитами, %

Порогові значення для оцінювання основних складових економічної безпеки

Складові економічної безпеки	Порогові значення
Демографічна безпека	
Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення	Не менше 1
Коефіцієнт старіння, %	Не більше 18
Загальний коефіцієнт міграційного приросту, на 10 тис. осіб	Не більше 1
Енергетична безпека	
Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, %	Не менше 50
Рівень імпортової залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, %	Не більше 30
Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, %	Не більше 30
Зовнішньоекономічна безпека	
Коефіцієнт відкритості економіки, %	Не більше 80
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	Не менше 1
Частка провідної країни в загальному обсязі зовнішньої торгівлі (ЄС-28, Росія)	Не більше 25
Рівень експорту, %	Не більше 50
Рівень імпорту, %	Не більше 50
Інвестиційно-інноваційна безпека	
Рівень фінансування інноваційної діяльності	Тенденція до зростання
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	Від 20 до 30
Обсяг інвестицій в основний капітал до ВВП, %	Не менше 25
Макроекономічна безпека	
Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-28, %	Не менше 75
Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), %	Не більше 10
Рівень «тінізації» економіки, % ВВП	Не більше 20
Схильність населення до заощаджень, %	Не менше 20–30
Індекс споживчих цін, %	Не більше 102
Темп приросту ВВП, %	Не менше 100

ДОДАТКИ

Продовження дод. Г

Складові економічної безпеки	Порогові значення
Зайнятість населення у неформальному секторі, %	Не більше 30
Обсяг ВВП на душу населення, %	Не менше 50 (від рівня розвинутих країн)
Продовольча безпека	
Величина прожиткового мінімуму в частині набору продуктів харчування	Не менше законодавчо встановленого рівня
Соціальна безпека	
Співвідношення загальних доходів 10% найбільш і найменш забезпеченого населення, разів	Не більше 8
Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, %	Не менше 4
Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, %	Не менше 8,3
Відношення СЗП до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	Не менше 8,3
Відношення СЗП по всіх галузях економіки до СЗП країн ЄС-28, разів	Не менше 50

Порогові значення для оцінювання складових фінансової безпеки

Складова фінансової безпеки	Порогове значення
Банківська безпека	
Коефіцієнт достатності капіталу (відповідність капіталу активам)	$0,15 \leq K5 \leq 0,5$
Частка іноземного капіталу у статутному капіталу банків, %	30–40%
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	Не більше 5
Частка іноземних банків у загальній кількості банківських установ, %	Не більше 30
Рентабельність активів, %	Не більше 1,5

Закінчення дод. Г

Складова фінансової безпеки	Порогове значення
Боргова безпека	
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Не більше 55
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Не більше 25–30
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	Більше 100
Бюджетна безпека	
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	Не більше 3–4
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Не більше 30
Асигнування на науку, % до ВВП	Не менше 2
Видатки на утримання оборони та армії, % ВВП	Не менше 2
Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	Не більше 10–15
Податкова безпека	
Рівень податкового навантаження, %	Не більше 40–45
Частка податків у структурі державного бюджету, %	Не менше 60
Валютна безпека	
Обсяг іноземної валюти відносно гривневої маси (рівень доларизації), %	Не більше 10
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %	Не більше 50
Індекс зміни офіційного курсу гривні до долара США, середній за період, %	Не більше 6
Грошово-кредитна безпека	
Рівень інфляції за рік, %	Не більше 7
Рівень монетизації, %	Не більше 50
Різниця середньозваженої ставки за кредитами та облікової ставки НБУ, %	Не більше 10

Фактори, що впливають на стійкість економіки України (статистичні та експертні дані)

№ пор.	Показник
Бюджетно-фінансові фактори	
1	Величина дохідної частини Державного бюджету України тис. грн
2	Величина дефіциту Державного бюджету України млрд грн
3	Величина Державного боргу України млрд дол. США
4	Обсяг грошової маси в обігу за місяць млрд грн
5	Облікова ставка НБУ (середньорічна), %
6	Рівень інфляції (річний), %
7	Обсяг валютних (міжнародних) резервів України млрд дол. США
8	Індекс Доу-Джонса (на кінець року)
9	Рівень тіньової економіки, %
Соціальні фактори	
10	Рівень безробіття за рік, %
11	Середньомісячна заробітна плата, тис. грн
12	Середня величина прожиткового мінімуму на одну особу, тис. грн
13	Середньомісячна величина пенсії, тис. грн
14	Кількість пенсіонерів, млн. осіб
15	Ціна продовольчого кошику, тис. грн
16	Індекси споживчих цін на товари та послуги, %
17	Кількість зареєстрованих злочинів за рік, тис.
18	Мінімальна заробітна плата за рік тис. грн
19	Одноразова допомога при народженні першої дитини, тис. грн
20	Індекс людського розвитку, (місце у світі)
Політичні фактори	
21	Рівень довіри влади, %
22	Стабільність влади, %
23	Повнота виконання політичних програм, %
24	Відносини України з іншими країнами, %
25	Можливість виборів та зміни влади, %
Економіко-виробничі фактори	
26	Валовий внутрішній продукт, млн грн
27	Обсяг реалізованої промислової продукції, млрд грн
28	Обсяг виробленої продукції сільського господарства, млн грн

Закінчення дод. Д

№ пор.	Показник
29	Обсяг виробленої продукції будівництва, млн грн
30	Експорт товарів млн дол. США
31	Імпорт товарів млн дол. США
32	Сальдо зовнішньоторговельного балансу, млн дол. США
33	Вантажооборот млрд т/км
34	Пасажирооборот млрд пас/км
35	Оборот роздрібної торгівлі, млн грн
Енергоекологічні фактори	
36	Обсяг виробленої електроенергії, млрд кВт/год
37	Обсяг переробки нафтової сировини, тис. т
38	Обсяг транспортування нафти, тис. т
39	Обсяг видобутку нафти, тис. т
40	Обсяг транспортування газу, млрд м ³
41	Обсяг спожитої електроенергії, млрд кВт/год
42	Обсяг видобутку газу, млн м ³
43	Рівень оплати за спожиту електроенергію, %
44	Рівень оплати за спожитий природний газ, %
45	Викиди забруднюючих речовин у повітря, тис. т
Форс-мажорні обставини	
46	Природні катастрофи, бали (за 100-бальною шкалою)
47	Можливість війни (за 100-бальною шкалою)
48	Міжнародні санкції до України (за 100-бальною шкалою)
49	Рівень техногенних катастроф (за 100-бальною шкалою)
50	Рівень епідеміологічних загроз (за 100-бальною шкалою)

**Порівняльний аналіз індикаторів фінансової стійкості
за методиками НБУ та МВФ**

Назва нормативу за методикою НБУ	Назва групи	Назва показника фінансової стійкості за міжнародною методикою МВФ
1.1. Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1)	Достатність капіталу	1.1. Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів
		1.2. Співвідношення регулятивного капіталу першого рівня до зважених за ризиком активів
1.2. Достатність (адекватність) регулятивного капіталу (Н2)		1.3. Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу
		1.4. Співвідношення капіталу до активів
		1.5. Співвідношення великих відкритих позицій до капіталу
1.3. Миттєва ліквідність (Н4)	Ліквідність	1.6. Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів
1.4. Поточна ліквідність (Н5)		1.7. Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань
1.5. Короткострокова ліквідність (Н6)		1.8. Співвідношення депозитів клієнтів до сукупних валових кредитів, крім міжбанківських
1.6. Максимальний розмір кредитного ризику на одного контрагента (Н7)	Якість активів	1.9. Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів
1.7. Великі кредитні ризику (Н8)		1.10. Співвідношення кредитів за секторами економіки до сукупних валових кредитів
1.8. Максимальний розмір кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н 9)		1.11. Співвідношення кредитів за географічним розподілом до сукупних валових кредитів

Закінчення дод. Е

Назва нормативу за методикою НБУ	Назва групи	Назва показника фінансової стійкості за міжнародною методикою МВФ
	Прибутковість та рентабельність	1.12. Норма прибутку на активи
		1.13. Норма прибутку на капітал
		1.14. Співвідношення процентної маржі до валового доходу
		1.15. Співвідношення непроцентних витрат до валового доходу
		1.16. Співвідношення прибутків (збитків) за фінансовими інструментами до валового доходу
		1.17. Співвідношення витрат на утримання персоналу до непроцентних витрат
		1.18. Спред між базовими ставками за кредитами та депозитами (базисні пункти)
		1.19. Спред між найвищою та найнижчою міжбанківськими ставками (базисні пункти)
1.9. Інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11)		Інвестування
1.10. Загальна сума інвестування (Н12)		
	Чутливість до ринкового ризику	1.20. Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу
		1.21. Співвідношення кредитів в іноземній валюті до сукупних валових кредитів
		1.22. Співвідношення зобов'язань в іноземній валюті до сукупних зобов'язань

Індикатори для аналізу рівня стійкості національної економіки (критеріальний підхід)

№ пор.	Найменування індикатора, одиниці виміру	Характеристичні значення індикатора									
		$X^L_{\text{крит}}$	$X^L_{\text{небезп}}$	$X^L_{\text{нездв}}$	$X^L_{\text{здв}}$	$X^L_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{здв}}$	$X^R_{\text{нездв}}$	$X^R_{\text{небезп}}$	$X^R_{\text{крит}}$
<i>Індекс надійності</i>											
1	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів	0,85	0,9	0,95	0,975	1	1,2	1,25	1,3	1,5	1,7
2	Залежність економіки від міжнародної торгівлі, відсотків						25	35	40	45	50
3	Частка обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт, відсотків до ВВП	0,5	1	1,5	2	3					
4	Частка підприємств, що впроваджувала інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	5	10	15	25	35					
5	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	2	4	5	6	8					
6	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	10	12	15	18	20	25	30	35	40	60
7	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків						40,0	45,0	55,0	60,0	70,0
8	Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок державного бюджету до ВВП, відсотків	0,2	0,3	0,5	0,75	1					
9	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	1,0	3,0	4,0	5,0	6,0	10,0	20,0	30,0	40,0	60,0
10	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, відсотків	35	36	38	40	45	50	51	52	53	55

Стійкість економіки: оцінювання та забезпечення

Продовження дод. Ж

№ пор.	Найменування індикатора, одиниці виміру	Характеристичні значення індикатора									
		$X^L_{\text{крит}}$	$X^L_{\text{небезп}}$	$X^L_{\text{нездв}}$	$X^L_{\text{здв}}$	$X^L_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{здв}}$	$X^R_{\text{нездв}}$	$X^R_{\text{небезп}}$	$X^R_{\text{крит}}$
<i>Індекс резервності</i>											
1	Валові міжнародні резерви, місяці імпорту	1,5	2,0	2,5	3,0	5,0					
2	Індекс розміру зовнішнього ринку, балів	0,5	1,5	2,5	4,0	6,5					
3	Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків	3	7	15	20	25					
4	Грошові перекази громадян з-за кордону, відсотків до ВВП	0,1	1,0	2,5	4	5					
5	Обсяг вивезених фінансових ресурсів за межі країни, млн дол. США						1	2	5	10	15
6	Рівень тіньової економіки, відсотків до ВВП						13	18	22	25	30
7	Рівень безробіття до економічно активного населення, відсотків						5	6	7	8	9
8	Валове нагромадження основного капіталу до ВВП, відсотків	18	20	23	25	30					
<i>Індекс адаптивності</i>											
1	Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, відсотків	5	7	10	12,5	15	17	19	22	25	30
2	Частка сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості у загальному обсязі експорту, відсотків	0,1	3	5	8	15	20	30	40	50	60
3	Чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи до чисельності зайнятого населення, на 1 тис. осіб	5	10	13	17	22					
4	Відношення обсягу міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	20	36	41	45	50					
5	Середньорічна кількість найманих працівників на малих підприємствах (до кількості найманих працівників підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності), відсотків	10	15	20	25	30					

ДОДАТКИ

Продовження дод. Ж

№ пор.	Найменування індикатора, одиниці виміру	Характеристичні значення індикатора									
		$X^L_{\text{крит}}$	$X^L_{\text{небезп}}$	$X^L_{\text{нездв}}$	$X^L_{\text{здв}}$	$X^L_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{здв}}$	$X^R_{\text{нездв}}$	$X^R_{\text{небезп}}$	$X^R_{\text{крит}}$
<i>Індекс реагування</i>											
1	Частка провідної країни-партнера у загальному обсязі експорту товарів, відсотків						5	8	15	20	25
2	Частка провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, відсотків						5	8	12	15	20
3	Індекс умов торгівлі (ціновий), відсотків	85	90	95	105	110					
4	Кількість абонентів мобільного зв'язку на 1000 населення	200	300	450	600	800					
5	Доступ до мережі Інтернет на 100 населення	20	30	45	60	80					
<i>Індекс відновлення</i>											
1	Частка провідної країни-партнера у загальному обсязі імпорту товарів, відсотків						5	8	15	20	25
2	Частка провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків						5	8	12	15	20
3	Відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП	0,4	0,6	0,8	1	1,5					
4	Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, відсотків	5	8	15	20	25					
5	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	4	4,5	5	6	7					
6	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу, відсотків до ВВП						20,0	30,0	40,0	50,0	60,0
<i>Індекс автономності</i>											
1	Індекс розміру внутрішнього ринку, балів	0,5	1,5	2,5	4,0	6,5					
2	Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	0,6	0,7	0,8	0,9	1					

Стійкість економіки: оцінювання та забезпечення

Закінчення дод. Ж

№ пор.	Найменування індикатора, одиниці виміру	Характеристичні значення індикатора									
		$X^L_{\text{крит}}$	$X^L_{\text{небезп}}$	$X^L_{\text{нездв}}$	$X^L_{\text{здв}}$	$X^L_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{здв}}$	$X^R_{\text{нездв}}$	$X^R_{\text{небезп}}$	$X^R_{\text{крит}}$
3	Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, відсотків	40	50	60	70	80	100				
4	Ступінь зносу основних засобів на підприємствах промисловості, відсотків	5	10	15	20	30	40	50	60	70	80
5	Ступінь зносу основних засобів на сільськогосподарських підприємствах, відсотків	5	7	10	15	25	35	45	55	65	75
6	Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту і зв'язку, відсотків	5	10	15	20	30	40	50	60	70	80
7	Капіталізація банківської системи (адекватність регулятивного капіталу, Н2)	10	12	15	17	20					
<i>Індекс керованості</i>											
1	Членство в організаціях, об'єднаннях чи рухах, відсотків	5	10	20	30	40					
2	Частка державних та комунальних підприємств у загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ, відсотків	1	3	5	7	10					
3	Частка державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування до кількості населення, зайнятого економічною діяльністю, відсотків	1	2	3	4	5	7	9	12	15	20
4	Середній рівень індексу довіри громадян до Президента України (за 5-бальною шкалою)	1	2	3	4	5					
5	Середній рівень індексу довіри громадян до ВРУ (за 5-бальною шкалою)	1	2	3	4	5					
6	Середній рівень індексу довіри громадян до Уряду України (за 5-бальною шкалою)	1	2	3	4	5					

L (ліва частина) – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування за критеріями лівої частини; R (права частина) – для індикаторів, які є дистимуляторами, нормування за критеріями правої частини

Джерело: розроблено автором

Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня стійкості національної економіки

І. Загальні положення

1. Ці Методичні рекомендації розроблені з метою визначення рівня стійкості національної економіки України і визначають перелік основних індикаторів рівня стійкості економіки, їх порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу рівня стійкості національної економіки.

2. Методичні рекомендації мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер.

3. Ці Методичні рекомендації базуються на комплексному аналізі індикаторів рівня стійкості національної економіки з виявленням потенційно можливих шоківих впливів і застосовуються для інтегральної оцінки рівня стійкості економіки України в цілому та за окремими секторами економіки. Органи виконавчої влади, наукові інститути та інші установи в межах своїх повноважень можуть використовувати ці Методичні рекомендації та визначати рівень стійкості національної економіки для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, запобігання та попередження реальних і потенційних шоківих впливів у відповідному секторі чи економіці загалом.

4. Розрахунки здійснюються на підставі офіційних даних статистичного обліку Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Державної казначейської служби України та рейтингових звітів міжнародних неурядових організацій.

II. Визначення термінів

5. У цих Методичних рекомендаціях терміни вживаються в такому значенні.

- *Стійкість національної економіки* – це здатність економічної системи національного рівня протидіяти шоківим впливам, забезпечуючи підтримку та розвиток своїх параметрів, властивостей та функцій.

Продовження дод. К

Складовими стійкості національної економіки є: стійкість сектору фінансових корпорацій, стійкість сектору нефінансових корпорацій, стійкість сектору домашніх господарств, стійкість сектору загальнодержавного управління, стійкість зовнішнього сектору.

- *Стійкість сектору фінансових корпорацій* – це стан системи, який характеризується збалансованістю фінансових потоків, достатністю коштів для підтримки своєї платоспроможності та ліквідності, а також рентабельною діяльністю в умовах шоківих впливів.

Стійкість сектору фінансових корпорацій, своєю чергою, має такі складові:

- *стійкість банківського сектору* – це здатність банків відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі під дією шоківих впливів;

- *стійкість небанківського фінансового сектору* – це здатність фондового та страхового ринків повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах в умовах шоківих впливів.

- *Стійкість сектору нефінансових корпорацій* – це стан системи, який характеризується здатністю обмежувати негативні шоківі впливи в процесі виробництва ринкових товарів та надання нефінансових послуг.

- *Стійкість сектору домашніх господарств* – це стан системи, який характеризується здатністю домогосподарств забезпечувати свою життєдіяльність за умов втрати джерел поточного доходу впродовж певного періоду часу.

- *Стійкість сектору загальнодержавного управління* – це стан системи, який передбачає фінансування витрат на його поточну діяльність, здійснюється заходами, які не справляють руйнівного впливу на фінансування діяльності в майбутніх періодах, що надає можливість органам державної влади ефективно виконувати покладені на них функції в умовах шоківих впливів.

Продовження дод. К

- *Стійкість зовнішнього сектору* – це стан системи, який характеризується перевищенням експорту над імпортом, а отже активним торговельним балансом, стабільним надходженням капіталу та високою можливістю доступу держави до зовнішніх та внутрішніх фінансових ресурсів, необхідних для виконання боргових зобов'язань в умовах шоків впливів.

- *Рівень стійкості національної економіки* – це ступінь подолання та адаптації економічної системи до шоків впливів, який характеризується кількісними та якісними показниками.

III. Підходи до визначення інтегрального індексу рівня стійкості національної економіки

6. Інтегральний індекс рівня стійкості національної економіки складається з 5 середньозважених субіндексів (складових стійкості національної економіки):

- стійкість сектору фінансових корпорацій: стійкість банківського сектору, стійкість небанківського фінансового сектору;
- стійкість сектору нефінансових корпорацій;
- стійкість сектору домашніх господарств;
- стійкість сектору загальнодержавного управління;
- стійкість зовнішнього сектору.

7. Розрахунок інтегральних індексів за субіндексами (складових рівня стійкості національної економіки) здійснюється на основі оцінки 46 індикаторів, які базуються на статистичних даних.

8. Визначення інтегральної оцінки рівня стійкості національної економіки здійснюється в такому порядку:

- 1) формування переліку індикаторів;
- 2) визначення порогових значень індикаторів;
- 3) нормування індикаторів;
- 4) розрахунок інтегральних індексів за секторами економіки та інтегрального індексу рівня стійкості економіки в цілому.

Продовження дод. К

IV. Формування переліку індикаторів

9. Формування переліку індикаторів здійснюється за принципами репрезентативності (включені найбільш суттєві показники, що впливають на рівень стійкості національної економіки), достовірності (адекватно відображають стан секторів економіки) та інформаційної доступності (під час розрахунку використовуються офіційні статистичні).

10. Формування переліку індикаторів здійснюється на основі відбору показників, які найбільш повно характеризують кожен із субіндексів, з урахуванням попередньо накопиченого досвіду оцінювання, напрацювань українських та міжнародних вчених у сфері стійкості національної економіки, показників стійкості економічних систем, визначених профільними міжнародними організаціями та державними органами України (Міжнародним валютним фондом, ООН, Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Національним банком України (НБУ), (перелік індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими стійкості національної економіки наведено в табл. 1).

11. Під час розрахунку інтегрального показника за певний період у разі застосування індикаторів, які мають періодичність оприлюднення лише один раз на рік або публікуються із значною часовою затримкою, використовуються останні наявні значення цих індикаторів.

V. Визначення порогових значень індикаторів

12. Для кожного індикатора складових рівня стійкості національної економіки розроблені порогові значення, які визначають рівень стійкості національної економіки. Порогові значення індикаторів наведені в табл. 2.

У разі відповідності індикатора пороговим значенням він вважається стійким. У разі невідповідності індикатора пороговим значенням він вважається нестійким.

VI. Нормування індикаторів

13. Нормування індикаторів здійснюється відносно порогових значень. Якщо поточні значення індикаторів перевищують порогові (або є нижчими за порогові), то нормалізоване значення індикатора дорівнюватиме 0. Якщо поточні значення індикаторів відповідатимуть пороговим, то нормалізоване значення індикатора дорівнюватиме 1. Перехід від абсолютних до нормованих значень індикаторів дає змогу вимірювати індикатори за шкалою від 0 до 1.

VII. Розрахунок інтегральних індексів рівня стійкості за секторами економіки та інтегрального індексу рівня стійкості національної економіки

14. Інтегральний індекс рівня стійкості національної економіки визначається ієрархічно: на нижньому рівні – індекси за окремими секторами економіки (зокрема сектору фінансових корпорацій, складовими якого є банківський сектор та небанківський фінансовий сектор); на верхньому – узагальнений індекс.

15. Розрахунок інтегрального індикатора рівня стійкості за кожним сектором економіки здійснюється за такою формулою:

$$I_m = \frac{\sum N_x = 1}{\sum N_x} \cdot 100\%, \quad (1)$$

де I_m – інтегральний індикатор m -го сектора економіки,
де $m = (1, 2, 3, 4, 5)$;

$N_x = 1$ – кількість індикаторів, нормалізоване значення яких дорівнює 1;

N_x – кількість індикаторів.

Продовження дод. К

16. Інтегральний індикатор рівня стійкості національної економіки розраховується за такою формулою:

$$I = \frac{\sum N_x = 1}{\sum N_x} \cdot 100\%, \quad (2)$$

де I – інтегральний індикатор рівня стійкості національної економіки.

17. Система кількісних та якісних рівнів стійкості національної економіки наведена в табл. 3.

Таблиця 1

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
1. Стойкість сектору фінансових корпорацій			
1.1	Стойкість банківського сектору		
1.1.1	Регулятивний капітал, млн грн	$H1 = OK + ДК - В,$ де $H1$ – регулятивний капітал банку; OK – основний капітал (капітал 1-го рівня); $ДК$ – додатковий капітал (капітал 2-го рівня); $В$ – відвернення	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
1.1.2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу, %	$H2 = \frac{PK}{Ar + Cвп - НКР} \cdot 100\%,$ де PK – регулятивний капітал банку; Ar – активи, зменшені на суму створених відповідних резервів за активними операціями, на суму забезпечення у вигляді безумовного зобов'язання або грошового покриття, на суму необтяжених облігацій внутрішньої державної позики, що рефінансуються Національним банком України,	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

ДОДАТКИ

*Продовження дод. К
Продовження табл. 1*

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
		та боргових цінних паперів, емітованих Національним банком України, придбаних за операціями репо з переходом права власності на такі цінні папери, та зважені на відповідний коефіцієнт ризику залежно від групи ризику, до якої віднесено актив; Свп – сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами; НКР – непокритий кредитний ризик	
1.1.3	Норматив миттєвої ліквідності, %	$H4 = \frac{K_{кр} + K_{а} + D_{с}}{P_{п} + S_{к}} \cdot 100\%$ <p>де $K_{кр}$ – кошти на кореспондентському рахунку; $K_{а}$ – кошти в касі; $D_{с}$ – необтяжені депозитні сертифікати Національного банку України; $P_{п}$ – поточні рахунки для розрахунку нормативу миттєвої ліквідності; $S_{к}$ – строкові кошти суб'єктів господарювання, фізичних осіб і небанківських фінансових установ, кінцевий строк погашення яких настав</p>	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів в цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
1.1.4	Норматив поточної ліквідності, %	$H5 = \frac{A}{Зп} \cdot 100\%$ <p>де A – активи банку з кінцевим строком погашення до 31 дня для розрахунку нормативу поточної ліквідності; $Зп$ – зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до 31 дня для розрахунку нормативу поточної ліквідності</p>	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів у цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Продовження дод. К
Продовження табл. 1

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
1.1.5	Норматив короткострокової ліквідності, %	$H_6 = \frac{A_1}{31} \cdot 100\%$ <p>де A_1 – ліквідні активи з кінцевим строком погашення до одного року для розрахунку нормативу короткострокової ліквідності; 31 – зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до одного року для розрахунку нормативу короткострокової ліквідності</p>	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів у цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
1.1.6	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, %	$H_7 = \frac{3c}{PK} \cdot 100\%$ <p>де $3c$ – сукупна заборгованість за строковими та простроченими депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку щодо одного контрагента (або групи пов'язаних контрагентів); PK – регулятивний капітал банку</p>	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів у цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
1.1.7	Норматив великих кредитних ризиків, млн грн	$H_8 = \frac{3b}{PK} \cdot 100\%$ <p>де $3b$ – сукупна заборгованість за строковими та простроченими депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, дебіторською заборгованістю, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку за всіма великими кредитними ризиками, наданими банком щодо всіх контрагентів (або групи пов'язаних контрагентів), усіх пов'язаних з банком осіб; PK – регулятивний капітал банку</p>	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів у цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

ДОДАТКИ

*Продовження дод. К
Продовження табл. 1*

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
1.1.8	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами, %	$H9 = \frac{Z_{in}}{PK} \cdot 100\%$ де Z_{in} – сукупна заборгованість за строковими та простроченими депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку щодо пов'язаних з банком осіб; PK – регулятивний капітал банку	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів у цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
1.1.9	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою, %	$H11 = \frac{K_{in}}{ST} \cdot 100\%$ де K_{in} – кошти банку, що інвестуються на придбання акцій (часток/паїв) та інвестиційних сертифікатів окремо за кожною установою; ST – статутний капітал банку	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів у цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
1.1.10	Норматив загальної суми інвестування, %	$H12 = \frac{SK_{in}}{ST} \cdot 100\%$ де SK_{in} – кошти банку, що інвестуються з метою придбання акцій (часток/паїв) та інвестиційних сертифікатів будь-яких юридичних осіб; ST – статутний капітал банку	Показники банківської системи. Значення економічних нормативів у цілому по системі. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/cotrol/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
1.2	Стійкість небанківського фінансового сектору		
1.2.1	Рівень проникнення страхування, %	$\frac{\text{Валові страхові премії (млн грн)}}{\text{ВВП (млн грн)}} \cdot 100\%$	Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. Нацкомфінпослуг (Електронний ресурс). – URL : https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html Валовий внутрішній продукт України. Міністерство фінансів України (Електронний ресурс). – URL : https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/

Продовження дод. К
Продовження табл. 1

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
1.2.2	Індикатор щільності страхування, %	$\frac{\text{Валові страхові премії (млн грн)}}{\text{Загальна чисельність населення}} \cdot 100\%$	Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. Нацкомфінпослуг (Електронний ресурс). – URL : https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html
1.2.3	Рівень страхових виплат, %	$\frac{\text{Сума страхових виплат}}{\text{Сума страхових премій}} \cdot 100\%$	Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. Нацкомфінпослуг (Електронний ресурс). – URL : https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html
1.2.4	Рівень капіталізації лістингових компаній, % до ВВП	Капіталізація лістингових компаній розраховується відділом статистики фондового ринку НКЦПФР щоденно, відповідно до Методики визначення показників, що характеризують стан виконання «Програми розвитку фондового ринку на 2011–2015 роки», яка затверджена рішенням Комісії від 09.08.2011 № 1024. У розрахунок включаються акції (крім акцій КІФ), які внесені до біржових реєстрів організаторів торгівлі, та з якими виконувалися біржові контракти (договори) протягом торговельного дня	Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (Електронний ресурс). – URL : http://www.ssmc.gov.ua/fund/analytics
2. Стойкість сектору нефінансових корпорацій			
2.1	Частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах	$\frac{\text{НД нефінансових корпорацій}}{\text{ВНД}} \cdot 100\%$ де НД – наявний дохід; ВНД – валовий наявний дохід	Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України (Електронний ресурс). – URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

ДОДАТКИ

*Продовження дод. К
Продовження табл. 1*

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
2.2	Частка нефінансових корпорацій в валовій доданій вартості	$\frac{\text{ВДВ нефінансових корпорацій}}{\text{ВДВ}} \cdot 100\%$ де ВДВ – валова додана вартість	Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України (Електронний ресурс). – URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm
2.3	Норма прибутку на власний капітал	$\frac{\text{П}}{\text{ВК}}$ де П – прибуток; ВК – власний капітал	Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України (Електронний ресурс). – URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm
2.4	Частка кредитів нефінансових корпорацій в сукупних валових кредитах	$\frac{\text{Кредити нефінансових корпорацій}}{\text{СВК}} \cdot 100\%$ де СВК – сукупні валові кредити	Грошово-кредитна статистика. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
2.5	Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість нефінансових корпорацій до сукупних валових кредитів	$\frac{\text{Кредити і позики на житлову нерухомість}}{\text{СВК}} \cdot 100\%$ де СВК – сукупні валові кредити	Грошово-кредитна статистика. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
3. Стійкість сектору домашніх господарств			
3.1	Кінцеві споживчі витрати домогосподарств до ВВП, %	$\frac{\text{КСВ}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$ де КСВ – кінцеві споживчі витрати; ВВП – валовий внутрішній продукт	Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України (Електро-нний ресурс). – URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

Продовження дод. К
Продовження табл. 1

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
3.2	Частка кредитів домашніх господарств в сукупних валових кредитах, %	$\frac{\text{Кредити домогосподарств}}{\text{СВК}} \cdot 100\%$ де СВК – сукупні валові кредити	Грошово-кредитна статистика. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
3.3	Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості, %	$\frac{\text{ВДВ домогосподарств}}{\text{ВДВ}} \cdot 100\%$ де ВДВ – валова додана вартість	Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України (Електронний ресурс). – URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm
3.4	Частка валових наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах, %	$\frac{\text{ВНД домогосподарств}}{\text{ВНД}} \cdot 100\%$ де ВНД – валовий наявний дохід	Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України (Електронний ресурс). – URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm
3.5	Коефіцієнт доступності житла, %	$\text{КДЖ} = \frac{B \cdot S}{D \cdot K},$ де КДЖ – коефіцієнт доступності житла; B – вартість 1 м ² житла; S – середня площа квартири; D – дохід одного члена сім'ї за один рік; K – кількість осіб у сім'ї	Коефіцієнт доступності житла. Організація Об'єднаних націй (Електронний ресурс). – URL : http://www.un.org/ru/ga/habitat/
3.6	Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення, грн	$\frac{\text{КСВ домогосподарств}}{\text{чисельність населення}}$ де КСВ – кінцеві споживчі витрати	Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України (Електронний ресурс). – URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

ДОДАТКИ

*Продовження дод. К
Продовження табл. 1*

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
3.7	Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів	$\frac{\text{Кредити і позики на житлову нерухомість СВК}}{\text{де СВК – сукупні валові кредити}} \cdot 100\%$	Грошово-кредитна статистика. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
4. Стійкість сектору загальнодержавного управління			
4.1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	$\frac{\text{Доходи зведеного бюджету}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$ де ВВП – валовий внутрішній продукт	Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України (Електронний ресурс). – URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477
4.2	Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП, %	$\frac{\text{Дефіцит (профіцит) держбюджету}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$ де ВВП – валовий внутрішній продукт	Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України (Електронний ресурс). – URL : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477
4.3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	$\frac{\text{Дефіцит (профіцит) держбюджету}}{\text{ЗДБ}} \cdot 100\%$ де ЗДБ – зовнішній державний борг	Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України (Електронний ресурс). – URL : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477
4.4	Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	$\frac{\text{Трансферти ДБ}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$ де ДБ – державний бюджет; ВВП – валовий внутрішній продукт	Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України (Електронний ресурс). – URL : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477

Продовження дод. К
Продовження табл. 1

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
4.5	Частка сектору загальнодержавного управління у валових наявних доходах, %	$\frac{\text{ВНДСДУ}}{\text{ВНД}} \cdot 100\%$, де ВНДСДУ – валові наявні доходи сектору загальнодержавного управління; ВНД – валовий наявний дохід	Рахунки інституційних секторів економіки. Державна служба статистики України (Електронний ресурс). – URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm
4.6	Рівень державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу до ВВП, %	$\frac{\text{обсяг державного та гарантованого боргу}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$, де ВВП – валовий внутрішній продукт	Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446
4.7	Коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу, %	$\frac{\text{МР}}{\text{ЗДБ}} \cdot 100\%$, де МР – міжнародні резерви країни; ЗДБ – зовнішній державний борг	Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446
4.8	Рівень виконання плану по доходах зведеного бюджету, %	$\frac{\text{Доходи зведеного бюджету (факт)}}{\text{Доходи зведеного бюджету (план)}} \cdot 100\%$	Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України (Електронний ресурс). – URL : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477
4.9	Рівень виконання плану по видатках зведеного бюджету, %	$\frac{\text{Видатки зведеного бюджету (факт)}}{\text{Видатки зведеного бюджету (план)}} \cdot 100\%$	Звітність про виконання бюджету. Державна казначейська служба України (Електронний ресурс). – URL : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477
5. Стійкість зовнішнього сектору			
5.1	Сальдо поточного рахунку до ВВП, %	$\frac{\text{Сальдо поточного рахунку}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$, де ВВП – валовий внутрішній продукт	Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446

ДОДАТКИ

Продовження дод. К
Продовження табл. 1

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
5.2	Міжнародні резерви країни в місяцях імпорту, місяць	$\frac{MP}{Imn \div 12 \text{ місяців}}$ де MP – міжнародні резерви країни; Imn – річний імпорт	Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446
5.3	Міжнародні резерви до валового зовнішнього боргу, %	$\frac{MP}{ВЗБ}$ де MP – міжнародні резерви країни; ВЗБ – валовий зовнішній борг	Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446
5.4	Валовий зовнішній борг до ВВП, %	$\frac{ВЗБ}{ВВП} \cdot 100\%$ де ВЗБ – валовий зовнішній борг; ВВП – валовий внутрішній продукт	Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446
5.5	Коефіцієнт відкритості економіки, %	$\frac{\text{Зовнішньоторговельний оборот}}{ВВП} \cdot 100\%$ де ВВП – валовий внутрішній продукт	Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446
5.6	Рівень експортної залежності, %	$\frac{\text{Експорт}}{ВВП} \cdot 100\%$ де ВВП – валовий внутрішній продукт	Експорт та імпорт України. Міністерство фінансів України (Електронний ресурс). – URL : https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/
5.7	Рівень імпортової залежності, %	$\frac{\text{Імпорт}}{ВВП} \cdot 100\%$ де ВВП – валовий внутрішній продукт	Експорт та імпорт України. Міністерство фінансів України (Електронний ресурс). – URL : https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/

Продовження дод. К
Закінчення табл. 1

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
5.8	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, %	$\frac{\text{Експорт}}{\text{Імпорт}} \cdot 100\%$	Експорт та імпорт України. Міністерство фінансів України (Електронний ресурс). – URL : https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/
5.9	Рівень інноваційної продукції у товарному експорті, %	$\frac{\text{Експорт інноваційної продукції}}{\text{Експорт}} \cdot 100\%$	Експорт та імпорт України. Міністерство фінансів України (Електронний ресурс). – URL : https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/
5.10	Частка імпорту товарів і послуг у внутрішньому споживанні, %	$\frac{\text{Імпорт}}{\text{Випуск товарів та послуг} + \text{Експорт} - \text{Імпорт}}$	Випуск товарів та послуг і валова додана вартість за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України (Електронний ресурс). – URL : https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/vvp/vvp_rik_nev/vvp_rik_nev_u/vtp_ek_u.htm
5.11	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій (ПІІ) до ВВП, %	$\frac{\text{ПІІ}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$, де ПІІ – прями іноземні інвестиції; ВВП – валовий внутрішній продукт	Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України (Електронний ресурс). – URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446

ДОДАТКИ

Продовження дод. К

Таблиця 2

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристика індикатора	Порогове значення
1. Стійкість сектору фінансових корпорацій			
1.1	Стійкість банківського сектору		
1.1.1	Регулятивний капітал, млн грн	Встановлюється з метою покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе у процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості та стабільності банківської діяльності	≥ 120 млн грн
1.1.2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу, %	Відображає здатність банківської системи своєчасно та в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру	≥ 10%
1.1.3	Норматив миттєвої ліквідності, %	Характеризує мінімальний обсяг високоліквідних активів, необхідний для забезпечення виконання поточних зобов'язань протягом одного операційного дня	≥ 20%
1.1.4	Норматив поточної ліквідності, %	Характеризує мінімально необхідний обсяг активів банку для забезпечення виконання поточного обсягу зобов'язань протягом одного календарного місяця	≥ 40%
1.1.5	Норматив короткострокової ліквідності, %	Визначає мінімально необхідний обсяг активів для забезпечення виконання своїх зобов'язань протягом одного року	≥ 60%

*Продовження дод. К
Продовження табл. 2*

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристика індикатора	Порогове значення
1.1.6	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, %	Встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань	$\leq 25\%$
1.1.7	Норматив великих кредитних ризиків, млн грн	Встановлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів	≤ 8 -кратного розміру регулятивного капіталу
1.1.8	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами, %	Встановлюється з метою обмеження сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів	$\leq 5\%$
1.1.9	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою, %	Встановлюється з метою обмеження ризику, пов'язаного з інвестуванням в акції, паї, частки та інвестиційні сертифікати окремої юридичної особи	$\leq 15\%$
1.1.10	Норматив загальної суми інвестування, %	Встановлюється з метою обмеження ризику, пов'язаного зі здійсненням банком інвестиційної діяльності	$\leq 60\%$
1.2	Стойкість небанківського фінансового сектору		
1.2.1	Рівень проникнення страхування, %	Характеризує рівень розвитку страхування і відповідно використання його як механізму фінансування ризиків та інструменту страхового захисту держави	8–12%

ДОДАТКИ

*Продовження дод. К
Продовження табл. 2*

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристика індикатора	Порогове значення
1.2.2	Індикатор щільності страхування, %	Відображає ступінь поширеності страхових послуг	$\geq 140\%$
1.2.3	Рівень страхових виплат, %	Показує, як часто страхові компанії здійснюють страхові виплати за страховими договорами	$\geq 30\%$
1.2.4	Рівень капіталізації лістингових компаній, % до ВВП	Характеризує роль фондового ринку у перерозподілі грошових ресурсів на цілі інвестування	50–105%
2. Стійкість сектору нефінансових корпорацій			
2.1	Частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах	Характеризує міру перерозподілу доходів в економіці та частку доходів, що припадають на сектор нефінансових корпорацій	$\geq 14\%$
2.2	Частка нефінансових корпорацій у валовій доданій вартості	Відображає додатково створену в процесі виробництва вартість та характеризує рівень розвитку сектору	$\geq 50\%$
2.3	Норма прибутку на власний капітал	Характеризує рівень прибутковості нефінансових корпорацій	$\geq 10\%$
2.4	Частка кредитів нефінансових корпорацій в сукупних валових кредитах	Характеризує рівень кредитування нефінансових корпорацій банками	25–60%
2.5	Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість нефінансових корпорацій до сукупних валових кредитів	Характеризує рівень іпотечного кредитування нефінансових корпорацій	≥ 20

Продовження дод. К
Продовження табл. 2

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристика індикатора	Порогове значення
3. Стійкість сектору домашніх господарств			
3.1	Кінцеві споживчі витрати домогосподарств до ВВП, %	Характеризує рівень особистих споживчих витрат, які складаються з витрат домогосподарств на купівлю товарів та послуг до загального обсягу ВВП. Відображає зміну життєвого рівня населення	$\geq 50\%$
3.2	Частка кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах, %	Характеризує рівень кредитування домашніх господарств банками	9–21%
3.3	Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості, %	Відображає додатково створену в процесі виробництва вартість та характеризує рівень розвитку сектору. Відображає частку доданої вартості домашніх господарств у валовій доданій вартості, що формує ВВП країни	$\geq 30\%$
3.4	Частка наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах, %	Відображає зміни міри перерозподілу доходів в економіці та частки наявних доходів, що припадає на сектор домашніх господарств	$\geq 50\%$
3.5	Коефіцієнт доступності житла, %	Характеризує можливість родини придбати власне житло за власний накопичений капітал, не залучуючи кошти фінансових установ	≤ 3
3.6	Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення, грн	Характеризує витрати суспільства на товари і послуги, які використовуються безпосередньо для задоволення поточних потреб. Становить вартісну характеристику загального обсягу кінцевого споживання населенням матеріальних благ і послуг (фонд споживання)	\leq прожиткового мінімуму, грн

ДОДАТКИ

*Продовження дод. К
Продовження табл. 2*

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристика індикатора	Порогове значення
3.7	Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів	Характеризує рівень іпотечного кредитування домашніх господарств	$\geq 30\%$
4. Стійкість сектору загальнодержавного управління			
4.1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Відображає обсяг фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через систему державних фінансів, і свідчить про ступінь централізації фінансової системи. Є одним з основних факторів, що впливають на темпи економічного розвитку країни	$\leq 30\%$
4.2	Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП, %	Визначає потребу в державному запозиченні, впливаючи на обсяги накопичення державних боргів та платежів за ними	$\leq 4\%$
4.3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	Визначає рівень фінансування бюджету за рахунок зовнішніх запозичень	$\leq 30\%$
4.4	Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	Характеризує рівень обтяжливості державного бюджету за рахунок трансфертних платежів	$\leq 15\%$

*Продовження дод. К
Продовження табл. 2*

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристика індикатора	Порогове значення
4.5	Частка сектору загальнодержавного управління в валових наявних доходах, %	Характеризує рівень доходів органів державного управління	$\leq 20\%$
4.6	Рівень державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу до ВВП, %	Характеризує безпечний рівень боргу держави	$\leq 30\%$
4.7	Коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу, %	Характеризує рівень міжнародної ліквідності країни. Коефіцієнт показує, чи перевищують міжнародні резерви суму планових платежів у рахунок погашення зовнішнього боргу протягом відповідного періоду. Характеризує можливість країни здійснити передбачені графіком платежі погашення зовнішнього боргу перед нерезидентами за рахунок власних резервів	$\geq 100\%$
4.8	Рівень виконання плану по доходах зведеного бюджету, %	Характеризує відповідність планових показників бюджетних надходжень до фактичних	$\geq 98\%$
4.9	Рівень виконання плану по видатках зведеного бюджету, %	Характеризує відповідність планових показників бюджетних видатків до фактичних	$\geq 98\%$

ДОДАТКИ

*Продовження дод. К
Продовження табл. 2*

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристика індикатора	Порогове значення
5. Стійкість зовнішнього сектору			
5.1	Сальдо поточного рахунку до ВВП, %	Характеризує рівень платоспроможності країни	-1 до +1%
5.2	Міжнародні резерви країни в місяцях імпорту, місяць	Характеризує достатність рівня золотовалютних резервів	≥ 3 місяців
5.3	Міжнародні резерви до валового зовнішнього боргу, %	Характеризує достатність офіційних резервів для покриття зовнішнього боргу	≥ 100%
5.4	Валовий зовнішній борг до ВВП, %	Характеризує обсяг заборгованості станом на певну дату за всіма наявними зобов'язаннями резидентів перед нерезидентами, що вимагають сплати основної суми та/або відсотків у будь-який час у майбутньому	≤ 60%
5.5	Коефіцієнт відкритості економіки, %	Характеризує рівень економічної активності країни в галузі міжнародної торгівлі	25–60%
5.6	Рівень експортної залежності, %	Характеризує експортозалежність національної економіки від світового господарства	30–60%
5.7	Рівень імпортової залежності, %	Характеризує імпортозалежність національної економіки від світового господарства	30–50%
5.8	Коефіцієнт покриття експортом імпорту (%)	Показує, наскільки країна спроможна покрити необхідний їй імпорт за рахунок власного експорту	≥ 1%

Закінчення дод. К
Закінчення табл. 2

№ пор.	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристика індикатора	Порогове значення
5.9	Рівень інноваційної продукції у товарному експорті, %	Характеризує рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання на зовнішньому ринку	$\geq 7\%$
5.10	Частка імпорту товарів і послуг у внутрішньому споживанні (%)	Характеризує рівень доступу імпортних товарів на внутрішньому ринку	15–40%
5.11	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій (ПІ) до ВВП, %	Дозволяє визначити, наскільки оптимальним є стан іноземного інвестування для економіки країни	5–10%

Таблиця 3

№ пор.	Рівні стійкості національної економіки	Шкала виміру
1	Високий рівень стійкості	91–100%
2	Достатній рівень стійкості	71–90%
3	Помірний рівень стійкості	51–70%
4	Незадовільний рівень стійкості	$\leq 50\%$

Індикатори рівня стійкості національної економіки (секторальний підхід)

Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Стійкість сектору фінансових корпорацій									
1.1. Стійкість банківського сектору									
1. Регулятивний капітал, млрд грн	107,4	139,0	156,1	173,6	178,0	192,9	169,5	99,3	138,5
2. Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу	13,08	18,28	20,34	18,51	18,09	17,55	14,03	8,92	13,34
3. Норматив миттєвої ліквідності	58,38	65,74	55,64	58,43	57,38	50,85	44,94	72,25	59,30
4. Норматив поточної ліквідності	76,99	70,30	81,11	73,33	84,30	85,81	81,38	78,76	87,40
5. Норматив короткострокової ліквідності	32,73	32,25	91,73	93,97	90,37	86,96	83,85	88,82	91,01
6. Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента	23,33	21,81	21,62	21,62	22,31	22,49	22,64	23,13	21,37
7. Норматив великих кредитних ризиків	170,69	165,27	159,67	163,52	174,69	190,58	306,58	551,47	321,28
8. Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	0,23	0,07	0,05	0,06	0,09	0,04	0,01	0,002	0,001
9. Норматив загальної суми інвестування	5,91	3,17	3,41	3,29	3,35	3,26	3,17	1,39	0,64
1.2. Стійкість небанківського фінансового сектору									
1. Рівень проникнення страхування, %	2,5	2,2	2,1	1,7	1,5	1,9	1,68	1,5	1,73

Продовження дод. Л

Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
2. Індикатор щільності страхування, %	67,57	55,70	63,17	62,23	59,03	49,7	47,2	78,9	62,35
3. Рівень страхових виплат, %	29,4	33,0	26,4	21,4	26,2	24,5	21,2	26,3	34,0
4. Рівень капіталізації лістингових компаній, % до ВВП	9,0	12,6	15,9	13,7	19,7	21,4	29,2	3,2	0,8
2. Стійкість сектору нефінансових корпорацій									
1. Частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах	8,2	6,2	3,6	2,7	1,9	1,2	7,48	11,80	16,02
2. Частка нефінансових корпорацій у валовій доданій вартості	63,44	62,41	62,12	62,91	56,74	55,44	57,05	58,63	60,21
3. Норма прибутку на власний капітал	1,85	1,21	3,31	1,58	1,04	1,19	0,72	2,11	4,34
4. Частка кредитів нефінансових корпорацій у сукупних валових кредитах	60,44	63,90	68,36	71,78	74,27	75,96	76,30	80,25	82,31
5. Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість нефінансових корпорацій до сукупних валових кредитів	17,84	16,36	14,87	12,92	18,5	16,00	15,66	12,92	17,72
3. Стійкість сектору домашніх господарств									
1. Кінцеві споживчі витрати домогосподарств до ВВП, %	62,53	64,34	63,01	66,07	67,64	71,46	70,63	66,23	64,75
2. Частка кредитів домашніх господарств в сукупних валових кредитах, %	38,21	33,35	28,60	25,09	23,01	21,24	20,69	17,81	16,35
3. Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості, %	17,08	17,68	18,25	19,30	21,70	22,52	22,08	22,87	22,24

ДОДАТКИ

Продовження дод. Л

Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
4. Частка валових наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах, %	66,49	71,78	76,49	75,07	79,21	80,37	73,18	66,82	63,65
5. Коефіцієнт доступності житла, %	10,6	10,1	9,7	6,5	6,8	7,4	4,6	5,0	6,3
6. Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення, грн	1636	1260	1479	1876	2082	2298	2467	3068	3596
7. Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів	51,13	55,02	52,84	48,41	33,66	29,07	34,16	34,43	36,89
4. Стійкість сектору загальнодержавного управління									
1. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет	31,42	29,89	29,05	30,27	31,7	30,2	29,1	29,9	27,9
2. Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП	1,32	3,89	5,94	1,79	3,7	4,3	5,0	3,7	3,0
3. Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень	27,11	120,24	73,06	62,89	24	21,5	54,2	46,8	19,9
4. Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	6,2	6,8	7,2	7,3	8,9	8,0	8,2	8,8	8,6
5. Частка сектору загальнодержавного управління в наявних доходах	20,01	15,08	15,35	18,16	17,72	16,7	15,6	19,36	19,56
6. Рівень державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу, % до ВВП	20,0	34,8	39,9	36,3	36,5	40,2	70,7	79,4	81,84

Закінчення дод. Л

Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
7. Коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу	170,1	99,94	99,47	84,84	63,49	54,38	19,41	30,61	34,07
8. Рівень виконання плану по доходах зведеного бюджету	97,3	84,06	96,64	100,6	93,01	66,75	92,9	102,6	100,2
9. Рівень виконання плану по видатках зведеного бюджету	92,4	72,73	93,44	93,5	92,4	91,2	88,7	85,6	94,6
5. Стійкість зовнішнього сектору									
1. Сальдо поточного рахунку до ВВП	-8,0	-1,7	-2,9	-5,4	-8,4	-8,5	-4,1	-2	-6,2
2. Міжнародні резерви країни в місяцях імпорту	4,43	7,00	6,83	4,62	3,48	3,18	1,66	3,3	3,7
3. Офіційні резерви до валового зовнішнього боргу	31,0	25,6	29,5	25,2	18,1	14,4	5,9	11,2	13,29
4. Валовий зовнішній борг до ВВП	56,5	88,2	86,0	77,4	76,8	77,5	95,8	131,0	123,0
5. Коефіцієнт відкритості економіки	91,03	82,64	92,04	101,22	95,41	85,42	95,77	94,69	103,84
6. Рівень експортної залежності	46,9	46,4	50,7	53,8	50,9	46,9	49,2	52,8	49,3
7. Рівень імпортної залежності	54,9	48,0	53,7	59,2	59,3	55,4	53,2	54,8	55,5
8. Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,78	0,87	0,92	0,88	0,85	0,82	0,93	0,97	0,93
9. Рівень інноваційної продукції у товарному експорті	6,7	4,3	3,4	2,3	2,4	3,2	1,3	1,1	1,1
10. Частка імпорту товарів і послуг у внутрішньому споживанні	69,7	55,6	62,7	68,7	61,2	53,8	56,7	75,0	80,0
11. Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій (ПІІ) до ВВП, %	3,38	3,78	3,38	3,38	2,34	2,12	3,9	2,8	3,3

Рівень стійкості економіки України

Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Індикатори рівня стійкості сектору фінансових корпорацій									
1.2. Індикатори стійкості банківського сектору									
1. Регулятивний капітал	0	1	1	1	1	1	1	0	1
2. Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу	1	1	1	1	1	1	1	0	1
3. Норматив миттєвої ліквідності	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4. Норматив поточної ліквідності	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5. Норматив короткострокової ліквідності	0	0	1	1	1	1	1	1	1
6. Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента	1	1	1	1	1	1	1	1	1
7. Норматив великих кредитних ризиків	1	1	1	1	1	1	1	1	1
8. Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	1	1	1	1	1	1	1	1	1
9. Норматив загальної суми інвестування	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інтегральний індикатор рівня стійкості банківського сектору	93,8%								

Продовження дод. М

Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.2. Індикатори рівня стійкості небанківського фінансового сектору									
1. Рівень проникнення страхування	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2. Індикатор щільності страхування	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3. Рівень страхових виплат	0	1	0	0	0	0	0	0	1
4. Рівень капіталізації лістингових компаній, % до ВВП	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Інтегральний індикатор рівня стійкості небанківського фінансового сектору	5,55%								
Інтегральний індикатор рівня стійкості сектору фінансових корпорацій	66,66 %								
2. Індикатори рівня стійкості сектору нефінансових корпорацій									
1. Частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах	0	0	0	0	0	0	0	0	1
2. Частка нефінансових корпорацій у валовій доданій вартості	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3. Норма прибутку на власний капітал	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4. Частка кредитів нефінансових корпорацій у сукупних валових кредитах	0	0	0	0	0	0	0	0	0

ДОДАТКИ

Продовження дод. М

Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
5. Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість нефінансових корпорацій до сукупних валових кредитів	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Інтегральний індикатор рівня стійкості сектору нефінансових корпорацій	22,22%								
3. Індикатори рівня стійкості сектору домашніх господарств									
1. Кінцеві споживчі витрати домогосподарств до ВВП	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. Частка кредитів домашніх господарств у сукупних валових кредитах	0	0	0	0	0	0	1	1	1
3. Частка домашніх господарств у валовій доданій вартості	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4. Частка валових наявних доходів домогосподарств у валових наявних доходах	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5. Коефіцієнт доступності житла	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6. Витрати домогосподарств на кінцеве споживання на душу населення	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Продовження дод. М

Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
7. Співвідношення кредитів і позик на житлову нерухомість домашніх господарств до сукупних валових кредитів	1	1	1	1	1	0	1	1	1
Інтегральний індикатор рівня стійкості сектору домашніх господарств	46,03%								
4. Індикатори рівня стійкості сектору загальнодержавного управління									
1. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет	0	1	1	0	0	0	1	1	1
2. Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП	1	1	0	1	1	0	0	1	1
3. Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень	1	0	0	0	1	1	0	0	1
4. Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5. Частка сектору загальнодержавного управління в наявних доходах	0	1	1	1	1	1	1	1	1
6. Рівень державного та гарантованого державою зовнішнього й внутрішнього боргу, % до ВВП	1	0	0	0	0	0	0	0	0

ДОДАТКИ

Продовження дод. М

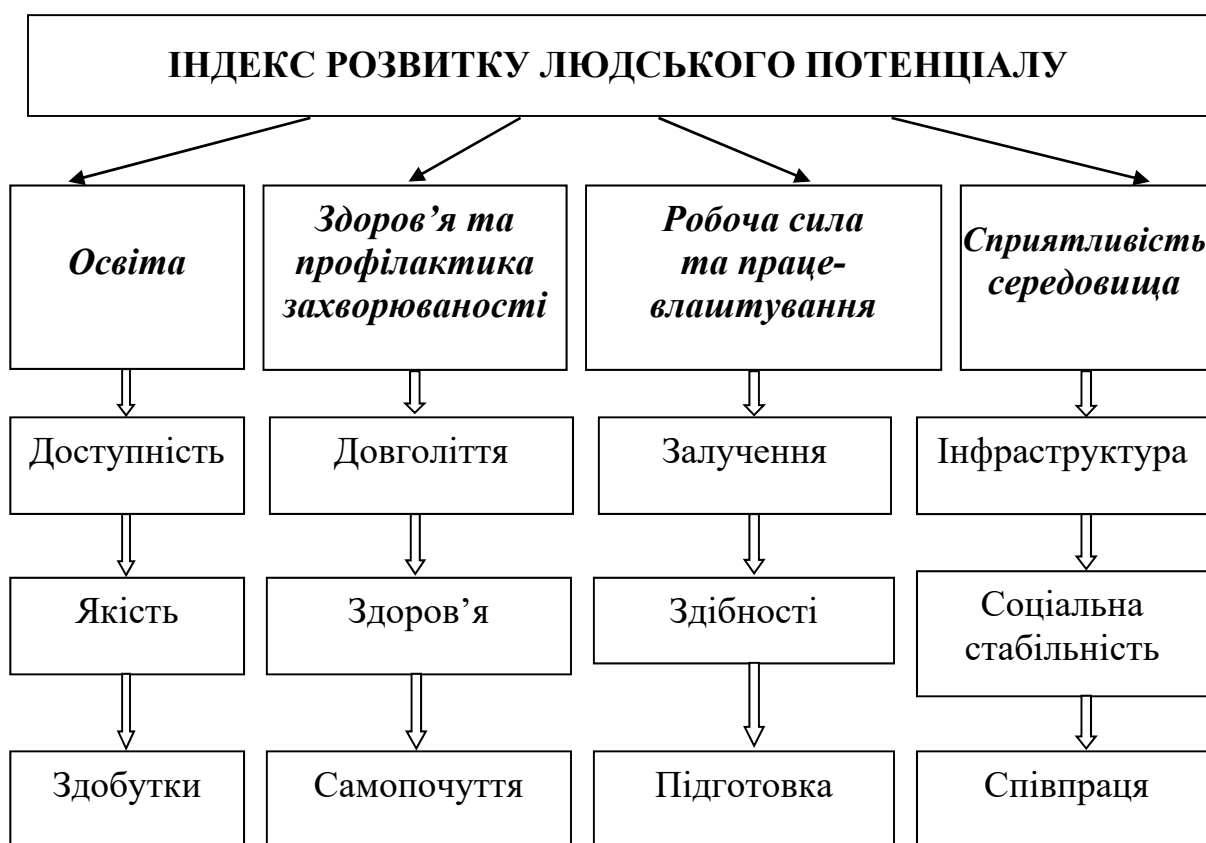
Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
7. Коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу	1	0	0	0	0	0	0	0	0
8. Рівень виконання плану по доходах зведеного бюджету	0	0	0	1	0	0	0	1	1
9. Рівень виконання плану по видатках зведеного бюджету	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Інтегральний індикатор рівня стійкості сектору загальнодержавного управління	45,67%								
5. Індикатори рівня стійкості зовнішнього сектору									
1. Сальдо поточного рахунку до ВВП	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2. Міжнародні резерви країни в місяцях імпорту	1	1	1	1	1	1	0	1	1
3. Офіційні резерви до валового зовнішнього боргу	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4. Валовий зовнішній борг до ВВП	1	0	0	0	0	0	0	0	0
5. Коефіцієнт відкритості економіки	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6. Рівень експортної залежності	1	1	1	1	1	1	1	1	1
7. Рівень імпортової залежності	0	1	0	0	0	0	0	0	0
8. Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Стійкість економіки: оцінювання та забезпечення

Закінчення дод. М

Індикатори	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
9. Рівень інноваційної продукції у товарному експорті	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10. Частка імпорту товарів і послуг у внутрішньому споживанні	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11. Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій (ПІІ) до ВВП, %	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Інтегральний індикатор рівня стійкості зовнішнього сектору	19,19%								
Інтегральний індикатор рівня стійкості національної економіки	42,71%								

Компоненти індексу розвитку людського потенціалу [14]

Наукове видання

БОЙКО Аліна Василівна,
ШКУРОПАДСЬКА Діана Борисівна,
ГЛАДКА Юлія Анатоліївна,
ЛЕБЕДЕВА Лариса Валеріанівна,
РОМАНЕНКО Володимир Анатолійович,
НОВІКОВА Наталя Леонідівна,
ШТУНДЕР Ірина Олександрівна

**СТІЙКІСТЬ ЕКОНОМІКИ:
ОЦІНЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Монографія

Редактор Т. Г. Верета
Комп'ютерне верстання К. М. Похилюк
Дизайн обкладинки Г. В. Поліщук

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 22,94. Тираж 300 пр. Зам. 891-19.

Видавець і виготовлювач

Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013 р.